

აფხაზეთის მეცნიერებათა აკადემია
მართლმადიდებლობა – 2000

წმიდა მღვდელმოწამე კირიონ II
(საქაბლიშვილი) და აფხაზეთი

კრებული შეადგინა,
გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო
ჯემალ გამახარიაშვილი

თბილისი 2006

მთავარი რედაქტორი ჯემალ გამახარია
Главный редактор Джемал Гамахария

სარედაქციო საბჭო: დეკანოზი ბიძინა (გუნია), ელდარ ბუბულაშვილი, სერგო ვარდოსანიძე, თეიმურაზ მუავია, გივი როგავა, სერგი საჯაია.

Редакционный совет: протоиерей Бидзина (Гуния), Элдар Бубулашвили, Серго Вардосанидзе, Теймураз Мжавия, Гиви Рогава, Серги Саджая.

„მომავალი თაობა შურის თვალით შემოგვხედავს ჩვენ, რომ ამისთანა დიდებული ქამის მოწამენი ვართ. ჩვენ უნდა ვიმოქმედოთ, ხოლო ნამოქმედარის აღწერა მემატიანეს საქმეა... მდაბალი კირონი, ეპისკოპოსი ცხუმისა“.

1906 წლის 26 თებერვალი.

„მომიკითხე ყველა ნაცნობნი და კეთილისმყოფნი. სიამოვნებით ვიგონებ მანდაურებს და მანდაურობას, თუმცა კი მოკლე ხან დროს ვიმყოფებოდი მანდ. ყველას მადრიელი ვარ და არავისზედ ძვირი გული არა მაქვს. მაპატიონ თუ ვისმე რამე დაეუშავე“. ეპ. კირონი.

1907 წლის 26 თებერვალი.

«Каждый истинный грузин должен оберегать от исчезновения абхазский язык». – с. 306 Еп. Кирион. 1907г.

ISBN 99940-62-42-5

**Академия наук Абхазии
Православие – 2000**

**Святой Священномученик Кирион II
(Садзаглишвили) и Абхазия**

**Сборник составил,
исследованием и комментариями снабдил
Джемал Гамахария**

Тбилиси 2006

ცხუმის ეპისკოპოსი. 1906 წ. პეტერბურგი.

კირიონ II და აფხაზეთი

წმინდა მღვდელმონაწამე კირიონ II – ერისკაცობაში გიორგი საძაგლიშვილი – უდიდესი სასულიერო მოღვაწე და მამულიშვილია, რომლის განსაკუთრებული ღვაწლი სამშობლოს წინაშე ჯერ კიდევ არ არის სათანადოდ შესწავლილი, თუმცა უკვე შექმნილია არა ერთი ფრიად საყურადღებო ნაშრომი. ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენისათვის თავდადებული მებრძოლისა და მისი პირველი საჭეთმპყრობელის მიერ განვლილი უმძიმესი გზა მოკლედ აღწერა მ. ჯანაშიელმა ნაშრომში „უწმინდესი კირიონი“ (თბ., 1917). მანვე 1918 წელს საისტორიო-ეთნოგრაფიულ საზოგადოების სხდომაზე, ე. თაყაიშვილის თხოვნით, წაიკითხა მოხსენება, რომელშიც, სამწუხაროდ, იზიარებდა რა კირიონ II-ს თვითმკვლელობის დაუსაბუთებელ ვერსიას, უარყოფითად აფასებდა მისი უწმინდესობის ხანმოკლე მოღვაწეობას კათოლიკოს-პატრიარქის თანამდებობაზე (გაზ. ქართული წიგნი, 2002, №4, აპრილი, გვ.8, 11).

საბჭოთა პერიოდში ე. აბრამიშვილმა გამოაქვეყნა ხელნაწერთა ინსტიტუტში კირიონის პირად ფონდში დაცული მასალების საკმაოდ ვრცელი მიმოხილვა (მრავალთავი. ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი, ტ. 1. თბ., 1971, გვ. 356-380), აგრეთვე წერილი ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში – „კირიონ II“ (ქს.ე., ტ. 5. თბ., 1980, გვ. 530-531). 1981 წ. გამოვიდა თავად კირიონის ნაშრომი ხერსონში (სევასტოპოლთან) 1897წ. არქეოლოგების მიერ აღმოჩენილი მონასტრის შესახებ შემდეგი სათაურით: „VI საუკუნის ქართული კათედრალი თავრიდის ხერსონში“

(საღვთისმეტყველო კრებული, 1981, №2, გვ. 185-204). მისი მოკლე ვარიანტი გამოქვეყნდა აგრეთვე ჟურნალში „ჯვარი ვაზისა“ (1983, №1, გვ. 23-25). აღნიშნული ნაშრომი ავტორმა 1911 წლის 2 დეკემბერს დაასრულა (რუსულ ენაზე); ხელნაწერი დღესაც არის დაცული ცენტრალურ სახელმწიფო ისტორიულ არქივში (ფ. 1458, აღწ. 1, ს. 5, ფ. 1-17). ვფიქრობთ, უნდა გაგრძელდეს კირიონის მიერ დაწყებული კვლევა ყირიმთან (კირიონის აზრით, VI ს. იქ ქართული ქრისტიანული თემი და საკათედრო ტაძარი არსებულა) საქართველოს, მისი ცალკეული პოლიტიკური ერთეულების ურთიერთობების ისტორიისა, რომელიც უძველესი დროიდან იღებს სათავეს. დიოდორე სიცილიელის (ძვ.წ. I ს.) მიხედვით, „ჰელიოსს ჰყავდა ორი ვაჟი: აიეტესი და პერსესი. ამასთან, აიეტი კოლხიდაზე მეფობდა, მეორე – ტავრიანზე და ორივენი უღმობლობით გამოირჩეოდნენ“ (თ. ყაუხჩიშვილი. ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, წ. III. თბ., 1976, გვ. 88); აიეტის ქვეყანაში ოქროს საწმისს ტავრები იცავდნენ, მეფის ასული მედეა მათ ტავრულ ენაზე ესაუბრებოდა (იქვე, გვ. 90,91). დიოდორე სიცილიელი აღნიშნავდა აგრეთვე, რომ სესოსტრისმა „ზოგიერთი ეგვიპტელი დასტოვა მეოტის ტბასთან (აზოვის ზღვასთან – ჯ. გ.), რომლისგანაც შესდგა კოლხთა ტომი“ (იქვე, გვ. 75.) მსგავსი ცნობების საფუძველზე ზოგიერთი ავტორი კოლხიდას თავრიასთან აიგივებდა. ამის თაობაზე პ. კ. უსლარი წერდა: „Мнение о местоположении Колхиды в Тавриде От. Миллер почитает древнейшим... Правда, что в Крыму не находим мы никаких следов названии колхов, но таковых не находим мы и в Закавказье, несмотря на все рассказы классиков,

которые знали колхов в Закавказье до тех пор, пока не знали Закавказья“ (Древнейшия сказания о Кавказе. Сочинение барона П. К. Услара. Тифлис, 1881, с. 376-377).

ხერსონლებისა და კოლხების (ლაზების) კავშირები III-IV საუკუნეებში დაფიქსირებულია კონსტანტინე პორფიროგენეტთან – ბიზანტიის კეისართან 912-959 წლებში (გეორგიკა, ტ. 4, ნაწ. II, გვ. 287-289).

ყირიმთან საქართველოს ურთიერთობებზე მიუთითებს ერთ-ერთი გათხრების დროს ხერსონში აღმოჩენილი ფილა ბერძნული წარწერით: „გოთის მართლმადიდებელი მოსახლეობა 750 წელს ირჩევს თავის მოძღვრად (წინამძღვრად) ღირს (წმინდა) იოანეს და გზავნის მას იბერიის საპატრიარქო ტახტზე, სადაც იგი ეპისკოპოსად ეკურთხა და, სადაც შეუცვლელად იცავენ საეკლესიო ჭეშმარიტი სარწმუნოების დოგმებს“. – (ვახტანგ გურგენიძე. ხერსონის (ყირიმის) ქართული მონასტერი. – მისივე წიგნიდან: წმინდა მარიამის წილხვედრ ქვეყანაში. ნ. I. თბ., 1985, გვ. 252). ვ. გოილაძის აზრით, გუთელი ეპისკოპოსი იოანე ეკურთხა ბიჭვინთაში (ვ. გოილაძე. ქართული ეკლესიის სათავეებთან. თბ., 1991, გვ. 169-178), რომლის იურისდიქცია – ე. ი. აფხაზეთის საკათალიკოსოს ჩრდილო-დასავლეთ საზღვარი – ქართული წყაროების მიხედვით, კავამდე (ფეოდოსია – ყირიმი) და რუსეთამდე აღწევდა (ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. 2. თბ., 1956, გვ. 179-180). ისიც არის მხედველობაში მისაღები, რომ XIII საუკუნიდან ყირიმი, მაშინ ჯერ კიდევ ქრისტიანული ტრაპიზონის სამეფოს, ანუ სამხრეთ კოლხეთის სახელმწიფოს –

შემადგენლობაში შედიოდა რასაც, ალბათ გარკვეული ისტორიული საფუძვლები გააჩნდა.

მოტანილი მასალები, ასევე სხვა ფაქტები უძველესი ხანიდან თითქმის XV-XVI საუკუნემდე ერთმანეთის მეზობლად თუ მახლობლად მყოფი საქართველოსა და ყირიმის მჭიდრო პოლიტიკურ და რელიგიურ-კულტურულ ურთიერთობებზე მიუთითებენ. ამ ურთიერთობების შედეგად დაფუძნდა VI საუკუნეში ხერსონის ქართული კათედრალი. უნდა ვივარაუდოთ, რომ იგი VII საუკუნეში (ხატმებრძოლობის პერიოდში) მაინც ბიჭვინთის იურისდიქციის ქვეშ იმყოფებოდა. ამაზე უნდა მიუთითებდეს გუთელი ეპისკოპოსის ბიჭვინთაში კურთხევის ფაქტიც. ალბათ, ეს კურთხევაც ხერსონის კათედრალის თხოვნით თუ რეკომენდაციით მოხდა.

ამრიგად, კირიონის ნაშრომი „VI საუკუნის ქართული კათედრალი თავრიდის ხერსონში“ ჩვენი ქვეყნის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილის, მათ შორის თანამედროვე აფხაზეთის ეთნოპოლიტიკური და საეკლესიო ისტორიის ნაკლებად შესწავლილ (სეპარატისტების მიერ გაყალბებულ), მაგრამ ამავე დროს, უაღრესად მნიშვნელოვან პრობლემებს უკავშირდება და ამიტომ ეს თემა შემდგომში უფრო ღრმა შესწავლას მოითხოვს.

კირიონის ცხოვრებას და მოღვაწეობას იკვლევდა ვ. გურგენიძე (საღვთისმეტყველო კრებული. თბ., 1988, №6; ვ. გურგენიძე. წმინდა მარიამის წილხვედრ ქვეყანაში. წ. 1. თბ., 1995, გვ. 248-253; წ. II. თბ., 1997, გვ. 86-117). დამოუკიდებლობა აღდგენილ საქართველოში, როცა ინტერესი კირიონ II-ის პიროვნების მიმართ კიდევ უფრო გაიზარდა, ერთ-ერთი პირველი გამოცდა ს. ვარდოსანიძის ბროშურა – „კირიონ II. უწმინდესი და უნეტარესი

სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი“ (ოზურგეთი. 1994).

2000-20005 წლებში ვ. კიკნაძის მიერ გამოქვეყნებული საყურადღებო სტატიებიდან გვინდა გამოვყოთ „სამარადისო შარავანდელი. კათოლიკოს პატრიარქ კირიონ II-ის ცხოვრება და მოღვაწეობა“ (ქრისტიანობა საქართველოში. თბ., 2000, გვ. 63-73), სადაც ავტორი მოკლედ აფხაზეთის თემატიკასაც ეხება.

გამოჩენილ მღვდელმთავარს საინტერესო შრომები მიუძღვნა ე. ბუბულაშვილმა – „კირიონ II-ს (საძაგლიშვილი) შემოქმედებითი მოღვაწეობის ისტორიიდან“ (ანალები, თბ., 2000), „დაჩაგრული ერისა და ეკლესიის ქომაგი“ (საპატრიარქოს უწყებანი, 2005, №9, გვ. 15-17; №10, გვ. 8-10; №11, გვ. 13-15; №12, გვ. 11-13) და ა. შ. მანვე ზ. სხირტლაძესთან ერთად გამოსცა «Ахталский монастырь» (თბ., 2005), რომელიც, მათი აზრით, კირიონს ეკუთვნის. მის წინასიტყვაობაში შედარებით ვრცლადაა გაშუქებული ავტორის ცხოვრების ძირითადი ეტაპები, გამახვილებულია ყურადღება სოხუმის პერიოდზეც.

კირიონ მეორისადმი მიძღვნილი წერილები სხვადასხვა დროს გამოაქვეყნეს რ. დავიდოვმა (დროშა, 1992, №3, გვ. 7-8), ა. მექვაბიშვილმა (რელიგია, 1997, №10-12, გვ. 104-110), რ. ბარამიძემ (რანი ვართ ქართველნი, 1989, №7-8, გვ. 12-15), ლ. სანიკიძემ (თბილისის ს.-ს. ორბელიანის სახ. უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 10. თბ., 2001, გვ. 145-150; პრომეთე, 2002, №XI-XII, გვ. 104-108), რ. ბაქრაძემ (ცხინვალო, ჩემო ფიქრო და დარდო. თბ., 2004, გვ. 143-152) და სხვა ავტორებმა; მისი საზოგადოებრივი და სამეცნიერო საქმიანობა შეისწავლა ხ. ქოქრაშვილმა თავის საკანდიდატო დისერტაციაში – „სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის

კირიონ II ეროვნულ-საზოგადოებრივი და საისტორიო შეხედულებანი“ (თბ., 2001).

ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიისათვის კირიონის თავდაუზოგავი ბრძოლის ისტორიის ამსახველი საარქივო მასალების გარკვეული ნაწილი გამოამზეურეს მ. შელევამ (კალმასობა, 1999, №№1-3) და ლ. ხუნდაძემ (წმ. მღვდელმოწამე კირიონ II საქართველოს სამოციქულო მართლმადიდებელი ეკლესიის ავტოკეფალიისათვის. თბ., 2005).

სრულიად აშკარაა, რომ ქართული ისტორიოგრაფია მხოლოდ იწყებს კირიონ მეორის მოწამებრივი ცხოვრებისა და მრავალმხრივი მოღვაწეობის ღრმა შესწავლას. ამ მიმართულებით პირველი ნაბიჯები იდგმება. განსაკუთრებით ეს ეხება სოხუმის (ცხუმის) ეპისკოპოსის თანამდებობაზე მის სამსახურს 1906 წლის 3 თებერვლიდან 1907 წლის 24 იანვრამდე. ეს პერიოდი ხშირად მკვლევართა ყურადღების მიღმა რჩება. ასე, მაგალითად, ქ. პავლიაშვილი წერს, რომ კირიონი „1903 წლიდან ხერსონშია (1902 წლიდან იყო ჯერ კამენეც-პოდოლსკში – ჯ. გ.), 1904 წლიდან ორიოლის ეპარქიაში. საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენისათვის თავდადებული ბრძოლის გამო ის 1907 წელს რუსეთში – კონოს ეპარქიაში გადაასახლეს“ (ქ. პავლიაშვილი. სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი, უწმინდესი და უნეტარესი კირიონ II. – კულტურის ისტორიისა და თეორიის საკითხები. XXI. თბ., 2005, გვ. 8-9). კირიონის სოხუმში ყოფნის პერიოდს ავტორი, როგორც ჩანს, უმნიშვნელო მოვლენად მიიჩნევს. შეცდომას უშვებს კიდევ ერთი მკვლევარი – შ. ჯაფარიძე, როცა იგი კირიონისათვის სოხუმის ეპისკოპოსობის ჩამორთმევის თარიღად 1908 (და არა 1907) წელს ასახელებს (შ. ჯაფარიძე. კირიონ II და

რუსი საერო და სასულიერო მოღვაწენი. – კულტურის ისტორიისა და თეორიის საკითხები. XXI, გვ. 26).

კირიონის სოხუმში დანიშვნის თემა იმთავითვე უაღრესად აქტუალური გახდა. ის იყო ცხარე კამათის საგანი შოვინისტებსა (ი. ვოსტორგოვი, ლ. ვორონოვი და სხვ.) და ლიბერალურად განწყობილ მეცნიერებს თუ სასულიერო პირებს შორის (ნ. დურნოვო, ამბროსი ხელაია და სხვ.). საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს ნ. დურნოვოს დამსახურება (დოკ. №85). აფხაზეთში ეპისკოპოს კირიონის ხანმოკლე, მაგრამ ნაყოფიერ მოღვაწეობას და შოვინისტთა მხილებას მან მიუძღვნა ერთ-ერთი წიგნი სერიიდან «Судьбы грузинской церкви» (Издание газеты □Русский Стяг□ М. 1907). მასში გამოქვეყნებულია სოხუმის მრავალეროვანი სამღვდელოებისა და მოსახლეობის მიმართვები უწმ. სინოდისადმი კირიონის სოხუმში დატოვების თხოვნით (დოკ. №№65-70), ი. ვოსტორგოვის ცრუ ბრალდებებთან დაკავშირებით კირიონის მიერ 1907 წელს შედგენილი ახსნა-განმარტების ძირითადი ნაწილი (დოკ. №84) და სხვა მასალები (დოკ. №83). შემდგომში მრავალი ათეული წლის მანძილზე ეს საკითხი არ გამხდარა სპეციალური კვლევის საგანი. მხოლოდ ბოლო წლებში მიაქციეს მკვლევარებმა ყურადღება ცხუმის ეპისკოპოსობის პერიოდში კირიონის საქმიანობას. ამ თემაზე წერილები მოამზადეს გ. შენგელიამ (საქართველოს რესუბლიკა, 1992, 4 სექტემბერი; საისტორიო მოამბე, 1998-1999, №71-72, გვ. 122-123), გ. როგავამ (ცისკარი, 1998, №8, გვ. 118-120) და ლ. სანიკიძემ (რელიგია, 2002, №10-12, გვ. 24-28), რაც საკმარისი ნამდვილად არ არის.

გასათვალისწინებელია ის გარემოება, რომ სოხუმის ეპისკოპოსობის წელიწადზე ნაკლები დრო არის განსაკუთრებული პერიოდი კირიონის ცხოვრებაში, როცა იგი, ერთის მხრივ, თავგანწირვით ებრძოდა იმპერიულ ურჩხულს ქართული ეკლესიის, შესაბამისად, ქართველი ერის გადარჩენისათვის, მეორეს მხრივ, ყველა ღონეს ხმარობდა რუსი ეპისკოპოსების მიერ სოხუმის ეპარქიაში თითქმის 20 წლის განმავლობაში დანერგილი უსამართლობის და ეროვნებათაშორისი შუღლის აღმოსაფხვრელად, ქართველთა და აფხაზთა შესაკავშირებლად. სწორედ ეს ბრძოლა გახდა მიზეზიც და საბაბიც, კირიონის ათწლიანი (1907-1917წ.წ.) დევნისა - იმ დევნისა, რის გამოც იგი წმინდა მღვდელმოწამის გვირგვინით შეიმოსა. ამდენად სოხუმის ეპისკოპოსობის პერიოდის გაშუქება ერთდროულად არის რიგითი ეპისკოპოსის მიერ წმინდა მღვდელმოწამეობამდე გავლილი ეკლიანი გზის გაშუქებაც. ამიტომ მას გამორჩეული ყურადღება სჭირდება მკვლევართა მხრიდან.

უნდა აღინიშნოს, რომ ჯერ-ჯერობით საკმაოდ მწირია წყაროთმცოდნეობითი ბაზა, საკმარისად არ არის შესწავლილი კირიონის როგორც მეცნიერ-ისტორიკოსის შეხედულებები აფხაზეთზე. ამ და სხვა ხარვეზების ნაწილობრივ შევსებას ისახავს მიზნად წინამდებარე კრებული.

სოხუმის ეპისკოპოსად დანიშვნამდე კირიონმა რთული და მძიმე გზა გამოიარა. „მე დავიბადე, – წერდა იგი, – ქ. ტფილისში პაპახემის, დედის მხრივ, სვიმონ გორგასანიძის ოჯახში. ქართული ტრადიციის მიხედვით, ქალიშვილის პირველი მშობიარობა მშობლების ოჯახში ხდება. ქვეყნიერებას მოვევლინე 1855 წლის 10 ნოემბერს და მიწოდეს გიორგი... მეტრიკის მიხედვით, ვითვლები

1855 წლის 1 იანვარს დაბადებულად. ეს ანაქრონიზმი აიხსნება იმ გარემოებით, რომ ჩემს მშობლებს უნდოდათ ჩავეწერეთ უფროსად, რათა წლებს არ შეეშალა ხელი სკოლაში ადრე მიბარებისათვის“ (ხათუნა ქოქრაშვილი. დასახ. ნაშრომი, გვ. 12; სხვა ბიოგრაფიული მონაცემების უმეტესობაც ამ ნაშრომის მიხედვით მოგვყავს). საძაგლიშვილების საგვარეულო სოფელი იყო ქვემო ნიქოზი (გორის მაზრა), მაგრამ კირიონის მამა იერონიმე მოსეს ძე ჩრდილოეთ კავკასიაში დაიბადა. სწავლობდა ვლადიკავკაზში, შემდგომში – თბილისის სასულიერო სემინარიაში; სწავლის დასრულების შემდეგ მსახურობდა მღვთაში, მოგვიანებით გახდა ანანურის ტაძრის წინამძღვარი (ბლალოჩინი). ანანურიდან ის გადაიყვანეს ფშავში, სადაც განაგებდა სამწყსოს სოფ. ჩარგალში – ვაჟა-ფშაველას სოფელში. კირიონის დედა – სალომე გორგასანიძე 21 წლის ასაკში – 1859 წელს გარდაიცვალა.

დაწყებითი განათლება კირიონმა მამის მიერ დაარსებულ ანანურის საეკლესიო სკოლაში მიიღო; 1862 წელს გორის სასულიერო სასწავლებელში მიაბარეს, ხოლო 1869 წელს თბილისის სასულიერო სემინარიის მოსწავლე გახდა, სადაც აფხაზეთის სახელოვან შვილთან – თედო ჟორდანიასთან ერთად სწავლობდა. სემინარიის დასრულების შემდეგ კირიონი, როგორც წარჩინებული მოსწავლე, სახელმწიფოს ხარჯზე კიევის სასულიერო აკადემიის ისტორიის განყოფილებაზე აგრძელებს სწავლას. 1880 წელს აკადემია მან ღვთისმეტყველების კანდიდატის ხარისხით დაასრულა. მომდევნო სამი წლის განმავლობაში იყო ოდესის სასულიერო სასწავლებლის ინსპექტორის თანაშემწე; 1883 წელს კირიონი თელავის

სასულიერო სასწავლებლის ზედამხედველის თანაშემწედ ინიშნება, ერთდროულად ხდება კატეხიზმოსა და საღმრთო სჯულის ისტორიის მასწავლებელი; 1885 წლიდან – გორის სასულიერო სასწავლებლის ზედამხედველის თანაშემწეა, აქვე ასწავლიდა გეოგრაფიას, რუსულ და ქართულ ენებს. გორში კირიონი ანეტა თაბუნიშვილზე დაქორწინდა, რომლისგანაც შეეძინა ერთადერთი ვაჟი – იორამი.

1890 წლიდან კირიონი ქუთაისის სასულიერო სასწავლებლის ქართული ენის მასწავლებელია. იგივე საგანს თბილისის ეპარქიალურ ქალთა სასწავლებელშიც ასწავლიდა.

1896 წლიდან ახალი ეტაპი იწყება კირიონის ცხოვრებაში. ოჯახში დატრიალებული ტრაგედიის – ცოლ-შვილის დაღუპვის შემდეგ მან საერო სამსახურს თავი დაანება და ბერის მანტია ჩაიცვა. ამასთან დაკავშირებით 1907 წლის 12 თებერვალს იოსებ ჩიჯავაძისადმი გაგზავნილ წერილში კირიონი აღნიშნავდა, რომ იმ პერიოდში გარდაიცვალა ეპისკოპოსი გაბრიელი და „ჩვენ ბერობაში რიგიანი კანდიდატი აღარავინ სჩანდა, გარდა ლეონიდისა. ამ გარემოებამ იძულებულ მყო ღრმად ჩამეხედა და შემეგნო ჩვენი ეკლესიის მდგომარეობა. ასი წლის მონობის უღელმა მეტად დააქვეითა ჩვენი ეკლესია, როდესაც გავითვალისწინე ჩვენი აწმყო, დავრწმუნდი, რომ თუ გვსურს ჩვენი ხალხოსნობა არ აღიგავოს პირისაგან ქვეყნისა, აუცილებელია ჩვენი ნაციონალური ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენა. ამის განხორციელებისათვის საჭირო იყო გავგეჟრავლებინა ბერები მაღალის სწავლით აღჭურვილნი. მაგრამ პირველი მძიმე ნაბიჯი ვის უნდა გადაედგა. სტატსკი სოვეტნიკი ვიყავი, პენსიას ორიოდ წელში დავიმსახურებდი, სახლ-კარი, მამული, საქონელი მზათ, სხვა უჩემო შეირთავდა

ლამაზს ცოლს და მყუდრო ოჯახებრივ ცხოვრებით დატკბებოდა, მაგრამ ეს ყველა უარყვაჲ დავიდგი თავზედ ბაბილონის გოდოლი, შეუდექ საქმეს და საარაკო თავგადასავალი გადამხდა“ (დოკ. №72). ოჯახური ტრაგედია გახდა საბაბი, ხოლო მიზეზი და მიზანი კირიონის გადაწყვეტილებისა ჩაეცვა „ბერის ფარაჯა“, – როგორც თავად წერდა, – იყო განზრახვა – „სამშობლოსთვის მემსახურნა“ (დოკ. №35).

გიორგი იერონიმეს ძე საძაგლიშვილი 1896 წლის 2 ნოემბერს თბილისში, საეგზარქოსოს ჯვრის ეკლესიაში ბერ-მონაზონად აღიკვეცა კირიონის სახელით. როცა საქართველოს ყოფილმა ეგზარქოსმა ვლადიმერმა (1892-1898 წწ.) პეტერბურგში მეოფე (1906წ. იანვარი) კირიონს მოულოდნელად ჰკითხა – „თქვენ კირიონის სახელი რად დაირქვითო“ – ასეთი პასუხი მიიღო: „ბერად შედგომა გადავწყვიტე 9 მარტს, ამ დღეს 40 მოწამის მოგონებაა. თქვენ თვით ეს გარემოება რომ მოგახსენეთ, გამოიტანეთ крестный календарь-ი და რადგანაც ამ დღის 40 მოწამეში პირველად კირიონია, თქვენის ნება დართვით ავირჩიე-მეთქი ეს სახელი“ (დოკ. №9).

1898 წლის 9 დეკემბრიდან კირიონი ქვათახევის მონასტრის იღუმენია, ხოლო 31 დეკემბერს საქართველოს მონასტრების წინამძღვრად (ბლალოჩინად) და კავკასიაში ქრისტიანობის აღმდგენი საზოგადოების სკოლების ზედამხედველად დაინიშნა; 1898 წლის 10 მაისს არქიმანდრიტის ხარისხში აიყვანეს. იმავე წლის 22-23 აგვისტოს მოხდა მისი ეპისკოპოსად სახელდება და ალავერდის მღვდელმთავრად, ქართლ-კახეთის მეორე ქორეპისკოპოსად (ვიკარად) დანიშვნა. 1900 წლიდან კირიონი გორის ეპისკოპოსი და ქართლ-

კახეთის პირველი ქორეპისკოპოსია. სწორედ მაშინ გამოვიდა ვითომ საქართველოს რუსეთთან შეერთების 100 წლისთავისადმი მიძღვნილი მისი წიგნი „Назревший вопрос“ (თბ., 1900), სადაც საუბარი იყო ქართული ეკლესიის ისტორიაზე, ქართული საეკლესიო წიგნების მნიშვნელობაზე; დასკვნით ნაწილში ავტორი პეტერბურგის სასულიერო აკადემიაში ქართული ისტორიის კათედრის გახსნას მოითხოვდა (Назревший вопрос, გვ. 28). კირიონის მოთხოვნა (მხარი მას პროფესორმა ნ. გლუბოკოვსკიმ დაუჭირა) მხოლოდ ნაწილობრივ დაკმაყოფილდა – 1903 წელს პეტერბურგის სასულიერო აკადემიაში ბერძნულ-აღმოსავლურ ეკლესიათა ისტორიის კათედრა დაფუძნდა, რომელიც ქართული ეკლესიის ისტორიასაც შეისწავლიდა. ეს სასიამოვნო ამბავი ხერსონში მყოფ კირიონს პროფ. ნ. გლუბოკოვსკიმ თავად შეატყობინა, რის შესახებაც ქართველი ეპისკოპოსი 1903წ. 3 ოქტომბერს ი. ჩიჯავაძეს აცნობებდა (კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი. კირიონის ფონდი, ს. 207). იხსენებდა რა ამ ფაქტს, მ. ჯანაშვილი წერდა (იხ. გაზ. ქართული წიგნი, 2002, №4, აპრილი, გვ. 1), რომ ახალგაზსნილ „კათედრაზე ქართველი კაცი კი არ მიიწვიეს, როგორც სურდა კირიონს, არამედ რუსი სოკოლოვი (კირიონი კი ასახელებდა ისტორიკოს თედო ჟორდანიას)“; ქართული ეკლესიის კათედრის გამგედ (თუ ასეთი კათედრა გაიხსნებოდა) ეპისკოპოს კირიონს აკადემიის რექტორთან შეთანხმებული ჰქონდა ალ. ხახანაშვილის კანდიდატურა (იხ. ალ. ხახანაშვილის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ამსახველი დოკუმენტების ცნობარი. თბ., 1986. გვ. 92).

კირიონის შეხედულებები ქართული ეკლესიის წარსულზე, აწმყოსა და მომავალზე

ხელისუფლებისათვის მიუღებელი აღმოჩნდა. იგი მთავრობისათვის არასაიმედო პიროვნებად იქნა მიჩნეული და უწმინდესი სინოდის გადაწყვეტილებით 1902 წელს კამენეც-პოდოლსკში გადაიყვანეს, ხოლო 1904 წელს ორიოლისა და სევსკის ეპისკოპოსად დანიშნეს.

1905 წლისათვის რუსეთის იმპერია დემოკრატიულმა რევოლუციამ და ეროვნულ-განმათავისუფლებელმა მოძრაობამ მოიცვა. სახალხო გამოსვლები საქართველოს, მათ შორის აფხაზეთსაც მოედო. ამ მხარეში ანტისამთავრობო მოძრაობის მთავარ ძალას შეადგენდა ქართველობა მაშინ, როცა აფხაზურმა (აფსუურმა) მოსახლეობამ ამჯერად თვითმპყრობელობის მიმართ აშკარად ღლიალური პოზიცია დაიჭირა. საყოველთაო-სახალხო გამოსვლებმა მეფის ხელისუფლება აიძულა მთელი რიგი დემოკრატიული და ლიბერალური რეფორმები განეხორციელებინა. გარდაქმნები კავკასიასაც შეეხო. პირველ რიგში, კვლავ აღდგა მეფისნაცვლის თანამდებობა; მთავარმართებელი გ. ს. გოლიცინი 1905წ. იანვარში გაანთავისუფლეს და იმავე წლის თებერვალში მეფისნაცვალი ი. ი. ვორონცოვ-დაშკოვი დანიშნეს. 1905წ. სექტემბერში სოხუმის ოლქის უფროსი, შოვინისტი ვ. პროგულებიცკი ქართველმა თავადმა ლევან ჯანდიერმა შეცვალა. საკადრო ცვლილებები სასულიერო სფეროშიც განხორციელდა. საქართველოს ეგზარქოსი ალექსი ოპოცკი (1901-1905 წწ.) ნიკოლოზ ნალიმოვით (1905-1906 წწ.) ჩაანაცვლეს. საქართველოდან გაიწვიეს თუ გააძევეს რუსიფიკაციის პოლიტიკის მამამთავარი, ქართველი ხალხის დაუძინებელი მტერი, დეკანოზი ი. ი. ვოსტორგოვი. სოხუმის საეპისკოპოსო კათედრა მრევლის მიერ არსენ იზოტოვის აფხაზეთიდან

გაძეგების (1904წ. დასასრული) შემდეგ ეპისკოპოსმა (ყოფილმა სამხედრო მოსამსახურემ, პოლკოვნიკმა) სერაფიმე ჩიხაგოვმა (1905-1906 წწ.) დაიკავა (ჯემალ გამახარია. მართლმადიდებლობა და აფხაზეთი, გვ. 509, 616-620). ეს უკანასკნელი გარუსების პოლიტიკის ერთგული რჩებოდა. ამ მიზნით სოხუმის ეპარქიის საქართველოს საეგზარქოსოდან გამოყოფას ცდილობდა, თუმცა წინამორბედი რუსი მღვდელმთავრებისაგან განსხვავებით უფრო „ცივილიზებული“ მეთოდებით მოქმედებდა. ბოლოს იგი იმასაც მიხვდა, რომ აფხაზეთში წარმატებული მისიონერული მუშაობისათვის საჭირო იყო არა რუსი, არამედ ქართველი ეპისკოპოსის დანიშვნა (დოკ. №65).

1905-1906 წლების მიჯნაზე სერაფიმესა და კირიონს შორის კათედრების გაცვლის იდეა გაჩნდა. ეს იყო პერიოდი, როდესაც საქართველოში ფართოდ გაიშალა ავტოკეფალისტთა მოძრაობა. 1905 წლის 31 მარტს მთავრობისათვის გაგზავნილ პეტიციაში იმერეთის სამღვდელოებამ ავტოკეფალიის აღდგენა მოითხოვა, 31 მაისს თბილისში ხელისუფლებამ სასტიკად დაარბია საქართველოს სამღვდელოების კრება, რომელიც ასევე ავტოკეფალიის აღდგენას მიეძღვნა; 1905 წლის ზაფხულში შეიქმნა „საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობის აღმდგენელი კმობა“; იმავე წლის აგვისტოში ქართლ-კახეთის სამღვდელოებამ ეგზარქოს ნიკოლოზის წინაშე ავტოკეფალიის აღდგენის საკითხი დააყენა და თავისი მოთხოვნა ეკლესიაში შექმნილი მძიმე მდგომარეობით დაასაბუთა. 1905წ. შემოდგომაზე (16 ნოემბერს) ამავე საკითხზე უწმინდეს სინოდს ვრცელი მოხსენება მიართვეს ეპისკოპოსებმა კირიონმა, ლეონიდემ, გიორგიმ და ექვთიმემ); ეს დოკუმენტი ხელმწიფეს წარუდგინეს

(კალისტრატე ცინცაძე. ჩემი მოგონებებიდან. თბ., 2001, გვ. 119). 1906 წლის დასაწყისში გამოქვეყნდა საქართველოს ეკლესიის სამღვდელოების წარმომადგენელთა კრების (1905 წლის დეკემბერი) მიერ შედგენილი „საქართველოს ეკლესიის რეორგანიზაციის პროექტი“ (Духовный вестник грузинского экзархата, 1906, №3, 1 февраля, с. 11-21). „საქართველოს ეკლესიის ტერიტორიას შეადგენს, – ნათქვამია დოკუმენტში, – ქართველი ტომებით დასახლებული ადგილები ესკანდელი თვითღისისა და ქუთაისის გუბერნიებისა, ზაქათალისა, სოხუმისა, ბათუმისა და ყარსის ოლქთა საზღვრებში“ (იქვე, გვ. 12). დამოუკიდებელი ეკლესიის სათავეში უნდა ყოფილიყო კათოლიკოსი, რომელიც ერთდროულად ქართლის მთავარეპისკოპოსიც იქნებოდა. მოგვიანებით, ეპისკოპოსმა ლეონიდემ, იწონებდა რა პროექტში წამოყენებულ იდეას ქართული ეკლესიის დამოუკიდებლობისა, სამართლიანად გააკრიტიკა ის დებულება, რომელიც ნებსით თუ უნებლიედ არა ტერიტორიული, არამედ ეროვნული ავტოკეფალიის („ქართველის ტომთა დასახლებული ადგილები...“) მოთხოვნას შეიცავდა; აღნიშნა, რომ ეკლესიურმა კანონიკამ არ იცის ავტოკეფალიური ეკლესიის სამწყსოთა შედგენა ეროვნების მიხედვით. ამიტომ ქართული ეკლესიის შემადგენლობაში, – წერდა ეპისკოპოსი ლეონიდე, – უნდა შევიდნენ ივერიის ეკლესიის ტერიტორიაზე მცხოვრები რუსები, ოსები, ბერძნები, უდინები, აფხაზები და სხვა ერები (ჯვარი ვაზისა, 1906, №11, 11 ივნისი).

ავტოკეფალისტთა მოძრაობის აღმავლობით დაშინებული მთავრობა ტაქტიკური ხასიათის დათმობებზეც მიდიოდა. 1905წ. დასასრულს თუ 1906წ. დასაწყისში უწმინდესი სინოდის ობერ-პროკურორმა ა. დ. ობოლენსკიმ ილია ჭავჭავაძეს და

გიორგი ჟურულს განუცხადა (იხ. კომენტარი 12), რომ ქართულ ეკლესიაში არსებული პრობლემები ქართველი ეგზარქოსის დანიშვნით მოგვარდებოდა (ე. ბუბულაშვილი. ილია ჭავჭავაძე და საქართველოს ეკლესიის საკითხები. თბ., 2003, გვ. 38.). 1906 წლის 4 იანვარს ობერ-პროკურორი ამ თემაზე ეპ. კირიონსაც ესაუბრა. ა. დ. ობოლენსკისთან შეხვედრის თაობაზე ქართველი მღვდელმთავარი წერდა, რომ მას „დიდდა ქართველი ჰყოლია. ძალიან კარგად მიმიღო, მეტად დარბაისელი კაცია. იმან მითხრა, რომ თქვენ, როგორც მცოდნე თქვენი სამშობლოსი, უნდა გვიშველოთო, როგორმე უნდა მოვაწესრიგოთ საეკლესიო საქმე საქართველოშიო. ხელმწიფესთან თქვენ მე დაგასახელეთ და ხელმწიფე იმპერატორმაც მოისურვა თქვენი მოწვევაო. იმის აზრით, ქართველი ეგზარქოსი დაინიშნება, კანტორა ძირიანად შეიცვლება, ყველა საქმე მანდვე გადაწყდება და სხვა“ (წმ. მღვდელმოწამე კირიონ II, გვ. 15-16). უწმ. სინოდი სერიოზულად განიხილავდა ეპისკოპოს კირიონის კანდიდატურას საქართველოს ეგზარქოსის თანამდებობაზე (დოკ. №4). ასეთი პერსპექტივა ქართველ მღვდელმთავარს არ ხიბლავდა, თუმცა გარდამავალი პერიოდისათვის არჩევითი ქართველი ეგზარქოსი მისთვის მიუღებელი არ უნდა ყოფილიყო (იხ. დოკ. №14). როგორც პრინციპული მოსაზრებით, ისე ჯანმრთელობის მდგომარეობის გათვალისწინებით, მისთვის უფრო მისაღები აღმოჩნდა სოხუმის კათედრაზე გადმოსვლა. 1905 წლის ოქტომბერში სოხუმიდან წამოსული და პეტერბურგში მყოფი ეპისკოპოსი სერაფიმე, რომელსაც ძალიან სურდა სამსახურის ორიოლში გაგრძელება, იმავე წლის 15 ნოემბერს სთხოვდა კირიონს, რათა მას, თავის მხრივ, დაექარებინა სოხუმში დანიშვნასთან

დაკავშირებული პროცედურები (დოკ. №3). უწმინდეს სინოდში არსებობდა ინფორმაცია სერაფიმეს აფხაზეთიდან გამოქცევის შესახებ. პეტერბურგის მიტროპოლიტმა ანტონმა კიდევაც ჰკითხა კირიონს აღნიშნულის შესახებ. „ამის პასუხად მე მოვახსენე: „ადგილობრივნი მცხოვრებნი ქართველები განვითარებულნი არიან, და იმათი მოტყუება ძნელია-მეთქი. იმათ შეატყვევს არსენს და სერაფიმეს, რომ იგინი ცდილობდნენ საქართველოს დედა ეკლესიისათვის მოეგლიჯათ გული, უკეთესი ღვიძლი ასული – სოხუმის (ცხუმი) ეპარქია, გადაგვარების გზაზე დაეყენებინათ იგი და ამგვარ მოქმედებას უღმერთო და „ბარბაროსული ქართველები“ არავის აპატიებენ-მეთქი. ანტონს პირდაპირ ვუთხარი ჩემი აზრი, რომ სოხუმის განშორება საქართველოს ეკლესიიდან არ შეიძლება-მეთქი“ (დოკ. №4). გარკვეულ ძალებს უწმინდეს სინოდში არ სურდათ მსგავსი პოზიციის მქონე ქართველი „ნაციონალისტის“ სოხუმში გადაყვანა. მოწინააღმდეგეთა შორის იყო საქართველოს ყოფილი ეპარქოსი ფლაბიანე (1898-1901 წწ.). „Охота вам ехать в Сухум в такое тревожное время,“ – უთქვამს მას კირიონისათვის. – თუ ისურვებთ, ასტრახანში მოგიხერხებთ გადასვლას. იქ შემოსავალი ეპისკოპოსს მარტო თევზის საჭერი ადგილებისა წელიწადში 30 ათასი მანეთი ერგება, მოიფიქრეო. დილით, მეორე დღეს წავიყვანე ყოვლადსამღვდელო ლეონიდე, – წერდა კირიონი, – და ორივენი წავედით ფლაბიანეს სანახავად. მე მტკიცე უარი ვუთხარი ასტრახანში გადასვლაზე, ჰავა იქ ვერა ყოფილა კარგი, ფულის გულისთვის მე ჩემ დღეში არ მიმსახურია და იქ ვერ წავალ-მეთქი“ (დოკ. №9). კირიონს ჰქონდა სინოდის ობერ-პროკურორის არაერთი დაპირება სოხუმში

გადაყვანის დაჩქარების თაობაზე (დოკ. №8, 9) უწმინდესი სინოდის კანცელარიის ობერ-მდივნის 1906 წლის 4 თებერვლის წერილით ორიოლისა და სევსკის ეპისკოპოს კირიონს ეუწყა იმპერატორის 3 თებერვლის ბრძანებულება მისი სოხუმის ეპისკოპოსად დანიშვნის თაობაზე (დოკ. №12). სოხუმელები, მათთან ერთად მთელი ქართული საზოგადოებრიობა, ზოგიერთი არაქართველიც კი მიესალმებოდნენ სამშობლოდან ფაქტობრივად გაძევებული მამულიშვილის სოხუმში დაბრუნებას. ამ ღირსშესანიშნავ მოვლენას მიესალმნენ ქუთაისის სასულიერო სასწავლებლის ზედამხედველის თანაშემწე ი. ლოსიევსკი(დოკ. №17), ამბროსი ხელაია (დოკ. №22), აფხაზეთის მკვიდრი თედო ჟორდანია (დოკ. №26) და სხვები (დოკ. №14). «Сейчас получил №6 «Церковных Ведомостей» и узнал из него, что Вы переходите на Сухумскую кафедру. Поздравляю. Чудный край». – წერდა კირიონს 1906წ. 20 თებერვალს მისი რუსი მეგობარი, დეკანოზი ვ. ტროფიმოვი დონის როსტოვიდან (კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი. კირიონის ფონდი, ს. 1907). რუსი მ. პომერანცევი კი წუხდა ორიოლის ეპარქიიდან კირიონის წამოსვლის გამო (იქვე, ს. 983). ამავე დროს საქართველოს მტრები ვერ მაღავდნენ თავიანთ შეშფოთებას ქართველი მღვდელმთავრის სოხუმში დანიშვნასთან დაკავშირებით. საქართველოს ეგზარქოსყოფილ ფლაბიანეს „ესე უთქვამს ჩემზედ – козла загнали в огород,-ო, ყველა მოძრაობის თავი კირიონია და პეტიციებიც (ავტოკეფალიის მოთხოვნით – ჯ. გ.) სულ იმის ჩაგონებით არიან დაწერილიო. ძალიან ცდილობს თურმე ჩემს მანდიდან (სოხუმუდან – ჯ. გ.) გამოძევებას და არავითარ დონისძიებას არ ერიდება“. – წერდა ცხუმის ეპისკოპოსი 1906წ. 2

იენისს (დოკ. №35). კირიონის სოხუმში დაბრუნების წინააღმდეგ გადაჭრით გაილაშქრა ი. ვოსტორგოვმა, რომელმაც 1906 წლის მარტში ჟურნალ „კოლოკოლში“ (№45) ფსევდონიმით „რუსი“ გამოაქვეყნა ბინძური წერილი „Голос из Сухума“. მოგვიანებით – 1906 წლის სექტემბერში ჟურნ. „კოლოკოლი“ (№261) აქვეყნებს ი. ვოსტორგოვის მორიგ, კიდევ უფრო საზიზღარ ცილისწამებას კირიონის წინააღმდეგ. 1907 წლის 24 იანვარს უწმინდესმა სინოდმა ცხუმის ქართველი ეპისკოპოსი თანამდებობიდან გაათავისუფლა (დოკ. №№ 64, 72). წელიწადზე ნაკლები ხნის განმავლობაში – 1906 წლის 3 თებერვლიდან 1907წ. 24 იანვრამდე კირიონმა უზარმაზარი მუშაობა გასწია. აფხაზეთელთათვის ფრიად საამაყოა, რომ სწორედ ცხუმელი ეპისკოპოსი ედგა სათავეში საერთოეროვნულ მოძრაობას ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენისათვის.

უწმინდესი სინოდის 1905 წლის 14 დეკემბრის გადაწყვეტილებით, რომელიც 16 დეკემბერს იმპერატორმა დაამტკიცა, ეპისკოპოსები კირიონი და ლეონიდე (ოქროპირიძე) 1906 წლის 15 იანვრისათვის პეტერბურგში გაიწვიეს (დოკ. №5); მათ მონაწილეობა უნდა მიეღოთ კავკასიის საეკლესიო მოწყობის საკითხების განხილვაში უწმინდესი სინოდის მიერ მოსკოვის მიტროპოლიტ ვლადიმერის (საქართველოს ყოფილი ეგზარქოსი) თავმჯდომარეობით შექმნილ განსაკუთრებულ სათათბიროში. ორი ქართველი ეპისკოპოსის გარდა მის მუშაობაში მონაწილეობდნენ საქართველოს ყოფილი ეგზარქოსი ფლაბიანე (კიევის მიტროპოლიტი) და მოქმედი ეგზარქოსი ნიკოლოზი. სინოდის 1906 წლის 10 იანვრის უმაღლესად დამტკიცებული გადაწყვეტილების საფუძველზე

სრულიად რუსეთის მომავალი საეკლესიო ყრილობის განსახილველი საკითხების წინასწარი დამუშავებისათვის შეიქმნა განსაკუთრებული საკრებულო. მისი II განყოფილება ლიტვის არქიეპისკოპოს ნიკანდრის (ფენომენოვი – თბილისის სასულიერო სემინარიის ყოფილი რექტორი, შოვინისტი) თავმჯდომარეობით იხილაუდა ადილობრივი, მათ შორის საქართველოს საეკლესიო მოწყობის პრობლემებს (დოკ. №29). ქართველი ეპისკოპოსები აქტიურად მონაწილეობდნენ განსაკუთრებული სათათბიროს თუ საკრებულოს მუშაობაში. მათ ფუნქციებიც პირობითად გაინაწილეს. კირიონი ამის შესახებ წერდა: „...შევთანხმდით, მე ისტორიული დამტკიცება, მოწინააღმდეგეთა საბუთების დარღვევა, გაქარწყლება მეკისრნა, ხოლო ლეონიდს ცოცხლად წარმოედგინა აწინდელი უნუგემო მდგომარეობა ჩვენ მშობლიო საყდრისა“ (წმ. მღვდელმოწამე კირიონ მეორე, გვ. 24).

1906წ. იანვრის ბოლოსათვის განსაკუთრებულმა სათათბირომ საქართველოს საეგზარქოსოს რეორგანიზაციის პროექტი შეიმუშავა (დოკ. №10), რომელიც მიუღებელი აღმოჩნდა კირიონისათვის, ვინაიდან არ ითვალისწინებდა ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენას; დაგეგმილი ცვლილებები კი ვითარებას ვერ გამოასწორებდა (დოკ. №4).

უწმ. სინოდში თათბირები დროებით შეწყდა. კირიონი და ლეონიდე (რომლის სოლოვეცკის მონასტერში გადაყვანა უნდოდათ) მთელი თვე სათათბიროდ არ მიუწვევიათ, – წერდა „Духовный вестник грузинского экзархата“ (1906, №51, 1 марта, с. 17).

ეპისკოპოსი კირიონი თითქმის ნახევარი წელი პეტერბურგში იმყოფებოდა, თუ არ ჩავთვლით 1906 წლის აპრილში რამდენიმე კვირით სოხუმში ყოფნის პერიოდს (ჩამოვიდა 1906წ. 3 აპრილს – დოკ. №84, პუნქტი 2). იმპერიის დედაქალაქში მან უზარმაზარი სამუშაო გასწია და ბრწყინვალედაც გაართვა თავი დაკისრებულ მოვალეობას. ცხუმელმა ეპისკოპოსმა უწმინდესი სინოდის განსაკუთრებული საკრებულოს მეორე განყოფილებას ოთხი მოხსენება წარუდგინა:

□Грузинский церковный вопрос□ □Что побуждает грузин дабиваться автокефалии своей церкви□ □Какой Иверии дарована автокефалия в XI в.□ □Национальный принцип в церкви□ (იხ. გვ. 387-422) გარდა ამისა, ცხუმელი ეპისკოპოსი ხმაღამოდებული იცავდა ქართული ეკლესიის, შესაბამისად ქართველი ერის ღირსებას, სათანადო პასუხს სცემდა ცილისმწამებლებს, ატარებდა შეხვედრებს სხვადასხვა საეკლესიო იერარქიებთან, ობერ-პროკურორთან, სახელმწიფო სათათბიროს ხელმძღვანელობასთან და ა.შ. უაღრესად საინტერესო იყო კირიონისა და ლეონიდეს საუბრები ცნობილ სახელმწიფო და კულტურულ მოღვაწესთან – გიორგი დიმიტრის ძე შერვაშიძესთან, რის შემდეგაც ცხუმელმა ეპისკოპოსმა დაასკვნა: „ბევრისგან გამიგია, რომ შერვაშიძე არ არის გულით ქართველიო, მაგრამ ეს ცილისწამებაა“ (დოკ. №16). გულით ქართველი გენერალი გ. დ. შერვაშიძე კი აფხაზეთის სამთავრო კარის წარმომადგენელი გახლდათ.

1906 წლის 2 და 8 ივნისს საგანგებო საკრებულოს სხდომები ჩატარდა (დოკ. №№33-38), რომლებიც დასრულდა, არა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აღიარებით (მიუხედავად ცხუმელი ეპისკოპოსის ხმაღამოდებული ბრძოლისა),

არამედ ახალი ეგზარქოსის – ნიკონის დანიშვნით. 1906 წლის 7 ივნისს კირიონი წერდა: „გლადიმირის მთავარეპისკოპოსი ნიკონი სინოდს დაუბარებია. კომისიაში ერთმა დეკანოზმა სთქვა: ნიკონი სასტიკი კაციაო“ (დოკ. №36). იმავე წლის 18 ივნისის წერილში ი. ჩიჯავაძისადმი ცხუმელი ეპისკოპოსი იტყობინებოდა უკვე ეგზარქოსის დანიშვნის თაობაზე და იქვე დასძენდა: „ეტყობა ავტოკეფალიის კითხვა ესრე ესმის სინოდს“ (დოკ. №40).

ცხუმელ ეპისკოპოსს, რომელიც ძლიერ გადაიღალა ინტენსიური მუშაობით, ხოლო ბოლო პერიოდში პეტერბურგში უქმად ყოფნით, სამშობლოში მოეჩქარებოდა, სინოდი კი ისევე როგორც გაზაფხულზე (დოკ. №№16-18), ამჯერადაც ნებართვის გაცემას აჭიანურებდა. პეტერბურგის მიტროპოლიტმა ანტონმა კირიონს აცნობა ობერ-პროკურორის – ა. ა. შირინსკი-შახმატოვის სიტყვები იმის თაობაზე, „რომ თქვენი აქედან დაბრუნება შეიძლება მხოლოდ ხელმწიფე იმპერატორის ნებართვითაო. ე.ი. ვარ საპატიო პატიმრად ქალაქსა შინა პეტრესსა“ (დოკ. №41). საპატიო პატიმრობა 10 ივლისამდე გაგრძელდა. ცხუმელ ეპისკოპოსს სინოდის ობერ-მდივანმა 10 დღის დაგვიანებით აცნობა – იმპერატორისაგან 30 ივნისს მიღებული თანხმობის შესახებ პეტერბურგიდან – სადაც ის იყო გამოძახებული «для участия в особом совещании при Святейшем Синоде об устройении церковных дел на Кавказе» (დოკ. №42) – სოხუმში დაბრუნების თაობაზე. პრესა იტყობინებოდა: «Епископ Кирион получил высочайшее разрешение вернуться в свою епархию. До настоящего времени ему не позволили выехать» (Тифлисский листок, 1906, 11 июля). საქართველოში დაბრუნებული კირიონი ჯერ ქვემო ნიქოზში ჩავიდა, საიდანაც 1906 წლის 24 ივლისს

წერილი გაუგზავნა ანტონ ფურცელაძეს ერთ-ერთი თანასოფლელისათვის დახმარების აღმოჩენის თხოვნით (გ. ლეონიძის სახ. ქართული ლიტერატურის სახელმწიფო მუზეუმი. კირიონის ფონდი, №№73, 76). იმავე თვის ბოლოს კი სოხუმში ჩაბრძანდა და ეპარქიის მართვას შეუდგა.

ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენისათვის ცხუმელი ეპისკოპოსის ხელმძღვანელობით გაჩაღებული ბრძოლის ერთი მნიშვნელოვანი ეტაპი 1906 წლის ზაფხულში დასრულდა. ავტოკეფალიის აღდგენისაკენ მიმართული ძალისხმევა კი ილია ჭავჭავაძის მეთაურობით მიმდინარე ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის – ჯერ პოლიტიკური ავტონომიის, შემდგომში სრული სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის მოპოვებისათვის ბრძოლის – შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენდა. შეიძლება ითქვას, რომ ავტონომიისა და ავტოკეფალიისათვის ბრძოლაში ერი და ბერი ერთად იდგა.

ავტონომიის მოთხოვნა 1903 წლის მაისში პარიზში გამოსულმა გაზეთმა „საქართველომ“ წამოაყენა; მას მხარი დაუჭირა ქ. ქენევაში 1904 წლის აპრილში გამართულმა ქართველ რევოლუციონერთა I კონფერენციამ. ავტონომიის ფორმით ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენის იდეის მედროშეებად გამოდიოდნენ სოციალისტ-ფედერალისტები (1904წ.) და ი. ჭავჭავაძის წინადადებით შექმნილი ეროვნულ-დემოკრატიული პარტია (1905წ.). პირველი რევოლუციის წლებში აღნიშნულმა იდეამ მოსახლეობის ფართო ფენები მოიცვა. მას მხარდაჭერა გამოუცხადეს თბილისის სათავადაზნაურო კრებამ (1905 წლის აპრილი), ქუთაისის საქალაქო საბჭოს განსაკუთრებულმა კომისიამ; ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის ერთ-

ერთმა დამფუძნებელმა, სოხუმის ქალაქის თავმა ნიკო თავდგირიძემ საქართველოსათვის ავტონომიის მინიჭების აუცილებლობის საკითხზე მოხსენება მოსკოვში 1906 წელს მოწვეულ იმპერიის საქალაქო და საეროებო წარმომადგენელთა ბიუროს წარუდგინა.

პოლიტიკური ავტონომიის იდეას ქადაგებდა ქართული პრესა. ეს მოთხოვნა ჩადებული იყო საქართველოს კონსტიტუციურ-დემოკრატიული პარტიის პროგრამაში, რომელიც გაზ. „ცნობის ფურცელმა“ 1906 წლის 19 იანვარს გამოაქვეყნა. აღნიშნულ საკითხზე იმავე წლის მარტის პირველ ნახევარში რეფერატი წაიკითხა გ. გვაზავამ. გაზეთ „ივერიის“ (1906, 19 მარტი) ცნობით, მომხსენებელს დარბაზში მყოფი ქართველი სოციალ-დემოკრატებიც კი არ შეკამათებია; ლექტორს გამოედავა მხოლოდ ერთი სომეხი სოციალ-დემოკრატი, რომელმაც განაცხადა, რომ „საქართველოში ავტონომია უნდათ მარტო თავადაზნაურობას, მღვდლებსა და ქუთაისის თვითმმართველობასო“. კონსტიტუციურ-დემოკრატიული პარტიის თბილისის ორგანიზაციის სახელით 1906 წლის 9 აპრილს იურიდიულ საზოგადოებაში გ. თუმანოვმა წაიკითხა ლექცია ავტონომიის საკითხებზე („ჯვარი ვაზისა“, 1906, №3-4, 17 აპრილი, გვ. 11).

გაზეთმა „ივერიამ“ ავტონომიის თემას მიუძღვნა ვრცელი წერილები 1906 წლის 26 მაისს, 4 ივნისს, 18 ივნისს (ორი წერილი), 25 ივნისს, 2 ივლისს, 20 აგვისტოს, 27 აგვისტოს და ა.შ. ავტონომისტთა მოძრაობა იმდენად პროჟულარული გახდა მთელს იმპერიაში, რომ ამ იდეის მიმდევრებმა ცალკე ფრაქციაც კი ჩამოაყალიბეს სახელმწიფო სათათბიროში („ივერია“, 1906, 21 მაისი). თავის ვრცელ წერილში „სამღვდელოების ბრძოლა“ ფილიპე გოგიჩაიშვილი აღნიშნავდა, რომ ავტოკეფალი-

სათვის ბრძოლა „გაუგებარი იქნებოდა, რომ ჩვენში წარმომდგარი არ იყოს ძლიერი საერთო დემოკრატიული მოძრაობა, რომელსაც ემხრობა ხალხის დიდი უმრავლესობა“ („ივერია“, 1906, 23 ივლისი).

„ავტოკეფალისტა მოძრაობა თავისი სოციალურ-პოლიტიკური შინაარსით, – სამართლიანად წერს ქეთევან პავლიაშვილი, – სავსებით ეთანხმებოდა სოციალისტ-ფედერალისტთა მიმართულებას, მათ მოთხოვნას ეროვნულ-ტერიტორიული ავტონომიისა. ამ მოთხოვნას სამღვდელოებაც მხარს უჭერდა“ (ქეთევან პავლიაშვილი. საქართველოს საეგზარქოსო 1900-1917 წლებში. თბ., 1995, გვ. 121). სწორედ სოციალისტ-ფედერალისტთა გაზეთმა „მიწამ“ 1906 წლის 21 სექტემბერს გამოაქვეყნა საკმაოდ ვრცელი წერილი „რას თხოულობს სამღვდელოება“. მასში განმარტებულია ავტოკეფალისტთათვის ბრძოლის არსი და მნიშვნელობა, გამოხატულია სრული თანაგრძნობა ამ ბრძოლისადმი, ნათქვამია, რომ ეკლესია არა მხოლოდ რუსული სინოდის, არამედ სახელმწიფოსგანაც უნდა განთავისუფლდეს.

კირიონი და სხვა ქართველი მღვდელმთავრები, რომლებიც იმპერიული ხელისუფლების მხრიდან ეჭვიტანილნი იყვნენ სეპარატიზმში, თავს არიდებდნენ პოლიტიკურ ავტონომიაზე ღიად საუბარს, მაგრამ მათ პოზიციას გაზეთი „სიტყვა“ გამოხატავდა. მისი რედაქტორი გახლდათ კირიონის უახლოესი მეგობარი და თანამებრძოლი, თბილისის წმ. ბარბარეს ეკლესიის მღვდელი იოსებ ჩიჯავაძე (დასაფლავებულია ამ ეკლესიის ეზოში). გაზეთის გამოსვლამდე ჯერ კიდევ 1906წ. 31 მარტს თავის წერილში ეპისკოპოს კირიონისადმი მომავალი გამოცემის ეროვნული მიმართულება მან ასე ჩამოაყალიბა: „უთუო ავტონომია და ავტოკეფალია“

(დოკ. №25). გაზეთი ნამდვილად იყო ამ იდეების მატარებელი. „სიტყვის“ 1906 წლის 11 ივნისის სარედაქციო წერილში ვკითხულობთ: „საქართველოს ტერიტორიაზე მოსახლე ხალხს ეჭირვება ცალკე თვითმმართველობა. მისთვის ჩვენი დეპუტატები მოვალე არიან ხალხის წინაშე, რომ, როცა ჯერი მიდგება ადგილობრივ თვითმმართველობათა შესახებ კანონზე, დუმაში მოითხოვონ სხვა განაპირა ქვეყნების წარმომადგენლებთან ერთად საქართველოს ავტონომია... და ჩვენ დარწმუნებული ვართ, არაავტონომიური თვითმმართველობანი თუ შემოღებული იქნებიან ჩვენში, სულ მალე მოითხოვენ საქართველოსათვის ავტონომიურ თვითმმართველობას, თუ ამას არ იზამენ ჩვენი დეპუტატები დუმაში. უკანასკნელ შემთხვევაში ის იქნება მხოლოდ, რომ საქმე რამდენიმე ხნით შეფერხდება“ (რუსეთის პირველ სახელმწიფო სათათბიროში საქართველოს ავტონომიის იდეას იცავდა იოსებ ბარათაშვილი). ასეთი იყო ქართული სამღვდელოების, მათ შორის ცხუმელი ეპისკოპოსის – კირიონის პოზიცია. კრებულში წარმოდგენილი ერთ-ერთი დოკუმენტი პირდაპირ ამტკიცებს კირიონის მიერ ავტონომიისათვის გაჩაღებული ბრძოლის მხარდაჭერას (დოკ. №31). „ჩვენ პოლიტიკური მოწინააღმდეგეები ვართ“, - აცხადებდა ი. ვოსტორგოვი, რაც ავტოკეფალიისათვის ცხუმელი ეპისკოპოსის ბრძოლის პოლიტიკურ მნიშვნელობაზე მიუთითებს (დოკ. №89). მოგვიანებით – 1917 წლის 19 ოქტომბერს უკვე საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი, უწმინდესი და უნეტარესი კირიონ II თავის გუჯარში „საქართველოს ეკლესიის სამწყსოს მიმართ“ იტყვის: „ჩვენი ეკლესია მუდამ ედგა დარაჯად ქართველი ერის მთლიანობას და დამოუკიდებლობას, ის იყო დროშა, რომლის ქვეშ

ღვიოდა ნაპერწკალი ქართველთა თანხმობის იდეისა“ (სვეტიცხოველი, 1917, №4, გვ. 3).

ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიისათვის ბრძოლა ნამდვილად იყო მიმართული ერის მთლიანობისა და დამოუკიდებლობისაკენ. ყოველივე ამის შესახებ შესანიშნავად იცოდნენ საეკლესიო ხელისუფლების წარმომადგენლებმა, აგრეთვე ვოსტორგოვებმა, სხვადასხვა ჯურის შავრაზმელებმა. ასე, მაგალითად, 1906წ. 28 იანვარს საქართველოს საეპარქოსოს საკითხებზე გამართულ მეორე თათბირზე ობერ-პროკურორმა ა. ობოლენსკიმ განაცხადა: „ნამდვილად გავიგე, რომ ავტოკეფალიის ქვეშ იმალება ეროვნული ავტონომია“ (წმ. მღვდელმთაწამე კირიონ II, გვ. 37). ამიტომაც იდეენობდა ასე სასტიკად და დაუნდობლად ცხუმელი ეპისკოპოსი კირიონი. მისმა თავდადებულმა მეცადინეობამ ამ ეტაპზე სასურველი შედეგი ვერ გამოიღო, მაგრამ ხელისუფლება იძულებული გახდა გარკვეულ დათმობებზე თუ დაპირებებზე მაინც წასულიყო. 1906 წლის 11 აგვისტოს იმპერატორის ბრძანებით საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის საკითხი განსახილველად სრულიად რუსეთის მომავალ (ჯერ არდანიშნულ) საეკლესიო კრებას გადაეცა. რეალურად ეს გახლდათ უარის ტოლფასი, მაგრამ მნიშვნელოვან მოვლენად უნდა ჩაითვალოს თვით ფაქტი უმაღლეს სახელმწიფო დონეზე აღნიშნული პრობლემის განხილვის აუცილებლობის აღიარებისა. საქართველოს რესპუბლიკის ავტოკეფალიის საკითხის განხილვა სრულიად რუსეთის საეკლესიო კრების წინასწარი სათათბიროს მეორე განყოფილებას დაევადა. ამასთან დაკავშირებით, 1906 წლის 23 აგვისტოს მუშაობა დაასრულა იმავე წლის იანვარში შექმნილმა უწმინდესი სინოდის

განსაკუთრებულმა სათათბირომ, რომელმაც ადრე შემუშავებული პროექტის (დოკ. №10) საფუძველზე დაამტკიცა დოკუმენტი საქართველოს საეგზარქოსოს რეორგანიზაციის შესახებ (დოკ. №50). იგი ავტოკეფალისტთა წინაშე უმნიშვნელო დათმობას წარმოადგენდა. მასში მხოლოდ ნაწილობრივ იყო გათვალისწინებული კირიონის მიერ უწმინდესი სინოდის განსაკუთრებული საკრებულოს კრებაზე 1906 წლის 28 იანვარს, აგრეთვე ლეონიდთან ერთად 1906წ. 13 თებერვალს ჩამოყალიბებული მოსაზრებები საქართველოს საეგზარქოსოში დამკვიდრებული დისკრიმინაციული წესების შესახებ (წმ. მღვდელმოწამე კირიონ II, გვ. 38-40; დოკ. №14). მისი აღმოფხვრა კირიონისა და ლეონიდეს აზრით, მხოლოდ ქართული ეკლესიის დამოუკიდებლობის აღდგენის შემთხვევაში იქნებოდა შესაძლებელი; ამიტომაც ისინი დაუინებით მოითხოვდნენ ავტოკეფალიის აღდგენას და ნაკლებად აინტერესებდათ საეგზარქოსოს რეორგანიზაციასთან დაკავშირებული საკითხები. სამშობლოში დაბრუნებული ქართველი მღვდელმთავრები არც მონაწილეობდნენ ხსენებული დოკუმენტის მიღებაში.

1906 წლის ივლის-აგვისტოდან ეპისკოპოსი კირიონი უკვე აფხაზეთში იმყოფებოდა და თავის სამსახურებრივ მოვალეობას ასრულებდა. ეს რამდენიმე თვე შეადგენს მთელს ეპოქას აფხაზეთის საეკლესიო ცხოვრებაში, რასაც თვალნათლივ ადასტურებენ კრებულში შეტანილი მასალები.

ცხუმელმა ეპისკოპოსმა იმთავითვე უარყო რუსი მღვდელმთავრების მიერ დანერგილი იძულებითი „გაქრისტიანების“, მონათლულთა ყაღბი სიების შედგენის (ჯილდოსა და უფრო სარფიანი ახალი თანამდებობის მისაღებად) მანკიერი პრაქტიკა (დოკ. №55). და მთელი ყურადღება მრევლთან

შეხვედრებზე, ქადაგებებზე, ახალი სამრევლოების გახსნაზე, ეკლესიების აღდგენა-მშენებლობაზე გადაიტანა. სოხუმში წმ. ნინოს სახელობის ახალი ქართული ეკლესია უნდა აეგოთ. შავიზღვისპირეთში რკინიგზის გაყვანა, როგორც კირიონი თვლიდა, აფხაზეთის უცხოური კოლონიზაციის ახალ ტალღას გამოიწვევდა, რომელთანაც გამკლავებას იქაური ქართველები ვერ შეძლებდნენ. ამიტომ იგი ჩქარობდა სოხუმში „ორი შეუპოვარი სიმაგრე ქართველი ეროვნებისა“ – ეკლესია და სკოლა აეშენებინა (დოკ. №61).

მრევლთან შეხვედრებმა სრულიად გააქარწყლეს ვოსტორგოვის მიერ აგორებული ჭორი, რომ თითქოს კირიონს სოხუმში ჩასვლისთანავე მოკლავდნენ, უკეთეს შემთხვევაში არ მიიღებდნენ. „ეგ ენაა მტრისაო, მათ ალბათ უნდოდათ თქვენ აქ არ მოსულიყავით, და ამიტომ სურდათ შეეშინებინეთ“, – უთხრეს კირიონს აფხაზებმა, რომლებიც დიდი პატივით იღებდნენ ქართველ მღვდელმთავარს (დოკ. №54).

ცხუმელი ეპისკოპოსის ერთ-ერთი მთავარი დამსახურება იმაში მდგომარეობდა, რომ მან ყველა ეროვნების მრევლს – ქართველებს, რუსებს, ბერძნებს – საკუთარ ენაზე ღვთისმსახურების შესაძლებლობა შეუქმნა. რათა ასეთივე შესაძლებლობა აფხაზებსაც ჰქონოდათ, კირიონმა ჩამოაყალიბა და ინტენსიურად მუშაობდა საეკლესიო ლიტერატურის აფხაზურ ენაზე მთარგმნელი კომისია (დოკ. №№ 65, 69, 82, 84 პუნქტი 20). „ეპისკოპ კირიონს არ დააცალეს, თორემ უნდა სერიოზულად მოეკიდა ამ (მთარგმნელობითი – ჯ. გ.) საქმისათვის ხელი“, - წერდა ნიკო ჯანაშია (ჯ. გამახარია. აფხაზეთი და მართლმადიდებლობა, გვ. 672). ეროვნული მოთხოვნების

დაკმაყოფილებას ემსახურებოდა ეპარქიის ახალი დაყოფა შედარებით მცირე საბლალოჩინო ოლქებად, რის შესახებაც გადაწყვეტილება ეპარქიის სამღვდელოების ყრილობამ მიიღო. იგი 1906 წლის 18-24 სექტემბერს შედგა და 18 საკითხი განიხილა. ყრილობა ეპ. კირიონმა გახსნა; მის თავმჯდომარედ სამურზაყანოელი ბლალოჩინი მღვდელი ს. სვანიძე (ბოლშევიკ ნიკოლოზ სვანიძის მამა, ამჟამინდელი რუსი ჟურნალისტის ნიკოლოზ სვანიძის დიდი ბაბუა) აირჩიეს, საქმისმწარმოებლად (მდივნად) – მოქვის ეკლესიის მღვდელი, ბლალოჩინის მოადგილე ნ. ჟორდანიას (პროფესორ ოთარ ჟორდანიას ბაბუა). ყრილობის ერთ-ერთი გადაწყვეტილება ახალი ათონის მონასტრის რელიგიურ-საგანმანათლებლო საქმიანობაში ჩაბმას ითვალისწინებდა (დოკ. №59). ეპარქიის სამღვდელოების ამ ფორუმის მუშაობას ბოლომდე არ დასწრებიან შავიზღვისპირეთის გუბერნიის რუსი დელეგატები. მთლიანობაში სოხუმის ეპარქიის ყრილობის შედეგებით ეპისკოპოსი კირიონი კმაყოფილი დარჩა. იგი ხედავდა, რომ, ეპარქიაში ქართული საქმე თანდათან გამოკეთდა (დოკ. №57). ცხუმელი ეპისკოპოსი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა საკადრო პოლიტიკას განსაკუთრებით მაშინ, როცა საქმე აფხაზურ სამრევლოებს შეეხებოდა. აფხაზურ სამრევლოებში იგი ეროვნებით აფხაზს ან აფხაზურენოვან ქართველს აგზავნიდა. შესაბამის გადაწყვეტილებას კირიონი აფხაზურ ინტელიგენციასთან მოთათბირებისა და აფხაზური კომისიის (რომელიც კანდიდატის მიერ აფხაზური ენის ცოდნის დონეს ამოწმებდა) დასკვნის საფუძველზე იღებდა (დოკ. №84 პუნქტი 20). ამავე დროს იგი ყოველთვის არ ითვალისწინებდა ახლო მეგობრების თხოვნას

საკადრო დანიშვნებთან დაკავშირებით (დოკ. №№ 22, 26, 43, 45, 46, 49).

კრიტიკული დამოკიდებულება ჰქონდა ეპისკოპოს კირიონს ახალი ათონის სამონასტრო კომპლექსის მიმართ, რომელიც უზარმაზარ სახსრებს ფლობდა, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, სამისიონერო და საქველმოქმედო საქმიანობას ხშირად თავს არიდებდა (დოკ. №№ 58, 59).

ცხუმელი ეპისკოპოსი ყურადღებით აკვირდებოდა და სწავლობდა აფხაზეთში შექმნილ ვითარებას. ის კმაყოფილებით აღნიშნავდა, რომ „ყველაზე გამჭრიახნი აღებ-მიცემობაში მეგრელები არიან... რომ მომავალი აქ მეგრელებს ეკუთვნით“ და ა.შ. (დოკ. №54). შემდგომში ადგილობრივი მოსახლეობის უფრო ახლოს გაცნობამ ეპისკოპოსი კირიონი იმ დასკვნამდე მიიყვანა, რომ იქაურებს აკლდათ გამბედაობა, იხენდნენ სიმხდალეს და ღაწრობას (დოკ. №61). ეს იყო მწარე სიმათლე, რომელსაც თავისი მიზეზები ჰქონდა. ჯერ კიდევ XVII ს. ბოლოდან აფსუათა მონობაში ჩავარდნილ, ეკლესიის გარეშე დარჩენილ მეგრულ მოსახლეობას თანამედროვე აფხაზეთში (ყოფილ სამეგრელოში) არასრულფასოვნების კომპლექსი ჩამოუყალიბდა. უპატრონოდ დარჩენილებს თავი დაყვავებითა და მძიმე შრომით გაჰქონდათ. აფხაზურ (აფსუურ) ენაზე „მეგრელი“ (აგრუა) მონას ნიშნავდა. XIX ს. ვითარება დიდად არ შეცვლილა. რუსული საერო და სასულიერო ხელისუფლება მეგრელთა დათრგუნვაზე, მათ გადაგვარება-ასიმილაციაზე, აფხაზეთთან დაპირისპირებაზე, ყველაზე „ურჩების“ აფხაზეთიდან გამოძევებაზე მუშაობდა. ვითარება განსაკუთრებით 1905 წლის დემოკრატიული რევოლუციის შედეგად დაიძაბა. მაშინ დაპირისპირებამ ქართველებსა და აფხაზებს შორის

კრიტიკულ წერტილს მიაღწია, რამაც ასახვა ჰპოვა იმდროინდელი ქართული პრესის ფურცლებზე. „აფხაზეთიდანაც მოაღწიეს ხმებმა იმ არეულობაზე, რომელიც თითქმის მთელ იმპერიაშია მოდებული და თავის გაჭირვებაზე ჩურჩული აქა-იქ აფხაზეთშიც შექმნეს, – წერდა „აფხაზი“-ს ფსევდონიმით გამოქვეყნებულ წერილში მელიტონ გობეჩია, – ამით ისარგებლეს ზოგიერთმა „წყლის მღვრევის“, „ძმების გადაკიდების“ მოტრფიალეებმა და აფხაზებს (გავლენიან პირებს) დაუწყეს რიგება: ვიცი, რომ თქვენ მშვიდი, კეთილი და წესიერების მოყვარული ხალხი ხართ, თქვენგან არავითარი უწყესობა არ არის მოსალოდნელი, დარწმუნებული ვართ, არც იქნებაო. მაგრამ თქვენი მეზობელი ქართველები სანდონი არ არიან; იმათგან თქვენს დასაღუპავად რასმე უნდა მოველოდეთ, ამიტომ „ჰკა მაგათო“... ქადაგებამ თავისი ნაყოფი გამოიღო და ბოროტი ძალები აამხედრა მოძმეთა წინააღმდეგ. შეიქნა საშინელი ძარცვა-გლეჯა, კაცის კვლა, დაჭრა და სხვ.“ (ცნობის ფურცელი, 1905, 22 აპრილი). 1905 წლის 15 ივლისს გაზეთი „ივერია“ იტყობინებოდა: „ბნელი ძალები პირველად დაიბნენ, გზა-კვალი დაკარგეს, მერე კი ისევ გონს მოეგენ და კვლავ ჯოჯოხეთურ მუშაობას შეუდგნენ. ზოგიერთ გავლენიან აფხაზ თავადაზნაურთა შემწეობით აბობოქრებული ხალხი შეუსისინეს ადგილობრივ მცხოვრებ ქართველთ – ყველა თქვენი უბედურების მიზეზი ეგენი არიანო, ჰკა მაგათო და კინაღამ ის უბედურება არ დატრიალდა, რაც ბაქო-ნახჩევანში, კინაღამ უდანაშაულოთა სისხლით არ მოირწყო გუდაუთის ქუჩები, რომ უბრალო შემთხვევას არ ეხსნათ“. მსგავსი მაგალითების მოტანა ბლომად შეიძლება. აფხაზეთში სოციალური კონფლიქტი ეროვნებათაშორის კონფლიქტად იქცა იქ არსებული

სპეციფიკური ეკონომიკური ურთიერთობების გამო (ჯემალ გამახარია. ქართულ-აფხაზურ ურთიერთობათა ისტორიიდან. თბ., 1991, გვ. 21-23).

1905 წლის 19 ნოემბერს ორი თვის დანიშნული სოხუმის ოლქის უფროსი ლ. ჯანდიერი მეფისნაცვალის კანცელარიას აცნობებდა, რომ სოციალ-დემოკრატების აგიტაციას ოლქში წარმატება არ მოჰყოლია, მაგრამ უკიდურესად დაძაბული იყო ურთიერთობა აფხაზებსა და მეგრელებს შორის. «Абхазцы Гудаутского участка, - წერდა იგი, - предъявляют свои права как аборигены на все земли, находящееся во владение других, в том числе и на земли местечек и города Сухума»; კოდორელებსა და სამურზაყანოელებს, ლ. ჯანდიერის ცნობით, მეგრელებისათვის ულტიმატუმი წაუყენებიათ - გაისტუმრონ საიჯარო გადასახადი ან გასახლდნენ ამ ადგილებიდან; აფხაზები აღნიშნული მოთხოვნის შეუსრულებლობის შემთხვევაში თავდასხმით იმუქრებოდნენ; «Мингрельцы, зная это, тайно вооружаются и я не сомневаюсь, что мингрельцы, начинаемые агитаторами, вызовут абхазцев на столкновение, а раз это совершится, то безусловно будут разгромлены и местечки и сами город Сухум», - აცხადებდა სოხუმის ოლქის უფროსი. შეტაკებების თავიდან აცილების მიზნით ლ. ჯანდიერი ითხოვდა თითო ბატალიონის განლაგებას კოდორისა და გუმისთის, ასევე გუმისთისა და გუდაუთის უბნების საზღვრებზე, სოხუმის გარნიზონის ერთი დამატებითი ბატალიონით გაძლიერებას და ა. შ. (ცსია, ფ. 83, აღწ. 1, ს. 69, ფ. 67-70). ლ. ჯანდიერი, მიუხედავად თავისი ქართველობისა, ამ დაპირისპირებაში, როგორც ეს ნათლად ჩანს მისი მოხსენებიდან, უფრო, თანაუგრძნობდა აფხაზებს, როგორც თვითმპყრობელური რეჟიმისადმი

ლოიალურად განწყობილ ნაწილს ოქქის მოსახლეობისა.

დემოკრატიული რევოლუციის წლებში ხელისუფლება აიარაღებდა აფხაზებს და ანტისამთავრობო გამოსვლების ჩასაქრობად, ამ გამოსვლების ორგანიზატორთა თუ აქტივისტთა წინააღმდეგ იყენებდა. გახეთ „მიწის“ კორესპონდენტი 1906 წლის 14 სექტემბერს შემდეგნაირად აღწერდა აფხაზეთში შექმნილ ვითარებას: „თუმცა სხვაგან განმანთავისუფლებელმა მოძრაობამ დამონებული გლეხკაცობა გამოადვილა, ამცნო თვისი ადამიანური უფლება და ბრძოლისათვის გამოიწვია, აქ გამოღვიძების მაგიერ აფხაზები ძილს მიცემიან. ადამიანს გული უკვდება, როცა ხედავ აფხაზების წელზე ნახევრად გამოჩენილ სასროლათ მომარჯვებულ რევოლუვერს; მიდიხარ და შიში გიპყრობს, რადგან არ იცი საიდან მოგხვდება ტყვია. პოლიციელი მოგკლავს თუ რომელიმე მთავრობისაგან წათამამებული აფხაზი! დიდი თუ პატარა ყველა იარაღით არის გაჭედილი; სხვაგან თუ იარაღის ტარება მოწმობითაც აკრძალულია, იქ უნებართვოთაც ნებადართულია. კაი ხანი გაივლის, სანამ მთავრობას ეგზეკუციის ჩაყენება დასჭირდებოდეს, რადგან კაზაკების როლს შეუგნებელი აფხაზები ჯერ კიდევ კარგათ ასრულებენ. ერთობა უყვართ მხოლოდ სხვისი ბრძოლით დამყარებული. დღეს სულყველაფერი გაქრა, ჰკონიათ აფხაზებს; ერთობა მოკვდაო, ასე გაიდახიან. საჭიროა მეტი მუშაობა ამ შეუგნებელ ხალხში, რომელიც შეგნების შემდეგ სხვა ხალხზე ნაკლებ არ იბრძოლებს და დიდ სარგებლობას მოუტანს განმანთავისუფლებელ მოძრაობას“. მოსახლეობის დაშინებისაკენ მიმართული ეს ტერორი და განუკითხაობა აფხაზეთში ხდებოდა

მაშინ, როცა დანარჩენ საქართველოში საგანგებო რეჟიმი იყო დამყარებული, როცა ქვეყნის დასავლეთ ნაწილში 1906 წლის იანვარში დანიშნული ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორი ალიხანოვ-ავარსკი მიჰინგარებდა.

ხაზი უნდა გაესვას იმ გარემოებას, რომ დემოკრატიული რევოლუციის წინა წლებში რუსული ხელისუფლება სასტიკად უსწორდებოდა ყოველგვარი ქართულის გამოვლინებას აფხაზეთში. 1904 წლის I მაისს მთავარმართებლის საბჭომ განიხილა გამოძიების მასალები თ. სახოკიას, ა. ჯუღელის, ი. გეგიას, გ. კანდელაკის, ი. ბურჭულაძის, ფ. დავითიას, ს. ნორაკიძის და აკაკი ჩხენკელის პოლიტიკური საიმედოობის შესახებ. მიზანშეწონილად ჩაითვალა მათ, როგორც მთავარ წევრებს აფხაზეთში მოქმედი ქართული პარტიისა, „противодействующей мероприятиям правительства по обрусению населения округа“, უვადოდ დაეტოვებინათ კავკასიის ფარგლები. გარდა ამისა, საბჭომ იმსჯელა სოხუმის ოლქში დანიშნული სასულიერო პირების შესახებ, რომლებიც „ვალდებული არიან თავიანთი სულიერი დარიგებებით ხელი შეუწყონ ხელისუფალთ ოლქში რუსული მოქალაქეობრიობის განმტკიცებაში; სინამდვილეში კი ისინი, – აღნიშნა საბჭომ, – „зачастую, благодаря низкому уровню образовательного ценза, незнанию русского языка и к тому же своей крайне политической неблагонадежности, не только не сочувствуют всем благим мероприятиям правительства, направленным к скорейшему обрусению населения округа, но даже явно выказывают со своей стороны противодействия таковым (ჯემალ გამახარია. აფხაზეთი და მართლმადიდებლობა, გვ. 599-600). საბჭომ

გადაწყვიტა, ყოველივე ამის შესახებ ეცნობოს საქართველოს ეგზარქოსს.

ამრიგად, აფხაზეთის ქართველობა არა მხოლოდ საკუთარი სახელმწიფოს და ხელისუფლების, არამედ პოლიტიკური ლიდერების გარეშეც იყო დარჩენილი, ქართული სამღვდელოება კი ძლიერ შეიზღუდა. ამიტომ მუდმივად რეალური საფრთხისა და შიშის ქვეშ მყოფი ადგილობრივი მოსახლეობა ზოგჯერ იჩენდა ზედმეტ სიფრთხილეს, რაც დიდად არ განსხვავდებოდა ლაჩრობისაგან. ამას მიაქცია ყურადღება ეპისკოპოსმა და ერისკაცმა, რომელიც სულ მალე თავად გახდა მსხვერპლი „გაუფრთხილებლობის“ – ის, როგორც „ნაციონალისტი“, როგორც „რევოლუციონერი“ აფხაზეთს საჩქაროდ მოაშორეს.

აფხაზეთის ქართველობაში მონური ფსიქოლოგიის დამკვიდრებას ის გარემოებაც უწყობდა ხელს, რომ მოწინავე ქართულმა ინტელიგენციამ ადექვატური შეფასება არა თუ ვერ მისცა აფხაზეთში განვითარებულ დემოგრაფიულ პროცესებს; დ. ბაქრაძის, თ. ჟორდანიას, ა. ხახანაშვილის შრომების საფუძველზე (ისინი უკვე წერდნენ სამეგრელოში აფსუების გვიან ჩამოსახლების შესახებ) ვერ მოხერხდა სწორი ეროვნული იდეოლოგიის ჩამოყალიბება. ქართველების (მეგრელების) მოზღვავენებას აფხაზეთში არ დაერქვა თავისი ნამდვილი სახელი, არ გაცხადდა, რომ ეს იყო დაბრუნება სამშობლოში, საიდანაც XVII ს. გამოაძევეს, და არა მხარის კოლონიზაცია „უცხოელების“ მიერ. ამავე დროს გრძელდებოდა მტკიცება, თითქოს აფსუა-აფხაზები ამ მხარის უძველესი მკვიდრნი, უძველესი ქრისტიანები არიან, რომლებსაც შემდგომში „დაავიწყდათ“ მამა-პაპური სარწმუნოება და ა.შ. ეს

ყოველივე ქართველობას უნერგავდა „სხვის მიწაზე“ მოსულის რწმენას, არასრულფასოვნებისა და შიშის გრძნობას, რომლისგანაც საზოგადოების გარკვეული ნაწილი დღემდე არ არის ბოლომდე განთავისუფლებული.

1906 წლის ოქტომბრის დასაწყისში ცხუმელი ეპისკოპოსი თბილისში ქართველ მღვდელმთავართა და დელეგატთა შეკრებას დაესწრო, სადაც მიიღეს გადაწყვეტილება ქართული ეკლესიის მომავლის განსაზღვრამდე მუშაობაში ხელი არ შეეშალათ ახლადდანიშნული ეგზარქოსისათვის, რომელსაც სამღვდელოების უდიდესი ნაწილი არ ცნობდა.

1906 წლის ნოემბერში პეტერბურგში სრულიად რუსეთის ეკლესიის კრების წინასწარი სათათბიროს მუშაობა განახლდა. იმპერატორის იმავე წლის 28 ოქტომბრის ბრძანებულებით კრებაზე ერთი ქართველი ეპისკოპოსის მივლინების უფლება საქართველოს ეგზარქოსს ეძლეოდა. ამ უკანასკნელმა კი პეტერბურგში ეპისკოპოსი ლეონიდე მიაგვლინა. სათათბიროს II განყოფილების მესამე სხდომა (პირველი და მეორე სხდომები, როგორც ზემოთ ვნახეთ 1906წ. 2 და 8 ივნისს გაიმართა) 1906 წლის 17 ნოემბერს ჩატარდა. სხდომის გახსნისას, თავმჯდომარემ – მთავარეპისკოპოსმა ნიკანდრმა განაცხადა, რომ მეორე განყოფილების შემადგენლობიდან გაყვანილია სოხუმის ეპისკოპოსი კირიონი (ასევე ექვთიმე), მოწვეული კი არისო იმერეთის ეპისკოპოსი ლეონიდე. კირიონი ალბათ იმიტომ არ გამოიძახეს პეტერბურგში, რომ მეორე განყოფილების სხდომებზე დაგეგმილი იყო ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენის წინააღმდეგ მიმართული მოხსენების მოსმენა; მომხსენებლებს უნდა გაებათილებინათ 1906წ. ივნისში ცხუმელი

ეპისკოპოსის ოთხ მოხსენებაში წამოყენებული დებულებები და არგუმენტები ავტოკეფალიის სასარგებლოდ; ამიტომ უწმინდესი სინოდისათვის სასურველი არ უნდა ყოფილიყო II განყოფილების სხდომებზე ქართული ეკლესიის ისტორიის საკითხებში ღრმად ჩახედული კირიონის ყოფნა, რომელიც უპასუხოდ არ დატოვებდა მოწინააღმდეგეთა არგუმენტებს. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ეპისკოპოსი ლეონიდე მიხვდა სინოდის განზრახვას. მან კატეგორიულად დააყენა II განყოფილების წევრთა არაკომპეტენტურობის გამო ქართული ეკლესიის ისტორიის მცოდნე, პეტერბურგში მოღვაწე პროფესორების ნ. მარისა და ა. ცაგარელის დამატებით მოწვევის საკითხი. ეს მოთხოვნა დაკმაყოფილდა და ქართველი მეცნიერები ხმის უფლებით ესწრებოდნენ II განყოფილების როგორც 1906წ. 17 ნოემბრის, ისე შემდგომ სხდომებსაც (Церковные ведомости, 1906, №51-52, 25 декабря, с. 59-65).

წინსაწარი სათათბიროს II განყოფილებამ 1906წ. 17 ნოემბრის სხდომაზე მოისმინა დეკანოზისა და პროფესორის ტ. ი. ბუტკევიჩის ადრე ბროშურად გამოქვეყნებული მოხსენება «К вопросу об автокефалии грузинской церкви» (Харьков, 1906); მომდევნო მეოთხე სხდომაზე – 1906წ. 24 ნოემბერს მას სათანადო პასუხი გასცა ნიკო მარმა მოხსენებაში «Отзыв о докладе проф. протоиерея Т. Буткевича» К вопросу об автокефалии грузинской церкви (Церковные Ведомости, 1906, №51-52, с. 86; Приложение к №1 Церковных Ведомостей за 1907г. с. 91-106). II განყოფილების მეხუთე სხდომამ (მას პროფესორი ა. ხახანაშვილი პირველად დაესწრო) 1906წ. 1 დეკემბერს მოისმინა ნ. მარის ვრცელი და საფუძვლიანი მოხსენება

«Исторический очерк грузинской церкви с древнейших времен». К вопросу об автокефалии грузинской церкви (Приложение к №3 Церковных ведомостей за 1907г., с. 107-142). მორიგ მეექვსე სხდომაზე 1906წ. 5 დეკემბერს პროფესორმა ა. ცაგარელმა გააკეთა მოხსენება თემაზე: «Свидетельство официальных документов XVII и XVIII веков об автокефалии Грузинской (Иверской) церкви» (იხ. მისი Статьи и заметки по грузинскому церковному вопросу. СПб., 1912, с. 1-33); იმავე სხდომაზე გაკეთდა ა. ხახანაშვილის მოხსენებაც: «Состояние грузинской образованности и церкви XVIII в.» (Приложение к №5 Церковных ведомостей за 1907г., с.170-174).

II განყოფილების III – VI სხდომებს ეპისკოპოსი კირიონი, მართალია, არ ესწრებოდა, მაგრამ იგი, თუ ასე შეიძლება ითქვას, უხილავი მონაწილე იყო, იმ შეკრებებისა; მის სახელს არც თუ ისე იშვიათად ახსენებდნენ სხვადასხვა გამომსვლელები, ძირითადად მოწინააღმდეგენი/. 1906წ. ნოემბრის ბოლოსათვის ცხუმელი ეპისკოპოსიც პეტერბურგში გამოიძახეს. როგორც ნ. დურნოვო წერდა, 1906წ. დეკემბრიდან 1907წ. თებერვლამდე უწმინდეს სინოდთან არსებობდა განსაკუთრებული სათათბირო, რომელიც საქართველოს საეგზარქოსოში საეკლესიო-სასკოლო საკითხებთან დაკავშირებულ პრობლემებს იხილავდა. მას თავმჯდომარეობდა სახელმწიფო საბჭოს წევრი, არქიეპისკოპოსი ნიკოლოზი. სწორედ ამ სათათბიროში სამუშაოდ იქნა მოწვეული ეპ. კირიონი (Н. Дурново. Судьбы грузинской церкви, М., 1907, с. 43). ამის შემდეგ ქართველი მღვდელმთავარი სოხუმში არ დაბრუნებულა. მან ამჯერადაც აქტიურად იბრძოლა მშობლიური ეკლესიის

ინტერესების დასაცავად; ეპ. ლეონიდესთან, ნ. მართან და ა. ცაგარელთან ერთად დაესწრო წინასაყრილობო კრების II განყოფილების მეშვიდე სხდომას (1906წ. 8 დეკემბერი), რომელზეც იხილებოდა პროფესორ ი. ი. სოკოლოვის მოხსენება «Грузинская церковь в XVIII веке. Исторический очерк» (Приложение к №6 Церковных ведомостей за 1907г., с. 175-206; Приложение к №7 Церковных ведомостей за 1907г., с. 208-241; ცსია, ფ. 1458, აღწ. 1, ს. 174, ფ. 40-48). ეპ. კირიონის უამრავი მწვავე და კომპეტენტური გამოსვლაა დაფიქსირებული აღნიშნული სხდომის ოქმებში.

ქართველი მღვდელმთავრები და მეცნიერები პროტესტის ნიშნად არ გამოცხადდნენ II განყოფილების დასკვნით მერვე (1906წ. 12 დეკემბერი) და მეცხრე (1906წ. 13 დეკემბერი) სხდომებზე, რომლებიც ფაქტობრივად ცხუმელი ეპისკოპოსის კრიტიკას მიექდვნა, მერვე სხდომაზე პროფესორ ა. ი. აღმაზოვის მიერ წაკითხული მოხსენება (Об автокефалии грузинской церкви с канонической точки зрения) მიმართული იყო ეპ. კირიონის პირველი მოხსენების («Грузинский церковный вопрос») წინააღმდეგ; იმავე სხდომაზე გამოსულმა პროფესორმა ი. ს. ბერდნიკოვმა თავისი მოხსენება ეპ. კირიონის მეოთხე მოხსენების («Национальный принцип в церкви») კრიტიკას მიუქდვნა, თუმცა აღიარებდა თემის დიდ მნიშვნელობას და მისი ღრმად შესწავლის აუცილებლობას (Приложение к №8 Церковных ведомостей за 1907г., с. 244-275). ბოლო – მეცხრე სხდომაზე II განყოფილებამ მოისმინა დეკანოზ ი. ი. ვოსტორგოვის მოხსენება ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის შესახებ პრაქტიკული

თვალსაზრისით (По вопросу об автокефалии грузинской церкви с практической точки зрения), რომელიც შეიცავდა ბინძურ ცილისწამებებს ძირითადად ეპ. კირიონის სოხუმში მოღვაწეობასთან დაკავშირებით. ეს ცილისწამებები (დოკ. №№79,84) დიდწილად იყო გამეორება ადრე გამოქვეყნებული ცრუბრალდებებისა, რომლებიც ხელისუფლებამ ცხუმელი ეპისკოპოსის სოხუმიდან გაწვევისა და მისი ათწლიანი დევნის საბაბად (მიზეზი კი, ბუნებრივია, ავტოკეფალიისათვის ბრძოლა იყო) გამოიყენა. მოხსენებას ი. ვოსტორგოვმა კავკასიის საეკლესიო მოწყობის ორი პროექტიც (იხ. კომენტარი 140) დაურთო, რომლებიც ერთიანი ქართული ეკლესიის დაშლა-დანაწევრებისაკენ იყო მიმართული (იხ. Приложение к №8 Церковных ведомостей за 1907г., с. 291-296; Приложение к №10 Церковных ведомостей за 1907г., с. 297-301).

ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენის გეგმა, როგორც მოსალოდნელი იყო, ჩავარდა, რაც ზუსტად მთავრობის, კონკრეტულად კი წინასწარი სათათბიროს მეორე განყოფილების სპეციალურად შერჩეული წევრების უკომპრომისო პოზიციამ განაპირობა. 1906წ. ნოემბერ-დეკემბერში II განყოფილების მუშაობაში ქართველი მღვდელმთავრებისა და მეცნიერების გარდა მონაწილეობდნენ ლიტვის არქიეპისკოპოსი ნიკანდრი (თავმჯდომარე), მაგილევის ეპისკოპოსი სტეფანე, დეკანოზები ტ. ი. ბუტკევიჩი (პროფესორი), ი. ი. ვოსტორგოვი, თ. ი. ტიტოვი, ა. პ. მალცევი, ი. ი. კოიალოვიჩი, მღვდელი ტ. ვ. კოხლოვსკი, პროფესორები მ. ა. ოსტროუმოვი, ი. ს. ბერდნიკოვი, კ. დ. პოპოვი, ნ. ა. ზაოზერსკი, ნ. ი. ივანოვსკი, ა. ი. აღმაზოვი, ნ. ნ. გლუბოკოვსკი, ა. ი.

ბრილიანტოვი, ი. ს. პალმოვი, ი. ი. სოკოლოვი, პ. ბ. მანსუროვი, ვ. პ. შეინი, ი. ვ. პოპოვი. სხდომებს ზოგჯერ ესწრებოდნენ უწმინდესი სინოდის ობერ-პროკურორის ამხანაგი ა. პ. როგოვიჩი, სინოდალური კანცელარიის მმართველი ს. პ. გრიგოროვსკი და ობერ-პროკურორის კანცელარიის თანამშრომელი ვ. თ. ტრელინი. აი, ის ხალხი ვინც მთავრობის დავალებით უარყო ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენის კანონიერი მოთხოვნა.

სრულიად რუსეთის საეკლესიო კრების წინასწარი სათათბიროს სხდომები 1906 წლის 15 დეკემბერს დაიხურა (Церковные ведомости, 1906, №51-52, с. 1). ცხუმელი ეპისკოპოსი ეპარქიაში დაბრუნების ნებართვის მოლოდინში პეტერბურგში რჩება. 1907 წლის 24 იანვარს ნარვის ეპისკოპოსმა ანტონიმმა მას ლიტვის ეპარქიის ქორეპისკოპოსად დანიშვნის თაობაზე უწმინდესი სინოდის გადაწყვეტილების შესახებ აცნობა; იმავე წლის 12 თებერვალს მიიღო შესაბამისი ბრძანებულება (დოკ.№№ 64, 72). კირიონი მშვიდად შეხვდა მოულოდნელ ცნობას სამშობლოდან კვლავ გაწვევისა და ჩამოქვეითების თაობაზე. ამჯერადაც მისთვის უფრო მთავარი იყო ქართული ეკლესიის მომავალი და არა პიროვნული საკითხები.

კირიონის კოვენოში გადაყვანა თვით ეგზარქოსისთვისაც მოულოდნელი ყოფილა, თუ დაუჯერებთ ი. ჩიჯავაძეს, რომელიც 1907 წლის 20 ივნისს კირიონს წერდა: „ნიკონს უთქვამს, მიკვირს კირიონი გადაიყვანესო: ან რა მიზეზი ჰქონდათ, რომ ის თავის ალაგიდგან დასძრესო“ (კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი. კირიონის ფონდი, ს. 1220). ეგზარქოსი, ალბათ, თვალთმაქცობდა, მაგრამ აშკარაა, უწმინდესი სინოდის უსამართლო გადაწყვეტილებამ აფხაზეთის მრავალეროვანი

სამღვდელოების, მრევლისა და ფართო საზოგადოებრიობის აღშფოთება ნამდვილად გამოიწვია, რომელიც გამოხატულია პეტერბურგში გაგზავნილ პეტიციებში საყვარელი მწყემსმთავრის სოხუმში დატოვების თხოვნით (დოკ. №№65-70). სინოდმა ყურად არ იღო არც პეტიციები და არც ნ. დურნოვოს მუქარანარევი მიმართვები (დოკ. №72).

ენებათაღვლევა ეპისკოპოს კირიონის საქართველოდან გაწვევასთან დაკავშირებით გაგრძელდა როგორც 1907 წ., ისე შემდგომ პერიოდშიც. 1907 წლის 6 ივლისს გაზეთ „ზაკავკაზიე“-ში მღვდელმა ტროფიმე ჯოხთაბერიძემ გამოაქვეყნა ვრცელი წერილი „Правда об епископе Кирионе и положении дел в Сухумской епархии“, რომელიც ი. ვოსტორგოვის ცრუბრალდებების გაბათილებას მიეძღვნა (დოკ. №79). ვინაიდან ეს ბრალდებები გახდა საბაზი ეპისკოპოს კირიონის ლიტვაში (კოვნოში) გადაყვანისა, ერთ-ერთი ცილისწამება უარყო იაკობ გოგებაშვილმა (დოკ. №80).

ი. ვოსტორგოვის ცილისწამებები პუნქტების მიხედვით გააბათილა თავად ეპისკოპოსმა კირიონმა ახსნა-განმარტებაში, რომელიც საკუთარი თავის რეაბილიტაციის მიზნით უწმინდეს სინოდს წარუდგინა (დოკ. №84). ქართველი მღვდელმთავრის დასაცავად დაწერილი მასალების მეტ ნაწილს თავი მოუყარა ნ. დურნოვომ და, როგორც ზემოთ ითქვა, გამოაქვეყნა წიგნში „Судьбы грузинской церкви“. ავტორის მიზანი იყო მთელი რუსეთის საზოგადოების ინფორმირება ეპისკოპოს კირიონის მიმართ უწმინდესი სინოდის მიერ ჩადენილი უსამართლობის შესახებ და ი. ვოსტორგოვის მხილება (იხ. დოკ. №85). ამ ანაფორიანი

პროვოკატორის გამომჟღავნებას ეძღვნება ნ. დურნოვოს კიდევ ერთი ნაშრომი «Прот. И. И. Восторгов и его политическая деятельность» (М., 1908). ი. ვოსტორგოვი სცადა წაყენებული ბრალდებების უარყოფა მორიგ პასკეილში „Клевета Н. Дурново“ (М., 1909). ბუნებრივია, მან გვერდი ვერ აუარა ეპისკოპოს კირიონის აფხაზეთში მოღვაწეობის პერიოდსაც და განაცხადა შემდეგი: «О [Невиновности] и [Правоте] Кириона перед духовным ведомством, о чем развязно сообщает Дурново (მხედველობაში აქვს მისი წიგნი «Прот. И. И. Восторгов», გვ. 20 – ჯ. გ.), теперь можно говорить разве только в насмешку. [Правота] вовсе не обнаружилась: напротив, по требованию наместника, Кирион был выслан с Кавказа [за революционную деятельность] выслан спешно, по телеграмме, причем все его сообщники по Сухуму теперь уже арестованы; теперь Кирион лишен кафедры и в России, принудительно переменял уже два монастыря, послан под строгий надзор, изобличен в неправильных деяниях; скоро объявится и еще многое может быть весьма страшное“ (И. И. Восторгов. Клевета Н. Дурново, с. 51).

საინტერესოა ი. ვოსტორგოვის ცნობა მეფისნაცვლის მოთხოვნით ეპისკოპოს კირიონის რევოლუციური მოღვაწეობის ბრალდებით საჩქაროდ კავკასიიდან გასახლების თაობაზე, რის შესახებაც მოგვიანებით სასამართლოზეც ისაუბრა (დოკ. №89). ისევე როგორც ქართველი მღვდელმთავრის სოხუმში დანიშვნა განაპირობა რევოლუციურ-დემოკრატიული მოძრაობის აღმავლობამ, ავტოკეფალიისათვის ბრძოლის გააქტიურებამ, ზუსტად ასევე კირიონის კოვნოში გადაყვანა რეაქციის დროებით

გამარჯვებას უკავშირდებოდა. ეს დასტურდება არა მხოლოდ ი. ვოსტორგოვის სიტყვებით, არამედ კრებულში შეტანილი სხვა დოკუმენტებითაც, რომლებშიც საუბარია სოხუმის კათედრაზე კირიონის შემცვლელის – ეპისკოპოს დიმიტრის თვითნებობაზე და ანტიქართულ საქმიანობაზე (დოკ. №№78, 83). დაპატიმრებულ სოხუმელ „თანამზრახველებში“ ი. ვოსტორგოვი იმუამად გაციმბირებულ თ. სახოკიას და მის თანამებრძოლებს უნდა გულისხმობდეს.

როგორც ი. ვოსტორგოვი წერდა, ეპისკოპოს კირიონს კოვნოში გადაყვანაც არ აკმარეს. 1908 წლის დასაწყისში მას ეპარქიის მართვის უფლება, აგრეთვე სასულიერო ტიტული ჩამოართვეს და პოლიციის ზედამხედველობის ქვეშ კურიაჟის (ხარკოვთან ახლოს) მონასტერში გადაიყვანეს; 1908 წლის 28 მაისს თბილისში ეგზარქოს ნიკონის მკვლელობის (რაც ავტოკეფალისტებს დაბრალდათ) შემდეგ ამ დანაშაულში ეჭვმიტანილი კირიონი (იხ. დოკ. №№86,87) ტამბოვის გუბერნიის ქ. ტემნიკოვში სანაქსარის მონასტერში გამოამწყვდიეს; 1909 წლის ბოლოს – 1910 წლის დასაწყისში იმყოფებოდა პეტერბურგში სამკურნალოდ, საიდანაც უკან სანაქსარში არ დაბრუნებულა. 1910-1915 წლები მან ხერსონის მონასტერში გაატარა. შოვინისტები გადასახლებაშიც კი „ეურადლებას“ არ აკლებდნენ უსამართლოდ დასჯილ კირიონს, რაზეც სოხუმის ეპისკოპოს დიმიტრის 1910 წლის 4 ივნისის უხნეო წერილიც (დოკ. №91) მიუთითებს, რომ არაფერი ვთქვათ ი. ვოსტორგოვის გამოხდომებზე. მიუხედავად ამისა, მან შეინარჩუნა სულიერი სიმშვიდე, მხნეობა, ნებისყოფა, მომავლისადმი რწმენა. გადასახლებიდან გამოგზავნილ ერთ-ერთ წერილში ი. ჩიჯავაძისადმი იგი წერდა: „ჩემი აქ ყოფნა ხომ მეტად მძიმეა,

მაგრამ მით უფრო დამძიმდება, როდესაც გულსაკლავი და არასანუგეშო ამბები მომივა სამშობლოდან... მომავალი ჩვენს ხელშია, კეთილსინდისიერი შრომაა მისი დამაგვირგვინებელი... წინ ფიანდაზის მაგივრად, მართალია, ეკლიანი გზა გვიდევს, მაგრამ ვარდი უეკლოდ ვის მოუკრეფია, სიყვარულით უნდა ავიტანოთ ტანჯვა, ვინაიდან ტანჯვა სიყვარულის ნაყოფია, ძალა ტანჯვაშია“ (ს. ვარდოსანიძე. კირიონ II, გვ. 16).

ტანჯვაში მოცემული ძალის წყალობით კირიონმა სასამართლოში გამოიწვია ცილისმწამებელი ი. ვოსტორგოვი და მას ოდნავ მაინც უკან დაახევინა (იხ. დოკ. №№ 89,90); მოამზადა ბრწყინვალე მონოგრაფია „Культурная роль Иверии в истории Руси“ (თბ., 1910), სხვა გამოკვლევები, მათ შორის ზემოთგანხილული „VI საუკუნის ქართული კათედრალი თავრიდის ხერსონში“ (1911) და ა.შ. 1911 წელს კირიონი მიტროპოლიტ ფლაბიანეს მიწვევით კიევში ჩადის და პეჩორის ღაგრას ათვალიერებს; მოინახულა იქვე დაკრძალული აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათოლიკოს მაქსიმე II საფლავი (დოკ. №94); თავის წერილებში ნ. პალმოვისადმი (რომელიც იკვლევდა კათოლიკოს მაქსიმე II ცხოვრებასა და მოღვაწეობას – იხ. აგრეთვე დოკ. №95) გვაწვდის საინტერესო ცნობებს მაქსიმე II შესახებ, გამოთქვამს მოსაზრებას 1796 წლის შემდეგ მღვდელმთავრის გარეშე დარჩენილი აფხაზეთის საკათოლიკოსოს თანდათანობით მცხეთის გავლენის ქვეშ მოქცევის შესახებ (დოკ. №№92,93).

გადასახლებაში ყოფნის პერიოდში კირიონისადმი თანაგრძნობის გამომხატველი უნდა იყოს რუსეთის სახელმწიფო სათათბიროს წევრის

პროკოფი შერვაშიძის (სახელგანთქმული მერი შერვაშიძის მამა) 1909 წლის 7 დეკემბრის მიმართვა ქართველი მღვდელმთავრისადმი (დოკ. №88).

1912 წელს, ჩვენს ხელთ არსებული მონაცემებით, პრაქტიკულად გადაწყვეტილი იყო კირიონის ასტრახანის ეპისკოპოსად გადაყვანა (კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი. კირიონის ფონდი, ს. 649, 931, 936; ცსია, ფ. 1458, ს. 178, ფ. 1), მაგრამ ქართველი მღვდელმთავრის რეაბილიტაციის ვადაში, ჯერ-ჯერობით ჩვენთვის უცნობი კონკრეტული მიზეზების გამო, კიდევ სამი წლით გადაიწია.

იმპერატორ ნიკოლოზ II 1915 წლის 17 სექტემბრის ბრძანებულების საფუძველზე კირიონი განთავისუფლდა პოლიციის ზედამხედველობისაგან, დაჯილდოვდა წმ. ანას I ხარისხის ორდენით, აღუდგა ეპარქიის მართვის უფლება, მაგრამ არა საქართველოში. მას პოლოცკისა და ვიტებსკის ეპარქია ჩააბარეს.

1917 წლის თებერვლის დემოკრატიულმა რევოლუციამ შექმნა ხელსაყრელი პირობები ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენისათვის. ქართულმა სამღვდელოებამ ეპისკოპოს ლეონიდეს ხელმძღვანელობით ისარგებლა იმპერიაში შექმნილი ვითარებით და 1917 წლის 12 მარტს მოწვეულ საგანგებო კრებაზე ავტოკეფალია აღადგინა. იმავე წლის 17 სექტემბერს სრულიად საქართველოს საეკლესიო კრებამ (გაიხსნა თბილისში 8 სექტემბერს) სოხუმის ყოფილი ეპისკოპოსი კირიონი კათოლიკოს პატრიარქად აირჩია.. კრებას აფხაზეთის 22 კაციანი დელეგაცია ესწრებოდა (იხ. კომენტ. 206). უწმინდესი და უნეტარესი კირიონ II შეხვდა დელეგაციას და მის წევრებთან ერთად სურათიც გადაიღო (იხ. გვ. 358).

აფხაზეთის დელეგატთა თვალსაზრისის გათვალისწინებით საეკლესიო კრებამ შექმნა ეპარქია „ცხუმ-ბედიისა (ტერიტორია ძველი ეპარქიების – დრანდისა, იმავე ცხუმის, ბედიისა და ბიჭვინთისა), ეხლანდელი სოხუმის ოლქი გაგრის უბნის მიმატებით, კათედრა მღვდელმთავრისა – ცხუმში (სოხუმში), რეზიდენცია იქვე, მღვდელმთავრის პატივი არის – „ცხუმ-ბედიელი ეპისკოპოზი“ (ჯ. გამახარია. აფხაზეთი და მართლმადიდებლობა, გვ.782). ვინაიდან სოხუმის ეპისკოპოსი სერგი ქართულ ეკლესიას არ ემორჩილებოდა, მისი იურისდიქცია მთელს აფხაზეთზე ჯერჯერობით ვერ ვრცელდებოდა, ამიტომ ცხუმ-ბედიის ეპარქია დროებით მიწერილი იყო ჭყონდიდის ეპარქიაზე, რომელსაც მიტროპოლიტი ამბროსი (ხელაია) განაგებდა.

უწმინდესი და უნეტარესი კირიონ II-ს კათოლიკოსობის პერიოდში დაიწყო მიზანმიმართული მუშაობა მთელს აფხაზეთზე ქართული ეკლესიის იურისდიქციის აღდგენა-განმტკიცებისათვის (იხ. ჯ. გამახარია. აფხაზეთი და მართლმადიდებლობა, გვ.788). კრებულში შეტანილი სოხუმის საკათედრო ტაძრის მღვდლის მიხეილ გვაზავას წერილიდან ირკვევა, რომ 1917 წლის სექტემბერში სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის არჩევის შემდეგ აფხაზეთის სამღვდელოება ღვთისმსახურებისას არა რუსულ სინოდს, არამედ უწმინდესსა და უნეტარეს კირიონ II მოიხსენიებდა (დოკ. №101), რაც კატეგორიულად აკრძალა ეპისკოპოსმა სერგიმ (დოკ. №N99,106). სოხუმის საკათედრო ტაძარში კირიონ II მიერ დანიშნული მღვდელ-მონაზონი თეოფილე (შავდია) წირვა-ლოცვას ქართულად ასრულებდა, ხოლო მისი ბედიის ტაძრის წინამძღვრად გადაყვანის შემდეგ ეს

მისია დროებით მღვდელ მიხეილ გვაზავას დაეკისრა (დოკ. №101). 1917 წლის ბოლოსათვის საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციას ექვემდებარებოდა აფხაზეთის 50 ქართული სამრევლო, მათ შორის მთლიანად სამურზაყანო. 30 აფხაზური, 11 ბერძნული და 6 რუსული სამრევლო ჯერ-ჯერობით ეპისკოპოს სერგის გამგეობის ქვეშ რჩებოდა. უწმინდესსა და უნეტარეს კირიონ II აფხაზეთის სრულად შემოერთება არ დასცალდა – 1918 წლის 27 ივნისს მარტყოფის საპატრიარქო რეზიდენციაში, სადაც დღეს ცხუმ-აფხაზეთის დევნილი ეპარქია არის დროებით განთავსებული, ქვეყნის მტრებმა იგი სიცოცხლეს გამოასალმეს. მიუხედავად ამისა, დაწყებული საქმე 1919 წლის 7 ოქტომბერს წარმატებით დაგვირგვინდა, როცა აფხაზეთის მართლმადიდებელი სამღვდელოებისა და მრევლის წარმომადგენელთა კრებამ მიიღო ისტორიული გადაწყვეტილება საქართველოს ეკლესიის შემადგენლობაში დაბრუნების შესახებ.

ქართული ეკლესიის ისტორიაში ერთ-ერთი ყველაზე გამოჩენილი მწვემსთმთავარი და მამულიშვილი, სოხუმის ყოფილი ეპისკოპოსი, ახალი საქართველოს პირველი კათოლიკოს-პატრიარქი კირიონ II (საძაგლიშვილი) საქართველოს სამოციქულო ავტოკეფალური მართლმადიდებელი ეკლესიის წმინდა სინოდმა 2002 წლის 17 ოქტომბერს წმინდანთა დასში შერაცხა, ეწოდა წმ. მღვდელმოწამე კირიონ II, დაწესდა ხსენების დღე – 27 ივნისი.

* * *

წმინდა მღვდელმოწამე კირიონმა თავისი წვლილი შეიტანა აფხაზეთის ისტორიოგრაფიაში.

კრებულში ქვეყნდება ნაწყვეტები მისი მონოგრაფიიდან „Краткий очерк истории грузинской церкви и экзархата в XIX столетии“ (Тბ., 1901), რომელშიც საკმაო ყურადღება აქვს დათმობილი აფხაზეთის საეკლესიო ისტორიის ცალკეული საკითხების გაშუქებას. სრულად ქვეყნდება ისტორიულ წყაროებზე დაყრდნობით დაწერილი სამეცნიერო სტატია „Состояние христианства в Абхазии в первой четверти XIX столетия и попытка организации в ней миссионерского дела в 1831-1834 годах“. კირიონის ეს ნაშრომი დღემდე ინარჩუნებს თავის მნიშვნელობას ქართული ისტორიოგრაფიისათვის.

განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს ცხუმელის ავტორობით პტერბურგში გამოცემული ბროშურა „Абхазия“, რომელიც ასევე სრულად არის კრებულში წარმოდგენილი. ბოლო დრომდე გარკვეული არ იყო მისი გამოცემის წელი და ავტორის ვინაობაც (იხ. ამის შესახებ ამ სტრიქონების ავტორის წერილი „ვინ არის ცხუმელი?“ – საპატრიარქოს უწყებანი, 2005, №26, 7-13 ივლისი, გვ. 12-13; აგრეთვე „აფხაზეთი და მართლმადიდებლობა“ , გვ. 643-645). თავის დროზე ისტორიკოსმა ს. ლეკიშვილმა გამოთქვა მოსაზრება, რომ ცხუმელის ბროშურა 1906 წელს გამოვიდა, ხოლო მისი ავტორი სავარაუდოდ შეიძლება იყოს ამბროსი ხელაია (სახალხო განათლება, 1990, 27 სექტემბერი).

მთელი რიგი მონაცემებისა ადასტურებენ, რომ „ცხუმელი“ სულაც არ არის ფსევდონიმი. სახელი ეკუთვნის ცხუმის ეპისკოპოს (ე. ი. ცხუმელს) კირიონს. 1907 წლის 26 თებერვალს ტარას კანდელაკისადმი სოხუმში გამოგზავნილ ბარათში

იგი წერდა: „ჩემი წიგნაკი აფხაზეთზედ შევამსე და დასაბეჭდად მოვამზადე. კარგა ვრცელი წიგნი გამოვა“. როგორც ჩანს, „წიგნაკი“ თუ „წიგნი“ ავტორს ძირითადად სოხუმში დაუწერია, პეტერბურგში კი განუახლებია. საუბარი უეჭველად არის ცხუმელის ავტორობით გამოცემულ ბროშურაზე. ეს ვერსია ნაშრომის გამოქვეყნებისთანავე გავრცელდა. ლ. ვორონოვი, რომელმაც თავისი პასკვილი «Абхазия - не Грузия» ფაქტობრივად ცხუმელის ბროშურის წინააღმდეგ შეთითხნა, ამის შესახებ წერდა: «...Абхазия – грузинская провинция и христианство в Абхазии из Грузии, - с поспешностью заявляет г(осподин) Цхумели (может быть впрочем, и не г., а отец – и даже преосвященный, как говорят сведущие люди)». იხ. Абхазия - не Грузия გვ. 7.

კირიონის ავტორობის სასარგებლოდ მეტყველებს სტილისტიკა, აფხაზეთზე მისი შრომების ცალკეულ დებულებათა თითქმის სიტყვა-სიტყვით გამეორება ცხუმელის ბროშურაში. ასე, მაგალითად, ბროშურაში «Абхазия» ცხუმელი წერს: „Богослужение в абхазских церквах совершалось на грузинском языке, вошедшем так же в обыденную их жизнь, и вся вообще церковная письменность с священно-богослужебными книгами была на церковно-грузинском языке. Поэтому неудивительно, если в языке этого народа мы встречаем массу грузинских существительных имен, впрочем, с приставкою впереди звука [а]. Относительно языка абхазцев лингвистика еще окончательно не успела установить неоспоримых данных о грузинском их происхождении... Лучший знаток абхазского языка, природный абхазец П. Дчарая, лингвистические труды котораго известны ученым,

близкое родство его с грузинским языком считает вне всякого сомнения“ (იხ. წინამდებარე კრებული გვ. 430).

ახლა ვნახოთ, რას წერს კირონი სტატიაში „Сосояние христианства в Абхазии...“, რომელიც ბროშურა „აბხაზიაზე“ ადრე – 1903 წელს გამოქვეყნდა. ავტორის აზრით, „лингвистика, правда, пока не успела еще установить неоспоримых данных о грузинском происхождении их (абхазов – Дж. Г.)... В храмах этих (в Абхазии – Дж. Г) богослужение совершалось на грузинском языке, вошедшем так же и в обыденную жизнь всех абхазцев. Вообще же вся церковная письменность с священно-богослужебными книгами была на церковно-грузинском языке. Отсюда неудивительно, если в языке этого народа , имеющим родство с картвельским языком, мы встречаем массу грузинских существительных имен, впрочем, с приставкою впереди звука [ა]“. (იხ. წინამდებარე კრებული, გვ. 372, 373-374). ი. ვოსტოროვის ცრუბრალდებების გაბათილების მიზნით 1907წ. მეორე ნახევარში უწმინდესი სინოდისათვის წარდგენილ ახსნა-განმარტებაში კირონი წერდა: „Известный лингвист и знаток абхазского языка П. Дчарая, сам природный абхазец, принадлежность абхазского языка к картвельскому считает вне всякого сомнения“ (დოკ. №84, პუნქტი 20). სამივე ნაშრომიდან მოტანილი ამონარიდები ნამდვილად ერთ პიროვნებას – კირონს ეკუთვნის. არსებობს სხვა მსგავსი მაგალითებიც. მოვიტანოთ კიდევ ერთ არგუმენტს. 1906 წლის 3 მარტს პეტერბურგში მეოფმა კირონმა სოხუმის ოლქის უფროს ლ. ჯანდიერს დეკემა გაუგზავნა და ოლქის მოსახლეობის ეროვნული შემადგენლობის შესახებ

მონაცემების მიწოდება სთხოვა. მეორე დღესვე ლ. ჯანდიერმა ეს მონაცემები დეპეშითვე გაუგზავნა (იხ. დოკ. №№20,21). სოხუმის ოლქის უფროსის მიერ კირიონისათვის მიწოდებული სტატისტიკური მასალა სიტყვა-სიტყვითაა ჩართული ცხუმელის ბროშურაში (იხ. წინამდებარე კრებული, გვ.435-436).

ეპისკოპოს კირიონის 1910წ. გამოცემულ წიგნს „Культурная роль Иверии в истории Руси“ დართული აქვს ავტორის მიერ საქართველოს ეკლესიის ისტორიის საკითხებზე შექმნილი შრომების სია. მასში 97-ე ნომრად აღნიშნულია, სიის შემდგენელთა აზრით, ჯერ გამოუქვეყნებელი ნაშრომი „Абхазия“ (церковно-исторический очерк). იხ. Культурная роль Иверии, გვ. 448. ეს იყო ბიბლიოგრაფიის – შემდგენელთა მიერ დაშვებული შეცდომა. სამწუხაროდ, მათ არ იცოდნენ, რომ სიაში მითითებული „Абхазия“ იყო არა გამოუქვეყნებელი ნაშრომი, არამედ ცხუმელის ავტორობით 1907 წელს გამოცემული ბროშურა.

მოტანილი არგუმენტები დამაჯერებლად ადასტურებენ, რომ ბროშურა „აფხაზეთი“ გამოქვეყნებულია 1907 წელს, ხოლო მისი ავტორი ცხუმელი არის ცხუმის ყოფილი ეპისკოპოსი (ცხუმელი) მღვდელმოწამე კირიონი. ნაშრომის პირველ თავში – „Абхазия. Церковно-исторический эскиз“ – საკმაოდ მრავალრიცხოვან ბერძნულ, რუსულ, აღმოსავლურ და ქართულ წყაროებზე თუ სამეცნიერო ლიტერატურაზე დაყრდნობით დღევანდელი გადასახედიდანაც კი სწორად არის გაშუქებული აფხაზეთის ისტორიის უმნიშვნელოვანესი პრობლემები. ცხუმელისათვის აფხაზეთი – იგივე ეგრისია, უძველესი ზღვისპირა ქართული პროვინცია, „ქართული გვირგვინის

საუკეთესო და უძვირფასესი მარგალიტი“; რეგიონს მართავდა „შერვაშიძეთა სახელოვანი ქართული თავადური გვარი“. ავტორის მტკიცებით, ქრისტეს მოციქულების მიერ აფხაზეთში პირველ საუკუნეში გავრცელებული ქრისტიანობის აყვავების ხანა ქართული სახელმწიფოს „პოლიტიკური ძლევამოსილებისა და დიდების“ პერიოდს ემთხვევა. ღვთისმსახურება აქ მხოლოდ ქართულ ენაზე სრულდებოდა. ქრისტიანობის დაცემას ამ მხარეში კირიონი (ცხუმელი) არა მხოლოდ თურქეთის მოძალეხას, არამედ კავკასიელ მთიელთა ექსპანსიას უკავშირებდა და აღნიშნავდა, რომ „მეზობელი მაჰმადიანიური აღმსარებლობის კავკასიელ მთიელთა ტომები აფხაზეთის ქრისტიანებს ემტერებოდნენ, ხშირად ავიწროებდნენ, ზოგჯერ კი აიძულებდნენ დაეხურათ სამღვდელმთავრო კათედრა“ (გვ. 428-431).

ბროშურის მეორე თავში „Судьба Сухумской епархии...“ კირიონი ილაშქრებდა ანტიკანონიკური გზით სოხუმის ეპარქიის საქართველოს საეპარქოსოდან გამოყოფის, აფხაზეთისა და სამეგრელოს საქართველოსაგან იზოლირების მცდელობის წინააღმდეგ და იმედს გამოთქვამდა, რომ საერო ხელისუფლება, კერძოდ მეფისნაცვალი არ დაუშვებდა ასეთ უსამართლობას, და აფხაზეთს ააცილებდა იმ უბედურებას, რომელსაც „პოლიციური მართლმადიდებლობის“ დამცველები უმზადებდნენ მას (გვ. 438).

ბროშურამ შავრაზმელთა უკიდურესი შეშფოთება გამოიწვია. როგორც ზემოთ ითქვა, სწორედ მისი გაბათილების მიზნით მოსკოვში დამკვიდრებული ი. ვოსტორგოვის გამომცემლობაში „ვერნოსტ“ 1907 წელს სასწრაფოდ გამოუშვეს ვინმე ლ. ვორონოვის (მისი ნამდვილი ვინაობა დღემდე

უცნობია) პრიმიტიული, მაგრამ ამავე დროს პროვოკაციული ბროშურა „Абхазия – не Грузия“, რომელიც დღემდე სეპარატისტთა ერთ-ერთი იდეოლოგიური საყრდენია.

ბუნებრივია, კირიონის მიერ აფხაზეთისადმი მიძღვნილ შრომებში გვხვდება საკამათო, ზოგჯერ არასწორი მოსაზრებებიც. ასე მაგალითად, არასწორია შეხედულებები აფხაზეთის საკათალიკოსოს ჩამოყალიბებასთან და დამოუკიდებლობის მოპოვებასთან დაკავშირებით (გვ. 360, 361); გაგრის ეპისკოპოსის მონაწილეობას I, V, VI და VII მსოფლიო კრებებში და არც დრანდელთა ყოფნას III, IV და II კრებებზე (გვ. 361, 429-430) ქართული ისტორიოგრაფია არ ადასტურებს (მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე. მსოფლიო საეკლესიო კრებები. თბ., 2003); აფხაზეთა მეფე ლეონ II გამოეყო არა ქართულ გვირგვინს (გვ. 373), არამედ ბიზანტიას; არ შეესაბამება სინამდვილეს მტკიცება აფხაზეთის საკათალიკოსოს გაუქმების (1814წ.) შემდეგ ეკლესიურად აფხაზეთის ცაგერისადმი დაქვემდებარების შესახებ (გვ. 362); ავტორი ყოველთვის არ არის თანამიმდევრული აფხაზეთის ეთნოპოლიტიკური ისტორიის გაშუქებისას. ეს და სხვა ხარვეზები, რომლებზეც არ შევიჩრდებით, აფხაზეთის ისტორიოგრაფიის მაშინდელი არც თუ ისე მაღალი დონით იყო განპირობებული. ეპ. კირიონმა აშკარად გაუსწრო იმ დონეს, ამიტომ ცალკეული უზუსტობანი სრულებითაც არ აკნინებენ მთლიანობაში მათს მნიშვნელობას ქართული ისტორიოგრაფიისათვის.

მიზანშეწონილად ჩაითვაღა ცხუმის ეპისკოპოსის მიერ ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის საკითხებზე პეტერბურგში მომზადებული ოთხივე მოსხენების გამოქვეყნება.

1906 წლის 27 იანვარს პეტერბურგიდან გამოგზავნილ წერილში ეპისკოპოსი კირიონი მასზე და ეპ. ლეონიდეზე დაკისრებულ უდიდეს მისიას ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენისათვის ბრძოლისა აღარებდა XI საუკუნის შუა ხანებში გიორგი მთაწმინდელის ღვაწლთან და წერდა: „ამგვარი საქმე თითქმის ათასი წლის წინათ იკისრა და დაავიწყდებინა კიდევ დიდებულმა საქართველოს შვილმა გიორგი მთაწმინდელმა, მაგრამ ჩვენ ორივენი არა ვღირვართ იმის ფეხის ნატამლად. ასე დავკნინდით ესლა ქართველები“ (წმ. მღვდელმოწამე კირიონ II, გვ. 24). მიუხედავად ასეთი თავმდაბლობისა, ეპ. კირიონი სწორედ გიორგი მთაწმინდელის მეთოდებით – ქართული ეკლესიის დამოუკიდებლობის დამადასტურებელი უძველესი საბუთების მოშველიებით, ჭეშმარიტი საეკლესიო ისტორიის წარმოჩენით – ცდილობდა მიზნის მიღწევას. წარმოდგენილი მოხსენებები ცხუმელი ეპისკოპოსის როგორც უკომპრომისობაზე, ისე მის განსწავლულობაზე, მშობლიური ეკლესიის ისტორიის ღრმა ცოდნაზე მიუთითებენ, თუმცა ქართული ისტორიოგრაფიის შემდგომმა განვითარებამ კორექტივები შეიტანა ავტორის მიერ წამოყენებულ ცალკეულ დებულებებში (III მოხსენება და ა. შ.).

ვინაიდან წინამდებარე კრებული არის პირველი მცდელობა პრობლემის – „წმინდა მღვდელმოწამე კირიონ II და აფხაზეთი“ – დოკუმენტური შესწავლისა, ცხადია, ის ვერ იქნება ყოველისმომცველი და თავისუფალი ხარვეზებისაგან. მიუხედავად ამისა, დარწმუნებული ვართ, იგი ხელს შეუწყობს თემის აქტუალიზაციას, ამ მიმართულებით ახალი გამოკვლევების მომზადებას.

კრებული განკუთვნილია სასულიერო პირებისათვის, მეცნიერებისათვის, სასულიერო და საერო უმაღლეს სასწავლებელთა სტუდენტებისათვის, დაინტერესებული მკითხველისათვის. მის მომზადებაში გაწეული დახმარებისათვის, კერძოდ ფოტომასალის მოწოდებისათვის მადლობას მოვახსენებთ საპატრიარქოს პრესსამსახურის თანამშრომელს ბატონ ლუარსაბ ტოგონიძეს; მადლიერებით აღვნიშნავთ აფხაზეთის უმაღლეს საბჭოს აპარატის წამყვანი სპეციალისტების როზა ცინდელიანისა და დავით ჟვანიას თანადგომას კრებულის შედგენაში; მნიშვნელოვანი დახმარება აღმოგვიჩინეს აგრეთვე ივ. ჯავახიშვილის სახ. სახელმწიფო უნივერსიტეტის სტუდენტებმა (პრაქტიკანტებმა) ლელა არღვლიანმა და მაია გუღეიანმა.

პირთა საძიებელი შეადგინეს რუსუდან ხარებავამ, სალომე გამახარიამ და სოფიო გამახარიამ.

პროფ. ჯემალ გამახარია

Кирион II и Абхазия

Св. Священномученик Кирион II (Георгий Садзаглишвили) – выдающийся духовный деятель и великий сын грузинского народа. Его крупные заслуги перед Родиной пока еще не изучены должным образом, хотя по этой теме уже создано немало работ. О тернистом пути, проиленном самоотверженным борцом за восстановление автокефалии многострадальной грузинской церкви и ее первым архипастырем, писал М. Джанашвили в работе «Святейший Кирион» (Тб., 1917. – На груз. яз.). В советский период Е. Абрамишвили опубликовала обширный обзор материалов, отложившихся в личном фонде Кириона (см. Многоглав, т. 1. Тб., 1971. – На груз. яз.). Ей же принадлежит статья «Кирион II», помещенная в V томе грузинской советской энциклопедии (Тб., 1980, с. 530-531). В 1981 году была опубликована статья самого Кириона о грузинском кафедральном соборе VI века, выявленном археологами в 1897 году в Херсоне (в Крыму, около Севастополя). Она написана в 1911 году на русском языке, публикация же ее осуществлена на грузинском языке (см. Богословский сборник, 1981, №12, с. 185-204). Подлинная рукопись хранится в Центральном государственном историческом архиве Грузии (Ф. 1458, оп. 1, д. 5, лл. 1-17). Необходимо продолжить начатое Кирионом исследование истории взаимоотношений Крыма (по мнению Кириона, в VI веке там существовало грузинское христианское поселение) с Грузией, ее отдельными политическими единицами. Эти взаимоотношения своими корнями уходят в глубь веков. Как пишет Диодор Сицилийский (Iв. до н.э.), брат легендарного и знаменитого царя Колхиды Аизта по имени Персес царствовал в Тавриде; в Колхиде Золотое Руно охраняли тавры, с которыми Медея беседовала на

таврском языке; племя колхов сформировалось около Меотийского озера (Азовского моря), где египетский военачальник Сезострис оставил часть своих воинов (Т. Каухчишвили. Сведения греческих писателей о Грузии, кн. III. Тб., 1976, с. 75-88, 90,91. На груз. яз.). На основе подобных данных, некоторые авторы Тавриду даже отождествляли с Колхидой. В связи с этим П. К. Услар писал: «Мнение о местоположении Колхиды в Тавриде От. Миллер почитает древнейшим ... Правда, что в Крыму не находим мы никаких следов названия колхов, но таковых не находили мы и в Закавказье, несмотря на все рассказы классиков, которые знали Колхов в Закавказье до тех пор, пока не знали Закавказья» (Древнейшая сказания о Кавказе. Сочинение барона П. К. Услара. Тифлис, 1881, с. 376-377).

О грузино-крымских взаимоотношениях говорит найденная в Херсоне во время археологических раскопок плита с греческой надписью, извещающая о посвящении в 750 году Готского епископа Иоанна патриархом Иверии, где в чистом виде соблюдают христианские истины (В. Гургенидзе. Херсонский (Крымский) грузинский монастырь. – В его кн.: В стране, доставшейся в долю св. Марии, кн. I. Тб., 1995, с. 252. На груз. яз.). – По мнению грузинского историка В. Гоиладзе, Готский епископ Иоанн был рукоположен в Пицунде (В. Гоиладзе. У истоков грузинской церкви. Тб. 1991, с. 169-178), юрисдикция которой, как кафедры Абхазских, т.е. западногрузинских католиков, по более поздним сведениям, распространялось до Каф (Федосия - Крым) и границ России (Памятники грузинского права, т. 2. Тб., 1965, с. 179-180). Необходимо учитывать и то обстоятельство, что с XIII века Крым входил (наверное, неслучайно) в состав Трапезундского (южноколхского) царства.

Приведенные сведения и другие факты говорят о довольно тесных политических, религиозных и культурных взаимоотношениях Грузии и Крыма, в древние времена на протяжении веков граничавших друг с другом. Отражением этих взаимоотношений является грузинский храм VI века в Херсоне. Надо полагать, что в VIII веке – в период иконоборчества в Константинополе – именно он, находясь под юрисдикцией (временной) Пицунды, направил туда для посвящения Готского епископа.

Таким образом, работа Кириона о грузинском кафедрале VI века в Херсоне в определенной мере проливает свет на сравнительно малоизученную этнополитическую и церковную историю северно-западной части исторической Грузии, включая современную территорию Абхазии. Дальнейшие исследования в этом направлении, надо полагать, приведут к важным научным открытиям.

Жизни и деятельности Кириона посвящена брошюра С. Вардосанидзе «Кирион II. Святейший и блаженнейший католикос-патриарх всея Грузии» (Озургети, 1994). На эту тему опубликовано много статей, авторами которых являются В. Гургенидзе, Э. Бубулашвили, Р. Давыдов, А. Меквабишвили, Р. Барамидзе, Л. Саникидзе, К. Павлиашвили, В. Кикнадзе, Ш. Джапаридзе, Х. Кокрашвили, М. Шелегия, Л. Хундадзе и др. Недавно вышла книга «Ахталский монастырь» (Тб., 2005), по мнению Э. Бубулашвили и З. Схиртладзе, принадлежащий Кириону. Им же принадлежит довольно обширное предисловие к книге, содержащее биографические данные о Кирионе, в том числе о Сухумском периоде.

Совершенно ясно, что грузинская историография только приступает к всестороннему и глубокому изучению деятельности Кириона. Особенно не повезло периоду,

когда он служил епископом Сухумским – с 3 февраля 1906г., до 24 января 1907г. Этот период пока остается вне внимания современных исследователей, хотя данная тема в начале XX века была весьма актуальной, предметом острых дискуссий между шовинистами (И. Восторгов, Л. Воронов и др.) и либерально настроенными учеными, духовными деятелями (Н. Дурново, А. Хелая и др.) Чувство глубокой благодарности вызывают работы Н. Дурново, посвященные разным проблемам истории грузинской церкви – разоблачению бесчинств шовинистов, русских иерархов (экзархов Грузии) и всей имперской церковной власти, необходимости восстановления автокефалии Иверской апостольской церкви и т.д. Одно из книг Н. Дурново - «Судьбы грузинской церкви» (Издание газеты «Русский стяг.» 2-е добавление. М., 1907) почти целиком посвящена защите Кириона от нападок ярых шовинистов, вроде И. Восторгова и других, по ложным обвинениям добившихся отстранения грузинского архиерея от должности епископа Сухумского (док. №85). В ней опубликованы прошения многонационального духовенства и паствы Сухумской епархии, направленные в начале 1907г. в Св. Синод с просьбой об оставлении Кириона в Сухуми, выдержки из объяснительной записки самого Кириона, так же посланной в Петербург, и другие материалы (см. док. №№65-70,83,84). В последующие годы деятельность Кириона на должности епископа Сухумского не становилась предметом специальных исследований. Только в последние годы ученые обратили внимание на эту тему, что выразилось в публикации трех небольших научно-популярных статей Г. Шенгелия (Исторический вестник, 1998-1999, №71-72, с. 122-123. - На груз. яз.), Г. Рогава (Цискари, 1998, №8, с. 118-120. - На груз. яз.) и Л. Саникидзе (Религия, 2002, №10-12, с. 24-28. – На груз. яз.). А это явно недостаточно. Следует

учитывать то обстоятельство, что десятилетнее (1907-1917гг.) преследование Кириона, пройденный им тернистый путь от рядового епископа до священномученика неразрывно связаны с Сухумским периодом его деятельности. Поэтому он и заслуживает намного большее внимание со стороны исследователей.

Необходимо отметить, что пока весьма слаба источниковедческая база, не изучены взгляды Кириона по истории Абхазии. Настоящий сборник преследует цель частичного восполнения указанных пробелов.

До назначения в Сухуми Кирион – Георгий Садзаглишвили – прошел долгий и тяжелый путь. Он родился 10 ноября 1855 года в семье священника Иеронима Садзаглишвили (мать – Саломе Горгасанидзе). Первоначальное образование получил в Ананурской церковной школе, открытой отцом, служившем настоятелем той же церкви; с 1862 года семилетний Георгий учится в Горийском духовном училище, а с 1869 года – в Тбилисской духовной семинарии; после окончания последней продолжил учебу в Киевской духовной академии на историческом отделении. В 1880 году он завершил учебу в академии, получив степень кандидата богословских наук. В последующие три года служил помощником Одесского духовного училища, с 1883г. является помощником попечителя Телавского духовного училища; в 1885г. назначается на такую же должность в Гори; параллельно вел педагогическую деятельность в тех же церковных училищах. С 1890 года Георгий Садзаглишвили преподавал грузинский язык в Кутайском духовном училище, а также и в Тбилисском епархиальном женском училище.

В 1896 году, после гибели супруги и единственного сына, начинается новый этап в жизни Георгия. Светскую жизнь он поменял на духовную, надев мантию монаха.

Тогда же нарекли его именем Кириона. Позже – 12 февраля 1907г. – он писал своему другу и единомышленнику И. Чиджавадзе о подлинных мотивах и целях выбора монашеской жизни. После кончины знаменитого Имеретинского епископа Гаврийла, - писал Кирион – в нашем монашестве кроме Леонида (Окропиридзе) не было образованных и достойных лиц; тогда же пришел к выводу, что для спасения нации необходимо восстановление автокефалии грузинской церкви, униженной столетним рабством; для достижения указанной цели, - продолжал Кирион – нужны были высокообразованные монахи (док. №72).

С 1896 года Кирион служил игуменом Кватахевского монастыря, настоятелем грузинских монастырей (благочинным), попечителем школ общества восстановления православного христианства на Кавказе; 10 мая 1898 года возведен в сан архимандрита. 22-23 августа того же года он становится епископом Алавердским и вторым корепископом (викарем) Картл-Кахетии. С 1900 года Кирион – Горийский епископ и первый корепископ. В том же году вышла его брошюра «Назревший вопрос», где речь шла об истории грузинской церкви, о большом значении грузинских церковных книг, практически неизученных и неиспользованных в то время. Автор выдвигал предложение о создании в Петербургской духовной академии кафедры истории грузинской церкви. Предложение Кириона, поддержанное профессором Н. Глубоковским, лишь частично было принято – в 1903 году в Петербургской духовной академии открылась кафедра греческо-восточных церквей, обязанная изучать и историю грузинской церкви. 3 октября 1903г. епископ Кирион из Херсона писал И. Чиджавадзе о получении им письма от профессора Н. Глубоковского следующего содержания: «По предложению митрополита Антония (из Кисловодска)

образована кафедра истории восточной церкви после разделения со включением истории Грузинской церкви. Ваши идеи получают некоторое осуществление, - и этому нужно радоваться потому, что дело может развиваться и обособиться в силу самой значимости» (Институт рукописей им. К. Кекелидзе. фонд Кириона, д. 207).. Вспоминая об этом факте, М. Джанашвили писал, что на новую кафедру пригласили не кандидата, предлагаемого Кирионом (Т. Жордания), а русского профессора И. Соколова (газ. Грузинская книга, 2002, №4, апрель, с. 11).

Ко времени открытия этой кафедры Кирион уже был выслан из Грузии как человек неблагонадежный, как националист. В 1902 году он служит в Каменец-Подольске, затем в Херсоне, а в 1904 году назначается Орловско-Севским епископом.

Начавшаяся в империи в 1905 году демократическая революция в Грузии одновременно приняла форму национально-освободительного движения. В Сухумском округе ударной силой демократических антиправительственных выступлений являлось в основном грузинское население, а абхазцы на этот раз (в отличии от XIX века) предпочли сотрудничество с властями. Массовые общенародные выступления вынудили царскую власть пойти на проведение демократических реформ. Перемены произошли и на Кавказе. В первую очередь, был восстановлен институт наместника. Главноуправляющего на Кавказе, реакционера Г. С. Голицына в январе-феврале 1905г. сменил наместник царя «либерал» И. И. Воронцов-Дашков. Тогда же (в сентябре 1905г.) начальником Сухумского округа, вместо шовиниста В. Прогульбицкого становится грузинский князь, но верный слуга самодержавия Л. Джандиери. Кадровые изменения были осуществлены и в духовной сфере. Экзарха Грузии Алексея (1901-1905 гг.) сменил Николай (1905-1906гг.). Из

Грузии перевели или выгнали главного проводника политики русификации, заклятого врага грузинского и кавказских народов иеромонаха И. Восторгова. В конце 1904 года из Абхазии вынужден был бежать Сухумский епископ Арсений, которого 27 марта 1905 года сменил Серафим (1905-1906 гг.). Оставаясь верным политике обрусения и с этой целью – сторонником выделения Сухумской епархии из грузинского экзархата, он старался действовать более «цивилизованно», чем его предшественники. Наконец, он сам пришел к выводу, что для успешной миссионерской работы в Абхазии нужен не русский, а грузинский епископ (док. №65).

На рубеже 1905-1906 годов возникла идея обмена кафедрами между Кирионом и Серафимом. Это был период широкого развертывания в Грузии массового движения за восстановление церковной автокефалии, когда в Петроград один за другим шли соответствующие петиции и прошения. По «Проекту реорганизации грузинской церкви» (Духовный вестник грузинского экзархата, 1906, №3, 1 февраля, с. 11-21), принятом на собраниях духовенства в середине декабря 1905г., «территорию грузинской церкви составляли населенные грузинами места в границах современной Тифлисской и Кутаисской губернии, Закатальского, Сухумского, Батумского, и Карсского округов». Во главе ее должен был стоять католикос. Напуганная размахом движения автокефалистов правительство в тактических целях шло им на определенные уступки. Оно серьезно рассматривало вопрос о назначении Кириона экзархом Грузии (док №4), хотя такая перспектива мало устраивала грузинского архиерея. Для него более приемлемым оказалась Сухумская кафедра. Кириона очень торопил и находившийся в Петербурге Сухумский епископ Серафим (док. №3). В Св. Синоде существовала информация об

изгнании Серафима из Сухуми. Об этом Петербургский митрополит Антоний однажды спросил у Кириона. Он ответил, что Серафим, как и его предшественник Арсений, пытались оторвать от грузинской церкви ее сердце – Сухумскую епархию, чего местные грузины никогда не простят, «что недопустимо отделение Сухуми от Грузинской церкви», - писал Кирион (док. №4).

Определенные силы в Св. Синоде не хотели назначать грузинского «националиста» в Сухуми. Среди противников был бывший экзарх Грузии Флавиан (1898-1901 гг.). «Охота вам ехать в Сохум в такое тревожное время», - говорил он Кириону и предложил перейти в Астрахань, где доходы епископа были намного выше, чем в Сухуми. Кирион все же предпочел ехать на родину (док. №9).

3 февраля 1906 года последовал соответствующий указ о назначении Кириона епископом Сухумским, а Серафима – Орловским и Севским (док. №12). Возвращение на родину любимого епископа вызвал всеобщий восторг (док. №№17,22,26). Поздравления Кирион получал даже из России – от русских друзей. «Сейчас получил №6 «Церковных ведомостей» и узнал из него, что Вы переходите на Сухумскую кафедру. Поздравляю. Чудный край», - писал из Ростова на Дону протоиерей В. В. Тимофеев (Институт рукописей им. К. Кекелидзе. фонд Кириона, д. 1097). Враги же Грузии открыто выражали свой гнев. Среди них был и Флавиан, по поводу перевода Кириона в Сухуми заявивший: «жозла загнали в огород» (док. №35). Он всячески старался убрать Кириона из Абхазии. Против этого назначения с особой яростью выступил И. Восторгов, в марте 1906 года опубликовавший в журнале «Колокол» (№45) под псевдонимом «Русский» грязное письмо «Голос из Сухума». Несколько позже – в сентябре 1906г. «Колокол»

(№261) публикует еще более грязное письмо И. Восторгова – «Скоро ли конец», - направленное против Кириона. 24 января 1907г. Св. Синод освободил его с должности епископа Сухумского (док. №64). Меньше чем за один год (реально же за 3-4 месяца) Кирион проделал колоссальную работу.

В январе-марте, а также в мае-июле Кирион безвыездно находился в Петербурге – Св. Синоде, где среди прочих тем обсуждался и грузинский церковный вопрос (в первые он прибыл в Сухуми 1 апреля 1906г. и находился в Абхазии лишь несколько недель). Для этой цели при Св. Синоде были созданы совещательные органы. С начала образовано особое совещание с участием бывших экзархов Грузии – митрополита Московского Владимира (председатель), митрополита Киевского Флавиана, экзарха грузии, архиепископа Николая, грузинских епископов – Кириона и Леонида; затем учреждено особое присутствие для разработки и подготовки вопросов, подлежащих рассмотрению поместного Всероссийского Собора (док. №29). И отделение этого присутствия под председательством архиепископа Литовского Никандра Феноменова (бывшего ректора Тбилисской духовной семинарии, шовиниста) рассматривал грузинский церковный вопрос.

Шовинисты не могли примириться даже с самим фактом обсуждения вопроса об автокефалии грузинской церкви. «Вызов в С. Петербург преосвященных Кириона Сухумскаго (быв.. Орловскаго) и Леонида Имеретинскаго по поводу о возвращении канонической автокефалии грузинской церкви, вызывает крайне неудовольствие со стороны руссификаторов грузинских народностей», - писал Н. Дурново (Тифлисский листок, 1906, 26 января) в январе 1906г. (интересно, что он еще неназначенного в Абхазию Кириона именует епископом Сухумским).

Несмотря на трудности, грузинские епископы активно работали в Петербурге, добиваясь признания права на восстановление автокефалии родной церкви. Они условно поделили обязанности – Кирион должен был обосновать историческое право на автокефалию, а Леонид – показать сегодняшнее жалкое состояние грузинской церкви.

Разработанный к концу января 1906г. особым совещанием проект реорганизации грузинского экзархата оказался неприемлемым для Кириона (а также Леонида), ибо не предусматривал восстановления автокефалии (док. №№10,11). За время пребывания в Петербурге Кирион подготовил и представил на заседании II отделения особого присутствия четыре доклада (публикуются во второй части сборника):

1. «Грузинский церковный вопрос»;
2. Что побуждает грузин добиваться автокефалии своей церкви;
3. Какой Иверии дарована автокефалия в XI веке;
4. Национальные принципы в церкви.

Кроме того, Сухумский епископ защищал честь и достоинство родной церкви и своего народа, давал отповедь шовинистам-клеветникам, интенсивно проводил встречи с церковными иерархами, обер-прокурором, руководством Государственной думы и т.д. Весьма интересной была встреча Кириона и Леонида с известным государственным и культурным деятелем Георгием Дмитриевичем Шервашидзе - бывшим Тбилиским губернатором (1889-1897 г.), работавшем в то время начальником канцелярии матери императора. Он тепло принял почетных гостей, поддержал идею автокефалии и автономии, поинтересовался грузинскими церковными книгами, сравнением их с русскими книгами. После встречи Кирион сделал заключение: «От многих слышал, что Шервашидзе не является верным грузином, но это

клевета» (док. №16). Верный грузин Г. Д. Шервашидзе, как известно, являлся представителем Абхазской владетельской семьи.

2 и 8 июня 1906г. в острейших дискуссиях прошли первое и второе заседания II отделения особого присутствия (док. №№33-38), завершившиеся не признанием автокефалии, а назначением нового экзарха Грузии. Им стал архиепископ Никон. «Кажется так понимает Синод вопрос об автокефалии», - писал в связи с этим Кирион (док. №40).

Сухумский епископ торопился на родину, однако ему не давали разрешение о выезде на место службы. Петербургский митрополит Антоний сообщил, что такое разрешение ему (только ему) может дать лишь Император. «Таким образом, являюсь почетным орестантом в граде Петра», - писал Кирион (док. № 41). Долгожданное разрешение Императора последовало 30 июня 1906г., о чем Кириону сообщили только 10 июля (док. №42). Пресса извещала: «Епископ Кирион получил высочайшее разрешение вернуться в свою епархию. До настоящего времени ему не позволили вернуться» (Тифлисский листок, 1906г., 11 июля). Он все же выехал в Грузию, побывал в родном селе Квемо Никози, Тбилиси и затем отправился в Сухуми.

Один из важнейших этапов борьбы за восстановление автокефалии под руководством Сухумского епископа Кириона завершился летом 1906г. Требование автокефалии, усилия духовенства и широкой общественности в этом направлении являлись составной частью национально-освободительного движения, преследовавшего цель получения с начала весьма популярной тогда политической автономии, а затем государственной независимости.

Сухумский епископ и другие грузинские архиереи, обвиняемые властями в сепаратизме, уклонялись от политических тем, открыто не выражали свою позицию в отношении автономии. Однако грузинская газета «Слово», издаваемая ближайшим соратником епископа Кириона, священником И. Чиджавадзе, открыто проповедовала идею не только церковной автокефалии, но и политической автономии. Еще 31 марта 1906г. И. Чиджавадзе, сообщая епископу Кириону о намерении издавать газету духовенства, писал, что ее национальным направлением будет «безусловная автономия и автокефалия» (док. №25). Газета действительно выдвигала эти требования. Например, 11 июня 1906г. редакционная статья газ. «Слово» призывала грузинских членов Государственной Думы при обсуждении вопросов местного самоуправления «совместно с представителями других окраинных стран требовать для Грузии автономию... Мы убеждены, если у нас будут введены неавтономные самоуправления, срочно потребуют для Грузии автономное самоуправление, коль скоро этого не сделают наши депутаты в Думе. В последнем случае дело запоздает на некоторое время» (в первой Госдуме идею автономии Грузии защищал депутат И. Бараташвили). Такова была позиция подавляющего большинства грузинского духовенства во главе Сухумским епископом Кирионом. Один из документов явно доказывает, что Кирион активно поддерживал идею автономии (док. №31). «Мы политические противники», - говорил тот же И. Восторгов об епископе Кирионе (док. №89), чем подтверждал, что борьба за автокефалию являлась составной частью политической борьбы за автономию.

Обо всем этом прекрасно знали представители церковной власти, а так же шовинисты, и разные черносотенцы. Так, например, обер-прокурор Св. Синода

А. Оболенский на совещании по вопросам устройства грузинского экзархата 28 января 1906г. заявил: «Точно узнал, что под автокефалией скрывается национальная автономия» (Св. Священномученик Кирион П. Тб., 2005, с. 37. – На груз. яз.). Поэтому власти так беспощадно и жестоко боролись против Кириона. Усилия Сухумского епископа на данном этапе не увенчались успехом, однако, правительство все же пошло на формальные уступки. 11 августа 1906г. по указу Императора грузинский церковный вопрос передан на обсуждение Всероссийского церковного собора. Предварительное же его рассмотрение поручалось II отделению предсоборного присутствия. В связи с этим завершил работу созданное в январе 1906г. при Св. Синоде особое совещание. 23 августа Синод утвердил Высочайше одобренный документ, разработанный совещанием и предусматривающий реорганизацию церковного управления и духовных школ в грузинском экзархате (док. №50). Это было незначительной уступкой автокефалистам. Основные положения документа от 23 августа 1906г. остались на бумаге.

С июля-августа 1906 года епископ Кирион находился в Абхазии, выполняя свои служебные обязанности. 3-4 месяца реальной службы Кириона на должности Сухумского епископа составляет целую эпоху в церковной жизни Абхазии, о чем наглядно свидетельствуют вошедшие в сборник документы.

Кирион тотчас же запретил введенную русскими епископами практику насильного «крещения» и составления фиктивных списков «крещенных», используемых для получения наград и перехода на более доходную должность (док. №54); все внимание он сосредоточил на непосредственные встречи с паствой, на проповеди, открытие новых приходов, восстановление и строительство церквей, а также школ.

Встречи с населением, прихожанами окончательно опровергли распространяемые восторговыми сплетни о том, что абхазцы собирались убить Кириона сразу по приезде в Сухуми, а в лучшем случае его не приняли бы. «Это язык врага, они наверное хотели, чтобы вы сюда не приехали и поэтому хотели напугать», - так заявили Кириону абхазцы, с большим почтением встречавшие его (док. №54).

Одна из главных заслуг Сухумского епископа заключалась в предоставлении возможности прихожанам разных национальностей слушать богослужение на родном языке. Такую возможность получили грузины, русские и греки. Чтобы и абхазцам гарантировать ту же возможность, Кирион из интеллигентных абхазцев, в том числе священников, создал комиссию для перевода церковной литературы на абхазский язык (док. №№65,69,82,84, пункт 20-й). В целях составления учебника для абхазских школ, Кирион обратился за помощью к выдающемуся грузинскому педагогу Якову Гогебашвили, весьма активно поддерживавшему эту идею.

Удовлетворению национальных потребностей служило новое разделение Сухумской епархии на более мелкие благочинные округа с тем, чтобы благочинными могли быть избираемы священники разных национальностей. Решение об этом принял съезд духовенства Сухумской епархии, состоявшийся 18-24 сентября 1906г. Одно из постановлений съезда предусматривало более активное подключение Ново-Афонского монастыря к благотворительной работе (док. №59). Однако, воспользовавшись отстранением Кириона от должности, монастырь сумел уклониться от выполнения решения съезда духовенства.

Сухумский епископ большое значение придавал кадровому вопросу, особенно тогда, когда речь шла об

абхазских приходах. Как правило, туда он направлял священников-абхазцев или же грузин, знающих абхазский язык. Соответствующее решение грузинский архиерей принимал только после консультации с абхазской интеллигенцией и решения абхазской экзаменационной комиссии, проверяющей уровень знания тем или иным священником абхазского языка (док. №84, пункт 20-й).

Критическое было отношение Кириона к Ново-Афонскому монастырю, который обладал огромными ресурсами, однако не использовал их в миссионерских и благотворительных целях (док. №58). Он внимательно наблюдал и изучал обстановку в Абхазии и вокруг нее, выражал беспокойство за неизбежный наплыв иностранных коллонизаторов, особенно после проведения железной дороги, за то, что местное грузинское население, хотя и владело местной торговлей, но почему-то было подавлено и напугано (док. №61). Это была горькая правда, но объясняемая рядом объективных причин – шовинистической, антигрузинской политикой властей, искусственным разжиганием межнациональной розни, постоянной угрозой выселения из Абхазии, отсутствием правильной национальной идеологии, в результате чего массовое возвращение грузин на свою родную территорию, занятую апсуйцами в конце XVII века, называлось коллонизацией; а это выработывало чувство пришельца на «чужую землю», чувство неуверенности и страха, от которой иные и сегодня не освобождены.

В ноябре 1906г. в Петербурге возобновились заседания II отделения предсоборного присутствия, куда на этот раз умышленно не пригласили Сухумского епископа. Грузинское духовенство представлял Имеретинский епископ Леонид, по требованию которого в работе отделения были превлечены работающие в Петербурге ученые – Н. Марр и А. Цагарели; в двух

заседаниях отделения участвовал и профессор А. Хаханашвили.

17 ноября 1906г. состоялось третье заседание II отделения (два первых заседания, как было сказано выше, прошли 2 и 8 июня и 1906г.), на котором заслушали доклад Т. И. Буткевича «К вопросу об автокефалии грузинской церкви» (Харьков, 1906г.). На четвертом заседании отделения (24 ноября 1906г.) он получил отповедь от Н. Марра, выступившего с докладом «Отзыв о докладе профессора протоиерея Т. Буткевича...» (Церковные ведомости, 1906, №51-52, с. 84; Приложение к №1 Церковных ведомостей за 1907г., с. 91-106). На Следующее V заседание (1 декабря 1906г.) Н. Марр представил доклад «Исторический очерк Грузинской церкви с древнейших времен. К вопросу об автокефалии грузинской церкви» (Приложение к №3 Церковных ведомостей за 1907г., с. 107-142). 5 декабря 1906г. шестое заседание заслушало доклады А. Цагарели и А. Хаханашвили (см. А. Цагарели. Статьи и заметки по грузинскому церковному вопросу. СПб, 1912, С. 1-33); Приложение к №5 Церковных ведомостей за 1907г., с. 170-174).

На третьем – шестом заседаниях II отделения Сухумский епископ не по своей воле отсутствовал, но он, если так можно выразиться, заочно участвовал в них; его имя нередко упоминалось оппонентами. К концу ноября 1906г. Кириона все же вызвали в Петербург. Как писал Н. Дурново, с декабря по февраль 1906г. при Св. Синоде работало особое совещание под председательством члена Государственного Совета архиепископа Николая и при участии еп. Кириона; оно рассматривало вопросы, связанные с устройством церковно-школьного дела в Грузинском экзархате (Н. Дурново. Судьбы Грузинской Церкви. М., 1907, с. 43). Еп. Кирион в Сухуми больше не

возвращался. Он и на этот раз многое сделал для защиты интересов родной церкви; совместно с епископом Леонидом, профессорами Н. Марр и А. Цагарели участвовал на седьмом заседании II отделения, обсуждавшего доклад проф. И. И. Соколова «Грузинская церковь в XVIII веке. Исторический очерк» (Приложение к №6 Церковных ведомостей за 1907г., с. 175-206; Приложение к №7 Церковных ведомостей за 1907г., с. 208-241; Центральный государственный исторический архив Грузии, ф. 1458, оп. 1, д. 174, лл. 40-48). В протоколах данного заседания зафиксированы многочисленные острые и компетентные выступления еп. Кириона.

Грузинские архиереи и ученые в знак протеста не присутствовали на заключительных восьмом и девятом заседаниях II отделения, фактически посвященных критике Сухумского епископа. Прочитанный на восьмом заседании (12 декабря 1906г.) доклад профессора А. И. Алмазова (Об автокефалии грузинской церкви с канонической точки зрения) по существу был направлен против первого доклада еп. Кириона «Грузинский церковный вопрос». На том же заседании проф. И. С. Бердников подверг критике четвертый доклад Сухумского еп. («Национальный принцип в церкви»), хотя признавал большое значение самой темы и необходимость ее глубокого изучения (Приложение к №8 Церковных Ведомостей за 1907г., с. 244-275).

На последнем девятом заседании II отделения (13 декабря 1906г.) заслушали доклад И. И. Восторгова «По вопросу об автокефалии Грузинской церкви с практической точки зрения», содержащий ложные обвинения, касающиеся в основном деятельности епископа Кириона в Сухумской епархии. Эти обвинения в большой мере повторяли прежние сплетни и клеветнические выпады И. Восторгова против Кириона (см. док. №№79,

84); правительство использовало их поводом для отстранения от должности грузинского архиерея, десятилетнего его преследования и травли. К докладу И. Восторгов приложил два проекта устройства церковных дел на Кавказе (см.коммент. 140). Они были направлены на расчленение грузинской церкви (Приложение к №8 Церковных ведомостей за 1907г., с. 291-296; Приложение к №10 Церковных ведомостей за 107г., с. 297-301).

План восстановления автокефалии и на этот раз потерпел крах, ибо против него выступило правительство, выступили члены II отделения (кроме представителей Грузии), выполнявшие волю правительства. Вот они: архиепископ Никандр (председатель), епископ Могилевский Стефан, протоиереи – Т. И. Буткевич, И. И. Восторгов, Ф. И. Титов, А. П. Мальцев, И. И. Коялович, священник Т. В. Козловский, профессора – М. А. Остроумов, И. С. Бердников, К. Д. Попов, Н. А. Заозерский, Н. И. Ивановский, А. И. Алмазов, Н. Н. Глубоковский, А. И. Бриллиантов, И. С. Пальмов, И. И. Соколов, П. Б. Мансуров, В. П. Шейн, И. В. Попов; на заседания II отделения иногда участвовали, так же товарищ обер-прокурора А. П. Рогович, управляющий синодальной канцелярией С. П. Григоровский, сотрудник канцелярии обер-прокурора В. Ф. Трелин.

Заседания предсоборного присутствия завершились 15 декабря 1906г. (Церковные ведомости, 1906, №№ 51-52, с. 1). Грузинский церковный вопрос не получил разрешения. Сухумский епископ в ожидании разрешения на возвращение в вверенную ему епархию остался в Петербурге. 24 января 1907г. от Нарвского епископа Антонина Кирион узнает о своем назначении Литовским корепископом (викарем). Кирион, как он сам пишет, спокойно принял известие о таком неожиданном решении

Св. Синода (док №64). Для него важнее было будущее родной церкви.

Несправедливое решение взволновало многонациональное духовенство и паству Сухумской епархии, что выражено в отправленных в Петербург прошениях об оставлении любимого архипастыря в Абхазии (док. №№65-70). Св. Синод проигнорировал эти прошения, как и содержащие угрозы обращения Н. Дурново (док. №№72).

Страсти вокруг Кириона бушевали до конца 1907г. а также и в последующие годы. 6 июля 1907г. газ. «Закавказье» опубликовала обширную статью священника Трофима Джохтаберидзе, «Правда об епископе Кирионе и положении дел в Сухумской епархии», посвященную опровержению клеветнических выпадов И. И. Восторгова (док. №79). Поскольку они стали поводом перевода Кириона в Литву (Ковно, ныне Каунас), опровержению И. Восторгова и защите Кириона посвятил свое письмо и Яковь Гогебашвили (док. №80).

Ложные обвинения, выдвинутые и Восторговым, по пунктам разобрал и опроверг сам епископ Кирион в обширной объяснительной записке, направленной в Св. Синоду в надежде на реабилитацию (док. №84). Большинство документов, созданных в защиту Кириона, собрал и, как уже было выше сказано, опубликовал в своей книге «Судьбы грузинской церкви» Н. Дурново. Целью автора являлось информирование Российской общественности о несправедливостях, совершенных Святейшим Синодом в отношении епископа Кириона, разоблачение И. Восторгова. Развенчанию его посвящается еще одна книга Н. Дурново «Протоиерей Восторгов и его политическая деятельность» (М., 1908). И. Восторгов попытался обелить себя в очередном пасквиле «Клевета Н. Дурново» (М., 1909). Естественно он не смог обойти тему

Кириона и проговорил интересную информацию о переводе грузинского архиерея из Сухуми: «О «Невиновности» и «правоте» Кириона перед духовным ведомством, о чем развязно сообщает Дурново (см. Прот. Восторгов, с. 20 – Дж. Г.), теперь, можно говорить разве только в насмешку. «Правота» вовсе не обнаружилась: напротив, по требованию наместника Кирион был выслан с Кавказа «за революционную деятельность», выслан спешно, по телеграмме, причем все его сообщники по Сухуму теперь уже арестованы; теперь Кирион лишен кафедры и в России, принудительно переменил уже два монастыря, послан под строгий надзор, изобличен в неправильных деяниях; скоро объявится и еще многое, может быть весьма страшное» (И. И. Восторгов. Клевета Н. Дурново, с. 51).

Ясно совершенно: назначение Кириона в Сухуми было связано с подъемом демократической революции, развертыванием движения автокефалистов, а отстранение его от должности – с поражением революции и победой реакции, выразившейся для Сухумской епархии в антигрузинской деятельности нового епископа Дмитрия (док. №№78,83). В арестованных Сухумских «сообщниках» Кириона, надо полагать, имеются в виду сосланный в Сибирь Тедо Сахокия и другие. К 1915 году выяснилось, что никаких «неправильных деяний» Кирион не совершал. Но до этого его бесчеловечно пытали. В начале 1908 года, как пишет И. Восторгов, Кирион действительно лишен кафедры и в России и под надзором полиции сослан в Куряжский монастырь вблизи Харькова. После убийства экзарха Грузии Никона (28 мая 1908 г) в организации заговора обвинили автокефалистов под руководством опального епископа Кириона (см. док. №№86,87) и заключили его в Санаксарский монастырь г. Темникова Тамбовской губернии. По нашим данным, в

1910 году Кирион находится в Херсонском монастыре (док. №№89,91). В том же году он издал не потерявшую до сего дня значение монографию «Культурная роль Иверии в истории Руси» (Тб., 1910). В марте 1910г. в Петербурге состоялось заседание суда, рассмотревшего иск епископа Кириона против клеветника И. Восторгова. Последний вынужден был пойти на некоторые уступки (док. №№89,90). В 1911 году Кирион посетил очень понравившуюся ему Киево-Печорскую лавру, где он видел могилу последнего каталикоса Абхазии (Западной Грузии) Максима II Абашидзе (док. №94); в своих письмах на имя Н. Пальмова сообщает интересные сведения о жизни католикоса Максима II Абашидзе в России, высказывает свои соображения о статусе Абхазского католикосата после кончины последнего его архипастыря (док. №№92,93).

В период ссылки Кирион получил обращение члена Государственной думы от Сухумской, Батумской и Карской областей Прокофия Шервашидзе (отца знаменитой Мери Шервашидзе) с просьбой о приеме вместе коллегами по Думе, что следует рассматривать как выражение сочувствия и моральной поддержки (док. №88). Судя по некоторым документам, в 1912г. Кириона назначали или уже назначили епископом Астраханским, однако, по неизвестным пока причинам, грузинский архиерей еще три года оставался в ссылке (Институт рукописей им. Кекелидзе. Фонд Кириона, д. 649, 931, 936; Центральный государственный исторический архив Грузии, ф. 1458, д. 178, л. 1).

17 сентября 1915 года на основе указа Императора Кирион освобожден от надзора полиции, награжден орденом Св. Анны I степени, восстановлен в праве управлять епархией (но только не в Грузии), назначен епископом Полоцка и Витебска.

После февральской демократической революции 1917 года Грузинская церковь восстановила свою автокефалию. 17 Сентября того же года церковный собор избрал католикос-патриархом всея Грузии бывшего Сухумского епископа Кириона. В соборе присутствовала делегация Абхазии из 22 человек (см. коммент 206). Святейший и Блаженнейший Кирион II встретился и даже сфотографировался с членами Абхазской делегации. По решению собора была создана епархия Цхум-Бедийская (территория древних епархии Драндской, той же Цхумской, Бедийской и Пицундской), нынешний Сухумский округ с добавлением Гагрского участка, кафедра архиерея в Цхуми (Сухуми), резиденция там же, степень архиерея – «Цхум-Бедийский епископ» (Джемал Гамахария. Абхазия и православие. Тб., 2005, с. 782. – На груз. яз.). До распространения юрисдикции грузинской церкви на всю территорию Абхазии, т. е. до 7 октября 1917 года Цхум-Бедийская епархия была приписана к Чкондидской епархии, во главе которой стоял митрополит Амвросий (Хелая).

Целенаправленная работа по восстановлению церковной юрисдикции на Абхазию началась при святейшем и блаженнейшем Кирионе II. Из письма священника Сухумского кафедрального собора на имя архипастыря церкви Грузинской (док. №101) видно, что после всегрузинского церковного собора грузинские священники Абхазии (их было подавляющее большинство) при богослужении упоминали не русский синод, а католикоса-патриарха всея Грузии, против чего выступил пока сохранявший пост русский епископ Сергей (док. №№99,100). В Сухумском кафедральном соборе Кирион II, оказывается, назначил иеромонаха Феофила (Шавдия), который жил в архиерейском доме и богослужение проводил на грузинском языке. После его перевода

настоятелем Бедийского монастыря эту функцию временно исполнял автор письма священник Михаил Гвазава.

К концу 1917 года юрисдикция Грузинской церкви распространялась на 50 приходов, включая все Самурзакано вплоть до Галидзги. 30 Абхазских, 11 греческих и 6 русских приходов пока еще временно оставались под управлением епископа Сергия. Святейший и блаженнейший Кирион II не успел присоединение всех приходов разноплеменной Абхазии. 27 июня 1918 года в Марткопской патриаршеской резиденции, где сегодня временно размещена Цхум-Абхазская епархия в изгнании, враги Грузии убили ее верного сына и архипастыря. Успешно начатое Кирионом II дело, завершилось 7 октября 1919 года, когда собрание делегатов православного духовенства и паствы Абхазии приняло историческое решение о возвращении в лоно грузинской церкви.

Один из самых выдающихся деятелей Грузинской церкви, бывший епископ Сухумский, первый католикос-патриарх новой Грузии Кирион II (Садзаглишвили) по решению святейшего Синода от 17 октября 2002 года причислен в лик святых, наречен Святым Священномучеником, днем памяти установлено 27 июня – день трагической гибели.

* * *

Святой Священномученик Кирион II внес немалый вклад в изучение истории Абхазии. В сборник вошли соответствующие выдержки из монографии «Краткий очерк истории грузинской церкви и экзархата в XIX столетии» (Тб., 1901). В ней автор уделяет внимание церковной истории Абхазского региона, в том числе созданию Абхазской епархиальной кафедры, деятельности

миссионеров под руководством Имеретинского епископа Гавриила (Кикодзе) и некоторым другим вопросам.

Полностью публикуется статья Кириона «Состояние христианства в Абхазии в первой четверти XIX столетия и попытка организации в ней миссионерского дела в 1831-1834 годах». Она написана в 1902 году в Каменец-Подольске и опубликована в следующем году в журнале «Весь Кавказ» (1903, №1). В первой части автор высказывает соображения относительно происхождения абхазов, о судьбе христианства в регионе, пережившем сложные испытания на протяжении веков; делает вывод о том, что после XVI века Абхазия подпала под «страшным давлением османов, а так же омусульманившихся кавказских горцев... К самому народу мало по малу прививаются религиозные верования свирепых победителей, их обряды, обычи, а отчасти даже и язык» (стр. 375). Во второй части статьи освещается состояние христианства в Абхазии в первой четверти XIX века, опираясь на исторические источники. В заключительной – третьей части автор с использованием опять-таки исторических источников довольно подробно осветил необходимую предварительную работу для отправки миссионеров в Абхазию, хотя по объективным причинам удалось послать миссионеров только в Самурзакано.

Заслуживает особое внимание изданная в Петербурге брошюра «Абхазия», являющаяся сочинением Цхумели. Оно так же целиком включена в сборник, ибо, как нам удалось доказать (см. Абхазия и православие, с. 643-645; Сапатриаркос уцкебани, 2005, №26, 7-13 июля, с. 12-13), Цхумели вовсе не является псевдонимом. Это имя Цхумского епископа (ср. Цхумели, Драндели, Бедиели, Алавердели и т.д.), т.е. Кириона. 26 февраля 1907 года он писал своему эконому Тарасию Канделаки, что «книжку об

Абхазии дополнил и подготовил к печатанию» (док. №73). Версия о принадлежности брошюры «Абхазия» Кириону появилась в том же 1907 году. В книжечке «Абхазия - не Грузия», спешно испеченной в издательстве И. Восторгова против Кириона и его работы «Абхазия», некий Л. Воронов (личность его не установлена поныне) читаем: «... Абхазия – грузинская провинция и христианство в Абхазии из Грузии, - с поспешностью заявляет г(осподин) Цхумели (может быть впрочем, и не г., а отец – и даже преосвященный, как говорят сведущие люди)». – см. Л. Воронов. Абхазия – не Грузия. М., 1907, с. 7.

В авторстве Кириона убеждает элементарное сравнение текста «Абхазия» со статьей «Состояние христианства в Абхазии...», и 20-м пунктом объяснительной записки (док. №84), а также дословное включение в брошюру Цхумели статистических данных о национальном составе населения (см. стр.435-436), затребованных Кирионом из Сухуми в марте 1906 года (док. №№20,21).

В первой главе брошюры - «Абхазия. Церковно-исторический эскиз» - на основе многочисленных греческих, русских, восточных и грузинских источников, а так же научной литературы, на наш взгляд, довольно правильно освещены важнейшие проблемы истории Абхазии. По мнению Кириона (Цхумели), Абхазия – это Эгриси, древнейшая приморская грузинская провинция (стр.428), «драгоценнейшая жемчужина грузинской короны» (стр.430-431); регионом управляла «доблестная грузинская княжеская фамилия Шервашидзе» (стр.431); распространенная первыми апостолами, а позже Юстинианом Великим христианство высшего своего расцвета достигло в Абхазии «в период политического могущества и славы Грузии» (стр.429), «богослужение в

абхазских церквах совершалось на грузинском языке» (стр.430). Падение христианства в Абхазии Кирион связывает не только с засильем Турции. «При этом следует иметь в виду, - пишет он, - что некоторые окружавшие абхазскую церковь соседние племена кавказских горцев, исповедовавшие ислам, враждебно относились к абхазским христианам, часто стесняя их, а иногда вынуждая даже закрывать архиерейские кафедры» (стр.430).

Во второй главе - «Судьба Сухумской епархии...» - Кирион решительно выступает против попыток изоляции Абхазии и Мегрелии от Грузии, отделения Сухумской епархии от Грузинского экзархата; выражает надежду, что гражданская власть в лице наместника обратит внимание на такую несправедливость, «и предотвратит край от ужасных бедствий, готовящихся для него защитниками приукаженного полицейского православия» (стр.438).

Брошюра вызвала гнев со стороны шовинистов и, как уже было сказано, против нее и против самого автора – Кириона издали книженку «Абхазия – не Грузия». Эта примитивная, но в то же время провокационная фальшивка поныне служит идеологическим подспорьем сепаратистов.

Естественно, в трудах Кириона, посвященных Абхазии, встречаются спорные, а иногда неверные оценки, но это вовсе не принижает их значение.

Была признана целесообразной публикация всех четырех докладов, подготовленных Цхумским епископом в Петербурге по вопросам автокефалии Грузинской церкви, и сегодня имеющих немаловажное историографическое значение.

Поскольку предпринимается первая попытка документального изучения проблемы «Святой Священномученик Кирион II и Абхазия», сборник не может быть всеохватывающим и лишенным недостатков. Однако уверены, что он будет способствовать актуализации темы,

стимулировать подготовку новых исследований в этом направлении.

Сборник рассчитан на духовенство, ученых, студентов, заинтересованного читателя.

За предоставление фотоматериала выражаем благодарность сотруднику пресслужбы патриаршества г-ну Луарсабу Тогонидзе; с благодарностью хотим отметить помощь, оказанную ведущими специалистами Верховного Совета Абхазии госпожой Р. Цинделиани и г-ном Д. Жвания, а также студентами (практикантами) ТГУ им. И. Джавахишвили – Л. Аргвлиани и М. Гуледани.

Именной указатель составили Русудан Харебава, Саломе Гамахария и Софья Гамахария.

Проф. Джемал Гамахария.

ნაწილი I

часть I

დოკუმენტები და მასალები

Документы и материалы

**№1. აფხაზეთის მკვიდრის - აკაკი
ჩხენკელისა¹ და სხვა კიეველი ქართველი
სტუდენტების წერილი ეპისკოპოს
კირიონისადმი**

1899წ. 10 ნოემბერი

ყოვლად უსამღვდელოესო მეუფეო კირიონ!

დღეს გახლდით თქვენთან კიეველ ქართველ
სტუდენტების წარმომადგენლები თქვენდამი
მადლობის გამოსაცხადებლად იმ წვლილისათვის,
რომლის შეწირვა ინება თქვენმა მეუფებამ ქართველ
ღარბ სტუდენტების სასარგებლოდ ქ. კიევში.

ამისდა დამოუკიდებლად კიეველი ქართველი
სტუდენტობა ნიშნად თავისი უღრმესი
პატივისცემისა, ერთხმად ირჩევს თქვენს მეუფებას
თავის საპატიო წევრად.

აკაკი ჩხენკელი, გ. ნათაძე, კ.
ანდრონიკაშვილი, თ. მჭედლიშვილი.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირიონის ფონდი, ს. 1286.

**№2. დეკანოზ პეტრე იერუსალიმელის²
წერილი ორიოლ-სევესკის ეპისკოპოს
კირიონისადმი სოხუმის ეპარქიის
საქართველოს საეგზარქოსოდან სავარაუდო
გამოყოფისა და აფხაზეთში ისლამის
გაძლიერების შესახებ**

1905 წლის 31 ივლისი

ყ-დ უსამღვდელოესო მეუფეო მაკურთხეთ!

თქვენი გამგზავრების შემდეგ დავრჩი მე მარტოდ დაღონებულ-მოწყენილი, ვითარცა ფრთებშეკვეცილი ტარბი, მებრძოლი მკალიასა.

დღეს 31-ს ივლისს ჩვეულებისამებრ ვიყავი ეკლესიაში, დამხვდა იქ მხოლოდ ახალი ეგზარხოსი³, მიტროპოლიტი⁴ კი არ შემოსულა წირვაზედ. წირვის დაწყების წინად მივიღე კურთხევა საქართველოს ეკლესიის მამამთავრისაგან, მოვახსენე ჩემს პიროვნებაზედ, და ხმა არ ამოიღო. რას ნიშნავს ამგვარი ქცევა? შემდეგ წირვისა ეგზარხი შევიდა მიტროპოლიტთან. დღესვე შუადღის მეორე საათის ნახევარზე გაემგზავრა თფილისისაკენ.

1 ივლისიდან განთავისუფლდა სოხუმის ეპარქია ეგზარხის დამოკიდებულებისგან⁵, როგორც გარდმომცა ეს ამბავი იქაურმა მდივანმა⁶, თვითონ ალექსი მთავარეპისკოპოსს⁷ უცნობებია დეპეშით ეს ამბავი. სოხუმის ეპისკოპოზიც⁸ ესენტუკშია ეხლა, ეს ნახავდა ეგზარხს ესენტუკის სადგურზედ. მეფისნაცვალი⁹ ჯერაც არ მოსულა აქ. მას ნება დაურთავს, რომ აღშენდეს მეჩეთები ოჩამჩირეში და გუდაუთაში, სადაც თავისდღეს არ ყოფილა ეს ისლამის სალოცავნი. ესლა აკლდა ქრისტიანობის დაღუპვას.

ღმერთმან ქმნას და სვეტმან ცხოველმან ჩქარა მოხდეს თქვენი სამშობლოდ დაბრუნება ქართველთა ერის სანუგეშოდ.

გიძღვნით გულითადის ძმების სიყვარულით და პატივისცემით მოკითხვას თქვენს მეუფებას და მის ღირსებას მ(ამა) ტარახის¹⁰.

თქვენი ღრმად პატივისმცემელი მდაბალი დეკანოზი პეტრე იერუსალიმელი.

Кисловодск

ოსებს ხუცესს გაუგზავნით კალათას.
ამასთანავე გიგზავნით ანანიაშვილის
წერილსა. ღმერთმან გაამრავლოს თქვენი საუნჯე.
რასაცა გასცემ შენია, რაც არა დაკარგულია¹¹.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირიონის ფონდი, ს. 951.

**№3. Телеграмма епископа Сухумского
Серафима Орловско-Севскому епископу
Кириону об ускорении его перевода в Сухуми¹²**

15 ноября 1905г.

Снова отложили назначение. Предполагают Вас
вызвать в Петербург к 15 января. Очень смущен
отсрочкой, зависит все от Вас. Приезжайте скорей или
пишите телеграмму митрополиту.

Успокоительную прося ускорить перевод по
болезни. Ждать окончания вопроса об автономии
несколько месяцев невозможно.

Серафим

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირიონის ფონდი, ს. 1063.

**№4. ორიოლ-სევსკის ეპისკოპოს კირიონის
წერილი ი. ჩიჯავაძისადმი ქართული
ეკლესიის ავტოკეფალიისა და სოხუმის**

ეპარქიიდან სერაფიმეს წასვლის მიზეზების შესახებ

1906 წლის 2 იანვარი

მამაო წმინდაო!

დღეს მოვედი პეტერბურგს და საღამოს 7 საათზედ ვინახულე მიტროპოლიტი ანტონი, რომელმაც მეტად მეგობრულად მიმიღო, მაგრამ „გალანტერეინოე ობრაშჩენიეს“ თავს ვანებებ და საქმეზე გწერ. მე რომ აქედან ხუთს გავემგზავრე ორიოლისკენ, მღვდელს ალექსი გიორგაძეს მივანდე მისულიყო პროფ. ნ. ნ. გლუბოკოვსკისთან და ჩემს მაგივრად ეთქვა: რაკი სოხუმში გადავდივარ და თავისუფალი დრო ბევრი მექნება, საღმრთისმეტყველო ენციკლოპედიას, რომლის რედაქტორადაც იგია, ერთგულად გავუწევ-მეთქი თანამშრომლობას; გლუბოკოვსკიმ საათობით დამინიშნოს ვადა, და მე ყველა საჭირო სტატიას ჩვენი საეკლესიო ისტორიის შესახებ თავის დროზედ ჩავაბარებ-მეთქი. პროფ. გლუბოკოვსკის დიდი მადლობა გადაუხდია და გამოტყუებით უთქვამს ჩემზედ შემდეგი: „აქამდე კირიონს სთვლიდნენ დიდ მავნე კაცად, თითქმის პოლიტიკურ დამნაშავედ, ეს ხელმწიფესაც ქონდა ჩაგონებული, მაგრამ ეხლა სხვა აზრი ტრიალებსო კირიონზედაო ყველა წრეებში, ხელმწიფიდან დაწყებული, ეხლა ყველა დარწმუნებულია, რომ ის განვითარებული კაცია და ერთადერთი კანდიდატია საეგზარხოსო კათედრისო“. მახლას!!! აბა ამასა ჰქვიან – აფუ მე, აი!

მიტროპოლიტმა მითხრა: ხელმწიფემა ბრძანაო, რომ არავითარი დადგენილება, არც საერო და არც სასულიერო მთავრობისა არა ყოფილა შესახებ საქართველოს ეკლესიის შემოერთებისაო. მე ამაზედ ანტონს ვაუწყე, რა აზრისანი იყვნენ ამ კითხვაზედ იმპერატორები პავლე პირველი და ალექსანდრე I, მკითხა შესახებ ჩვენი საეკლესიო მამულებისა და შემოსავლისა; ყველაფერი ავუხსენი და განვუმარტე ნივთიერი გაჭირვება ჩვენი სამღვდელოებისა. აკი 300 მ. ჯამაგირსა გიხდითო. მე ვუპასუხე: ძალიან მცირედი ნაწილი არის მაგითი გაბედნიერებული მეთქი და მომეტებული მათგანი ათ თუმანზედ მეტს არ იღებს-მეთქი.“ მერე მკითხა: „სერაფიმე სოხუმიდან მართლა გამოიქცაო? ამის პასუხად მე მოვახსენე: ადგილობრივნი მცხოვრებნი ქართველები განვითარებულნი არიან და იმათი მოტყუება ძნელია-მეთქი; იმათ შეატყვეს არსენს¹³ და სერაფიმეს, რომ იგინი ცდილობდნენ, საქართველოს დედა ეკლესიისათვის მოეგლიჯათ გული, უკეთესი ღვიძლი ასული – სოხუმის (ცხუმი) ეპარქია, გადაგვარების გზაზედ დაეყენებინათ იგი და ამგვარ მოქმედებას უღმერთო და „ბარბაროსული ქართველები“ არავის აპატიებენ-მეთქი. ანტონს პირდაპირ ვუთხარი ჩემი აზრი, რომ სოხუმის განშორება საქართველოს ეკლესიიდან არ შეიძლება-მეთქი.

ჩვენი საეკლესიო კითხვები კარგ დროს ირჩევა. ეხლა აქ არიან საქართველოს უკეთესი წარმომადგენლები: ილია ჭავჭავაძე და ნიკო ნიკოლაძე¹⁴, აგრეთვე აქ არის დ. ზ. მელიქიშვილი. კერძო კრებები ექნებათ, რა თქმა უნდა, აქაურ ქართველებს და რასაც გადასწყვეტენ, ჩვენ იმას უნდა დავადგეთ. ქართველობას გადაუწყვეტია ჯერ-ჯერობით ქართველი ეგზარხოსი – მიტროპოლიტის დანიშვნაზედაო, თუმცა ყველას გულში

კათალიკოსობის აღდგენა სურს. ყოველდღე სამღვდელო პეტრესგან მომივიდა წერილი; ჯერ, როგორც ეტყობა, მიტრა არ მიუღია. პასუხს დღე-დღეზედ მოვსწერამ.

წელს „იორდანე“ (წყალკურთხევა – ჯ. გ.) ზამთრის სასახლესათან აღარ იქნება; „ცარსკოესელოში“ აკურთხებენ წყალს, აქ კი მიტროპოლიტი ანტონი ლავრის სასაფლაოს გვერძე, ნევის ნაპირზედ აკურთხებს წყალს. სინოდში აქობამდის მხოლოდ 23 ეპისკოპოსს არ წარმოუდგენიათ კითხვების პასუხები. რა პასუხებიც არის მოსული, ის გაურჩევიათ და ისე დაუდგენიათ, როგორც მე მოვახსენე სინოდს ჩემს პასუხებში: კრებაზედ ყველა ეპარქიებიდან უნდა წავიდნენ არქიელი, ერთი თეთროსანი სამღვდელოებისგან და ერთიც მრევლისგან ამორჩეული. ნახე ბიჭი?!

მამაო! ამდენს წერილებს გწერ, ანგარიში დაეკარგე. შენ კი გაჩუმებულხარ, თითქოს დანაძლევებული იყო ვისთანმე. სადღეისოდ კმარა, ვნახოთ ხვალინდელი დღე რას მოიტანს. ჩვენი საქმე, მადლობა ღმერთს, ჯერ კარგად მიდის; ჩვენი მიზნის მიღწევა შემდეგში ჩვენზედვეა დამოკიდებული.

მომიკითხე ყველანი.

ეპ. კირიონი.

წმ. მღვდელმოწამე კირიონ მეორე საქართველოს სამოციქულო, მართლმადიდებელი ეკლესიის ავტოკეფალიისათვის. თბ., 2005, გვ. 9-11.

№5. «Указ Его Императорскаго Величества,

**Самодержца Всероссийскаго, из Святейшаго
Правительствующаго Синода,
Преосвященному Кириону, Епископу
Орловскому и Севскому» – о вызове в
Петербург для участия в работе особого
совещания Святейшего Синода.**

10 января 1906г.

По указу Его Императорскаго Величества, Святейший Правительствующий Синод слушали: предложение г. Синодальнаго Обер-Прокурора, от 21 декабря 1905г. за №9200, коим объявляет, что Государь Император, по всеподданнейшему его докладу, согласно определению Святейшаго Синода от 14 декабря 1905г., Высочайше соизволил, в 16-й день того же декабря, на вызов в С. Петербург, к 15 января 1906г., для обсуждения в особом совещании Святейшаго Синода вопроса об устройении церковных дел на Кавказе, Вашего Преосвященства и Преосвященнаго Имеретинскаго Леонида¹⁵, близко знакомых с местными церковными нуждами означеннаго края. Приказали: О таком Высочайшем соизволении объявить Вашему Преосвященству указом, а в Хозяйственное Управление для распоряжения о выдаче Вашему Преосвященству прогонных из подлежащаго источника денег на проезд от места служения до С. Петербурга передать выписку. Января «10» дня 1906 года.

**Обер-Секретарь
Секретарь**

**В. Самуйлов
П. Смердынский**

ՀԵՅՈՅ, Գ. 1458, ՎՃՎՐ. 1, Խ. 174, Գ. 10.

**№6. Приглашение епископа Орловского и
Севского Кириона на заседание
в Святейшем Синоде**

16 января 1906г.

Канцелярия Его Высокопреосвященства, Митрополита С.-Петербургского, по Его распоряжению, имеет честь доложить Преосвященнейшему Кириону, Епископу Орловскому и Севскому, что совещательное заседание по грузинским церковным делам назначено в Святейшем Синоде завтра, во вторник, 17 января, в 7 часов вечера.

ცხოვ, ფ. 1458, აღწ. 1, ს. 174, ფ. 1.

**№7. Приглашение епископа Кириона на
совещание по делам Грузинского экзархата**

18 января 1906г.

Экзекутор Святейшаго Синода имеет честь довести до сведения Вашего Преосвященства, что в четверг, 19 сего января, в 6 часов30 мин(ут) веч(ера), в покоях Высокопреосвященнейшаго Митрополита Московскаго (Фантанка 44, у Аничкова моста) состоится при Вашем участии совещание по делам Грузинскаго экзархата¹⁶.

ცხოვ, ფ. 1458, აღწ. 1, ს. 174, ფ. 2

8. ორიოლ-სევსკის ეპისკოპოს კირიონის წერილი ტარას კანდელაკისადმი სოხუმში

გადაყვანის თაობაზე

1906 წლის 26 იანვარი

ტარასი!

ჟურნალების გამოწერას თავი დაანებე, რადგანაც ობერ-პროკურორი დამპირდა ჩემს სოხუმში გადაყვანას, ამ დღეებში წარუდგენს ხელმწიფეს დასამტკიცებლად. იკითხე «Надежда» რამდენს აიღებს წიგნების გასაგზავნს სოხუმში. ყუთები კარგად გაშინჯე, ხანები დარჩენილი არ ჰქონდეთ, თორემ წვიმა ჩავა და სულ წაახდენს, მეტადრე იმ ყუთს, რომელშიაც ნივთებია ჩალაგებული. გაშინჯე და რაც ეშველოს მოუგვარე. ანგარიში გაასწორე. ჩვენი კრებები არაფრით გათავდება, რადგანაც თავ საგანს – ავტოკეფალიას გზას უქცევენ და უარზედ დგანან, თებერვლის პირველ რიცხვებში ჩემი გადაყვანის საქმეც დაბოლოვდება (დოკ. №12 – ჯ. გ.) და ჩვენი კრებებიც გათავდება. ეცადე მანდ ყველა საქმე გაასწორო.

ე. პ.

P. S. სემინარიის დეპეშა მომივიდა, მთხოვენ სამი პარალელურ კლასის დახურვის ნებას და რამდენიმე შეგირდის დათხოვნას. ჩვენებურებს, რომლებიც ჩანიშნულები არიან, ურჩევნიათ თავს უშველონ.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირიონის ფონდი, ს. 59.

**№9. ორიოლ-სევსკის ეპისკოპოსის კირიონის
წერილიდან ი. ჩიჯავაძისადმი ქართული
ეკლესიის ავტოკეფალიისა და სოხუმში
მის გადაყვანასთან დაკავშირებული
წინააღმდეგობების შესახებ**

1906 წლის 30 იანვარი

მამაო წმინდაო!

ჩვენი კრება რომ გათავდა, მიტროპოლიტი ფლაბიანე¹⁷ მომიახლოვდა და მითხრა: Охота вам ехать в Сухум в такое тревожное время. თუ ისურვებთ, ასტრახანში მოგიხერხებთ გადასვლას. იქ შემოსავალი ეპისკოპოსს მარტო თევზის საჭერი ადგილებისა წელიწადში 30 000 მან ერგება, მოიფიქრეთ. დილით, მეორე დღეს წავიყვანე ყოვლადსამღვდელო ლეონიდი და ორივენი წავედით ფლაბიანეს სანახავად. მე მტკიცე უარი ვუთხარი ასტრახანში გადასვლაზე, ჰავა იქ ვერა ჰყოფილა კარგი, ფულის გულისთვის მე ჩემს დღეში არ მიმსახურია და იქ ვერ წავალ-მეთქი. მერე მოვაგონე წინა დღის კრებაზე ეგზარხოსისგან წარმოთქმული სიტყვები, რომლებითაც უარყო მან ჩვენი ქართველი წმინდანები. პირად შეურაცხყოფას ადვილად ვაპატიებ კაცს, - განვაგრძე მე, - ხოლო ნაციონალურ წმინდათაწმინდის შებლაღვას კი ვერა. ყველა კაცს და ნაციას აქვს ისეთი სათაყვანო კუთხე, რომელსაც მურტალი და მკრეხელი ხელი არ უნდა შეეხოს-მეთქი. ფლაბიანემ სთქვა: იმისგან წამოროშილ სიტყვებს ყურადღება არ უნდა მიაქციოთ,- он человек вздорный-ო.

ამ დღესვე, შუადღისას ვნახეთ მიტროპოლიტი ანტონი. ჩვენი მდგომარეობა მინდოდა გამოგვეჩვენებინა, - დრო მიდიოდა და საქმე კი იოტისტოლაც არა რიგდებოდა. მიგვიღო, მაგრამ, რადგანაც მთხოვნელები ბევრი ჰყავდა, მიგვიპატიჟა საღამოს 8 საათისათვის. დანიშნულ დროს ლეონიდი მოვიდა ჩემთან და ერთად გავემგზავრებით მიტროპოლიტთან. მე ვუთხარი: ჩვენ სმა-ჭამის მეტს არაფერს ვაკეთებთ აქ. კრებებზე საფუძვლიანი და არსებითი მსჯელობა არ არის, ერთი წევრი აუქმებს საპატრიარქოებს, მეორე ქართველ წმინდანებს უარყოფს-მეთქი. ანტონმა გაიცინა და სთქვა: არ არის რასაკვირველია კარგი მაგისტრანა დაუფიქრებელი და წინდაუხედავი მსჯელობაო. სინოდს არავითარი ეჭვიც არ აქვს ავტოკეფალიაზედ, - განაგრძო მან, - არც წინააღმდეგია მისი, - გარნა აღემატება ეს კითხვა მის კომპეტენციას და გადასცემს მას მომავალ საეკლესიო კრებასაო, მე ჩემის მხრით სრული თანამგრძნობი ვარ თქვენი ეკლესიის ავტოკეფალიისა, მაგრამ ეგ რთული კითხვაა და სწრაფად ვერ გადასწყდებაო. მერე ვახშამზედ ორივეს მოგვმართა და გვკითხა: თქვენგან რომელი უფრო დიდი ხანია სამსახურშიაო? ლეონიდმა უპასუხა: მე ბერადაც ადრე ვარ შესულიო და ეპისკოპოსადაც ხელდასხმული; მე ამაზედ არაფერი ვსთქვი, შევატყვე, რომ გამოსაცდელად მოგვცა ეს კითხვა, თორემ თვითონაც კარგად იცის ჩვენი სამსახური, რადგანაც მუდამ მაგიდაზედ დაბეჭდილი წიგნი უდევს ეპისკოპოსთა შემოკლებულ ფორმულიარებით“. მერე ლაპარაკი შეეხო ჩრდილოეთს და სამხრეთს, მიტროპოლიტმა სთქვა: „სამხრეთში მალე ჭადარავნებიანო, სანამ ჩრდილოეთში“. ამაზედ ვუპასუხე: „მე კი აქ

გაეჭვდარავედი-მეთქი“. მიტროპოლიტმა შემომხედა და გაიცინა. 26-ში ერთად გავემგზავრებით ობერ-პროკურორთან. ლეონიდი წამოსვლაზე ყოყმანობდა, ვერე დაუკითხავად, ნებააუღებლად, როგორ შეიძლება წასვლაო, მე მაინც ჩემი გავიყვანე და მერე მადლობაც მითხრა იქ წაყვანაზე და დაუმატა: მე დიდი კაცებისა მეშინიანო. ობერ-პროკურორს გადავეცი ნიკოლაოზისგან წარმოთქმული სიტყვა (ის კრებიდან ცოტა ადრე წავიდა, მაგრამ მისთვის ვიღაცას გადაეცა ნიკოლაოზის სიტყვები) და ვუთხარი: обидно, история наша сплошной мучеников, страна мучеников. ობერ-პროკურორმა წარმოსთქვა: Эгзарх. Николай сплеча рубит, он корабли сжег (ე. ი. უკუქცევის გზა თვითონვე მოისპოვო); ფლაბიანეზე სთქვა: წინდაუხედავი ლაპარაკი იცისო. ლეონიდმა უთხრა: საქმე გამოირკვა საკმარისად და ჩვენ აქ ტყიულადღა ვართო. ამაზე ობერ-პროკურორმა სთქვა: ამ დიდ საქმეს დროც დიდი უნდაო, ვეცადოთ კომპრომისი რამ გამოვნახოთო. ჩვენ ვუპასუხეთ: თუ კი ქართველი ერის და სამღვდელოების სურვილის განხორციელებისათვის ხანგრძლივი დროა საჭირო, ჩვენ თანახმანი ვართ თუნდ ერთი წელიწადი დავრჩეთ აქ. მე მოვაგონე, ვსთხოვე მას სოხუმში გადაყვანის შესახებ, საქმის დაჩქარებას დამპირდა. ხვალ დავამტკიცებინებ ხელმწიფესაო...

წმ. მღვდელმოწამე კირიონ II, გვ. 44-47.

№10. О состоянии церковного управления и духовных школ в Грузинском экзархате и проект его реорганизации

До 3 февраля 1906г.

Для обсуждения вопроса об управлении церковных дел на Кавказе образовано при Светейшем Синоде совещание под председательством Митрополита Московскаго Владимира из следующих лиц: Митрополита Киевскаго Флавиана, Экзарха Грузии Архиепископа Николая и Епископов Орловскаго Кириона и Имеретинскаго Леонида, Обер-Прокурора Святейшаго Синода и его Товарища¹⁸. На совещании 19 сего января признано необходимым выяснить, в чем состоят неурядки в церковном управлении и церковной жизни в Грузинском Экзархате.

Из донесений местных Преосвященных, отчетов о состоянии Экзархата, заявлений местнаго духовенства и печатной литературы выясняется следующее:

1. Неполнота епископской власти у епархиальных архиереев Экзархата, вопреки 34 апостольскому правилу. Епископы отдельных епархий, именующиеся самостоятельными, а не викарными (Имеретинский, Гурийско-Мингрельский и Сухумский) находятся в зависимости от Синодальной Конторы в тех проявлениях архиерейской власти, которая должны всецело принадлежать им. При них вовсе нет исполнительных органов (Консисторий или Правлений), чрез которые они могли бы осуществлять предоставленную архиереям церковными канонами и действующими постановлениями власть. Эти органы заменяет Грузино-Имеретинская Синодальная Контора, представляющая собою громадную духовную Консисторию с тем различием, что духовными Консисториями управляют епархиальные архиереи, Конторе же подчинены и епархиальные архиереи. Самое наименование Контора представляет ныне анахронизм,

пережиток прошлого. Конторы обыкновенно устроятся для управления имениями, для чего собственно и была первоначально учреждена Грузино-Имеретинская Синодальная Контора, а никак не для управления церковными делами. Она не имеет канонического характера, не представляет из себя собора, так как епископов в ней меньше, чем протоиереев и архимандритов, а между тем действует как высшая соборная власть, разсматривая жалобы на епархиальных архиереев, предписывая им указами и решая множество дел по судным, брачным делам и по выдаче и исправлению метрических записей, что собственно должны разрешать сами епархиальные архиереи при содействии тех или других совещательных и исполнительных органов. В отношении и делопроизводства Контора представляет совершенно излишнюю инстанцию, лишь замедляющую производство дел.

2. Несоответствие своему назначению духовно-учебных заведений, в коих преподавание ведется по устаревшим учебникам и в коих недостаточно отводится место грузинскому языку и вообще местным языкам, последствием чего является неподготовленность пастырей к своему служению, так как они оканчивают семинарский курс без знания церковно-грузинского богослужебного языка и не приобретают навыка произносить проповедей на языке своей паствы.

3. Необезпеченность духовенства, находящегося в зависимости от бедности паствы и тяжелых жизненных условий, особенно в горских приходах, на все зимнее время отрезанных снежными заносами от остального мира. Казенного жалования во многих приходах едва достает на удовлетворение необходимых жизненных потребностей и пастырям приходится восполнять скудные средства посторонними занятиями, а это имеет последствием редкое

совершение богослужений и вообще небрежное исполнение пастырями своих прямых обязанностей.

4. Недостаток благочестия в пастве, а иногда и неверие при некотором упадке религиозного настроения вообще в образованном мире и в связи с распространением социал-демократических идей в последнее время, еще более ухудшило положение грузинского духовенства, вызвав в некоторых случаях даже прямо враждебное отношение к нему со стороны известной части общества.

Обсудив изложенные указания на беспорядки в церковном управлении и церковной жизни в Грузинском Экзархате, совещание приступило к обсуждению тех мер, какие прежде всего и ныне же могли бы быть приняты к устранению сих беспорядков и какие затем должны бы подлежать рассмотрению Всероссийского Церковного Собора. По сему предмету высказаны были следующие предположения:

1. При настоящем устройстве церковных дел в Экзархате за епархиальными архиереями остается лишь право рукоположения в священнический сан, назначение, перемещение, увольнение и временное запрещение священнослужителей. Все же прочие дела — судные, бракоразводные, по выдаче метрических записей и другие — сосредоточены в Синодальной Конторе. В видах восстановления полноты власти епархиальных архиереев Экзархата совещание признало целесообразным: Грузинскую епархию разделить на две самостоятельных епархии. В состав первой, под управлением архиепископа Тифлисского и Карталинского, включить Тифлисскую губернию и Закатальский округ, оставив при нем одного викария Епископа Горийского; затем из остальных губерний, входящих ныне в состав Грузинской епархии, — Бакинской, Эриванской, Елисаветопольской и Карсской

области – образовать особую самостоятельную Карсскую епархию, с наименованием Епископа Карским и Бакинским. Епархии Имеретинскую, Гурийско-Мингрельскую и Сухумскую преобразовать в самостоятельные епархии. При всех самостоятельных епископах Экзархата образовать в соответствии с существующими внутри России епархиальными управлениями пресвитерские Советы с канцеляриями при них. Члены означенных Советов, в числе трех, избираются и утверждаются епархиальным Преосвященным, на усмотрение коего могут быть представлены кандидаты по выбору местного духовенства. Канцелярию Советов могут составлять ныне существующия епархиальные канцелярии, с некоторым увеличением их состава. Представление подобных соображений по сему предмету поручить Хозяйственному Управлению при Святейшем Синоде.

2. В связи с осуществлением вышеизложенного предположения о самостоятельности епархиального управления, признать преобразование Конторы ныне необходимым, насколько оно вызывается предположенным изменением в епархиальном управлении. В виду же того, что разрешение вопроса об окружном управлении принадлежит предстоящему Всероссийскому Церковному Собору и что упразднение Конторы в настоящее время может вызвать разнообразные затруднения по делам общего управления Экзархатом, представляется надобность в сохранении Конторы до созвания Церковного Собора, с сокращением однако канцелярии Конторы, на которую следует ныне же возложить установление порядка постепенной передачи неоконченных дел в подлежащие епархиальные пресвитерские Советы.

3. По вопросу о грузинском языке совещание остановилось на том основном положении, по коему пастыри церковные должны знать местный богослужебный язык, дабы истово и благоговейно совершать богослужение и требы, и равно свободно объясняться на местном языке, на коем проповеди их и вне богослужебных собеседования были бы вполне понятны для простого народа. В числе задач богословских школ на первое место должно быть поставлено приготовление пастыря к пастырскому служению в приходах с тем или другим населением. Затем необходимо, чтобы в воспитанниках духовных школ развивалось призвание к пастырскому служению. По отчету о состоянии Экзархата за 1904 год из всего белаяго духовенства – 3,714 лиц, с высшим образованием было 15, с семинарским 508, а остальные 3,189 с училищным или домашним образованием. Посему признается настоятельно необходимым для благоустройства церковнаго дела на Кавказе обеспечение края достаточным количеством богословски образованных священно-церковно-служителей, а для сего желательно преобразование существующих в крае духовно-учебных заведений с соответствующим усилением преподавания некоторых предметов на местных языках и в частности необходимо устройство в г. Сухуме такого богословскаго училища, в котором могли бы получать образование абхазцы. При предстоящем преобразовании всех духовно-учебных заведений необходимо иметь в виду и местныя особенности окраин. Что можно ввести немедленно к осуществлению из сих предположений поручить Учебному Комитету представить необходимыя соображения.

4. Небезопасность духовенства Экзархата, в связи с тяжелыми жизненными условиями и бедностью пасты, отвлекает лучшия силы от пастырскаго служения, а потому

совещание признало желательным, по мере возможности, продолжить улучшение материального быта духовенства казенным жалованьем, и вместе с тем возложить на епархиальных Преосвященных заботу об изыскании местных средств для этого обеспечения посредством, например, отвода, где возможно, земельных угодий и упорядочения способов получения духовенством воспособления от приходов, вполне сознавая, что главное условие обеспечения духовенства состоит в тесном духовном единении пастыря с паствой.

5. Что касается недостатка благочестия в пастве, а отчасти и неверия, доходившего в последнее время до явно враждебного отношения к духовенству местного населения и объясняемого до некоторой степени низким уровнем пастырей в умственном и нравственном отношениях, то можно надеяться, что с постепенным улучшением быта духовенства в связи с преобразованием духовной школы и церковного управления и с упрочением тесного взаимообщения между пастырями и паствою, возстановится и окрепнет в населении Грузинского Экзархата и вера в Бога, и любовь к Святой Церкви и уважение к ее пастырям¹⁹.

ცხოვ, გ. 1458, აგწ. 1, ს. 174, გ. 15-17.

№11. «Особое мнение епископа Сухумского Кириона, поданное им в Синод»

3 Февраля 1906г.

Церковные настроения в Грузии, имеющие своим последствием усиливающееся неверие и постепенный упадок религиозного настроения в пастве Грузинской, не

могут быть устранены паллятивными средствами, выработанными организованным при Св. Синоде особым совещанием. Мероприятия эти при ближайшем ознакомлении с ними убеждают нас, что они на самом деле создают далеко не лучшее положение, чем то, в каком находились до сего епархии Западной Грузии. Новый проект расчленением грузинской церкви на отдельные самостоятельные единицы, ослабляя между ними связующия их веками начала – национальные узы родства, общия церковныя традиции, отечественныя предания седой старины, воздвигает между ними стену и, тем самым устраняют в будущем всякую между ними солидарность и возможность совместнаго обсуждения сонмом грузинских иерархов общецерковных вопросов, каковы: созвание поместнаго собора, избрание кандидатов на свободныя епископския кафедры, церковное воспитание и образование сообразно с местными особенностями, печатание священо – церковно-богослужебных и нотных книг, открытие духовно-просветительских центров и приютов для престарелых церковнослужителей и мирян, учреждение псаломшических и певческих школ, устройство общей типографии, свечного завода, организация епархиальной миссии и вообще все те вопросы общаго характера, решение которых не под силу каждой частной епархии и вне их компетенции.

В настоящее время, когда державною волею с высоты трона возвещена иноверным, инославным и отклонившимся от церкви свобода их религиозной жизни от внешних стеснений, смеем надеяться, что во имя блага св. церкви искони преданная России православная Грузия не будет лишена этой свободы, будет предоставлено и ей право устроить свою национальную церковь на канонических началах возстановлением освященнаго веками автокефальнаго католикосата и будет

предотвращен готовящийся между братскими народами церковный разрыв.

Преобразование гражданского учреждения не предоставляет столько затруднений, сколько реформа церковного управления. В последнем случае непреодолимыми препятствиями служат канонические постановления, которыми нужно руководствоваться, и традиции церкви, с которыми необходимо считаться.

Если бы совещание выработало даже более совершенный план лучшего устройства церковного управления в Грузии, то это лучшее ни в чьих глазах не имело бы надлежащей авторитетности, подвергалось бы частным переделкам и постоянно вызывало бы только нарекания за отступление от древняго канонического церковного строя. Единственно свободно избранный народом глава Грузинской церкви католикос как носитель христовых заветов, истинный служитель высшей правды и печальник народа может укрощать раны родной церкви, возродить ее и успокоить сознание своей многотрадальной паствы. Таким лишь способом церковь грузинская, укрепит за собою свободу, дарованную нам Христом (Галат. 5, 1)²⁰, вернет себе всю полноту силы плодотворного влияния на все стороны жизни грузинскаго народа²¹.

Кирион, епископ Орловский и Севский

Газ. Возрождение, 24 Февраля (9 марта) 1906 года, №5; ცხოვ, გ. 1450, ზღწ. 1, ს. 174, გ. 17-18.

**№12. Письмо из канцелярии Св. Синода
еп. Кириону – о назначении епископом
Сухумским**

4 Февраля 1906г.

По указу Его Императорскаго Величества, святаейший правительственный синод слушали: Высочайше утвержденный в 3-й день сего февраля всеподданнейший доклад святаейшего синода о бытии Вашему преосвященству – епископом Сухумским и Сухумскому Серафиму – епископом Орловским и Севским. Приказали: 1) об изъясненном Высочайше утвержденном докладе Святаейшаго Синода объявить указом Вашему преосвященству, с предписанием, чтобы Вы, сдав все, что могло находиться в Вашем ведении по занимаемой Вами кафедре и получив пакет в следующем Вам содержании по сей кафедре по день Высочайшаго о Вас повеления, т. е. по 3 сего февраля, отправились к месту нового служения, когда на то последует особое разрешение Святаейшаго Синода, и 2) поручить хозяйственному управлению при святаейшем синоде сделать распоряжение о выдаче Вам следующих по положению из подлежащего источника прогонных денег на проезд Ваш от места настоящего Вашего служения к месту назначения и, сверх сего, из того же источника в пособие на подъем и путевые издержки, причитающиеся по разстоянию суммы, согласно Высочайше утвержденному в 27 день ноября 1889г. мнению Государственного Совета. Февраля 4 дня 1906 года.

Обер-секретарь В. Самуйлов
Секретарь П. Смердынский

ՅՅօԾ, ց. 1458, ՏՃՏ՝. 1, Խ. 175, ց. 1.

№13. Обмен телеграммами между епископами

**Орловским – Серафимом и
Сухумским – Кирионом.**

6 февраля 1906г.

Невская Лавра,
Преосвященному Кириону

Поняв из Ваших слов, что больше не поедите в Орел, не получая от Вас ответов на письма, в неведении, когда кончатся заседания. Боясь приехать в конце масленицы, я просил ускорить посылку каза и прибыл в Орел. Буду Вас ожидать. Сообщите о дне приезда. Епископ Серафим.

* * *

В Орел, Епископу Серафиму

6 февраля 1906г.

Поздравляю с благополучным прибытием. Мне указ прислали поздно, когда митрополит имел уже Вашу телеграмму. Заседания затягиваются. Не знаю времени приезда. Сообщу. Предполагалась следующая комбинация: меня – в Астрахань, Астраханского – в Орел. Я отказался (док. №9 – Дж. Г.).

Е. К.

ქ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირიონის ფონდი, ს. 1068.

**№14. ცხუმის ეპისკოპოს კირიონის წერილი
ი. ჩიჯავაძისადმი ქართული ეკლესიის**

ავტოკეფალიისა და სოხუმიდან მიღებული დეკრეტის შესახებ

1906 წლის 13 თებერვალი

მამაო წმინდაო!

სამ თებერვალს მოგვივიდა კომისიის პროტოკოლები გასაშინჯად და იმ დღესვე ჩვენ დავწერეთ ზედ საკუთარი აზრები. მესამე კრება იყო დანიშნული ამ თვის შვიდს, მაგრამ ჩვენი აზრების გამო გადაედოთ. ჩვენ მეორე დღეს ვნახეთ მიტროპოლიტი და ვსთხოვეთ მას, საქმე დააჩქარებინოს, ან ნება მოგვცეს ჩვენ ეპარქიებში წასვლისა. მიტროპოლიტი დაგვიპირდა ობერ-პროკურორთან მოლაპარაკებას. ამ თვის ათს მიტროპოლიტმა შემომითვალა, რომ შემოვა ჩემთან. ამ დროს ჩემთან იყო ე. ლეონიდი. მიტროპოლიტმა სთქვა: „კომისიას უკვირს, ქართველ ეპისკოპოსებს უფლებებს ვაძლევთ, თქვენ თურმე უარს ამბობთო. ლეონიდი ეკლესიის განშორებაზე ლაპარაკობსო. ჩვენ განვუმარტეთ ჩვენი აზრები. მე ვუთხარი: ჩვენ სრულიადაც არ გვსურს, მოწმედ დავესწროთ ჩვენი სამშობლო ეკლესიის გაუქმების ცერემონიას და მის დასაფლავებას, კომისიას კი ეს აქვს-მეთქი აზრად. მიტროპოლიტმა სთქვა: მე თანაუგრძნობ თქვენს სურვილს და მისწრაფებას, ორიოდე სტრიქონი დამიწერეთ, რა უსაჭიროესი ცვლილებები შეიძლება სინოდმა მოახდინოს საქართველოს ეკლესიის მართვა-გამგეობაში დროებით, სანამ ავტოკეფალიის კითხვას გადასწყვეტს მომავალი რუსეთის საეკლესიო კრებამ, ეხლა კრება სინოდში ამის გამოვო. რაკი მიტროპოლიტის სინოდში წასვლას

ემურებოდა და ვადა მოგვცა 15-20 მინუტი, ჩვენც მაშინვე დავწერეთ შემდეგი ხუთი მუხლი:

1. Признать автокефальность Грузинской церкви исторически не подлежащим никакому сомнению фактом;

2. Признав канонически справедливым восстановление автокефалии Грузинской церкви, передать этот вопрос на окончательное утверждение имеющего состояться Всероссийского поместного собора;

3. Облечь Грузинских иерархов всеми присвоенными вообще епархиальным архиереям правами, разрешив им организовать при себе для решения епархиальных дел пресвитерские советы.

4. Для решения общих епархиальных вопросов грузинские преосвященные объединяются периодически устраиваемыми поместными соборами под председательством Экзарха Грузии, который избирается собором местных епископов, клиром и мирянами и утверждается Св. Синодом;

5. Все остальные вопросы, как-то реформа духовно-учебных заведений, основание новых епископских кафедр в пределах Экзархата, вопрос о материальном обеспечении грузинского духовенства и др. должны быть решены на месте и представлены подлежащему начальству.

ეს ხუთი მუხლი ჰაიპარად შედგენილი იმწამსვე გადავაწერინეთ ა. გიორგაძეს^{21ა} და შეეუტანე მიტროპოლიტს და განუმარტე, რომ ჩვენ არავითარი მინდობილება არა გვაქვს სამღვდელოებისგან, გარნა ავტოკეფალიისა, სხვა რა პირობებზედ ვიქონიოთ მსჯელობა და ეს მუხლები თუ შევადგინეთ, მხოლოდ თქვენთვის, რადგანაც თქვენ გსურთ, შეძლებისადა კვალად დაეხმაროთ სინოდში ჩვენს ეკლესიურ კითხვას. მიტროპოლიტმა წაიკითხა ყველა მუხლები, ზოგზედ ყოყმანობა დაიწყო, განსაკუთრებით ეგ ზარხოსის ამორჩევაზედ,

მაგრამ, რაკი ავუსხენი, რომ სინოდის თავმოყვარეობა არ არის მეთქი შელახული, დასთანხმდა და გაემგზავრა სინოდში, შემდეგ გავიგე, რომ ანტონს გზად პობედონოსცევთან²² შეეარნა.

ამ დღეს ე. ი. 10 თებერვალს შესრულდა სწორეთ 20 წელიწადი, რაც დაიბეჭდა «Пастырь»-ში ჩემი პირველი პატარა სტატია: «Характер Грузинской (Иверской) церкви и ея значение для православия²³». ამ დღეს ჩემთან სადილად იყვნენ ყოვლადსამღვდელო ლეონიდი, ა. გიორგაძე და მ. ბოლქვაძე. თუმცა მეორე დღემდის მათთვის არ მითქვამს რა ჩემი ოცი წლის ლიტერატურული იუბილეს შესახებ. ხუთ საათზე ის იყო ნასადილევს წამოვწექი, ბიჭმა გამომადვიდა და მითხრა, რომ მიტროპოლიტს სურს თქვენი ნახვაო. წამოვდექი დათენთილი, გავეჩქარე პირის დასაბანად, მაგრამ პირის დაბანვა ვერ მოვასწარი, მიტროპოლიტი ზალაში შემოსულიყო. მოვიფშვნიტე თვალები და შევედ ზალაში. როგორც სჩანდა, ჩვენი პროექტი გაესინჯათ. მიტროპოლიტმა ფანქარიც მთხოვა, ორი პირველი მუხლი ცოტათი შეასწორა და იმწამსვე გაეშურა სინოდის საღამოს კრებაზედ.

12-ს ნაადრევ წირვაზედ მე და ყოვლადსამღვდელო ლეონიდი ვიყავით მიტროპოლიტის კარის ეკლესიაში, წირვის გამოსვლისას (ცხრის ნახევარი იქნებოდა) და არქიმანდრიტი მოვიდა ჩემთან ეკვდურში და მითხრა: „მიტროპოლიტს სურს თქვენთან შემობრძანება ამ დილის ათ საათზედაო, თუ შინ იქნებითო“. მე ვუპასუხე: „უმორჩილესად ვთხოვ-მეთქი მობრძანებას“. სწორედ ათ საათზედ მიტროპოლიტმა კარი გააღო და მე ზალაში მივეგებე. ანტონმა

სთქვა: „გუშინწინ სინოდმა ცოტაოდენის ცვლილებით პირველი-სამი მუხლი მიიღო და დანარჩენი საეკლესიო კრებას გადაეცემაო – ავტოკეფალიაზედ იმიტომ არაფერი ყოფილა პროტოკოლებში, რომ კომისიას განზრახვა ჰქონია, შემდეგი კრება მოენდომებინა ამ კითხვებისათვისო“. როგორც მიტროპოლიტის სიტყვებიდან დავინახე, ეპისკოპოსების მიერ ხელმოწერილი პეტიცია ეგზარხოსს აქამდის ოფიციალურად არ გადაუცია ობერ-პროკურორისათვის. ეგზარხოსი ნიკოლაოზი დიდი ფლიდი კაცი ყოფილა; მანდ რას გაბრდებოდათ და აქ რას გაიძახის!

მიტროპოლიტთან საუბრის დროს, ლაპარაკი ჩამოვარდა ლიტერატურულ შრომაზედ, სხვათა შორის მე გადავეცი, რომ გუშინწინ, ე. ი. 10 თებერვალს ოცი წლის იუბილე შემისრულდა მეთქი. სთქვა ანტონმა: „ძალიან ძნელია პროვინციაში მეცნიერული შრომაო, მეტადრე იმისთანა საგანში, რომელიც შეუშუშავებელიაო. – მოიგონა თავისი პირველი შრომა, რომელიც ჯერ ისევ სტუდენტობაში «Руководство для сель(ских) Паст(ырей)»-ში დაბეჭდა. – გონორარი 70 მანეთი მივიღე, მაშინვე ორი გახამებული პერანგი ვიყიდე და კოხტად გამოვეწყვეო, მანამდის კი არ მცმია გახამებული პერანგი“. მიტროპოლიტს ვლადიმერს უთქვამს ანტონისათვის: ერთი ქართველი მღვდელისაგან მომივიდა წერილი, რომელშიც იწერება, რომ ჩვენ ავტოკეფალია სრულიადაც არა გვსურსო ... მე ვუპასუხე: იესო ქრისტემ 12 მოწაფე აირჩია და ერთმა მათგანმა გაჰყიდა იგი მეთქი; რუსეთის ეკლესიის განთავისუფლების შესახებაც ბევრს წინააღმდეგს სწერენ, მაგრამ ეს ვერ შეაფერხებს ამ წმინდა საქმეს-მეთქი.

ვერ იქნა, პირჯვარი ჩემებურად ვერ დავაწერინე ლეონიდს, ვერ გადავაჩვიე ჩუმად ცნობების გზავნას უჩემოდ – ჩვენი კომისიის სხდომების შესახებ. პირველი და მეორე კრების პროტოკოლების, ანუ ნალაპარაკების დაწერვა მან იკისრა, მეც დავთანხმდი, მაგრამ აღმოჩნდა რომ ბევრი ჩემ მიერ ნათქვამი – ალბათ შემთხვევით – იყო გამოტოვებული. მერე ავდექი და რამდენადაც შემეძლო მოგონება მსჯელობის მიმდინარეობისა, შევასწორე და შევაგსე.

ეხლა გავიგე, რომ ამ თვის 4-ს გამოუგზავნია თავისი აზრი, არ ვიცი კი ვისთვის. მეც ეხლა პროტოკოლები ჩვენის აზრებით დავაბეჭდინე რემინგტონზე და დღეს გამოვიგზავნე პაკეტით, ლეონიდს კი ამ სამი დღის შემდეგ გადავცემ, რომ ვეღარ მოასწროს პირველად გამოგზავნა.

ამ თვის 5-ს ისააკის ტაძარში ვსწირე და ერთი სემინარიელი მთავრად ვაკურთხე. ისეთი სიცივე იყო ტაძარში, რომ თითები დამაძრა. ტაძარში მეტად ბნელა და ყველა მხრიდან ქარი უბერამს. დაილოცოს ჩვენი ეკლესიები, მაღალი და კოხტა გუმბათის წყალობით სინათლით სამსეა, ბნელ კუთხეს მათში ვერ იპოვნის კაცი. რეზონანსიც ჩვენი ეკლესიებისა სჯობიან. თვით ჩვენი ეკლესიური გეგმა ღვთიურია: იგი ალაფრთოვანებს მლოცველს და მიაქროლებს მას ზეცაში. გეგმა ქართული ტაძრისა მოგონილი კი არ არის, არამედ შექმნილია, და შექმნილია წმინდა გულით და წრფელი სულით. ჩვენნი წინაპარნი ტაძრებს ჰქმნიდნენ ღოცვითა და მარხვითა, ამიტომ მხოლოდ თვალს კი არა ჰხიბლამენ ივინი, არამედ აღიტაცებენ გულსაც. ჩვენი საყდრები სიწმინდეებია, რომლებშიაც არავითარი სახლის სუნი არა ტრიალებს.

მამაო! შენი საყვედურის გამო აღარაფერსა გწერამ, რადგანაც ზემორე ნათქვამიდან დარწმუნდებოდი, რომ ჩემი სიხუმის მიზეზი დიდკაცობის მოლოდინი კი არ არის, არამედ სურვილი, რომ ორივეს ერთად შეგვეტყობინებინა ხოლმე საქმის მსვლელობა. კარგად იცი, რომ მეტიჩრობას სულ მუდამ ვერიდები. შენთან იანვარში, როგორც კვიტანციებიდანაც ჩანს, გამომიგზავნია წერილები შემდეგ რიცხვებში: 5, 5, 7, 9, 11, 12, 29, 31 და 31-ში – 9 წერილი, ზოგი მათგანი მთელი ეპისტოლე იყო.

მამაო! ჩემი წერილები ზოგი დაგკარგვია. ვერ ვიპოვნე ის წერილი, რომელშიაც მოყვანილი მქონდა ჩემი რეზოლუცია სარაჯიშვილის საეკლესიო ღვინის შესახებ. მეორე კვირას დაგვეწვობა სხდომები და ვეცდები, მაღე შეგატყობინო ხოლმე საქმის მიმდინარეობა. იქნება მესამე კვირას განვთავისუფლდეთ და გამოვემგზავროთ. მანდ ერთგულად ილოცეთ, რომ ჩვენი საქმე ღმერთმა კეთილად დაავიროგვინოს, მანამ კი მოთმინება არის საჭირო.

მომიკითხე ყველანი. სოხუმიდან დეპეშებით კითხულობენ, როდის მოვალ, ეტყობათ ძალიან მიმელოდებიან. მცხეთის აღწერის წიგნები მივიღე.

ეპისკოპოსი კირიონი

მისწრაფება ზენას, გატაცებული ლტოლვილება ცისადმი. აი, განსაკუთრებული და ძირითადი თვისებები ჩვენი ნაციონალური საეკლესიო რწმენისა. ამასა აქვს თავისი ღრმა ფსიხოლოგიური საფუძველი. ლოცულობა ქართველისა მთელი პოეზიაა. ქართველი, როგორც თავის ბუნებაში, აგრეთვე თავის გარეშეც ჰხედამს

წმინდა პოეზიას, უსიტყვოთაც შეუძლია მას
გამოსატოს ის, რასაც სხვა ვერ შესძლებს,
გამოსთქვას მრავალი ღოცვით და ერთგული
მეტანია – პირჯვრისწერით.

წმ. მღვდელმოწამე კირიონ II, გვ. 51-56.

**№15. Обмен телеграммами между генералом
Г. Д. Шервашидзе²⁴ и епископом Сухумским
Кирионом о встрече в Гатчине**

21 Февраля 1906г.

Если не затруднит, прошу Вас и епископа Леонида
приехать ко мне сюда в Гатчину завтра в среду днем.
Благоволите выехать из Петербурга по Варшавской дороге
с поездом 1 час или 3 часа.

Прошу дать ответа. Шервашидзе.

* * *

Воспользуемся Вашим разрешением (выехать)
завтра в час (док. №16 – Дж. Г.).

Е. К.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირიონის ფონდი, ს. 1179.

**№16. ცხუმის ეპისკოპოს კირიონის წერილი
ი. ჩიჯავაძისადმი სამშობლოში დაბრუნების
ხელისშემშლელი მიზეზის,
გ. დ. შერვაშიძესთან და სხვა პირებთან
შეხვედრების შესახებ**

1906 წლის 24 თებერვალი

მამაო წმინდაო!

ორშაბათს, 20-ს ამ თვისას ვიყავი დ. ზ. მელიქოვთან. წინა დღეებში გაგზავნილი მქონდა მასთან კომისიის პროტოკოლი და ჩვენი აზრები. მეგონა, რომ ეხლა მაინც გავიგონებდი იმისგან სწორე შეხედულებას ჩვენს საეკლესიო კითხვაზედ, მაგრამ მოვტყუედი, ის თავისას გაიძახოდა. ობერ-პროკურორს უნდოდაო ქართველის ეგზარქოსად დანიშვნაო, სთქვა მელიქოვმა, და ეხლა ჯერ-ჯერობით არავის დანიშნამსო. მელიქოვისგან ობოლენსკისთან წავედი. ობოლენსკის ვსთხოვე ნება მოეცა ჩემთვის ეპარხიაში წასვლისა, იმანა სთქვა: ავტოკეფალიაზედ მკვიდრად დამდგარხართ, ლეონიდი განდგომილებაზედ ლაპარაკობსო, თქვენ ფუჭად და უმნიშვნელოდ სთვლით კომისიის სინოდის (ალბათ, სინოდის კომისიის – ჯ. გ.) შრომასაო და აბა როგორ შეიძლება თქვენი დაბრუნებაო. ჩვენი ცალკე აზრები ძალიან სწყენია. თუ დასთანხმდებით ჩვენ მიერ შემუშავებულ პირობებსა და ეკლესიური განხეთქილება არ მოხდება საქართველოში, მაშინ მალე დაბრუნდებითო. ამაზედ მე შემდეგი პასუხი მივეცი: პირადად რომ მე დაგთანხმდეთ საზოგადოების მაგივრად, რა ზნეობრივი უფლება მაქვს თანხმობის გამოცხადებისა მეთქი. არაო და პარასკევს წავალ ხელმწიფესთან, რომელსაც ეინტერესება ეს კითხვაო, მოვახსენებ და მერე როგორც გადასწყდება, გაიგებთო.

რაც იქნება, იქნება, - იყოს ნება ღვთისა.

„ცუდად ხომ მაინც არ ჩაივლის...“²⁵ ამ თვის 21-ს დეპეშით ვსთხოვეთ გ. დ. შერვაშიძეს ნახვის ნება. მან დეპეშითვე მიგვიწვია გატჩინოში (დოკ. №15 – ჯ. გ.). 22-ს პირველ საათზედ გავემგზავრენით ვარშავის გზით გატჩინოში. ერთი საათის მანძილი ყოფილა. სადგურზედ დაგვხვდა ლივრეით შვეიცარი სამკუთხიანი შლიაპით და მთლად ბუზმენტებში ჩამჯდარი. ლეონიდს თვალები აუჭრელდა. შვეიცარი მოწიწებით გაგვიძღვა წინ, ჩაგვსვა კარეტაში და გავემგზავრენით სასახლისაკენ. სასახლეში შეგვხვდნენ შვეიცარები ფორმებით, რომელთაც გულზედ ფოლაქ-ფოლაქ ოქროს მენდლები ეყარათ, და შეგვიყვანეს სახლში. ოთახებში სურათები ეკიდა და ზედ სულ, უმართებულო მოხსენებაა, ტიტლიკანა ქალები ეხატნენ შესაცდენელ პოზებში. კარგა ხნის ლოდინის შემდეგ, - კი არ მოგვწყენია, სურათებს ვმინჯავდით, - შემოვიდა ჩვენთან პარტიკულიარულად გამოწყობილი და ქართულად გვითხრა: კნიაზი გთხოვთ მობ(რ)ძანდითო. შეველით გვერდზედვე მეორე სადგომში, მეორე ოთახიდან გამოვიდა შერვაშიძე და სალაში მოგვცა. ძალიან ესიამოვნა ჩვენი მისვლა. ჩამოაგდო ლაპარაკი ჩვენს საქმეზედ. ჩვენ შეძლებისადაგვარად ავუხსენით მიზანი ჩვენი მისიისა. იმან სთქვა: მე თანავუგრძნობ ავტოკეფალიას, ავტონომიას, მხოლოდ რუსულ ენას არ უნდა უღალატოთო. ჩვენ განვუმარტეთ, რომ ჩვენში რუსულ ენას მუდამ პატივისცემით ექცეოდნენ, მხოლოდ ქართულ ენას კი ხალხი არ დასთმობსო. დიდის თანაგრძნობით უცქერის ჩვენს საქმეს. დავაპირეთ წამოსვლა, მაგრამ არ გამოგვიშვა, ჩემ ცოლ-შვილს მოველი, გაგაცნობთო. მართლაც, ცოტა ხნის შემდეგ პეტერბურგიდან მოვიდნენ იმის ცოლ-შვილი და თ. კოჭაკიძე. შერვაშიძეს ცოდნია, რომ ჩვენი საეკლესიო

წიგნების თანგმანი გაცილებით სჯობიან რუსულს. გვეთხა: როგორ არის ქართულად – премудрость прости... ჩვენ ვუპასუხეთ – სიბრძნით აღმართენით²⁶. ჩვენი თარგმანი სჯობიან, რუსული უაზროაო. მე მოვუყვანე კიდევ რამდენიმე ასეთი მაგალითი. ხუთი საათის მატარებლით გამოვემგზავრეთ პეტერბურგისკენ. ბევრისგან გამიგია, რომ შერვაშიძე არ არის გულით ქართველიო, მაგრამ ეს ცილისწამებაა. მომიკითხე ყველანი.

ე. კირიონი.

P. S. აღლახმა უწყის, როდის გათავდება ჩვენი საქმე. ჩვენ და კომისიის შორის ეხლა შემაერთებელი ხიდი მიტროპოლიტი ანტონია. ეპისკოპოსებისგან მოსული პასუხები სინოდმა დაბეჭდა სამ დიდ ტომათ. სამგლე გოჭიცი²⁷, არამკითხე მოამბესავით, გამოვარდნილა და ზაპისკა მიურთმეგია პოდოლის ეპისკოპოსისათვის. უშვერის ლექსით ღანძღავს პეტერბურგის და მოსკოვის მღვდლებს.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირიონის ფონდი, ს. 261.

№17. Поздравление помощника смотрителя Кутаисского духовного училища И. Лосиевского Кириону в связи с его назначением на Сухумскую кафедру

25 февраля 1906г.

Считаю своим долгом принести Вашему преосвященству искреннее поздравление по случаю назначения Вас на кафедру епископа Сухумского. От души радуюсь, что Ваша деятельность теперь будет протекать в родном для Вас крае, где Вас так ждут и где несомненно будут любить Вас так же, как любили везде.

Вашего Преосвященства, милостивейшаго Архипастыря и Отца, полнейший послушник и преданный слуга, Помощник смотрителя Кутаисскаго духовнаго училища **Иван Лосиевский**.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირიონის ფონდი, ს. 822.

**№18. ცხუმის ეპისკოპოს კირიონის წერილი
ი. ჩიჯავაძისადმი ქართული ეკლესიის
ავტოკეფალიის, სოხუმში ჩამოსვლის
შემაფერხებელი მიზეზის შესახებ**

1906 წლის 26 თებერვალი

მამაო წმინდაო!

საქართველო უბედურ ვარსკვლავზედ გაჩენილა და უბედურადაც მიდის ჩვენი საქმე. ჩვენი აზრების წაკითხვის შემდეგ სინოდში ჩვენზედ ჰქონიათ თათბირი. ერთ წევრთაგანს, მიხვდები ვისაც, განუხსენებია კრებისთვის სოლოვეცკის მონასტრის არსებობა²⁸. დღეს ბალტიის ქორეპისკოპოსის კურთხევაზედ დავესწარი და იქ აკადემიის რექტორისაგან გავიგე, რომ კერძო კრებაზედ, რომელზედაც ბოლო წერილში გწერდი, ანტონ მიტროპოლიტს ჩვენი მომხრეობა უკისრია, ის რომ არ გამოგჩენოდა, ძალიან დაგეჩაგრავდნენ.

ფლაბიანეს, რომელსაც წვერის გამო საბაოს უწოდებენ, უთქვამს: ანტონი ჩამოურია კომისიაში და საქმე გააფუჭაო. ეხლა, როგორც რექტორმა სერგიმა თქვა, ლეონიდს ამ დღეებში ნებას მისცემენ დაბრუნებისაო, ეგზარხოსი დასახელებული ჰყავთ და თქვენ მოწოდებულ კომისიაში მიიღებთ მონაწილეობასო; თქვენი ეხლა საქართველოში გაგზავნისა ეშინიათ! ამნაირად კითხვის გადაწყვეტა გრძელდება, და მასზედ, რა თქმა უნდა, დიდი გავლენა აქვს მანდაურ მდგომარეობასაც.

ჩემი უკანასკნელი მარტივი ფორმულა, რომელსაც ყოველ კითხვაზედ მოისმენს ჩემიდან სინოდი, არის შემდეგი: «Во имя Отца, и Сына, и Св. Духа, Автокефалия, Амин.»

ყაზანიდან СПБ. Ведомости–ს რედაქციას მოსვლია წერილი ერთი იქაურ არქიმანდრიტისგან, რომელიც მას დაუწერია მარრის სტატიის ზეგავლენით. სულით და გულით თანაუგრძნობ საქართველოს ეკლესიის აღდგენასაო, მასწავლეთ რა მხრით შემიძლია მე ამ სამართლიან კითხვას დახმარება გავუწიო. მადლობა ღმერთს, თითო ორ-ორა თანამგრძნობი არ გველევა. ამ წერილიდან ზოგიერთი ადგილები საშას (ყიფშ.)²⁹ ამოუწერნია მართან ყოფნის დროს.

ვნახოთ ხვალინდელი დღე რას მოგვიტანს სანუგეშოს. თუ დღეს რამ გავიგე, გაგიზიარებ. ძალიან მემძიმება მე აქ დარჩენა, მაგრამ ოღონდ კი საქმე გათავდეს და მე რაც უნდა მომივიდეს; მაინც იმ თავით სახარჯოსავით ვიყავი, ქათმისა არ იყოს.

ჩვენი ხანა შესანიშნავი მომენტია ჩვენს ისტორიაში. ეხლა ჩვენ ამის აწონ-დაწონა არ შეგვიძლია. მომავალი თაობა შურის თვალით შემოგვხედავს ჩვენ, რომ ამისთანა დიდებული ჟამის

მოწამენი ვართ. ჩვენ უნდა ვიმოქმედოთ, ხოლო ნამოქმედარის აღწერა მემატიანეს საქმეა.

მომიკითხე ყველანი, ვისაც კი ცოტათი მაინც ახსოვს მდაბალი კირიონი, ეპისკოპოსი ცხუმისა.

P. S. გიგზავნი გახსნილ წერილს ორი დელეგატის „ფართრეთებით“³⁰.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი. კირიონ საბაგლიშვილის პირადი საარქივო ფონდი, ს. 263.

წმ. მღვდელმოწამე კირიონ II, გვ. 57-58.

№19. ცხუმელი ეპისკოპოსი კირიონის წერილი ი. ჩიჯავაძისადმი ილია ჭავჭავაძის, იაკობ გოგებაშვილის და სხვა მოღვაწეთა მიერ მეფისნაცვალთან ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის საკითხებზე შეხვედრის მოწყობის აუცილებლობის შესახებ

1906წ. 27 თებერვალი.

ძალიან გაგვიჭირდა საქმე. კრებებს ახდენენ ანტონი მიტროპოლიტის სახელში და ჩვენ კი ჯერჯერობით არაფერს გვაგებინებენ. ვეცადე კერძოდ გაშეგო, მაგრამ ვერც ამ მხრით გავხდი რამეს. ესლა აქ გვირჩიეს მანდიდან დაეაჩქარებინოთ საქმე, თორემ აქ როგორღაც ყურებს არ იბერტყავენ. უნდა შეიკრიბოთ, მოიწვიოთ ილია ჭავჭავაძე, იაკობ გოგებაშვილი, გ. დიასამიძე და სხვა, გააცნოთ აქაური საქმის მდგომარეობა, შეადგინოთ დეპუტაცია ვორონცოვ-დაშკოვთან და სთხოვოთ მას საქართველოს ბედკრულ ეკლესიას უშველოს რამე. ეჭვი არ არის, რომ როგორც კეთილი კაცი,

რომელმაც სომხებს დიდი საქმეები გაუკეთა, ეცდება ამ ბოლო დროს ჩვენთვისაც, რათა საქართველოს ეკლესიური კითხვა სასურველად დააბოლოოს. ეს კითხვა მაგისგან, ვგონებ, აღძრული უნდა იყოს, ესლა კიდევ საჭიროა მოაგონოს მთავრობას, რომ დაბეჩავებულ ქართველთათვის ერთადერთი ხსნა მხოლოდ მათი ეკლესიის ავტოკეფალიაა. ამგვარად, მათ წყალობით ჩვენი ეკლესია მიიღებს სრულ თავისუფლებას და აღმოაჩენს სახსარს ჩვენი დაცემული ხალხი ფეხზე დააყენოს და გამოიყვანოს ამ გაჭირვებულ მდგომარეობიდან. გვიყოს ეს სიკეთე და მაგის სახელს უკვდავყოფს ჩვენი შთამომავლობა. სასურველია ვორონცოვ-დაშკოვის მიერ აღძრული შუამდგომლობის პირი იშოვნოთ და გამომიგზავნოთ. ამგვარსავე წერილს სწერამს ყ-დ სამღვდელო ლეონიდი დეკანოზ მ. ტყემალაძეს, მაგრამ ვშიშობთ, რომ ამ საქმეში სიმხდლობა არ გამოიჩინოს. შენი იმედი კი გვაქვს. აბა, ვინძლო საქმე გაჩარხოთ, სანამ ვორონცოვ-დაშკოვი მანდედან არ წამოსულა, – ვინძლო იერიში კარგად მიიტანოთ. ჩვენ აქ თავი გადადებულნი ვვაქვს, მანდ თქვენი უნარი უნდა გამოიჩინოთ.

მომიკითხე ყველანი დედაშენიდან დაწყებული. ვერ იქნა ვერ დავმწყსნე ლეონიდი. ესლა შინ რომ დავბრუნდე, რა უფლებას მაძლევენ, არ უნდა გავიგოვო?! ეს თავის უფლებებს მისტირის, როდესაც „ყოფნა“ და „არა ყოფნის“ კითხვა სწყდება, ეს უფლებებზედ დარდობს.

ეპისკოპოსი კირიონი

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირიონის ფონდი, ს. 264.

№20. Телеграмма епископа Сухумского

**Кириона на имя начальника Сухумского
округа кн. Л. Джандиери**

3 марта 1906г.

Начальнику округа князю Джандиери.

Прошу Ваше сиятельство сообщить мне сведения о численности по национальностям населения округа.

Е. К.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირიონის ფონდი, ს. 411.

**№21. Телеграмма начальника Сухумского
округа кн. Л. Джандиери епископу Кириону о
национальном составе населения округа**

4 марта 1906г.

В Сухумском округе проживает русских 3419 душ обоого пола, абхазцев – 40978, мингрельцев – 9037, самурзаканцев – 44623, гурийцев – 56, грузин – 60, имеретин – 53, греков – 4946, армян – 6313, турок – 935, персиан – 17, эстонцев – 299, латышей – 48, болгар – 230, молдаван – 254, осетин – 2, лезгин – 9, албанцев – 12, татар – 2, поляков – 8, французов – 5, чехов – 3, австрийцев – 2, иневцев (немцев – Дж. Г.) – 5.

Джандиери

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირიონის ფონდი, ს. 1331.

№22. არქიმანდრიტ ამბროსი ხელაიას³¹
წერილი ცხუმის ეპისკოპოს კირიონისადმი
მხარდაჭერის გამოხატვით და მღვდელ
ა. ჭიჭინაძისათვის დახმარების აღმოჩენის
თხოვნით

1906 წლის 8 მარტი

ყ-დ უსამღვდელოესო მღვდელმთავარო!

მოგიკითხავთ და გისურვებთ გამარჯვებას იმ საქმეში, რომლის გარდასაწყვეტადაც ბრძანდებით მიწვეული პეტრეს ქალაქში. თქვენი სოხუმში დაბრუნებამ სოხუმის სამღვდელოება და მთლათ ქართველობა მეტად გაახარა და გასახარებელიც არის, მაგრამ არა ქართველებს, პოლიტიკანებს, როგორც ეტყობა, ღახვრად დაესო გულში. ეტყობა ვერ მოუნებლიათ ის გარემოება, რომ ბოლო მოეღება სოხუმის ეპარხიაში იმ უსამართლობას, რომელიც მეფობდა იქ ქართველების შესახებ. თქვენ, დარწმუნებული ვარ, უსამართლოდ არც ერთი ერის წარმომადგენელს არ მოექცევით. ამის თავდება თქვენი წარსული მოღვაწეობა რუსეთში. მაგრამ ამას ბნელი ძალების წარმომადგენლები ვერ შეიგნებენ და აკი კიდევ „ხულიგნურად“ გამოილაშქრეს თქვენს წინააღმდეგ გაზ. „კოლოკოლში“. იმედია, ღირსეულ პასუხს გასცემთ. შეიძლება, თქვენს შემდეგ მეც რამე მოვახსენო ამ ხულიგანურ წერილის ავტორს. მე ვგონებ, იმ წერილის დამწერი არა სოხუმელია, არამედ ჩრდილოეთში აქედან გადახვეწილი, შეიძლება კიდევაც იცოდეთ ვინც არის ეს ვაჟბატონი³². სწერონ რაც უნდათ, სიმართლემ უნდა გაიტანოს თავისი. ჩვენი ხსნა

ეკლესიის თავისუფლებაშია, რომელსაც თქვენ მდგრად იცავთ. ნეტავი როდის გათავდება ეს საქმე და როდის ჩამობრძანდებით. სოსუმელები მოუთმენლად მოგელიან. აქაც ჩამოდიან ტვირთშიმენი და მაშვრალნი და ელიან თქვენს დაბრუნებას, რომ განუსვენოთ მათ. აი, ახლაც არის ჩემთან ერთი მანდაური მღვდელთაგანი, ეს მეორეთ არის ჩამოსული აქ იმ იმედით, რომ აქ შეგვებოდათ და თავისი გაჭირვება შემოეჩივლა თქვენთან და შვება მიეღო, სამართალი ეპონა თქვენგან ამდენი უსამართლობის შემდეგ. აი, ამ მღვდელზე მინდა ერთი ორი სიტყვა მოგახსენოთ და გთხოვოთ სათხოვარი აღუსრულოთ. აი, საქმე რაშია. ეს მღვდელი არის არისტრ. ჭიჭინაძე³³ – შვილი იმ ივ. ჭიჭინაძისა, რომელმაც აფხაზეთ-სამურზაყანოს და ქრისტიანობას ამ მხარეში დიდი ამაგი დასდო. მსახურობს იგი ს. სანავარდოში, - სამურზაყანოში და ერთი უნიჭიერესი მღვდელთაგანია სოსუმის ეპარქიაში. 16 წლის მოღვაწეობის ჯილდოდ ის 1904 წელს მთავრობისაგან გადაყვანილ იქმნა უკეთეს მარტვილში, გადავიდა კიდეც, გაყიდა რაც გასაყიდი ჰქონდა, დაჰყო ახალ სამრევლოში 3 თვე და შემდეგ დაუკითხავად ისევ დააბრუნეს ძველ სამრევლოში იმ დაპირებით, რომ პირველი გახსნილი ადგილი მისი იქნებოდა. გაიხსნა მუხურის მრევლში მღვდლის ადგილი, რომელსაც მთავრობა მ(ამა) ჭიჭინაძეს აძლევდა, მაგრამ ესეც ასცდა. იასტრებოვი (ყოფილი შკოლების მეთვალყურე, აწ დევნილი სოსუმიდან) და ცნობილი კავჟარაძის³⁴ მეოხებით საქმე ჩაეშალა და სხვას მისცეს. ახლა ესევე მრევლში დაიცალა მღვდლის ადგილი, სერაფიმმა რეზოლიუციით მისცა მას, მაგრამ ისევ შეჩერებულ იქნა ეს რეზოლიუცია, რადგან უნდათ მიცვალებულის ნათესავს მისცენ ეს ადგილი. ეს

კანდიდატი ჯერ უცოლოა, ეგზამენი არა აქვს დაჭერილი, სალდათობიდანაც არ არის ჯერ თავისუფალი – და ეს საქმე დიდხანს გაგრძელდება, დიდხანს დარჩება მუხურის მრევლი უმღვდლოთ (იქ ეკლესია არის, სანავარდოში კი არა, მაშასადამე იქ უფრო საჭიროა მღვდელი). ამ ახალ კანდიდატისთვის სანავარდოც არ იქნება დასაწუნი და მ(ამა) ჭიჭინაძეს კი კანონი მოითხოვს აკმაროთ ამდენი ტანჯვა. ჯერ ახლაც 1904 წლიდან მოკიდებული ბარგი ისევ ისე აქვს შეკრული და ნაქირავები სახლში ჰყავს ცოლ-შვილი. ჩემის რჩევით, მან კანტორაშიაც შემოიტანა ამის თაობაზე ქალაღდი და დადგენილობით კანტორა თქვენ გთხოვთ დაუკმაყოფილოთ თხოვნა, უკეთუ სხვა რამე მიზეზს ვერ უნახავთ.

კანტორის ქალაღდი ამის თაობაზე ამ დღეებში იქნება გაგზავნილი სოხუმში. იმედი მაქვს, ამ თხოვნას დამიკმაყოფილებთ. მე პირადათ არ ვიცოდე მამა ჭიჭინაძის ვითარება, მისი მდგომარეობა, მისი სასარგებლო მოღვაწეობა და ის უსამართლობა, რომელიც მას შეემთხვა, მე თქვენ არ შეგაწუხებდით ამ თხოვნით. თუ გადაწყვეტილი გაქვთ, თუ უკვე მოგახსენეს მის მოწინააღმდეგე მედავითნეზე, მაშინაც იმედია საქმეს გააჩერებთ და უპირატესობას ამ მ(ამა) ჭიჭინაძეს მისცემთ.

თქვენი ერთგული ამბროსი.

P. S. გთხოვთ ჩემი ეს წერილი საქმეში არ ჩააკეროთ. ზოგჯერ ამნაირიც ხდებოდა ხოლმე.

ამბროსი

პასუხს თუ მიბრძანებთ, დამავალებთ.

**კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირიონის ფონდი, ს. 1319.**

№23. Приглашение епископа Кириона на заседание VI отдела, учрежденного при Святейшем Синоде присутствия

18 марта 1906г.

Его Преосвященству
Преосвященнейшему Кириону,
Епископу Сухумскому

Председатель VI Отдела **ВЫСОЧАЙШЕ** учрежденного при Святейшем Синоде Присутствия Преосвященный Антоний, Епископ Волынский, покорнейше просит Ваше Преосвященство пожаловать в понедельник 20 сего марта в 7 часов вечера в здание Святейшаго Синода для участия в обсуждении вопроса о христианском просвещении магометан и язычников.

Делопроизводитель Подпись

᠘᠖᠐᠔, ᠑. 1458, ᠔᠑᠙. 1, ᠖. 174, ᠑. 5.

№24. Открытое письмо священника И. Брихничева³⁵ протоиерею С. Городцову по поводу перепечатания статьи И. Восторгова против епископа Кириона» - Голос из Сухума».

19 марта 1906г.

Судя по тому, что писаниям вашим, о. протоиерей, отводится немало места в «Летописи патриотического

общества», судя по тону ваших писаний, вы не только свой человек в редакции «Летописи», но и руководитель этого органа печати...

Будучи уверен, что вы сознаете все громадное значение печатного слова, я не могу понять, каким образом вы, столь популярный на Кавказе служитель церкви Христовой, можете допускать в своем органе такие статьи, как перепечатанный из «Колокола» «Голос из Сухума»?

Статья эта, написанная личностью желчною, политически непроницательною, во всяком честном русском человеке и истинном патриоте, действительно любящем свою родину, а не бравирующем только национальными цветами, надутыми фразами, без всякого жизненного смысла, и разным старым хламом, выдаваемым за русские народные устои – способна вызвать одно отвращение, до того она исполнена человеконенавистничества и лжи. Правда, мы с вами, о. протоиерей, разойдемся в понятиях – истинно-русский человек и патриот...

По вашему патриот тот, кто «делает» «русское дело», кто вносит «русский дух»... А как это делается, мы уже знаем; например, по отношению к грузинской, (да и всякой другой инородческой школе) это означало: изгонять по возможности грузинский язык из школы (я сам был заведующим церковной школой и знаю, сколько места уделялось грузинскому языку в этой школе)... В отношении к церкви «русский дух» проявлялся в том, что русских священников, не имевших даже малейшего понятия о грузинском языке, потому только, что они русские, назначали в приходы почти со сплошным грузинским населением (я сам был назначен в 1902 году в такой приход); причем не обращалось ровно никакого внимания на все просьбы приходов, о присылке им

священников, могущих делать дело Христово на родном для них языке...

Конечно, получились соответствующие плоды: народ, клявшийся не изменять святости родившей его православной веры, народ, много веков проливавший кровь свою за православную веру, выставивший на протяжении веков множество сильным духом Христовым – этот, в своем небольшом количестве великий, народ достойный глубокой любви и уважения, родной наш по вере и доверию к нам (ибо он сам добровольно пришел к нам, в нашу семью) постепенно отвыкал от религии, становился равнодушным к церкви, духовно дичал, так что детей в школу нужно было тащить на веревке...

Этому много способствовали «истинно-русские люди»...

О таких то «патриотах» и «истинно-русских» людях и говорит статья «Голос из Сухума».

В этом смысле и бывший экзарх Грузии Алексей – патриот и бывший ректор семинарии Никандр – не менее... Но, о. протоиерей, по какой-то внутренней ассоциации вместе с названными именами выросла перед моими очами эпоха монгольского ига на Руси.

Россией владели монголы...

Но, посмотрите, они не старались внести монгольский дух в русскую церковность, в русскую школу – нет, в этой области все шло на Руси по старому – монголы не коснулись святого святых русского народа.

Неужели вы, отцы и господа, проповедники того, чтобы на Кавказе «русским духом пахло», хотите, чтобы мы, русские, оказались менее культурными, чем монголы? Впрочем о каком духе вы изволите говорить в своих статьях, о. протоиерей?

В евангелий от Луки, которое вы так часто читаете своим прихожанам – на стремление апостолов действовать

в древне-еврейском духе, Христос со скорбью говорит ученикам: «Вы не знаете какого вы духа»... Повторяю: о каком духе проповедуете – выскажитесь откровеннее?...

Есть дух узкой национальности, нетерпимости и есть дух христианского милосердия и справедливости в лучшем смысле этих слов...

Какой нам более по душе?

Какой, по вашему мнению, должен быть «дух русский»?

По моему, тот, где больше любви, милосердия, справедливости, нежного уважения к святому святых другого народа...

Вот тот, кто действует на окраинах, не создавая национальной розни, для кого и грузин, и армянин, и татарин – брат человек, и гражданин, равноправный со мною во всех отношениях без всяких прав первородства, вот такой человек будет патриот – и если он общественный деятель, он заставит свою гуманную деятельностью каждого инородца с любовью произносить имя: «русский», опоганенное в последнее время разными «истинно-русскими» людьми до последней степени...

Вот такая деятельность будет истинно-русское дело, потому что она прочными узами взаимного доверия и уважения свяжет окраины с центром России...

Теперь каковы «истинно-русские» люди перепечатанной для чего-то в вашем органе статьи – «Голос из Сухума»? Караул – кричит автор приведенной статьи – епископом Сухумским назначен грузинофил Кирион... – «Что хотела и хочет - продолжает он кричать – «русская высшая власть, назначая сюда епископом - человека, слепо преследующего одни чисто грузинские интересы и менее всего способного проявить умеренность, справедливость, сосредоточенность... Или хотят оскорбить русское чувство? (Это чем собственно? что в Грузии

назначен епископом грузин?). Или желают натравить абхазцев» на ненавистных им грузин?» Вопить тот же автор и продолжает: «И вот теперь начнется водворение в крае во всех приходах грузин»...

Далее мы не будем цитировать автора помещенного в вашем органе письма – он договорился до того, что усмотрел даже грузинофильство еп. Кириона в том, что будучи в Орле, еп Кирион употреблял и другим рекомендовал кахетинского вина... Русские люди, Боже вас сохрани – ни в коем случае не пейте кахетинского вина, не то вы сразу сделаетесь грузинофилами!...

Что же касается того, что якобы грузинофил Кирион будет теперь водворять в крае грузин, то не странно ли, во – первых, говорить о том, что еще будет и чего еще нет и, во-вторых – «знает кошка, чье мясо съела»...

Мало ли у нас на лицо еще свежих примеров назначения на лучшие места в экзархате «близких человечков», совершавшихся экзархом Алексием и ректором Никандром.

Так что, к автору статьи можно вполне применить слова Спасителя, обыкновенно забываемая такими господами: «Лицемер, вын прежде бревно из глаз твоего и тогда увидишь, как вынуть сучек из глаза брата твоего!» (Лука, VI, 42 – Дж. Г.). А что больше бревно, или сучек?

А вам, о. протоиерей, братский иерейский совет : не печатайте в своих органах статей явно вредных для русского дела и идущих в разрез с чуткою совестью русского братолюбиваго народа...

Священник Тифлисской железнодорожной церкви
И. Брихничев

**Topcmelis. Правда об автокефалии грузинской церкви
(Ответ В. Самуйлову и К⁰). Кутаис, 1906, с. 269-276.**

**№25. ი. ჩიჯავაძის წერილი ცხუმელ
ეპისკოპოსისადმი მეფისნაცვალთან ილია
ჭავჭავაძის შეხვედრის შედეგების, კირიონის
თბილისში ჩამოსვლისა და სამღვდელობის
გაზეთის გამოცემის აუცილებლობის შესახებ**

1906წ. 31 მარტი

ქრისტე აღსდგა!
ჩემო ეპისკოპოზო!

მივიღე შენი წერილი, ვწუხვარ, რომ პეტრეს
ქალაქში ჭკუადასშულნი ჭრიან ჩვენ ბედს. მაგეთი
ავტოკეფალია ჩვენთვის საჭირო არ არის.
ჩამოაგდებს დიდს სიძულვილს რუსებთანაც და ჩვენ
ქართველობაშიც; სუსტნი ქართველები, ანუ უკეთ
რომ ვსთქვათ, ძალათ მისუსტებულნი მღვდლები
ამგვარი საეკლესიო საქმეების მოწყობით გადავლენ
მიტროპოლიტთან, და ჩვენი კათალიკოზი
უმნიშვნელო დარჩება და თვით ამოხმება მცხეთაში.
ნამდვილათ ეგ აქვთ სახეში, რომ განხეთქილება
ჩამოაგდონ და ამოახმონ ჩვენი კათალიკოზი და
მასთან ჩვენი ყველა ნაშრომი საქართველოს
ეკლესიის თავისუფლებაზე.

ნამესტნიკთან ყოფილა ი. ჭავჭავაძე, ბევრი
ულაპარაკნიათ. ნამესტნიკს უთქვამს, მე რუსეთის
სახელმწიფოს წარმომადგენელი ვარო, ამიტომ
სახელმწიფოს ინტერესები უნდა დავიცვაო და
საქართველოსთვისაც კარგი მინდაო; ვერ

წარმომიდგენია, რომ ერთ სახელმწიფოში ორი თავისუფალი ერთი სარწმუნოების ეკლესია იყოსო. ბევრი ულაპარაკნიათ, დაურწმუნებია და ბოლოს ნამესტნიკ(ს) უთქვამს საბჭო მექნება ამის შესახებ, წარმოადგინეთ რამდენიმე კაცი და დასკვნას შემდეგ ლაპარაკისა საბჭოში დავწერო. ეს კია, ჩვენ თავის ხეთქვაში ვართ, ვინ გავაგზავნოთ: არქიმანდრიტი ამბროსი, ს. გორგაძე, ჭავჭავაძე (თუ ამ დროს აქ იქნება), იქნება ცინცაძე³⁶ და სხვანი. ვნახოთ, კითხვა ჯერ არ გადაჭრილა. სხვათა შორის დიდი ბაასი ჰქონია ჭავჭავაძეს მამულების შესახებ; უთქვამ(ს), ყველა როგორ უსვინდისოთ და ჩუმათ ჰყიდნენ საეკლესიო მამულებს და სხვა. დღეს ამბროსიმ წამიკითხა სტატია პასუხათ კოლოკოლისა შენზე «Голос из Сухума» (დოკ. №30 – ჯ. გ.). საუცხოვო რამ არის, ისეთი საბუთები მოჰყავს, რომ უკეთესი არ იქნება. ერთი კარგი ბროშურა გამოვა. გახეთებში და ჟურნალში ვერ დაიბეჭდება – დიდია, და ბროშურათ კი ძალიან კარგია. როცა ჩამოხვალ აქ წაგიკითხათ. მართლა აღდგომის მეორე კვირას, ე.ი. თომის შემდეგ კვირას შენც და ლეონიდიც უნდა გვეახლნეთ ქ. თბილისში, აქ უნდა გადავჭრათ ბევრი საკითხები ერთათ. უთუოდ საჭიროა შენი ჩამოსვლა. თუ გინდა მე წამოვალ, მაგრამ არა დირს. მერე როცა დაბრუნდები რუსეთიდგან, მაშინ განახამ სოხუმში. მაინც თუ ვერ მოახერხებ ჩამოსვლა, მე უნდა ამოვიდე. ეცადე ძალიან, ლეონიდსაც მისწერე და ორივენი ერთად ჩამოდიოთ. ამის წინათ ქუთაისში ვიყავი, ლეონიდს ძალიან ემდურებიან, პეტრე შეჰყვარებიან, გაბრიელს³⁷ მოგვაგონებსო. ლეონიდს მისწერე, თუ მაგან თავისი დამქაშები... ივანე და ბერი დოდო არ მოიშორა, კისერს მოატეხინებენ. უფროხილდეს „ტუტბერიძეს“-აც (მღვდელი თუთბერიძე – ჯ. გ.). ურჩიე ეგ ორი მაინც

მოიშოროს. სოფრომმა სთქვა ნიკიტინი ვერ წავა, გახეთს სცდილობს გამოსცესო. თუ გინდა კონტორაში ერთი კარგი საქმისწარმოებელია, ვენეცკი გვარათ, იმას მოელაპარაკები. ავტონომოვი არაგზით არ დანიშნო³⁸, (ეს რჩევაა ამბროსისა) ან ქართველი, ხომ იცი შეგჭამენ. როგორც გეტყობა, (ბოლო) ჩემი წერილი და გახეთები არ მიგიღია, რომელშიც იყო სტატია ბრისხნიოვისა (დოკ. №24 – ჯ. გ.). ეხლა ყური დამიგდე და არ გაიცინო. აქ სამღვდელოება ვაპირებთ გახეთის გამოცემას. მიზანი ექნება, ემსახუროს ხალხის გაღვიძებას, სწორე მიმართულება მისცეს ამ მოძრაობაში, აგრეთვე ჩვენი ეკლესიის აღდგენას და განვითარებას ემსახუროს. სახელათ ჯერ, მგონი, „სიტყვა“-ს ან „ცხოვრება“-ს დავარქმევთ³⁹. ფულებზედ ცოტა მწერალათა ვართ, პაები დავაარსეთ. მღვდლებს ქალაქისას 10 მანეთი გადასახადი დაუნიშნეთ და ცოტას ყოყმანობენ. ეპისკოპოზების დიდი იმედი გვაქვს, შენი ხომ – მე თავდებათ დაუდექი. ლეონიდისა მეშინიან, წუწურაქია, სხვა მიზეზს გამოიგონებს წუწურაქობის გამო. პეტრე, მგონი, მოგვეშველება და გიორგიც. ელიევი⁴⁰ ღმერთმა დასწყევლოს აქაც და იქაც, ხომ მოგწერე, უარი თქვა ავტოკეფალიაზე, „რა უყო რომ ხელი მოვაწერეო“. «Нос по ветру держит», სწორედ მაგაზეა ნათქვამი. კვირაში ერთი ნომერი გამოვა, სამღვდელოებას მოამზადებს, შეაერთებს. რედაქტორათ, არ გაგეცინოს, მგონი, მე ვიქნები (ответственный) და ჩემთან კომიტეტი იქნება ოთხი კაცი. გახეთი ძალიან თავისუფალ მიმართულებას მიიღებს, კლერიკალური არა ექნება რა, ნაციონალური კი უთუო ავტონომია და ავტოკეფალია და მასთან გლეხის გაღვიძება და სწორე გზაზე დაყენება იქნება ჩვენი დევიზი. როცა

მე ვიქნები რედაქტორი, მაშინ მოგცემ შენ ნებას ხანდახან სტატიები გამოაგზავნო ხოლმე შენი თხზულებისა. მართლა სირცხვილია, ამოდენა სამღვდელოება, ხალხი და ჩვენი საკუთარი ორდანი კი არა გვაქვს. წარმოიდგინე კატოლიკელმა მღვდელმა დომინიკემაც კი გამოსცა „ჯვარი ვაზისა“. იმას კი წააგავს, სისულელეებით სავსეა. ფულები გამოგზავნილი გადავეცი. იყავ კარგა ჩემო ეპისკოპოსო.

მომწერე წერილი მაღე ან როდის წამოხვალ, რომ დაგხვდე. ძალიან გელოდი თბილისისკენ. მინდოდა განსჯა, დაგხვედროდი. გამიცრუვდა იმედი. შენი სოსო

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირიონის ფონდი, ს. 1210.

**№26. თედო ჟორდანიას⁴¹ წერილი ცხუმის
ეპისკოპოს კირიონისადმი
ავტოკეფალიისათვის ბრძოლაში
მხარდაჭერისა და დისშვილისათვის
დახმარების აღმოჩენის შესახებ**

1906 წლის 12 აპრილი

თქვენო ყოვლადუსამღვდელოესობავ,
უმოწყალებსო მღვდელმთავარო
გასაღმერთებელო კირიონ!

დიდება ღვთის განგებას, რომელმაც თქვენი ბანოვანი თავი დაუბრუნა კავკასიას, მოგილოცავ, რომ თქვენი საწაღელი, რომელზეც ორი თვის წინ

მწერდით, დღეს აღსრულდა, თქვენ შემობრძანდით ჩვენს სამშობლოში – აფხაზეთში... ოსანნა!

კერძოდ ჩემთვის აფხაზეთი ორწილ ჩემი სამშობლოა: აქ ქრისტეს სარწმუნოების გავრცელების დეაწლში დალია სული ჩემმა პაპის მამამ სვიმეონმა (იხ. Акты археографической комиссии, тт. I-III), ყველა ჩემმა ბიძებმა, მამაჩემმა – ბერობაში ათანასემ (რომელმაც მოაქცია სოფლები მოქვი, მორკულა, თხინა, არადოუ, ჭილოუ, აკვასქე, გუფუ და ჯგერდე), ჩემმა ძმამ იესემ⁴² და სხ. ჩემი სახლიც – დღეს ოხერი – ოქუშშია და იქ მაქვს ცოტაოდენი მიწა-წყალი, თუ რუსის მოლოზნებმა არ წამართვეს, რომელთაც მოქვის დიდებული ლეონ მეფისგან აღშენებული ტაძარი (957წ.) დაისაკუთრეს.

თქვენმა აფხაზეთში გადმოყვანამ დიდად აღმაფრთოვანა ბევრნაირად, მაგრამ არ ვიცოდი სად მომეწერა თქვენთვის მოლოცვა ამ სასიხარულო ამბისა.

თქვენგან ატეხილი საკითხავი ავტოკეფალიის დაბრუნების შესახებ იმდენად აღმძრავს მე, რომ ბუნებითად მშიშარა, ამ საქმეში მე სრულის თავგანწირვით მზად ვარ გამოვიდე, თუ კი გამომიყენებთ ან ამ საქმეს რითაც შემიძლია მამსახურებთ. დიდათ საჭიროა მე თქვენ გახლდეთ რუსეთში, რომ თვით რუსთა ბანოვანი პირები სასტიკის ლოლიკობით და ისტორიულ საბუთებით ცხადად დავანახოთ, რომ ავტოკეფალიის განახლება საჭიროა თვით რუსეთის ეკლესიისათვის, რუსის პოლიტიკისთვის და საზოგადოდ მართლმადიდებლობისთვის. მე ამაზე ფრიად ცხადი წარმოდგენა მაქვს და უპირატესნი ხულიგანნიც კი პირდია დარჩენილად ჩემის საბუთიანობის წინ. თქვენი ყმა ვარ, თუ გამოგადგებით – გამომიყენეთ.

ახლა სახიერო კეთილისმყოფელო, ეს ერთი სათხოვარიც მაქვს თქვენთან. ჩემი სიძე მღვდელი, ამ ბარათის მომრთმევის, მიხა თათარაშვილის მამა ტრადიკულად გარდაიცვალა აფხაზეთის მისიონერობაში. ამის დედამ, ჩემმა დამ, ობლები დაზარდა და ეს ყმაწვილი საკურთხათ მოამზადა. თქვენი წინამორბედი დამპირდა ამის კურთხევას. ხოლო რაკი განგებათ თქვენი თავი მაჩვენა აფხაზეთის მღვდელმთავრად სრული იმედი მაქვს ხელს დაასხამთ ამ სათნოიან ყმაწვილს, დიდის ხნის ნამსახურს პრიჩეტნიკობაში და უჩიტლობაში, სასულიერო სასწავლებელ კურსდამთავრებულს⁴³. თქვენდა სადღეგრძელოდ და სასახელოდ ეს ჩემი პირველი თხოვნა შემისრულეთ და ჩემს უბედურ დას, ამის დედას გაუჩინეთ ნუგეშინისმცემელი ამ ქვრივ-ოხრობაში. წამებულის მამის ძვლები საფლავში გაიხარებენ. ამინ, იყავნ!

სამუილოვის კრიტიკაზე პასუხის დაწერა მოვიხდომე, მაგრამ იმდენად აღელვებული და დაჩაგრული ვარ, ჩვენის მეგაზეთეების უსამართლო დევნით, რომელთაც დღემდეც არ დამიბეჭდეს არცერთი ჩემი ვრცელი წერილები (გარდა მოკლეებისა, რომელნიც საჩივრით დავაბეჭდინე) და არც საბუთები, რომ ხელი ვერ მომიკიდნია კალმისთვის, გული ვერ დაუდე, გუნება ვერ მივატანე. ამიტომ ჩემი საბუთიანობა მღვდელს კელენჯერიძეს გადავეცი – მან დასწერა და იბეჭდება⁴⁴. უნდა გამოგიტყდე, დიდად დაჩაგრული ვარ უსამართლო დევნით, უნამუსო ცილისწამებით. მარტო თქვენ შეგიძლიათ შთამბეროთ თქვენისებური ენერჯია და დღეს მკვდარი აღმადგინოთ სამშობლო მწერლობის ასპარეზზე სამუშაოდ. ღმერთმან თქვენი თავი ჩვენს ბედკრულს ქვეყანას უცოცხლოს მრავალჯამიერ!

თქვენის მეუფების უმცირესი მონა და
მოსამსახურე თევდორე ჟორდანია.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირიონის ფონდი, ს. 1010.

**№27. ცხუმის ეპისკოპოს კირიონის წერილი
ი. ჩიჯავაძისადმი ქართული ეკლესიის
ავტოკეფალიის საკითხებზე**

1906 წლის 8 მაისი

მამაო წმინდაო!

ექვს დილით მშვიდობით მოვედი ბაქოში. ქართველობა დაგვხვდა, ყველა დიდის ინტერესით თვალყურს ადევნებს ჩვენ ავტოკეფალიას და დიდ მნიშვნელობასაც აწერენ ამ კითხვას ჩვენი ნაციის აღორძინების საქმეში. რამდენი დრო დაგვკარგეთ, სად იყო ეს მოსაზრება წინათ. დღეს ვნახე მიტროპოლიტი ანტონი, გამომკითხა, როგორ მიგიღესო სოხუმელებმაო. უთუოდ ესეც დაარწმუნეს, რომ სოხუმელები ან არ მიმიღებდნენ ან მომკლამდნენ. მერე ავუხსენი მას ჩვენი ხალხის გაჭირვებული მდგომარეობა სარწმუნოების მხრით, მისი გამობრუნების უებარ საშუალებათ დაუესახელე ეკლესიური თვითმმართველობა კათოლიკოსის არჩევნით. მიტროპოლიტმა ამახუდა სთქვა: არ ვიცი თ(ავადი). ობოლენსკი რად უფრთხოდა ავტოკეფალიასო, მე არავითარ საშიშ საფრთხეს არა ვხედავ ავტოკეფალიის მინიჭებაშიო. მერე ლაპარაკის დროს მიტროპოლიტმა წარმოსთქვა:

სამღვდელოების პეტიციაზედ ხელმწიფე იმპერატორმა რეზოლუცია დადოვ და ის რეზოლუცია ჩვენ ჯერ არ გამოგვიქვეყნებიაო. ცხადია, რომ რეზოლუცია ხელმწიფისა ჩვენი სასარგებლოა, წინააღმდეგ შემთხვევაში აქამდინ გამოაცხადებდნენ. ნახე, როგორ საიდუმლოთ ინახამენ ხელმწიფის ბრძანებას?? მიტროპოლიტმა სთქვა, რომ თქვენი საეკლესიო კითხვა ნამესტნიკის თანდასწრებით ადვილად გათავდებაო. საქმე, როგორც ხელამ კარგ მსვლელობაშია. წამოსვლის დროს ნამესტნიკს კიდევ სთხოვეთ დახმარება. დ. ზ. მელიქოვი რომ ხმას ავრცელებდა ხელმწიფე წინააღმდეგია ავტოკეფალიისაო, ეტყობა ეს მისი მოჭორებული ამბავი ყოფილა. ჭორიკანა ფლაბიანეს აქ ხმა გაუვრცელებია, რომ ქუთაისში ქართველ ეპისკოპოსებს კრება ჰქონიათო. ღმერთს მისთვის სხვა ნიჭი არ მიუცია და ჭორიკანობს.

დადგა პეტერბურგული მაისის კაშკაშა ღამეები. ღამ-ღამობით დღესავით ნათელია, კაცი ვერც კი იგებს როდის ღამდება და როდის თენდება. დღეს საღამოზედ საშა ყიფშიძემ შემოიარა ჩემთან და ერთად წავედით პროფ. ცაგარელთან⁴⁵, რომელიც წინანდებურად ისევ მტკიცეთა სდგას ავტოკეფალიაზედ. ხვალ მინდა ახალი ობერ-პროკურორი (ა. ა. შირინსკი-შახმატოვი – ჯ. გ.) გავიცნო და, თუ მოვასწარ, მიტროპოლიტებსაც ვნახამ. ცაგარელი ამბობს, თუ ეხლაც სინოდმა ვერა გადასწყვიტა რა, უნდა ხელმწიფესთან დეპუტატი გავაგზავნოთ და ვსთხოვოთ საქმის გადაწყვეტა. მართლაც, ბაშკირებიც კი ჰგზავნიან იმპერატორთან დესპანს და ჩვენ როგორ ვერ მოვახერხებთ. ილია ჭავჭავაძემ გზაში ნაცნობებს უთხრა: თავადაზნაურობას მადლობა სურდა გამოეცხადებინა ორივე ეპისკოპოსებისათვის ჩვენი საეკლესიო

(ავტოკეფალიის) საქმის დაცვის გამო, მაგრამ მთავრობამ ნება არ მისცაო.

აქ ინოროდცებს ბიურო გაუხსნიათ; სათათბიროში მათ 150 წევრამდე ყვოლებათ. კრებებს თურმე ხშირად ჰმართავენ და დიდად აინტერესებს დამსწერთ. მალოროსების (უკრაინელების – ჯ. გ.) წარმომადგენელ პროფ. ლ. ლუჩიცკის უთქვამს საშა ყიფშიძისათვის, ყველა ინოროდცებში მხოლოდ ქართველებსა და მალოროსებს აქვთ ტრაქტატებით უფლება ავტონომიის აღდგენისაო, - სომხების და ურიების ავტონომია სასაცილოაო. ინოდორცებს სურთ თავისი ყოველდღიური გაზეთი იქონიონ, რომელშიაც ავტონომიურ კითხვებს დაიცვამენ⁴⁶. ის წიგნაკი ჯერ არ დაუბეჭდიათ, როგორც თუ დაისტამბება, მაშინვე გამოგიგზავნი. ტარასის ძლივს ეღირსა გულის ჯვარი.

სინოდში სექციები ამ თვის 15-ს გაათავებენ ყველა კითხვების განხილვას და დაიშლებიან.

ე. პ. კირიონი.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირიონის ფონდი, ს. 273.

**№28. ცხუმელი ეპისკოპოს კირიონის წერილი
ი. ჩიჯავაძისადმი უწმინდესი სინოდის ახალ
ობერ-პროკურორ ა. ა. შირინსკი-შახმატოვთან
შეხვედრის შესახებ**

1906წ. 8 მაისი

მამაო წმინდაო!

დღეს ვნახე ახალი პროკურორი სინოდისა
თავის სადგომში, იმასთან იყო კიევის აკადემიის

პროფესორი გოლუბევი. თ(ავად) შირინსკი-შახმატოვმა მითხრა: თქვენი საეკლესიო კითხვა ჩემთვის თითქმის უცნობი საგანიაო, მაგრამ ცხადი კი არის, ავტოკეფალია წამოყენებულია ახალი მოძრაობის გამო, რომელიც ცდილობს ნიადაგი გამოაცალოს ქრისტიანობასაო. ქვას ბანზე ისვრის, „ვისაც წირვა უნდოდა ცხვარს გაიძახოდა, ვისაც არა – ღორსაო“, იმისი არ იყოს, ჩვენ რა საქმე გვაქვს საზოგადო კითხვებთან, ჯერ არსობის პურზედ უნდა ვიზრუნოთ. ბევრი ვესაუბრე მას ჩვენი საეკლესიო მართვის დეფექტებზედ. ამაზედ ობერ-პროკურორმა მიპასუხა, რომ ამის შემდეგ მაგისტანა ზიანებს აღარ ექნება ადგილიო. მერე ლაპარაკი ჩამოვარდა ქართველ ეპისკოპოსებზედ, მათ სამსახურზედ. ამ საუბრის დროს შირინსკი-შახმატოვმა წარმოსთქვა ისეთი მაღალი, სამაგალითო და ფრიად შესანიშნავი აზრი, რომელიც ღირსია ოქროს ასოებით აღიბეჭდოს შუბლსა ზედა სახსოვრად და განსწავლად შთამომავალთათვის. ლატიშებს, ფინებს და სხვა წვრილ ხალხოსნებს რუსის ტომის არქიელები მწყემსიან და ადგილობრივი მცხოვრებლები მადლიერები არიანო, – ჩვენი ეპარქიების კარები მუდამ ღიაა ქართველ ეპისკოპოსებისათვისო. „ეოკასა შიგან რაცა სდგას, იგივე წარმოდინდების“⁴⁷; სწორედ ამასაც ესე მოუვიდა. გამოჩენილმა მხატვარმა საკმარისია ერთი ხაზი მოუსვას, თავისი ზეგარდმო მონიჭებული ხელოვნება და უნარი გამოააშკარაოს. რომელისამე მოღვაწის გამოსაცნობათაც ზოგჯერ საკმარისია ერთი მინუში (აღბათ ნიუში – ჯ. გ.) მისი შეხედულებისა. ობერ-პროკურორმა წარმოთქმული აზრით მთლად დაახასიეთა თავი თვისი.

– იქნება ლატიშებს და ფინებს საეპისკოპოსო კანდიდატები არა ჰყავთ მაღალის სწავლით აღჭურვილნი მეთქი? მან დამისახელა კურსკის ეპისკოპოსი ლატიში პიტირიმი და ერთიც კიდევ სხვა. მე ვუპასუხე: თქვენ მხედველობაში არ იღებთ ენის ცოდნას მეთქი, მე შემიძლიან რუსულ ენაზედ ვსწირო, მაგრამ რუს ეპისკოპოსს შეუძლიან წირვა-ლოცვა ქართულად მეთქი? მერე ქართველებისა და ლატიშების შედარება როგორ შეიძლება, ეს ჩვენი შეურაცხყოფა არის, – იმათ ამ მცირე ხანში მიიღეს ქრისტიანობა, ჩვენ კი 1600 წლის კულტურული ეკლესია გვაქვს მეთქი. როგორც ლაპარაკში ეტყობა, ეს ძველი რეჟიმის სამჭედლოშია გამოტყედილი და ჩვენს საქმეს დასცარამს. რამდენად ობოლენსკი ახალი მიმართულების კაცი იყო, იმდენად ეს ხავსმოდებულისავით ძველი (პობედონოსცევის) აღთქმის კაცია, თუმცა წლოვანებით შუა ხნისა იქნება. ამისთანა ჩინოვნიკისაგან რას უნდა მოველოდეთ. ესრე თუ სცვალეს ობერ-პროკურორები, ჩვენი საეკლესიო კითხვა თავის დღეშიაც არ გათავდება. სულ თავიდან მიხდება საქმის დაწყობა. როგორც ლაპარაკიდან გამოირკვა, შეიძლება თიბათვის გასვლამდის აქ დამტოვონ. ნეტავი გარიგდეს რამე და თუნდა მთელი ზაფხული აქ დავრჩები. ავტოკეფალიას ზედა მტკიცეთ იყვებით.

პ. კირიონი

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირიონის ფონდი, ს. 272.

**№29. Письмо митрополита С.-Петербургского и
Ладожского Антония епископу Кириону с
просьбой принять участие в работе II отдела
особого присутствия**

12 мая 1906г.

Его преосвященству, Преосвященному Кириону,
Епископу Сухумскому.
Преосвященнейший Владыко, Милостивый Архипастырь.

По ВЫСОЧАЙШЕМУ повелению, последовавшему в 14 день января 1906 года, Ваше Преосвященство вызваны были в С. Петербург для участия в обсуждении в Особом Совещании при Святейшем Синоде вопроса об устройении церковных дел на Кавказе. Между тем, с учреждением, на основании ВЫСОЧАЙШЕ утвержденного в 16-й день января сего года определения Святейшаго Синода, Особого Присутствия для разработки и подготовки вопросов, подлежащих рассмотрению Поместнаго Всероссийскаго Собора, вопрос об устройении церковных дел на Кавказе включен в число вопросов, предоставленных предварительному рассмотрению II отдела Присутствия, образованнаго под председательством Высокопросвященнаго Никандра, Архиепископа Литовскаго, для обсуждения вопросов об устройстве местнаго церковнаго управления.

Вследствие сего имею честь покорнейше просить Ваше Преосвящество принять участие в суждениях по означенному вопросу в указанном отделе Присутствия по приглашению Председателя отдела.

Прося Ваших святых молитв, имею честь быть с истинным к Вам почтением и братскою о Христе любовью и преданностью.

Вашего Преосвященства покорнейший слуга
Митрополит Антоний

ՀԵՕԸ, ց. 1458, ճՃՎ. 1, Խ. 174, ց. 6.

№30. Из статьи архимандрита Амбросия Хелая «По поводу статьи «Голос из Сухума»»⁴⁸

1-15 мая 1906г.

В № 45 газеты «Колокол» напечатана статья под названием «Голос из Сухума». В этой статье автор, укрывшийся под псевдонимом «Русский», набрасывает тень на деятельность преосвященного Кириона, назначенного на Сухумскую кафедру; выставляет его человеком узконационалистического направления и назначение его на означенную кафедру считает погубным для русского дела в Сухумской епархии. Почему автор так именно смотрит на дело, почему он находит вредным назначение Кириона на Сухумскую кафедру, слишком ясно, ибо ему не нравится грузинофильство грузина – епископа, очевидное дело, понимая любовь своей народности в том смысле, в каком это понимали некоторые насадители русской культуры и гражданственности на Кавказе...

Надеемся и убеждены, что преосвященный Кирион своею деятельностью в Абхазии восстановит мир и братское единение между всеми национальностями Сухумской епархии, а полные злобы и человеконенавистничества речи рясоносных беглецов из Закавказья и вообще всех грузинофобов в роде г. «Русского» не приведут к тому результату, котораго они добиваются, а именно братоненавистничества и братоубийственной резни в Абхазии.

**Духовный вестник Грузинского эгзархата, 1906,
№ 9-10, 1-15 мая, стр. 20, 47.**

**№31. Выписки из архива, сделанные
Тедо Сахокия⁴⁹:**

**„შავრაზმელთა მიერ ჩემის დაბეზღების
საბუთები: ცენტრალური არქივის ფონდი,
№25, საქმე №208. ქართველ
ავტოკეფალისტთა ორგანიზაცია, ფ. 13“ –
агентурные данные о сотрудничестве епископа
Кириона с партией социалистов-федералистов,
а также с грузинскими националистами
в г. Сухуми.**

До 27 мая 1906г. и 1908-1909гг⁵⁰.

«На Вере, близ нового здания семинарии федералисты намерили громадную площадь, разбыли на участки, распланировали и закупаются единомышленниками. Автономисты думают там воздвигнуть свой клуб, церковь, библиотеки, школы, словом, маленькое царство. Дали знать, конечно, преосвященному Кириону и он немедленно перевел деньги и закупил два участка №№60 и 61 – без него, видимо, не призрел Бог на царство автономистов. Ему же, Кириону, федералисты же поручили или от себя вести переговоры с представителями иной веры о перемене религии, известно даже лицо, командированное для этой цели Кирионом – это архимандрит Лежава (док. №74 – Дж. Г.).

Он же Кирион, не знаю от себя или же от имени партии федералистов оказывает содействие в виде стипендии лишь лицам, желающим ехать для получения специального образования по бомбоизготовлению; русские университеты советуют бойкотировать. Он, например,

целых пять лет воспитывал известного главаря военно-боевой организации федералистов Федора Сахокия, который на двух судах привез оружие и в Потти был перехвачен; он сам Сахокия арестован и сидит в тюрьме.

(ჯაშუში) Ожидаев».

ცენტრალური ისტორიული არქივი, ფონდი 25, საქმე №62, ფ. 72. სოხუმის დეკანოზ გულუბცოვის⁵¹ დაბეზღება.

27. Постоянными гостителями епископа Кириона во время его нахождения в Сухуме были самые ярые Сухумские националисты – грузины, между коими выделялся знаменитый Сахокия, ныне сосланный на вечное поселение в Сибирь; этот Сахокия, говорят, получил революционное образование в Швейцарии на средства епископа Кириона.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
თელი სახოკიას ფონდი, ს. 427.

№32. ცხუმის ეპისკოპოს კირიონის წერილი ი. ჩიჯავაძისადმი უწმ. სინოდში ქართული ეკლესიის საკითხის განხილვისათვის მზადების შესახებ

1906 წლის 29 მაისი

მამაო წმინდაო!

ამ ერთი კვირის წინად ისეთი ავად გავხდი, რომ აღარც კი მეგონა, თუ მეორე დღეს კიდევ ფეხზედ წამოვდგებოდი. თავსბრუ მეხვეოდა, ვეღარც სიარულს ვახერხებდი, ვეღარც ჯდომას, თავი

მძლევედა. მერე მარტოდ-მარტო ვარ. ნესტიან სახლში ვსდგეკვარ და იქნება ამის ბრალი იყოს. აქ საგრძნობლად აცივდა, აპრილში თურმე 25 გრადუსამდე იყო სიბოზო, ეხლა კი 7-8 გრადუსია.

მელიაშვილი⁵² აქ არის და დაიარება ეგზარხოსთან. ეს ისეთი ყაიდის კაცია, რომ სამოთხეშიც არ დასტოვებს თავის ვერაგობას. ზედ გამოჭრილია ამაზედ ქართული თქმულება: რაცა მქვია – ზედა მცხიაო. რო მოვიდა ამბობდა – იქით კვირა წავალო და აი ეხლა მესამე იქით კვირა დადგა და ეს კი ფეხს არ იცვლის აქიდან. სულიწმინდის მოფენას სადილად ყველანი, აქ მყოფნი, ეპისკოპოსები სატრაპეზოში ვიყავით, ექვთიმემ წვიმაში გამოაცილა ეგზარქოსი და კარეტაში დააბინავა. ხალხი რომ ბევრი არ ყოფილიყო, იქნება ალაყაფის კარებამდისაც გაეცილებინა. ექვთიმემა სთქვა, რომ ეგზარქოსი უღუფაზედ გასვლას ცდილობს და მოსკოვში დანილოვის მონასტერს კბილებს უღესამსო.

მე და ანტონინი სახელმწიფო სათათბიროში ვიყავით, დიდის სიამოვნებით მიგვიღო მურომცვემა⁵³ და მინისტრების გვერდზე ლოჟა დაგვითმო. მეტად კარგ შთაბეჭდილებას ახდენს ბაასი. ისე თავისუფლად ჩემ დღეში არ ამომისუნთქია, როგორც სათათბიროში. მჭერმეტყველება დულს და გადმოდის. წესიერება თათბირის დროს სამაგალითოა. თუმცა თითქმის ყველა ორატორს სიფიცხე ეტყობა. ყველა ერთგულად მუშაობს საზოგადო საქმისათვის. დიდ მნიშვნელობას ამ სათათბიროს ისტორია აღნიშნავს. ეხლა კი მთავრობისგან დევნის მეტი არაფერს არ უნდა მოელოდეს. სინოდშიაც რამდენსამე კრებას დავესწარ, ზეთის სული ამოსდით ბაგეთაგან შავრაზმელ ეპისკოპოსებს. შავრაზმელების რიცხვი მათში ლეგიონია. ამ თვის 25-ს უნდა ყოფილიყო

კრება ჩვენი საეკლესიო კითხვის გამო, მაგრამ აქამდე არაფერი ამბავია. მე მაინც კრებისათვის მზათა ვარ. ორი მოხსენება დავამზადე: 1) «Доклад о Грузинском церковном вопросе» და 2) «Что побуждает грузин добиваться восстановления автокефалии своей церкви» (ქვეყნდება კრებულის მეორე ნაწილში – ჯ. გ.). თუ კრება მალე (ამ ერთ კვირაზედ) არ შესდგა, ორივე მოხსენებას მივართმევ მიტროპოლიტ ანტონს და მე გამოვემგზავრები. რემინგტონზე დაბეჭდილს პირველ მოხსენებას ამასთანავე გიგზავნი. პირველი მოხსენება მეტად ვრცელი იყო და ძალიან შევამოკლე, ასე რომ არც დაჰდღის კაცს მოსმენით და უფრო მეტს გავლენას იქონიებს. მეორეც მზათა მაქვს, დავაბეჭდინებ და იმასაც თქვენი კრების დაწყებამდის მიიღებ.

პეტრე იერუსალიმელს ვიცი შეხვედები, სთხოვე მას ჩემ მაგიერად გაფთხას მღვდლობის ადგილი მისცეს ჩვენი სოფლის ახლო-მახლო, თუნდაც ოსურ მრევლში, ოსური ქართულზედ უკეთესად იცის. ეგზარქოსიც დამპირდა, ვაკანსიების სიას მივიღებო და მივსცემო, თუმცა ეხლა რიგიანი სამრევლო აღარ მეგულებო. გაფთხას თხოვნა გამოგზავნილი ექნება.

სერგეი პეტროვიჩი გრიგოროვსკი⁵⁴ ძალიან ავად გამხდარა და სამი თვით წასულა მოსარჩენად. მინდა ობერ-პროკურორის ამხანაგს ვთხოვო განქორწინების დაჩქარება, თუმცა ეხლა სინოდში ყველანი მეტად გაბმული არიან კომისიებში.

წელს წყლებზედ ვეღარ წავაღთ, სახსარი ნებას არ მაძლევს. ვფიქრობ ქვემო ნიქოსში ერთი თვე დავისვენო. გადამეკიდნენ მაგისტრობაზედ თხოულების დაწერას, დამიყოლიეს და გადავსწვივიტე Двенадцативековая борьба...⁵⁵ კარგად

შესწორებული მაქვს, კიდევ შევავსებ და შემდეგის
სათაურით დავბეჭდამ: «Борьба Грузии с исламом».

მომიკითხე ყველანი
ეპისკოპოსი კირიონი

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირიონის ფონდი, ს. 276.

33. Приглашение епископа Кириона на заседание II отдела особого присутствия

1 июня 1906г.

Его П(реосвященст)ву
Преосвященнейшему Кириону,
Епископу Сухумскому

Председатель 2 отдела Особого Присутствия имеет
честь просить Ваше Преосвященство не отказать в
посещении имеющего быть 2 сего июня в 10 час. утра в
помещении Преосвященного Литовскаго (Александро-
Невская Лавра, возле Крестовой церкви), заседания
означенного Отдела по вопросу об устройении церковных
дел на Кавказе.

ცხობ, ფ. 1458, აღწ. 1, ს. 174, ფ. 7.

**№34. Из стенограммы заседания №1 II отдела
особого предсоборного присутствия при
Св. Синоде □Об устройении церковных дел
на Кавказе□**

2 июня 1906г.

Под председательством Высокопреосвященного Никандра, в квартире его, в здании Александроневской лавры, присутствовали: преосвященные Стефан, епископ Могилевский, Кирион, епископ Сухумский, Евфимий, епископ Горийский, протоиереи Т. И. Буткевич, Ф. И. Титов, профессора И. С. Бердников, М. А. Остроумов, А. И. Алмазов, В. З. Завитневич, Н. И. Глубоковский, И. И. Соколов, А. И. Бриллиантов и П. Б. Мансуров.

Заседание открылось в 10 часов утра. Преосвященный председатель сообщил, что на обсуждение II отдела передан вопрос об устройении церковных дел на Кавказе и что для обсуждения этого вопроса приглашены преосвященные Стефан, епископ Могилевский, Кирион, епископ Сухумский, Евфимий, епископ Горийский, и протоиерей И. Восторгов (протоиерей И. И. Восторгов на собрании 2 июня не присутствовал, так как не получил повестки).

Засим преосвященным председателем были прочитаны представленные преосвященным Кирионом два доклада: 1) «О грузинском церковном вопросе» и 2) «Что вынуждает грузин добиваться восстановления Автокефалии Грузинской церкви» (публикуется во второй части сборника – Дж. Г.)...

**Церковныя ведомости, 1906, №47, 25 ноября.
Журналы заседаний II отдела Высочайшее утвержденного присутствия при святейшем Синоде,
стр. 1.**

**№35. ცხუმის ეპისკოპოს კირიონის წერილი
ი. ჩიჯავაძისადმი სინოდის კომისიაში
საქართველოს ავტოკეფალიის საკითხის
განხილვის დაწყების, სოხუმიდან მისი
გამოძევების მცდელობის შესახებ**

1906 წლის 2 ივნისი

მამაო წმინდაო!

დღეს იყო პირველი კრება და შემდეგი დეკემბა გამოვიგზავნე: «было первое заседание. Прочитаны и мои доклады. Приглашены Евфтимий и Восторгов. последнего не было». ექვთიმემ კრებაზედ, როგორც მოსალოდნელი იყო, მეღიარება დაიწყო. შეტაკება ეპისკოპოს სტეფანესთან ლეონიდის მოხსენების⁵⁶ გამო ბევრი მომიხდა, - ერთად-ერთი ვიცავდი ჩვენი ეკლესიის ინტერესებს. სულ 13 წევრია კომისიაში ეპისკოპოსებით. პირველი ჩემი მოხსენება გამოვიგზავნე 30 მაისს, ხოლო მეორე და მესამე დღეს ვაფრინე. მეორე მოხსენების მეორე გვერდზე პირველსავე სტრიქონში წერტილის შემდეგ უნდა ჩაემატოს: «благодаря общегосударственным реформам началась и церковная реформа в Грузии. Она должна была начаться и не могла не начаться именно теперь»⁵⁷. დეკანოზს ბუტკევიჩს (პროფესორია და ღვთისმეტყველების დოქტორი) მიანდეს სინოდის არხივში გაშინჯვა წარსული საუკუნის დასაწყისის საქმეებისა. გამოვაცხადე, რომ მეც მინდა იქ ყოფნა მეთქი და, რა თქმა უნდა, თუ საინტერესო მასალა რამ შემხვდა, ამოვწერამ და მასთან თვალყურსაც ვადევნებ ამ გამოქნილ დეკანოზს.

დღეს ანტონინმა მითხრა, ფლაბიანე დიდი მოწინააღმდეგე ყოფილა სინოდში თქვენს სოხუმში გადაყვანაზედ; ესე უთქვამს ჩემზედ – козла заглаи в огород-ო, ყველა მოძრაობის თავი კირიონია და პეტიციებიც სულ იმის ჩაგონებით არიან დაწერილებიო. ძალიან ცდილობს თურმე ჩემს მანდიდან გამოძევებას და არავითარ ღონისძიებას არ ერიდება. ექვთიმეს აქებსო. უხრიკავი საქმე სახრიკავად გამიხდა. იმოდენა ქონებას თავი დავანებე, ბერული ფარაჯა გადავიცვი იმ განზრახვით, რომ სამშობლოსთვის მემსახურნა და ჩემს სამშობლოში კი აღარ მაყენებენ. ამაზედ არის ნათქვამი: აზამბურელი თათარი ღორის თავს მედავებოდაო. რასაც ჩემზედ დღეს ამბობენ, ხვალ ამასვე ლეონიდზედ იტყვიან, ზეგ გიორგიზედ, მასზეგ პეტრეზედ, - რა შედეგიც ექნება ამას შემდეგში, ეს ყველასათვის ცხადია,

კრებაზედ სტეფანემ ლეონიდის „ოტზივი“ წაიკითხა და ყველა მუხლს თავისებურად არღვევდა. ჯერ ვუთხარი, რომ საჭირო აღარ არის მაგის წაკითხვა, რადგანც დაბეჭდილია არქივების „არხივებში“ და წინა კომისიაზედ წაკითხულია მეთქი, მაგრამ თავისი გაიყვანა და განაგრძო. მეც ფეხდაფეხ მივსდევდი და სტეფანეს აზრებს ვარღვევდი. ამ დროს მეღიაშვილმა მოახსენა თავმჯდომარეს: სტეფანემ წაიკითხოს, შენიშვნებიც გაუკეთოს და სხვა ნურავინ დაუშლის მას, სანამ არ გაათავებსო. მივხვდი სადა სცემს! არ უნდოდა, რომ მე მაშინვე დამერღვია მისი აზრები. მე ვუთხარი თავმჯდომარეს: რად აძლეეთ უპირატესობას სტეფანეს, თუ უნდა სტეფანემ უკომენტაროდ ბოლომდე წაიკითხოს და მერე თავისი შენიშვნები გაუკეთოს, მითუმეტეს, რომ, როგორც ვხედავ, საჭირო ადგილები დანიშნული აქვს მეთქი წიგნაკში.

ჩემს წინადადებას დასთანხმდნენ. მერე თავმჯდომარემ მითხრა: ბევრი დეპეშები მოსდის სინოდს ქართველი მღვდელებისაგან, რომლებშიაც იწერებიან, რომ ავტოკეფალია არ გვინდაო. თუ მართლა მაგისტანა დეპეშები მოსდის სინოდს, საჭიროა გავიგოთ, ვუპასუხე მე, ვისგან იგზავნიებიან და დავრწმუნდეთ მართლა მათ ეკუთვნით, თუ არა; შეიძლება სხვები გზავნიდნენ მღვდლების სახელით მეთქი. კრება სამშაბათამდის აღარ იქნება. რატომ ვოსტორგოვი არ დაესწრო პირველ კრებაზედ, არ ვიცი, თუმცა ის აქ დაწრწის. ანტონინმა სთქვა: სანამ ფლაბიანეა თქვენი კითხვა არ გადაწყდებაო. როგორც მსჯელობას შევატყვე, ჩვენი საეკლესიო კითხვა აქ ჩაილულის წყალს დაჰლევს.

მომიკითხე ყველანი
ეპისკოპოსი კირიონი.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირიონის ფონდი, ს. 278.

№36. ცხუმის ეპისკოპოს კირიონის წერილი ი. ჩიჯავაძისადმი მიმდინარე საკითხებზე

1906 წლის 7 ივნისი

მამაო წმინდაო!

პირველი კრების შემდეგ კრება აღარ ყოფილა. მოსხენების შემდეგ ცოტა არ იყო დავთრები დაებნათ, უნდოდათ საქმე მიეფანიერებინათ. კრების გათავების შემდეგ მთავარეპისკოპოსს ნიკანდრს განვუმარტე ჩვენი საეკლესიო კითხვის მნიშვნელობა,

ხალხის სურვილი და მოლოდინი. დავუშვებ, რომ მომავალ სამღვდელოების კრებას თბილისში, თანახმად საერთო სურვილისა, შეუძლიან გასწავიტოს კავშირი რუსეთის ეკლესიასთან. ამას მოჰყვება განხეთქილება და რაკი ერთხელ ჭურჭელი გატყდება, მერე მას კოწიწი ვეღარ უშველის მეთქი. იმან არც აცივა, არც აცხელა და შემდეგი სიბრძნე წამოროშა: ახალ ჭურჭელს დავსდგამთო. ალბათ ამით მას უნდოდა ეთქვა: ახალ სამღვდელოებას დავაყენებთო, ანუ ახლად გადავნათლავთ ქართველებსაო. „ნეტარ არის კაცი, რომელი არა მოვიდეს ზრახვასა უღმრთოთასა და გზასა უსჯულოთასა და არა დასჯდა“.

ამის შემდეგ სტეფანემ მითხრა: თქვენ პირველ რეფერატებში მღვდელს იონა ბრიხნიჩოვს მწერლებში ასახელებთ (იხ. გვ. 388 – ჯ. გ.), ის რა მწერალია, სემინარიის მეორე კლასიდან არის გამორიცხული. ამაზედ შემდეგი პასუხი მიეცა: ის ჩემი შეგირდია და კარგად ვიცი რაც არის მეთქი. იგი შავ რაზმს არ ეკუთვნის და პირიქით ჰკიცხამს ყოველთვის, ალბათ ამიტომ არ მოგწონთ მეთქი.

სინოდში ყოველი დღე ვმუშაობ ხუთ-ხუთი საათი. ძალიან დამასუსტა წერამ, სად არის ჩემი ახალგაზრდობა, მაგრამ მოლა ნასრედინის ნათქვამისა არ იყოს...⁵⁸ ხვალისთვის კრება არის დანიშნული ჩვენი განყოფილებისა. მე მესამე მოხსენება მოვამზადე, ისევ ის სათაური დავუტოვე: «Какой Иверии дарована была автокефалия в XI веке?» (ქვეყნდება კრებულის II ნაწილში – ჯ. გ.). რაც აქ შეიძლებოდა, ვეცადე მისი დასაბუთება. უფრო ვრცელ რეფერატს ამავე კითხვაზედ მაშინ დავსწერამ, როდესაც ჩემი წიგნთსაცავი ხელთ მექნება.

დღეს „კოლოკოლში“ ფელეტონია, სადაც ყველას გვლანძღავენ. ამ ფელეტონს აწერია: Верный Р. (ე. ი. русским) грузин. დიამც იყოს, დიამც არა – გველის წიწილი რომ აღარ აყენებს თავის წუნკლიან ენას ეს ასპიტი?!⁵⁹

ამასთანავე გიგზავნი ჩემს მესამე მოხსენებას. ნიკოლოზ არხიმანდრიტზედ დეპეშა ნამესტნიკს გამოუგზავნია, სხვა ვერა გაგიგე რა. ვლადიმირის მთავარეპისკოპოსი ნიკონი⁶⁰ სინოდს დაუბარებია. კომისიაში ერთმა დეკანოზმა იმის შესახება სთქვა: ნიკონი სასტიკი კაციაო. ესე უქეიფოთ ჩემ დღეში არ მიგვრძნია თავი; ჯდომამ ხომ მეტად გამიჭირა საქმე. თუ მალე პირი სამშობლოსკენა ვქენ, იმედია ისე გამოვბრუნდები.

მომიკითხე ყველანი.
ეპისკოპოსი კირიონი

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირიონის ფონდი, ს. 280.

№37. Приглашение епископа Кириона на заседание II отдела особого присутствия

7 июня 1906г.

Его Преосвященству, Кириону,
Епископу Сухумскому

Председатель II отдела Высочайше учрежденного при Святейшем Синоде Присутствия сим честь имеет уведомить Вас, что заседание отдела по вопросу об устройении церковных дел на Кавказе имеет быть 8 сего июня (в четверг) в 10 часов утра в помещении

Преосвященного Литовскаго (на Александро-Невской Лавре, возле Крестовой церкви).

ՅԵՕԾ, Գ. 1458, ԿՃՎ. 1, Խ. 174, Գ. 8.

№38. Из стенограммы заседания №2 II отдела особого предсоборного присутствия при Св. Синоде

8 июня 1906г.

Под председательством высокопреосвященного Никандра, архиепископа Литовскаго, присутствовали: преосвященные Стефан, епископ Могилевский, Кирион, епископ Сухумский и Ефимий, епископ Горийский, протоиерей И. Восторгов, профессора: И. С. Бердников, М. А. Остроумов, А. И. Алмазов, В. З. Завитневич, Н. Н. Глубоковский, И. И. Соколов, и еще П. Б. Мансуров...

Преосвященный Кирион: я должен успокоить профессора М. А. Остроумова: о Гruzинской церкви□ стараются нигде не говорить: везде мы слышим Кавказ, устройство церковных дел на Кавказе. Даже в повестках говорится не о грузинском вопросе, а об устройении церковных дел на Кавказе. Г. профессор М. А. Остроумов ошибается, утверждая, что в Болгарии не народ предъявил права на церковную автокефалию, а государство⁶¹. Государство Болгарское (княжество) появилось по окончании последней Русско-Турецкой войны (1877-1878 гг.), между тем как церковный вопрос возбужден болгарскими в начале 1865 года⁶². Затем, что касается вопроса преосвященного Стефана о границах автокефальной Гruzинской Церкви⁶³, то у меня они в докладе указаны: это те границы, которые были пред

присоединением Грузии к России, когда во главе стоял Мцхетский католикос⁶⁴.

Прот. И. И. Восторгов: И это не ясно. В 1801 году вся Грузия равнялась нашей Московской губернии и имела население в 160 000 человек, из которых половина были армяне⁶⁵. Вот все, что [присоединилось] к России. Все прочее Россия отняла у Турции и Персии силою оружия. А в 1783 году какие были пределы Грузинской церкви? Ведь тогда было два католикоса – Абхазский и Мцхетский.

Преосвященный Кирион: Мы говорим о времени присоединения. А Имеретинский католикос перестал существовать с 1795 года (см. док. №№92-95 – Дж. Г.). Что касается народностей, живущих в пределах Кавказа, то они в грузинских провинциях должны войти в пределы грузинского католикосата.

Прот. И. И. Восторгов: Карсская область, Поти, Батуми, Сухуми, Ахалцыхе, Эривань, Баку и Елисаветполь – ведь это все завоевано и присоединено к России русским оружием. В этих пределах живут негрузинские православные племена. Почему же и они войдут в автокефальную Грузинскую церковь?

Преосвященный Кирион: Грузия просветила их христианством и имеет право на управление ими⁶⁶.

Прот. И. И. Восторгов: И эта точка зрения, по существу формальная, не выдерживает критики. Греческих приходов в Карсской области до 70, в Тифлисской губернии до 15. Разве они грузинами обращены в христианство? Они и переселились то в Россию уже после присоединения Грузии к России. Неужели же они также присоединятся к грузинской, а не к русской церкви?

Преосвященный Кирион: Раз они живут на землях царства Грузинской, то к ней должны и принадлежать.

Преосвященный Стефан: Но пожелают ли они?

Прот. И. И. Восторгов: Высказанной точки зрения я решительно не понимаю. Греки в Борчалинском уезде Тифлисской губернии поселились в 30-их гг. XIX в.; значит уже 30 лет там действовали русские законы и русская власть, а нам говорят о «землях Грузинской церкви» И это ставят в основу автокефалии. Но разве «земля Грузинской церкви» составляет государство в государстве? Ведь тогда мы Бог знает куда зайдем. Греки же Карской области и Черноморского побережья (до 20 приходов в епархиях Мингрельской и Сухумской) поселились только 30 лет назад, после русско-турецкой войны.

Преосвященный Кирион: Греки и прежде жили в пределах Грузинского католикосата; для них была учреждена Ахтальская епископская кафедра. Местные грузинские законы царя Вахтанга⁶⁷ действуют и у них, например, «законы о браке» (брак в 13-летний возраст).

Проф. М. А. Остроумов: Но законы эти изданы русским законодательством. Кроме того, до 1830 года тот же предельный брачный возраст действовал в России. Это ведь реципированный закон Юстиниана⁶⁸, а не какой-либо специально Грузинский.

Проф. И. С. Бердников: Вопрос о территории имеет несомненно огромное значение, но эти подробности должны иметь место после решения общего вопроса об автокефалии.

П. Б. Мансуров: Такие вопросы во всех автокефалиях церквей были и будут.

Преосвященный Кирион: Сан-Стефанский договор⁶⁹ установил как принцип, что где менее половины болгарского населения, там богослужение совершается по гречески.

Прибавления к Церковным ведомостям, 1906, №47, с. 20,33-34.

№39. Приглашение епископа Сухумского Кириона сфотографироваться с председателем и членами VI отдела Предсоборного Присутствия.

10 июня 1906г.

Председатель и члены VI отдела Предсоборного Присутствия, закончив 10 сего июня перед летними ваканциями свои работы 39-м заседанием, выразили пожелание на добрую память об этих работах, сняться группю в понедельник (12 июня) в 10 час. утра в фотографии Лоренц (Невский д. № 16). О чем и сообщается Вашему Преосвященству, на тот конец, не благоугодно ли принять участие в сей группе⁷⁰.

ცხობ, ფ. 1458, აღწ. 1, ს. 174, ფ. 9.

**№40. ცხუმის ეპისკოპოს კირიონის წერილი
ო. ჩიჯავაძისადმი საქართველოს ახალი**

ეგზარქოსის დანიშვნის, ქართული მართლწერის შესახებ და სხვა საკითხებზე

1906 წლის 18 ივნისი

მამაო წმინდაო!

გუშინწინ სინოდს მოუსმენია ხელმწიფე იმპერატორის რესკრიპტი ნიკონის დანიშვნაზედ საქართველოს ეგზარქოსად. ეტყობა ავტოკეფალიის კითხვა ესრე ესმის სინოდს. ამ ერთი კვირის წინათ მიტროპოლიტმა ანტონმა მითხრა: ნიკონი ერთხმად დაასახელა სინოდმაო, თქვენი გავლენით დაეხმარეთ, რომ საეკლესიო კრებადის იქ იყოსო. ამაზედ მე შემდეგი პასუხი მივეცი. მე რა შუაში ვარ, ეგ საზოგადოების და სამღვდელოების საქმეა მეთქი. მას ის აზრი დავუმატე, რომ დიდი ხანია იქ გადასწყვიტეს – ეგზარქოსი არც რუსი უნდათ და არც ქართველი მეთქი⁷¹.

დღეს დილით მოსულა ნიკონი და პირდაპირ ლავრის ტაძარში შემოვიდა წირვაზედ. მწირველი იყო მიტროპოლიტი ანტონი და უმართებელი მოხსენებაა, ეპისკოპოსი ისიდორე. აქაურმა ვიკარნიმ კირილემ მოულოცა ნიკონს ეგზარქოსობა და დაუმატა: გვიხარიან, მაგრამ ვსტირით.

ნიკონი პავლესავით ზორბა კაცია. საზოგადოთ უნდა შევნიშნოთ, რომ XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან მსხვილ ხალხსა ნიშნავენ, მაგ: ვესევი, იოანიკი, პავლე, პალადი⁷², ფლაბიანე, ალექსი, ნიკოლაოზი, ნიკონი. ეტყობა გარეგნობას აქ მეტ მნიშვნელობას აწერენ, სანამ შინაგან ღირსებას.

მიტროპოლიტი ანტონი ვნახე და ვსთხოვე ბარფოლომეევის განქორწინების შესახებ. შენი

ტელეგრაფის შინაარსი გადავეცით; იმანა სთქვა: მე წინააღმდეგი არაფერი მითქვამსო, მომეცით დასახსომებლად ამონაწერი, სინოდში ჩხრეკილებას (ცნობების მოძიებას – ჯ. გ.) მოვახდენ და შეგატყობინებთო.

მივიღე შენი გაზეთის მეორე ნომერი⁷³. ენა აქაც კოჭლობს. მაკვირვებს ზოგიერთი კაცის ჯიუტობა. რაც დასავლეთ საქართველოში უსაფუძვლოდ შემოუღიათ, უნდათ დააკანონონ. სასაცილოდ იგდებენ ჩვენში ხმარებულ სიტყვას „კვეხნა“, რომლისთვისაც ვულგარული ხასიათი მიუციათ, და არ იციან კი რომ ვეფხისტყაოსნის თავშივე იხმარება ეს სიტყვა. შოთასაც ხომ არ უნდათ ენა გაუსწორონ. ამავე საფუძველით ჰკიცხავენ ჩვენ სიტყვას: „შეკვეთა“-ს და სამაგიეროთ ხმარობენ „ზაკაზიტი უყო“... უკანონოთ სდევნიან ასოებს: ჰ-ს და თავიდან უსაფუძვლოთ უმატებენ ასოს „ვ“-ს. ასო ხანი არის პიროვნების მაჩვენებელი. მაშ რითი განირჩევიან სიტყვები: დაწვა და დასწვა; შევლია და ჰშველია; მიყოლა და მიჰყოლა; მორია და მოჰრია; მიცა და მისცა... მეორე ნომრის პირველივე გვერდზედ არის ნახმარი სიტყვა: „ეჭირვება“; რა საფუძველის ძალით არის აქ ჩამატებული ასო ვინი. ეს ასო ფესვში არ მოიპოვება. რედაქციაში უნდა უსათუოდ იქონიო საკუთარი ლექსიკონი რედაქციული, რომელშიაც უნდა ჩაიწეროს ახალი ტერმინები, ახალი თარგმნაუწყებელი სიტყვისა, სიტყვის მართლწერა. ამისთანა ლექსიკონს რედაქციისათვის დიდი მნიშვნელობა ექნება.

ჩემი წიგნაკების ბეჭდვა გაფიცვამ შეაგვიანა. აღდგომის შემდეგ ბეჭდვა გაჭირდა. ათას ასოზედ 13 კაპიკი მოუმატეს. წიგნთგამომცემელ ფირმამ „საქართველო“-მ გამოსცა შემდეგი წიგნი

ჯავახიშვილისა: «Политическое и социальное движение в Грузии в XIX веке». წიგნაკი შეიცავს 45 გვერდს და ღირს 15 კაპიკი.

მე ვაპირობ შაბათს გამომგზავრებას (ამ თვის 24-ს), თუ კვიმატ დღეთ არ გადაიქცა იგი ჩემთვის.

ეპისკოპოსი კირიონი

P. S. ამბობენ ექვთიმე დაწრწის ახალ ეგზარქოსთანაო. ამ ცოტა ხანში აპირობს იგი მოსკოვში გამგზავრებას, იქიდან ტვერში ალიოშა დურაჩოკს შეუვლის და შემდეგ ისევ გიბრუნდებათ უკან. აქ თავის მეღიაობას არ იშლის.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირიონის ფონდი, ს. 282.

№41. ცხუმის ეპისკოპოს კირიონის წერილი ი. ჩიჯავაძისადმი მიმდინარე საკითხებზე

1906 წლის 21 ივნისი

მამაო წმინდაო!

ახალი ეგზარქოსი დანიშნეს, მაგრამ აქ ზოგს ეჭვი აქვს, რომ ვერც ახლა დაიჭერს მანდ თავს⁷⁴. იკითხამენ, მაშ რისთვის დანიშნესო? ამ ახალ დანიშვნას დაფარული აზრი უნდა ჰქონდეს. თუ არა ვსცდები, აი დაფარული სურვილი: თუ ვინცობაა, გარემოება შეიცვალა და სასულიერო ბიუროკრატია იძულებული გახდა აღიაროს ქართული ეკლესიის ავტოკეფალია, მაშინ ჩვენ დედაქალაქში თავისი მთავარეპისკოპოსი მზათ ადგილზედ ეყოლებათ და ეცდებიან მანდვე ფეხი მოუმაგრონ მას სამუდამოთ,

ხოლო ქართველ კათალიკოსს მცხეთისკენ გაუშვერენ ხელს და იქ სოფლად დიდათ შევიწროებული იქნება იგი ყველა მხრით. თუმცა ესეთი მოქმედება ფილეთიზმ მსოფლიო კრებისაგან აკრძალულია, მაგრამ ამას არ დასდევენ. ამ უკანონო გზას რუსეთი ბუღლარიის საეკლესიო კითხვაში დაადგა⁷⁵.

რუსეთის არქიელისთვის ბინათ ყველაზედ უკეთესი ადგილი, რა თქმა უნდა, ბაქოა, მაგრამ იქ საჭიროა სახლ-კარი, მოწყობილობა, მონასტერი, სკოლები და სხვა. მანდ ყველა მზათ ექნება. აი, სწორედ ესლა იწყობა ნამდვილი დასაწყისი დასასრულისა. ახლა განსაკუთრებით დიდი გამჭრიახობაა საჭირო. ბაზაზ-ხანური (არაბ. – ბაზაზის სავაჭრო – ჯ. გ.) ოინბაზობა, ნამყოფ ჯაშუშთა, აღარ გამოდგება, - დიდი მანძილისათვის ოჩანი (ურჩი – ჯ. გ.) ცხენი არ ვარგა.

ექვთიმე ყოფილა ახალ ეგზარქოსთან, მე კი მიმაღავდა. ეგზარქოსსაც გუშინწინ გადაუხდია მისთვის ვიზიტი. ალბათ ეგზარქოსი მეც ექვთიმესავით მიმელოდა თავისთან, მაგრამ მოლოდინი რომ გაუცრუვდა, გუშინ თვითონვე ჩემთან შემოვიდა სადარბაზოდ, ერთ საათზედ მეტი ვილაპარაკეთ. ეპისკოპოსი ისიდორე მარწმუნებდა, რომ ახალი ეგზარქოსი მომხრეა ავტოკეფალიისაო, ჩვენმა ხანგრძლივმა ბაასმა წინააღმდეგში დამარწმუნა. მე დღეს გადავუხადე ვიზიტი.

გუშინ ექვთიმე ძაან შევთათხე, პირდაპირ გამოვუცხადე, რომ თქვენისთანა ქვეყნის გამყიდველი ადამიანი სამშობლოს არ უნდა მეთქი. გუშინვე დაუვლია ყველა მიტროპოლიტები, წევრები სინოდისა და დღეს სინოდს განუგრძია მისთვის დათხოვნის ვადა კიდევ ორი თვით და საღამოზედ პოჩაევის ლავრაში წაბრძანდა, ვოლინის

გუბერნიაში. რა თქმა უნდა, ყველასთან დამაბეზლებდა. საღამოზედ მიტროპოლიტმა ანტონმა დამიძახა თავისთან და მითხრა: ექვთიმეს ეძნელება საქართველოში დაბრუნებაო. მე ვუპასუხე: იქ წასვლით ნუღარ გაისჯება მეთქი, იქ მაგის ყოფნა არავისა სურს მეთქი. მანაც ჩაიღულის წყალი დალია. გუშინწინ კი მელაპარაკებოდა საქართველოში დაბრუნებაზედ. ბარფელომეევის ჩხრეკილებას (ცნობას – ჯ. გ.) გიგზავნი, რომელიც მიტროპოლიტმა მომიტანა სინოდიდან, - დამპირდა დახმარებას ამ საქმეში. ჩხრეკილება რომ გადმომცა მიტროპოლიტმა, მის შემდეგ მითხრა ის, რის თქმასაც მოველოდი: შორინსკი-შიხმატოვმა სთქვაო, რომ თქვენი აქედან დაბრუნება შეიძლება მხოლოდ ხელმწიფე იმპერატორის ნებართვითაო. ე. ი. ვარ საპატიო პატიმრად ქალაქსა შინა პეტრესსა⁷⁶. კაჟს რისა შეეშინდება! „თუ აქამომდე არ ემონა მას, არც აწ ემონოს შენი მხედარი“⁷⁷.

მეოთხე და უკანასკნელი მოხსენება დავსწერე შემდეგის სათაურით: «Национальный принцип в церкви» (ქვეყნდება კრებულის მეორე ნაწილში – ჯ. გ.). ამ მოხსენებას გადავსცემ, ვისაც ჯერ არს. ვფიქრობ, წინანდელი კომისიის დადგენილება, ლეონიდის და ჩემი აზრი და ეს ოთხი მოხსენება ცალკე წიგნათ დავბეჭდო⁷⁸. ამაში მაინც გავერთობი. ექვთიმე არ გამომთხოვებია, ისე პირშავათ წავიდა.

ეს სამი თუმანი გადაეცით იოსავას. ფულს პერეგოლით გიგზავნი.

ეპისკოპოსი კირიონი

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირიონის ფონდი, ს. 283.

**№42. «Указ Его Императорского Величества,
Самодержца Всероссийского, из Святейшаго
Правительствующаго Синода,
Преосвященному Кириону, Епископу
Сухумскому» – о разрешении вернуться
в вверенную ему епархию**

10 июля 1906г.

По указу Его Императорского Величества, Святейший Правительствующий Синод слушал: предложение г. Синодального Обер-Прокурора, от 1 сего июля за № 5407, в коем изъясняет, что ГОСУДАРЬ ИМПЕРАТОР в 30-й день минувшаго июня ВСЕМИЛОСТИВЕИШЕ соизволил на возвращение вызваннаго в С. Петербург для участия в особом Совещании при Святейшем Синоде об устройении церковных дел на кавказе Вашего Преосвященства в вверенную Вам епархию. И, по справке, ПРИКАЗАЛИ: Об изъясненном ВЫСОЧАЙШЕМ соизволении объявить указами Грузино-Имеретинской Святейшаго Синода Конторе и Вашему Преосвященству. Июля 10 дня 1906 года.

**Обер-Секретарь В. Самуйлов
За Секретаря П. Верховский**

ცხობ, ფ. 1458, აღწ. 1, ს. 174, ფ. 11.

**№43. თედო ჟორდანიას წერილი ცხუმის
ეპისკოპოს კირიონისადმი ქართული**

ეკლესიის მდგომარეობის შესახებ და სიძის
– ალექსანდრე ჩხიკავაძის საბერიოს
მღვდლად კურთხევის თხოვნით

1906წ. 19 ივლისი

სანახავად სანატრელო ჩვენო დიდებაჲ და
ნუგეშო მღვდელმთავარო კირიონ!

ამ არევ-დარევის დროს მარტო თქვენ გხედავთ
ნუგეშად ეკლესიისა. დემოკრატიულ საზოგადოებამ
ჩვენის რჯულის შეცვლა მოინდომეს და ახალს
რჯულს ჰქადაგებენ უარისმყოფელნი ნაციონალურის
ჩვენის ეკლესიისა; მათგან ატეხილმა ღელვამ ბევრი
ჩვენგანი გაიტაცა – ჭკუათა მყოფელნიც! მარტო
თქვენ დარჩით შეურყვნელნი იმ წმიდა აზრზე,
რომელზედაც მუდამ იდექით: თქვენ გწამთ
საქართველოს ეკლესია, განსაკუთრებული წესები ამ
ეკლესიისა, რომელსაც თავისი სათავე მოაქვს
პირველ საუკუნის წმიდა წყაროდამ და შეიცავს
ძვირფას საუნჯეს... მარტო ქართულს ეკლესიაშია
დაცული მართლმადიდებლობა: დროთა ბრუნვის
დროს საბერძნეთის ეკლესიამაც ოსმალთა
მფლობელობის დროს და უწინაც ცოტა გზას
შეუხვია, ხოლო რუსეთისამ ხომ უკუღმართობის გზა
აირჩია და ძველი ქრისტიანული წესები დიდად
შესამჩნევად შესცვალა. მე თქვენთან ერთად შრომის
დროს საკსებით შევისწავლე თქვენი სულიერი
მიდრეკილება, რომელიც მთლად
განმბრ(წ)ყინვაღებულნი ბრძანდებით პატრიოტულის
გრძნობით და კერძოდ განათლებულნი ჩვენის
სამშობლო ეკლესიის სიყვარულით (ასეა ტექსტში –
ჯ. გ.). ჩვენის ეკლესიის აუარება გუნდმა
წმინდანებისამ გცეს შენ ძალა შეურყვევლად იდეგე

სათავეში და დედაბოძად ჩვენის ნაციონალურ ეკლესიისა. მწამს, რომ შორს არ არის ის დრო, როცა დედა ღმრთისა ღვთისმშობელი შენ – გონიერსა, ფრთხილ კირიონს (რომელ არს კლდე), ჩაგაბარებს ჩვენის ეკლესიის მეთაურობას, და ამ კლდეზე კვლავ აღყვავდება ის დიდებული მართლმადიდებლობა, რომლითაც ჩვენს წინაპრებს თავი მოჰქონდათ, რომლისთვის ზვარაკად სწირავდნენ სიცოცხლეს, და რომელიც რუსის ეკლესიის ზეგავლენამ განაშიშვლა ყოველგვარ თავისებურებისგან უზენაესის ღირსებათაგან, შელახა სარწმუნოება, გზა მისცა გადაგვარებას, განდრეკას, დაამხო ზნეობა განთქმულის ქართულის ერისა... მრწამს და ვსასოებ, რომ მხოლოდ თქვენ მოგიწოდს ღვთისმშობელი, მხოლოდ თქვენ ჩაგაბარებთ თავისს წილხვდომილ ერს, მისს ეკლესიას და როგორც მეექვსე საუკუნეში კირიონმა დაიცვა ჩვენი ეკლესია მონოფიზიტურის განდრეკილობისაგან, ისე დღეს კირიონივე დაიცავს ჩვენს ეკლესიას დემოკრატების „ახალ რჯულისაგან“ და რუსეთის მწიკელისაგან (ტანის უწმინდურება – ჯ. გ.), რომელიც მოსცხეს მას კათალიკოზის გაუქმების შემდეგ რუსეთის ეგზარხოსებმა! მაშ იყავნ დღევრძელ, განძლიერდით და განმხნევდით: ღვთისმშობელი მოგიწოდს, იძიეთ პირველად ექსარხოსობის უფლებათა მოპოვება და მერე მაშინვე გამოაცხადეთ თავი თქვენი დამოუკიდებელ კათალიკოზად. ჩემი რჩევა თქვენ რად გჭირიათ სულის წმიდით განბრწყინებულს. მაგრამ ჭეშმარიტს მოგახსენებთ, ეს ასეც მოხდება. ახლა მე ბერშეთში გახლავართ (მეჯვრისხევს) ახლო. სიმაძრი მომიკვდა და დიდი მწუხარენი ვართ, განსაკუთრებით ჩემი შვილები. აქ ყაჩაღობაა და ეს არის მიზეზი, რომ ბავშვებს ვერ ვტოვებ, თორემ რაკი თქვენი

თფილისში ყოფნა გავიგე, უსათუოდ უნდა გხლებოდი, რომ თაყვანი მეცა ჩვენის ეკლესიის დღევანდელის ბურჯისათვის და ჩემი მრავალფერი დარდები შესახებ ჩვენის ეკლესიის მდგომარეობისა გამეზიარებინა.

გარდა ამისა დღეს, როცა ამ ბარათს გწერთ, ყველა ამას ერთი კერძოდ ჩემთვის დიდი საზრუნავი დაემატა, რომლისთვის პირადად უნდა გხლებოდი. ჩემს სიძეს ალექსანდრე ჩხიკვაძეს მამა მოუკვდა, საბერიოს სოფლის (სამურზაყანოში) მღვდელი ბესარიონ ჩხიკვაძე. მთელი დიდი ოჯახობა ყოველს სახსარს მოკლებული ახლა ჩემს სიძეს დააწვა. ამიტომ იძულებული ვარ და გთხოვ იმ მრევლი ამ ჩემს სიძეს არ წაართვათ, რომელიც ნასწავლია სასულიერო სასწავლებელში და საეკლესიო სკოლაში გახლდათ მასწავლებლად. სახლკარიც იქა აქეს და მთელი სოფელი და გარეშე თავადაზნაურობა პრიგოვორით გთხოვენ იმ მრევლი ამ ჩემს სიძეს უბოძოთ. ყველას ისე უყვართ ეს ალექსანდრე, რომ იცოდეთ, ვინც უნდა გაგზავნოთ არ მიიღებენ, დიდი უსიამოვნება და განხეთქილება ჩამოვარდება. თქვენს თავს ვენაცვალე, ოღონდ ეს ჩემი თხოვნა შემისრულეთ და ამდენს ოჯახობას მღვდლისას ულუკმაპუროდ ნუ დააგდებთ: საბერიოს მრევლი უსათუოდ ამ ალექსანდრეს უბოძეთ, ღმერთი გადღეგრძელებთ და მთელი იქაური საზოგადოება მადლობელნი იქნებიან თქვენის განკარგულებისა. ისე იმედი მაქვს თქვენი როგორც ღვთისა, რომ ამ ჩემს თხოვნას არ დააგდებთ, ყოვლის ეჭვს გარეშე შემისრულებთ⁷⁹.

თუ ღმერთმან ინება, მშვიდობიანობა ჩამოვარდა უსათუოდ პირადად გეახლებით, მაგრამ დღეს ყაჩაღობის გამო ბავშვებს თავს ვერ ვანებებ, რომ პირადად გთხოვოთ.

თქვენის მეუფების მადმერთებელი, თქვენი საფლავამდე ერთგული თვედორე ჟორდანი.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირიონის ფონდი, ს. 1011.

**№44. თედო სახოკიას წერილიდან
მეუღლისადმი ცხუმის ეპისკოპოს კირიონის
პეტერბურგიდან დაბრუნებისა და
ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის
საკითხებზე დაგეგმილი კრების შესახებ**

1906 წლის 22 ივლისი

...კირიონის ამბავს ამ დღეებში ვეღვი. მომივა რამე თუ არა... წერილით გაცნობებ. მგონი გამოვიდეს საქმე, რადგან დღეს აქამდე დანიშნული არავინაა...

კირიონი ანდა სოფელში უნდა იყოს. 24 ამ თვეს მთელის საქართველოს სამღვდელთა კრება იქნება ქალაქში. აქედანაც მიდის 4 კაცი წარმომადგენელი. ბჭობა ექნებათ ავტოკეფალიის შესახებ. კეთილმოწამე (ბლალოჩინებმა) მღვდლებმა უარი უნდა სთქვან თავიანთ თანამდებობაზე. ანტონი⁸⁰ ხომ აიღებს ხელს? არ შემარცხვინოს და სხვებს არ ჩამორჩეს. კირიონი პეტრეს ქალაქში კინალამ დაუჭერიათ. ფლაბიანეს უთქვამს: რაც ამბავია, სულ კირიონის ბრალია, თორემ მანდაურ (საქართველოს) სამღვდელთა კრებას ოღონდ ფული მიეცი და მეტი არაფერი უნდაო (იხ. დოკ. №№35,41 – ჯ. გ.). დიდი უდავიდარაბნია კირიონს, თორემ

რბილად რო დარჩენოდა, არც კი გამოუშვებდნენ თურმე.

ყოველ წერილში მომწერე ნუგეშო, რომ კარგად ხარ.

მარად შენი თედო.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
თედო სახოკიას ფონდი, ს. 723.

**№45. არქიმანდრიტ ამბროსი ხელაიას
წერილი ცხუმის ეპისკოპოს კირიონისადმი
საბერიოსა და აკვასქა-ეშქეთში მღვდლების
დანიშვნის რეკომენდაციით**

1906წ. 23 ივლისი

ყ-დ უსამღვდელოესო, მწყემსთმთავარო!

უთუოდ გეხსომებათ, მე გთხოვეთ პართენ ცხაკაიას თაობაზე. მას ეგზამენი მღვდლობისა კარგად აქვს ჩაბარებული. მე მაშინ გთხოვეთ საბერიოს მრევლი მიგეცათ. ამაზე თქვენ ინებეთ თქვენს უბის წიგნში ჩაწერა, თუმცა, დარწმუნებული ვარ, უამისოდაც არ დაგავიწყდებათ. მე გავიგე საბერიოს მრევლს თხოულობს მღვდელი გობეჩია, თუ ინებებთ იმის გადაყვანას, მაშინ დაცლილი მრევლი უბოძეთ ცხაკაიას. ეს სამართლიანიც იქნება, რადგან აკვასქა-ეშქეთში, სადაც მღ. გობეჩია მსახურობს, აფხაზებიც სახლობენ და ცხაკაიამ კი კარგათ იცის ეს ენა. იმედი მაქვს, ამისრულებთ ამ თხოვნას⁸¹. აქ, როგორც სჩანს, სულეველაფერი ჩაგვეშალა. არ ვიცი რა მოგველის.

მოვედი და თედო სახოკიას წერილი დამხვდა, რომელშიც იყო ცალკე წერილი თქვენთანაც. გიგზავნით ამ წერილსაც⁸².

თქვენი ერთგული ამბროსი

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირიონის ფონდი, ს. 1320.

**№46. თედო ჟორდანიას წერილი ცხუმის
ეპისკოპოს კირიონისადმი საბერიოს
მღვდლად ალექსანდრე ჩხიკვაძის
კურთხევის თხოვნით**

1906წ. 24 ივლისი

თქვენო მეუფებავ, უმოწყალესო მღვდელმთავარო,
ჩემო ნუგეშო და სასოებავ ყ-დ სამღვდელო
და მამაო კირიონ!

ამას წინეთ ბარათით გთხოვეთ საბერიოს მრევლი ჩემი სიძის ალექსანდრე ჩხიკვაძისათვის (დოკ. №43 – ვ. გ.). იმედი მაქვს, რომ მამის სიკვდილის შემდეგ მღვდლის ოჯახობას უზრუნველად არ დატოვებთ და მის შვილს უბოძებთ იმ მრევლს. ახლა მრავალი წერილი მომივიდა სამურზაყანოდან: გაუგიათ, რომ თქვენ ჩემი ნაამხანაგევი ბრძანდებით⁸³ და ამიტომ ახლა ხელმეორედ გთხოვთ: თქვენთვისაც სახელი არ იქნება, თუ გაიგეს, რომ ამხანაგის თხოვნა არ შეიწყნარეთ. იქაურის ხალხის ღოღიკა ასეთია. შენს მარჯვენა – მარცხენას ვენაცვალები ჩემი თხოვნა

შემისრულე, რომლისთვის ორსავე თქვენს მუსლებს ვეანბორები. მეტს არ შეგაწუხებთ⁸⁴. ყაჩაღობისა გამო ბავშვებისთვის თავი ვერ დამინებებია, თორემ პირადად გეახლებოდი. მერე ახლა სიმამრიც არა მყავს, რომ ბავშვებს მიჰხედოს.

თქვენის მეუფების უმდაბლესი მოხოვნელი
თქვენი სამუდამოდ ერთგული თევდორე
ჟორდანიას
ს. ბერშეთი

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირიონის ფონდი, ს. 1012.

**№47. Письмо экзарха Грузии Никона епископу
Сухумскому Кириону об отклонении
представленной кандидатуры на пост
секретаря епархиальной канцелярии и о
целесообразности назначения на эту должность
Т. Автономова**

27 июля 1906г.

Ваше преосвященство,
Милостивый Архипастырь!

Г. Обер-Прокурор Святейшаго Синода от 18 июля сего года уведомил меня, что Ваше преосвященство 16 июля возбудил пред ним ходатайство об утверждении помощника секретаря Сухумской епархиальной канцелярии Каркадиновскаго в исправляемой им ныне должности секретаря названной канцелярии, отклонив ходатайство секретаря Гурийско-Мингрельской Епархиальной канцелярии Тихона Автономова. Г. Обер-Прокурор, не находя возможным согласиться на

испрашиваемое Вашим Преосвященством назначение Каркадиновскаго, человека еще молодого и за свою весьма краткую службу неимевшаго возможности приобрести надлежащий опыт и необходимыя знания, сообщает на мое распоряжение, на основании п. 2. примечания к штату епархиальных управлений Имеретинскаго, Гурийско-Мингрельскаго и Сухумскаго (Третье полное собрание законов, т. 5, №3057, приложение), что он со своей стороны признает справедливым предоставить должность секретаря Сухумской епархиальной канцелярии г. Автономову, как человеку опытному и обладающему необходимыми знаниями.

Ввиду вышеуказаннаго закона и сообщения г. Обер-Прокурора Святейшего Синода честь имею покорнейше просить Ваше преосвященство уведомить меня, не встречается ли с Вашей стороны каких-либо особых причин к перемещению г. Автонома на должность секретаря Сухумской епархиальной канцелярии и если, нет таковых, то не признаете ли возможным представить его.

Прося Ваших святых молитв о мне с отличным почтением и братскою о Христе любовью честь имею быть Вашего преосвященства покорнейшим слугою.

Никон, архиепископ Карталинский и Кахетинский, Экзарх Грузии.

ცხობ, ფ. 1458, აღწ. 1, ს. 176, ფ. 4-5.

**№48. ცხუმის ეპისკოპოს კირიონის წერილი
ო. ჩიჯავაძისადმი დრანდის მონასტრის
დეკანაზაულის, ადგილობრივი
მოსახლეობის შესახებ და სანთლის
შესყიდვის აუცილებლობაზე**

1906 წლის 20 აგვისტო

მამაო წმინდაო!

ამ თვის 14-ს საღამოს დრანდის მონასტერში წავედი⁸⁵. გწყალობდეს მისი მადლი, მონასტერი გაჭედლილი იყო მლოცველებით. 15-ს ტაძრის დღესასწაულს მწირველი ვიყავი. რვის ნახევარზედ დაიწყეს ზარების რეკვა: ყოველი ზარი სათითაოთ ათ-ათჯერ ჩამორეკეს დიდიდან პატარამდის და ეს ცერემონიალური რეკვა რამდენჯერმე გაიმეორეს. თურმე ტაძრის დღეობას წყალს აკურთხებენ ხოლმე და ეს უცნაური ზარების რეკვა წყლის კურთხევისა ყოფილა. დრანდის მონასტერს, როგორც საზოგადოდ ყველა ჩვენ მონასტრებს კარგი მდებარეობა აქვს. სოხუმიდან 17-18 ვერსის მანძილზედ არის და ორი ქილა (СКИТ) აქვს: ერთი-ორი ვერსის მანძილზედ მონასტრიდან, ხოლო მეორე – შვიდი ვერსის სიშორით. მონასტერში და ქილებში ორასამდე ბერია, ზოგჯერ მათი რიცხვი სამასამდის ადის. ბერების დასაცველად ოცი სტრაჟნიკია მონასტერში ჩაყენებული. შარშან იღუმენი ექვთიმე მოჰკლეს, რომელიც მეტად უდიერად ექცეოდა მოიჯარადრებს, განსაკუთრებით მეგრელებს და ესლა დაშინებულები არიან.

მონასტრის შორი-ახლოს ცხოვრობენ: მოლდავანები, ბულგარები და მეგრელები. ყველაზედ გამჭრიახნი ალებ-მიცემობაში და მეიჯარადრობაში მეგრელები არიან და ამიტომაც ცოტა არ იყოს კარგი თვალით არ უყურებენ მათ. რომ მომავალი აქ მეგრელებს ეკუთვნით, ეს ეჭვს გარეშეა. მხოლოდ სამწუხარო ის არის, რომ მეგრელებისგან აქამომდინ დიდი ვაჭარი, რომელსაც ევროპიულ ყაიდაზედ დაეყენებინოს ალებ-მიცემობა, არ გამოსულა. მე მგონი, ეს შედეგია მათი ხასიათისა. დიდი საქმის დაწყობას სიღარბაისლე უნდა და არა აჩქარებული

ხასიათი. ყოველ შემთხვევაში შავი ზღვის ნაპირი მეგრელებისაა, მათ ზარბაზნებით ვერ გამოდევნიან აქიდან.

დრანდის მონასტერში კარგი მგალობლები არიან, გაცილებით უკეთესი, სანამ ახალ ათონის მთაზედ. პატარა მგალობლები აქ ბევრი ჰყავთ ბერულ კაბებში გამოწყობილნი.

დავიწყე ზღვაში ბანაობა, ორჯერ ვიბანავე ღია ზღვაში. ნაპირები ქვიშიანი აქვს და საბანაოთ კარგია. მინდა ყოველ საღამოობით ვიბანაო ხოლმე.

მინდა საცდელად თქვენი ქარხნიდან 300 მან. წმ. სანთელი გამოვიწერო. აქაური წმ. სანთელი შეუძლებელია კაცმა იხმაროს, – სულ ნაღვენთათ მიდის. აქაური მესანთლე ჰყიდის ფუთს 30-32 მანეთად. სამღვდელოების კრება მექნება ენკენის თვეში. ეცადე 29 მანეთათ გამოაგზავნო ფუთი, რადგანაც ეს სანიმუშო იქნება. სამაგიეროდ ჩვენ შეგვიძლია აქიდან ნამდვილი კოშტი (მკერივი – ჯ. გ.) სანთელი გამოვიგზავნოთ 24 მ. 50 კ. – 25 მანეთადა ფუთი. მე მგონი, მაგ ქარხნიდან დავიწყებთ სანთლის ხარჯვას. კრებისათვის შენც მოგიწევ. მომწერე კერძო სანთლების მექარხნებს რომელი უკაზის ძალითა აქვთ დაშლილი წითელ ძაფიანი პატრუქის ხმარება. აქ მექარხნე წითელ ძაფიან პატრუქს უკეთებს სანთლებს. ეს ძალიან საჭიროა, რომ მალე შემატყობინო, თავის დროზედ აუკრძალამ და ჩვენი სანთლების ნამწვები აღარ აირება ერთმანეთში.

ცოტაოდენი ნაღდი ფული მქონდა, მინდოდა სახლის სასყიდლად, შენგან კი აქამდინ არაფერი ამბავი არ მიმიღია. ავდექი და ბილეთები ვიყიდე. ეცადე, ეხლა სჯობიან სახლების სყიდვა, ფულებს კიდევ მოვახერხებ.

მანდიდან არაფერი ამბავი არ ვიცი, გარდა იმისა, რომ ნამესტნიკს უბრძანებია ეგზარხოსს დაჰხვდეთ ყველანი.⁸⁶ სიზარმაცეს თავი ნუ მიეცი და ახალი ამბები მომაწოდე ხოლმე.

მომიკითხე ყველანი.

ქ. კ.

P. S. ჩემი წერილები მომიგროვე და გამომიგზავნე. ტარასი საცაა გაათავებს წინანდელ ჩემი წერილების გადაწერას და ყველას დაგიბრუნებ. იგივე

ქ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი. კირიონის ფონდი, ს. 284.

**№49. არქიმანდრიტ ამბროსი ხელაიას
წერილი ცხუმის ეპისკოპოს კირიონისადმი
თავად ემუხვარის შუამდგომლობის
დაკმაყოფილების თხოვნით**

1906წ. 21 აგვისტო

ყ-დ სამღვდლო მწყემსმთავარო!

ამ წერილის მომრთმევი თავადი ემუხვარი ძალიან პატიოსანი და პატივცემული კაცია. ის შუამდგომლობს ერთი ჩემი ნაშეგირდალი იორდანე სერგინავასთვის, რომელმაც ეგზამენი უნდა დაიჭიროს და შემდეგ, თუ ღირსი აღმოჩნდება მღვდლობის ადგილის, მღვდლობის ღირსი გახადოთ, როდესაც ეს შესაძლებელი იქნება. იმედია, ამ დიდად პატივცემულ და სასარგებლო კაცის

შვამდგომლობას არ დააგდებთ უყურადღებოთ და
აუსრულებთ თხოვნას⁸⁷.

მოგიკითხავთ და გისურვებთ გამარჯვებას.
თქვენი მეუფების ერთგული
არხიმანდრიტი ამბროსი ხელაია

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირიონის ფონდი, ს. 1321.

**№50. «Указ Его ИМПЕРАТОРСКАГО
ВЕЛИЧЕСТВА, САМОДЕРЖЦА
ВСЕРОССИЙСКАГО, из Святейшаго
Правительствующаго Синода
Синодальному члену, Экзарху Грузии,
Преосвященному Никону, Архиепископу
Карталинскому и Кахетинскому» –
о реорганизации церковного управления и
духовных школ в Грузинском экзархате⁸⁸**

23 августа 1906 года

По указу Его ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА,
Святейший Правительствующий Синод (слушали): **имели
суждение** о необходимости некоторых мероприятий для
устроения церковных дел в Грузинском Экзархате.
Приказали: Святейшим Синодом, по определению от 18
января 1906г. за № 259 образовано Особое Совещание для
обсуждения вопроса об устроении церковных дел в
Грузинском Экзархате, в составе Председателя –
Митрополита Московскаго Владимира, Митрополита
Киевскаго Флавиана, проходивших экзаршеское служение
на Кавказе, бывшаго Экзарха Грузии, ныне архиепископа

Владимирского Николая и грузин – Епископов Орловскаго, ныне Сухумскаго Кириона и Имеретинскаго - Леонида. Означенное Совеащие предположило ныне же принять некоторыя меры к преобразованию церковнаго управления и благоустроению церковных и духовных школ Экзархата. Обсудив все дело об устройении церковных дел в Грузинском Экзархате в связи с работами означенной Комиссии, Святейший Синод принял во внимание следующее: а) епархиальные архиереи Экзархата не обладают полнотою епископской власти. Епископы отдельных епархий, именующиеся самостоятельными, а не викарными (Имеретинский, Гурийско-Мингрельский и Сухумский) находятся в зависимости от Синодальной Конторы в тех проявлениях архиерейской власти, которыя должны всецело принадлежать им. При них вовсе нет исполнительных органов (Консисторий или Правлений), чрез которыя они могли бы осуществлять предоставленную архиереям церковными канонами и действующими постановлениями власть. За ними остается лишь право рукоположения в священный сан, назначение, перемещение, увольнение и временное запрещение священнослужителей. Все же прочия дела – судныя, бракоразводныя, по выдаче метрических записей и другия – сосредоточены в Грузино-Имеретинской Синодальной Конторе, б) Преподавание школьных предметов в некоторых церковных школах Экзархата требует тщательнаго пересмотра, так как в них недостаточно обращается внимания на значение родного языка при первоначальном обучении. в) В духовно-учебных заведениях недостаточно отводится места церковно-грузинскому языку и вообще местным языкам, последствием чего нередко является неподготовленность пастырей к своему служению. В виду сего, находя необходимым принять некоторыя меры к благоустроению

церковного управления и духовных школ в Грузинском Экзархате, Святейший Синод определяет: 1) в видах восстановления полноты власти епархиальных архиереев Экзархата ныне же преобразовать епархии Имеретинскую, Гурийско-Мингрельскую и Сухумскую в самостоятельные епархии. При всех самостоятельных епископах Экзархата образовать, в соответствии с существующими внутри России духовными Консисториями, епархиальными Управлениями, состоящими из трех членов из духовенства, избираемых местным преосвященным и утверждаемых Экзархом Грузии, Канцелярию Управлений образовать из ныне существующих епархиальных Канцелярий, с некоторым увеличением их состава. Все дела, подлежащая по Уставу духовных Консисторий ведению епархиальных начальств, передать в Имеретинское, Гурийско-Мингрельское и Сухумское епархиальные управления, поручив Конторе ныне же озаботиться постепенной передачей неоконченных дел в подлежащая Управления. Грузино-Имеретинскую Синодальную Контору преобразовать таким образом, чтобы она в составе трех постоянных членов исполняла функции духовной Консистории при Экзархе, и в составе всех епископов Экзархата, коих именовать членами Конторы, под председательством Экзарха Грузии – функции церковного учреждения, коему подведомы все епархии Экзархата. Члены Конторы созываются экзархом Грузии, по мере надобности, два или три раза в год. Ведению Конторы в означенном составе подлежат следующие дела: а) обсуждение общих мер к охранению и распространению православия на Кавказе, к возвышению нравственно-религиозного состояния пастырей и паствы и рассмотрение дел сего рода с донесением о важнейших Святейшему Синоду; б) жалобы на административные распоряжения архиереев как со

стороны духовных, так и светских лиц; в) жалобы духовных лиц на административные взыскания, наложенные на них епархиальными архиереями; г) жалобы духовенства на судебные решения епархиальных начальств, кроме тех, кои подлежат решению Святейшего Синода, д) дела по распределению между епархиями Экзархата сумм, ассигнуемых из казны, и синодальных специальных средств. По все(м) делам, подлежащим решению Святейшего Синода, епархиальные архиереи входят в Святейший Синод с представлениями чрез Экзарха Грузии. 2) Поручить Хозяйственному Управлению войти в суждение относительно сокращения некоторых должностей в Синодальной Конторе и Экзаршеской Канцелярии, усиления состава Канцелярии при епархиальных управлениях Экзархата и изыскания источников на покрытие недостающих сумм по преобразованию церковного управления в Экзархате, для чего и передать в управление выписку. 3) Поручить Училищному Совету ускорить окончательным постановлением по делу об устройении церковных школ Экзархата. 4) Усилить в духовно-учебных заведениях экзархата преподавание церковно-грузинского богослужебного языка и местного церковного пения взамен церковно-славянского языка, озаботиться упражнением воспитанников в проповедничестве на местных языках и ознакомлением их с порядком совершения богослужения на местном богослужебном языке, дабы получавшие образование в школе пастыри церковные могли истово и благоговейно совершать богослужения и требы на местных языках и произносить вполне понятные для пасомых проповеди на их родном языке. 5) Образовать на месте комиссию для перевода Библии на местные языки и для издания в потребном для приходов количестве церковно-богослужебных книг и церковно-певческих сборников. 6)

Предоставить г. Синодальному Обер-Прокурору, по предварительном сношении с Наместником Кавказскаго Края, внести представление о преобразовании церковнаго управления в Грузинском Экзархате, с упразднением некоторых должностей и учреждением новых, ввиду неотложности дела и согласно 87 ст. Свода Основных Государственных Законов, на рассмотрение Совета Министров и 7) по пунктам 4 и 5 поручить Вашему Преосвященству представить Святейшему Синоду соображении, по ознакомлении на месте с нуждами Экзархата; о чем и послать Вашему Преосвященству указ. Августа 23 дня 1906 года⁸⁹.

Обер-Секретарь **В. Самуилов.**

Секретарь **П. Смердынский**

ცხობ, ფ. 488, აღწ. 1, ს. 24578, ფ. 1.

№51. Доверенность епископа Сухумского Кириона иеромонаху Тарасию (Канделаки)

23 августа 1906г.

Сим доверяю эконому Сухумского архиерейскаго дома иеромонаху Тарасию заключить условие с арендаторами земель, принадлежащих Сухумскому архиерейскому дому⁹⁰.

Кирион, Епископ Сухумский

ქ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთან ინსტიტუტი.
კირიონის ფონდი, ს. 14.

№52. არქიმანდრიტ ამბროსი ხელაიას

წერილი ცხუმის ეპისკოპოს კირიონისადმი
იონა ცხაკაიას მღვდლად დანიშვნის
თხოვნით

1906წ. 25 აგვისტო

ყ-დ უსამღვდელოესო მწყემსმთავარო!

კვალად და კვალად გაწუხებთ თხოვნით, მაგრამ დარწმუნებული ვარ არ გეწყინებათ და არც ასრულებას დაიზარებთ, თუ ეს სათხოვარი შეეხება გაჭირებული და დაჩაგრულის შეწვენას.

ამის მომტანი იონა ცხაკაია აგერ ათი წელიწადია მასწავლებლობს, პირადად დაახლოებით ვიცნობ და შემიძლია დაგარწმუნოთ, რომ ნამდვილი სასარგებლო, კარგის მიმართულების არის. ამას არა მცირედი ღვაწლი მიუძღვის ქართული ენისათვის ბრძოლაში სამურზაყანოში. ამნაირი

მიმართულებისათვის თქვენი წინა მოადგილეებისაგან (წინამორბედებისაგან – ჯ. გ.) დევნილი იყო და თუმცა ბევრჯერ აღძრულა შვამდგომლობა ბლადოჩინისაგან მის კურთხევის თაობაზედ, ეგზამენიც მოსთხოვეს და რიგიანათაც დაიჭირა, მას მღვდლობის ადგილს არ აძლევენ და მხოლოდ *Чиметь в виду*—თი ასაზრდოებდნენ. ამ კანდიდატის ღირსებაზე პირადად შეუძლია მოგახსენოს მ(ამა) ბესარიონ კაპანაძემ და ბლადოჩინმაც. ახლა გაწუხებთ და გთხოვთ მიაქციოთ მას ყურადღება. თუ შეიძლება მიეცით ბარდებში მღვდლობის ადგილი. აქ ბარდებში აუშენებიათ მეორე ეკლესია, რადგან შტატის ეკლესია ერთი ნაწილისათვის შორია, და აღუძრავთ შვამდგომლობა ცალკე მღვდლის დანიშვნაზე. ეს საქმე თქვენს კანცელარიაშია და მოითხოვეთ და თუ

შესაძლებელი იყოს (ჩემის აზრით კი საჭიროა ამ დროს მიექცეს ყურადღება ხალხის თხოვნას), მიეცით იქ მღვდლობა ამ კანდიდატს. მე დარწმუნებული ვარ, ამნაირ კანდიდატს სასულიერო სასწავლებლის კურს დამთავრებულთაგან ძნელათ შეხვდბით. მეტადრე ის არის საინტერესო, რომ ნამდვილი ჩვენებური იდეებით არის გამსჭვალული და ამ ასპარეზზე მოღვაწეობს.

თუ ეს არ მოხერხდეს, ვთხოვთ მას არ მოაკლოთ ყურადღება და პირველი ვაკანსია მას არ ააცილოთ⁹¹.

თქვენი ყ-დ უსამღვდელოესობის ერთგული ამბროსი – არხიმ(ანდრიტი)

P. S. გისურვებთ სიცოცხლეს და ჯანმრთელობას, თქვენს მოღვაწეობას კი სრულ გამარჯვებას
ამბროსი

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირონის ფონდი, ს. 1324.

**№53. Письмо экзарха Грузии Никона епископу
Сухумскому Кириону о назначении на
должность епархиального секретаря
Т. Автономова.**

6 сентября 1906г.

Г. Товарищ Обер-Прокурора Святейшаго Синода отношением от 18 июля с. г. за №5788 уведомил меня, что он не находит возможным согласиться на испрашиваемое

Вашим преосвященством назначение на должность секретаря подведомственной Вам епархиальной канцелярии Каркадиновскаго, человека еще молодого и за свою весьма краткую службу не имевшаго возможности приобрести надлежащий опыт и необходимыя знания, и с своей стороны признал справедливым и необходимым предоставить должность секретаря Сухумской епархиальной канцелярии г. Автономову как человеку опытному и обладающему необходимыми знаниями. От 28 июля я просил Ваше преосвященство уведомить меня, не встречается ли с Вашей стороны каких либо особых препятствий к перемещению г. Автономова на должность секретаря Сухумской епархиальной канцелярии, и если нет таковых, то не признаете ли возможным представить его.

Не получив ответа от Вашего преосвященства доселе, я 3 сего сентября переместил секретаря Гурийско-Мингрельской епархиальной канцелярии Автономова на такую же должность в Сухумскую епархиальную канцелярию.

О чем и имею честь уведомить Ваше преосвященство.

Прося Ваших молитв, с совершенным почтением и братскою о Христе любовью имею честь быть Вашего преосвященства покорнейшим слугою.

Никон, архиепископ Карталинский и Кахетинский, экзарх Грузии.

ცხობ, ფ. 1458, აღწ. 1, ს. 176, ფ. 9.

**№54. სოხუმის ეპისკოპოს კირიონის წერილი
ი. ჩიჯავაძისადმი სოხუმის ეპარქიის
მიმოხილვის შესახებ**

1906 წლის 12 სექტემბერი

მამაო წმინდაო!

ამ თვის ექვსს გავემგზავრე მოსახილველად აფხაზეთისა, იმ დამეს დრანდის (ძველი დანდარი) მონასტერში დავრჩი, რომლის წინამძღვრადაც მე ვითვლები (იხ. კომენტ. 85 – ჯ. გ.). მეორე დღეს გზა და გზა აფხაზეთის სამრევლოები ვნახე, მომეტებული ნაწილი ეკლესიებისა და სკოლებისა უბედურ მდგომარეობაშია. რელიგიური რყევის წყალობით ქრისტიანობა აქ ძვალ-რბილში ვერ გასჯდომიათ, ვერ ქცეულა იგი მაღალი ზნეობის საჭიროებათ, - აფხაზების გულში ვერ გაუდგამს მას ფესვები. ზოგი მათგანი მხოლოდ სახელით ითვლებიან ქრისტიანებათ, ნამდვილათ კი მაჰმადიანობას აღიარებენ, რადგან ეს სარწმუნოება უფრო აკმაყოფილებს მათ მოთხოვნილებებს და ზნე-ჩვეულებათა. ამასთან მაჰმადიანობა უფრო შეესაბამება მათ აწინდელ შეხედულებას და დაბალ კულტურას. აქაური ეპისკოპოსები რევიზიაზედ რომ მოვიდოდნენ რომელიმე საზოგადოებაში, მაშინვე ადმინისტრაცია და ადგილობრივი თავადაზნაურობა სხვა ცერემონიათა შორის შეაგროვებდნენ ნებით თუ ძალით 1000-2000 აფხაზს და ეპისკოპოსის თანდასწრებით მოჰნათლავდნენ. ამას დიდი წვალება არ უნდოდა, მონათვლა ძაან სადად ხდებოდა. ხალხს შეაგროვებდნენ დიდ-პატარას, წყალში შერეკავდნენ და მონათლამდნენ, ამის შემდეგ ელვის სისწრაფით მიფრინავდნენ დეკემბი პეტერბურგს, თბილისს. ჩემთვისაც სურდათ ეს უსაჭიროესი ნაწილი მიმოხილვისა გაემართად, „ათასამდე კაცს მოგანათლინებთო“, მითხრეს, მაგრამ ამნაირ მონათვლაზედ უარი განვაცხადე და ვურჩიე ჯერ რიგიანად შეემზადებინათ იგინი და მერე, როდესაც დარწმუნდებოდნენ მათ გულწრფელ გადაწყვეტილებაზედ, მოენათლათ. არსენი

ეპისკოპოსს, - დათან და აბისონის⁹² წილიც ჰხდომია მას, - ქართული საეკლესიო წიგნები აფხაზეთში თურმე სულ დაუგლეჯია და ბარბაროსული წესით გაუწყვია, იგი თურმე დიდის ზიზლით ექცეოდა ყველა ქართველს და ქართულს.

იმ ღამეს (7-ს) ახლად დაფუძნებული მოქვის დედათა მონასტერში⁹³ ვიყავი, შევემზადე და მეორე დღეს ვსწირე. წირვაზედ ხალხი საკმარისი დაესწრო. ღრმად მოხუცებულებს აქ არ ახსოვთ, რომ მღვდელმთავარს აქ ეწიროს როდისმე. წირვა ქართულ-რუსული იყო. წირვის შემდეგ სიტყვა ვსტევი ზნეობაზედ და მორჩილებაზედ. ჩემი სიტყვა გამოიწვია მოლოზნების ერთმანეთში მტრობამ და საჩივრებმა, მოლოზნები ერთმანეთსა სჭამენ.

მოქვის მონასტერი მთლად თლილი ქვისაგან არის აშენებული მაღლობზედ მდინარის ნაპირას და მშვენიერიცაა. შინაური მისი გეგმა წააგავს ალავერდს, მხოლოდ უფრო მომცროა და გუმბათი დაბალი აქვს. ამ სამი წლის წინად უძალადნით, ჩამოურთმევიათ მრევლისათვის და დედათა მონასტრად გადაუქცევიათ. მოლოზნებს შეწირულობით შიგნით გაუთეთრებიათ, თუნუქა გადაუხურნიათ, ხატები, შესამოსი და ზარები შემწირველებისაგან შეუგროვებიათ, რუსულ ენაზედ წირვა-ლოცვა შემოუღიათ და მთლად დაჰპატრონებიან ამ დიდებულ ტაძარს, რომელშიაც 114 მოლოზანი ითვლება. ესეთივე საქმე დაუმართნიათ დრანდის მონასტრისათვის, რომელიც სამრევლო ეკლესიათ ყოფილა, მრევლისათვის ჩამოურთმევიათ, დიდი მამული მიუზომიათ, მთელი ეკლესიებიც ზედ მიუწერიათ და მამათა მონასტრად გადაუქცევიათ⁹⁴. ამგვარი საქმენი საგმირონი აქ ბევრი ჩაუდენიათ.

სადილად მონასტერში აბხაზების თავადაზნაურები იყვნენ, - მე მათ მოვავონე ძველებური ქართველ-აფხაზთ ძმური განწყობილება და კავშირი, დავასახელე მრავალი შესანიშნავი ტაძარი და მაგრე ქართველთაგან მათთვის აშენებული და ამასთან – ვუჩვენე ის სამწუხარო მოვლენა, რომელმაც ამ ბოლო დროს თავი იჩინა ამ ორ მეზობელ და ერთ მიწაწყლის ერთა შორის. იმათ თქვეს: ეგ სულ მტრების ხრიკები იყოვო; მითხრეს თქვენს აქ დანიშვნას დიდის სიხარულით მივეგებეთო, რადგანაც თქვენ, როგორც აქაური ქვეყნის შვილმა, ჩვენი ზნე-ჩვეულება, ხასიათი და საჭიროება კარგად იცითო და ყველას ადვილად მოუნახამთ წამალსო. მე ვუამბე მათ ოდესის უნივერსიტეტის პროფესორის (რექტორის თანაშემწის) ა. ი. აღმაზოვის მიერ თქმული სიტყვები, რომელმაც, როგორც ჩემმა ძველმა ნაცნობმა და მეგობარმა გადმომცა შემდეგი: „სოხუმიდან ორი წერილი მომივიდა ჩემი ნაცნობისგანო (ნაცნობის სახელი ვერ ვათქმევინე, მე კი მგონია არსენი ეპისკოპოსის მეგობრის პროფესორი ოსტროუმოვისაგან უნდა მიეღო), რომლებშიც მატყობინებდა, რომ როგორც კი მოვა კირიონი, აფხაზები მას მაშინვე მოჰკლავენო“. ამის პასუხად მითხრეს: ეგ ენაა მტრისაო, მათ ალბათ უნდოდათ თქვენ აქ არ მოსულიყავითო, და ამიტომ სურდათ შეეშინებინეთ. აკი არც დავიჯერე და ვერც შემაშინეს მეთქი, ამის დასამტკიცებლად პირველი მიმოხილვა ჩემი ახალი ეპარხიისა აფხაზეთიდან დავიწყე და აი ეხლა თქვენთან ისე ვგრძნობ, როგორც საკუთარ ოჯახში.

წირვის შემდეგ სადილად მონასტრის დამფუძნებელთან ვიყავით. დავლიე აფხაზთა ერის სადღეგრძელო და ვსთხოვე აფხაზურად ემღერათ. ორი სიმღერა თქვეს. კილო ძაან წააგავს ოსურ

სიმღერებს, თვით სიმღერებში ჩასართავად ვარადლოსაც ხმარობენ. საზოგადოდ კილო ამათ სიმღერებისა ნაღვლიანია. ლექსები თითქმის არა ჰქონიათ. ძალიან დაქვეითებული ხალხია, - მდიდარ ბუნებას ესენი გაუზარმაცებია. მეგრელები რომ არ იყვნენ აფხაზეთში, ესენი სიმშილით დაიხოცებიათ, რადგანაც მათ მამულებს საიხელით მეგრელები მუშაობენ. მთელი აფხაზეთი მეგრელებით არის სამსე. მღვდელი, დიაკონი, სოფლის მწერალი, მასწავლებელი, ვაჭარი, მუშაკი – სულ მეგრელები არიან. ზოგ სოფლებში აფხაზებს თავისი ენა დავიწყებით, მეგრულად ლაპარაკობენ და მეგრელებად სთვლიან თავის თავს. ოჩამჩირეს ბლადოჩინმა დ. მარღანიამ, რომელიც დაბადებით აფხაზია და ქართველებს მოყვარულად არა უცქერის, სთქვა: „ბატონო, როგორც ევროპაში ფრანგულია გავრცელებული და მიღებული, ისე ჩვენს აფხაზეთში მეგრული“. მართლაც აფხაზების ფაილები დიდი ხანია რაც დახსნილია. ახლო მომავალი აქ მეგრელებისაა, ამათ დარჩებათ შავი ზღვის ნაპირი და როგორც კოლონიზატორები ჩვენ ტომში, განსაკუთრებით კავკასიაში ამათ ბადალი არა ჰყავთ. რაც ინგლისელებისათვის ინდოეთია, ის მეგრელებისათვის აბხაზეთია⁹⁵.

9-ს ოჩამჩირეში მივედი და საღამოს ლოცვაზე ვიყავი. საყდარში ტარასი ქართულ წიგნებს კითხულობდა და განაცვიფრა ჩვენებურმა კითხვის კილომ აქაურები. ადგილობრივმა საზოგადოებამ მთხოვა მეორე დღეს, კვირას, მეწირა, მაგრამ მთავრები და შესამოსები წინ გასტუმრებული მყავდა და არც მგალობლები ჰყოლიათ ოჩამჩირეში. წირვას დიდი საზოგადოება დაესწრო, გამოსვლისას სიტყვით მივმართე მათ ქართველების მნიშვნელობაზედ მისიონერულ და განათლების

ასპარეზზედ, განვუმარტე აგრეთვე მნიშვნელობა წირვა-ლოცვისა სამშობლო ენაზედ. ოჩამჩირლებმა დეპუტაცია გამოგზავნეს ჩემთან, რომელმაც მომილოცა მშვიდობით მოსვლა, - პურ-მარილით მოსვლისას მომეგებნენ. აბხაზების სოფლებშიაც ყველგან პურ-მარილით მხვდებოდნენ. ოჩამჩირლების დეპუტაციამ მთხოვა დახმარება, რომ მუდამ ქართული წირვა-ლოცვა ჰქონდეთ, - მე ვურჩიე ქართული ხორო გაეწყოთ და სკოლა გაეხსნათ ქართული ენის სასწავლებლად. საზოგადოებამ სიტყვა მომცა, რომ აასრულებენ ჩემს რჩევას, ხოროსთვის გადასწყვიტეს წელიწადში 300 მანეთი გადაიხადონ. 100 მანეთიც მე ვუთხარი ეკლესიის შემოსავლიდან მიეცათ. ოჩამჩირეში 97% მცხოვრებლებისა ყოფილა ქართველები (მარგალები). თუმცა აქ წირვა-ლოცვა ქართულის ენაზედ ოფიციალურად დაშლილი ყოფილა, მაგრამ ძალა დაუტანებია საზოგადოებას მღვდელ-დიაკვნისთვის და ქართული წირვა-ლოცვა გაუჩაღებიათ.

10-ს ღამე გავატარე ჩემს მონასტერში - დრანდაში. მეორე დღეს დილით ვნახე დრანდის მთაში გვირაბები, ძველად გამოკვეთილი მდინარის პირამდის. მერე წავედი ახლომდებარე ქილის სანახავად. ქილა წარმოადგენს პატარა მონასტერს, რომელშიაც ოცამდე ბერია და კარგა დიდი ვენახია გაშენებული მის გარშემო. ამ ქილის ახლო სახლობენ ესტონები და მეგრელები. მეორე ქილის ნახვა ვეღარ მოვასწარ. მონასტრის წიგნთსაცავში ექვსი ხელნაწერი ვნახე ქართული, რომლებიც დრანდის მონასტერს დარჩენია მღვდელმონაზონ ცნობილი კალისტრატესაგან (დოკ. №62 - ჯ. გ.). ორი მათგანი ტყავზეა ნაწერი და დანარჩენი ქაღალდზედ. ერთი უფრო უძველესი ხელითნაწერი ეკუთვნის მეათე-მეთერთმეტე საუკუნეს.

მიმოხილვას ექვს დღეს მოუნდი და 11-ს საღამოზედ ჩამოვედი ცხუმში. აბხაზებს ძაან უკვირდათ ჩემი ცხენზედ ჯდომა. გზა კოდორის უჩასტკაში მეტად გაფუჭებული იყო ნიაღვრისაგან და ხშირად მიხდებოდა ცხენით მოგზაურობა. სამღვდელოების კრების შემდეგ მიინდა ნოვოროსიისკში წავიდე⁹⁶ მოსახილველად ჩერნომორის გუბერნიისა და მერე იქნებ სართველოდ სოფელში წავიდე ორიოდე დღით. აქეთ ჩამოიარე პეტერბურგიდან, იქნება ერთად მოვახერხოთ წასვლა აქედან. შემატყობინე მანდიდან როდის გამოივლი.

მ. კ.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირონის ფონდი, ს. 285.

**№55. Прошение жителей г. Сухуми грузинской
национальности на имя епископа Сухумского
Кириона о постройке в городе отдельной
церкви для них и резолюция архиерея**

14 сентября 1906г.

Его Преосвященству
Епископу Сухумскому Кириону

1906г. сентября 14-го дня мы, нижеподписавшиеся прихожане-грузины, проживающие в г. Сухуме, обсудив вопрос о необходимости для своего развития и совершенствования в религиозно-нравственном отношении, устройства отдельной церкви, в целях

естественности и удобства выслушивания богослужения на понятном всем и каждому из нас доступном родном языке, единогласно постановили просить Ваше преосвященство:

1. Благославить и разрешить дело начатия постройки отдельной церкви для грузинского населения г. Сухума; утвердить для этой намеченной цели избранный комитет под председательством Агати Шервашидзе⁹⁷ в составе: г-жи Нина И. Алоизи, Ивана Цецхладзе, В. Л. Горгичидзе, Т. М. Габуния, священник Мих. Гвазава, Баху Туркия, Луки Топуридзе, Степана Туркия, Ростом Каранадзе, Агия Тенейшвили, Бечу Карчава, Андрея Бжалава, Григория Надареишвили, Дмитрия Болквадзе, Мелитона Киртадзе.

2. Приписать к этой церкви и проектируемое новое кладбище города Сухума, вопрос о котором возбужден в Сухумской городской Думе.

3. Ассигновать из имеющихся в распоряжении разных церквей и монастырей Сухумской епархии свободных сумм известную часть на субсидию этого дела⁹⁸.

1. ფარნა გიორგის ძე ჩაბრავა	13. გიორგი ლადიძე (?)
2. Нестор Ахвледиани	14. ნესტორ ნოდია
3. არჩ. ?	15. ბესა ჟვანია
4. დიმიტრი სანაია	16. მისა ღურჯია
5. სპირიდონ ღუნდუა	17. ლუკა სისარულიძე
6. ივან ხოფერია	18. ?
7. ვლადიმერ ბარელიძე	19. თომა შანავა
8. ანტონ ჯავახია	20. ნესტორ მელაძე
9. ბახვა გონელეიშვილი	21. ფარნაოზ კაკაბაძე
10. ნესტორ გონელეიშვილი	22. (ვ)ლადიმერ ბახტაძე
11. პეტრე ქოიავა	23. ბიქტორ ხუროძე
12. იროდიონ სანოძე	24. ?
	25. ივანე წიგწივაძე

26. კაინ ჩიქვანი
27. კოლია წიგწივაძე
28. გუჯუ ?
29. ზოსიმე ჩიქვანი
30. ალექსანდრე ჭავჭავანიძე
31. მოსე პირუმოვი
32. ვარლამ ჭანტუაშვილი
33. ?
34. მიხა საჯაია
35. ღათა ჯაიანი
36. ვლადიმერ ტუსკია
37. ვალიკო ბახტაძე
38. ივან ჩხეტიანი
39. ალექსი ბახტაძე
40. მიხა დონაძე
41. სანდრო ყურაშვილი
42. სოლომონ ჯუღუშვილი
43. ამბროსი მელაძე
44. ვასილ ჩაკვეტაძე
45. ვლადიმერ ცეკელიძე
46. მიხაილ ხარბელია
47. გიორგი დინამიძე
48. ყარამან ჩაჩავა
49. მაცო ჩაჩავა
50. ილია თოფურაძე
51. ალექსანდრე კაკაბაძე
52. მარკოზი გადილია
53. ნიკო ?
54. ლევან ხაინძე
55. ვანო კაკაბაძე
56. ერმილე ჭოხონელიძე
57. ?
58. ვლადიმერ არჩაბაძე
59. სიმონ ესებუა
60. ჩაგუ გვასალია
61. დათიკო მელიქაძე
62. ერასტო ქუჩულორაძე
63. პარმენ სუბუტია
64. დ. ჯღანჯავა
65. ალექსი გაგუა

66. ?
67. ათანასე პერიტაია
68. ანტონ გახოკიძე
69. კოლია მიქიაშვილი
70. დავით ქოთავა
71. გიგო მიქაშტაძე
72. ალექსანდრე ჭავჭავანიძე
73. ივანე ჟვანია
74. რემა ზაქარაია
75. ევგენი როგავა (?)
76. იაკობ პიტახია
77. მ. მასხარაშვილი
78. ა. კიკვაძე
79. ბათლომე გიგოშვილი
80. მანუჩარ გაბუნია
81. გიორგი თურქია
82. მიხო ბეჟანიძე,
ქობალია(?)
83. ბიქტორ ბახტაძე
84. მიხეილ ჟვანია
85. ი. ხუროძე
86. კოსტა დოჭვირი
87. ი. კემლარია
88. ა. ნორაკიძე
89. სოლომონ თევზაია
90. С. Джанашия
91. ივლიანე ლაბარტყავა
92. ივანე ბურჭულაძე
93. ილარიონ მაღლაკელიძე
94. ალექსი ჯორჯიკია
95. ფილიპე წოწონავა
96. ივლიანე ტაბიძე
97. დიმიტრი ტაბიძე
98. Коста Почхуа
99. ესტატე ადამია
100. სერაპიონ ?
101. ალათა თოფურაძე
102. ანტონ ჩაჩავა
103. შამში თოფურაძე
104. ივანე გალოგრე

105. ერმილე ?
106. მოსე გაგუა
107. ?
108. სარდიონ მიქაძე
109. ირინა ხურცია
110. ოსიკო კაკუბერი
111. გ. კაკუბერი
112. შავარდენ გიგინეიშვილი
113. ლევან კანკავა
114. პესუ ცომაია
115. ?
116. ? (ორი პიროვნება
იწონებს ეკლესიის
მშენებლობის იდეას,
მაგრამ არ ეთანხმება
მხოლოდ კომიტეტის
ზოგიერთი წევრის
არჩევას)
117. დარიკო თოფურბე
118. პელაგია ჯიქია
119. Димитрий
Мгалоблишвили
120. ალექსანდრე ბეჟანის ძე
სანაძე
121. ისლამ გაბუნია
122. ყორიმ გაბუნია
123. Симон Джгамадзе
124. ერთუშე სუბონია (?)
125. ივანე კაკუბერი
126. იონა ძაძამია
127. მიხეილ ჩხეტაძე (?)
128. ვლადიმერ
კინწურაშვილი
129. სპირიდონ მიმინოშვილი
130. ალექსი ხომერიკი
131. ა. მაჭავარიანი
132. ნიკო ათაბეგოვი
133. გერმოგენ გვაზავა
134. გიორგი სანიკიძე
135. ალექსი სიმონია
136. ევგენი ცაგარეიშვილი
137. ივანე კინწურაშვილი
138. ბიჭიკო იოსელიანი
139. ივანე მიქაძე
140. არმონდი მიქაძე
141. ა. გაბუნია
142. თათა ჯოლოხავა
143. ბესარიონ ქორქია
144. სამსონ ნინუა
145. სიმონ გოცირიძე
146. დიმიტრი გუგუშვილი
147. კოლია ნინუა
148. პროკოპი ვაჩნაძე
149. Г. Сафаров
150. Сергей Абрамов
151. ვანო ბუნუკურიძე
152. კუკა რატვიანი
153. Темраз Ратиани
154. დიმიტრი ნადარეიშვილი
155. ნინა გვაზავა
156. პავლე გვასალია
157. არჩილ გვასალია
158. ბიქტორ მიქიაშვილი
159. დათიკი ?
160. მიხა ბოკუჩავა
161. გ. ქავთარაძე
162. ტერე ნასარაია
163. მიხა ხელაშვილი
164. ვლადიმერ ფანცულაია
165. ნესტორ გაბრიელის ძე
მილორავა
166. იულო ჩარკვიანი
167. Силован Абшилава
168. სიმონ მუშეუდიანი
169. კონდრატე ნაჭყებია
170. პესუ ოჩიგავა
171. ?
172. ვასილ ივანეს ძე
კირთაძე
173. არჩილ ჭითავა
174. ? ჭითავა

175. დუტუ ჭითავა
176. მიხეილ ჭითავა
177. დიმიტრი ქობულია
178. ბესარიონ გაბუნია
179. ვლადიმერ მისაბიშვილი
180. ი. ქოიავა
181. კოლია ჭავჭავანიძე
182. ა. ნაკაშიძე
183. ალექსანდრე ?
184. გიორგი ჭელიძე
185. ნიკიფორე ჭელიძე
186. ანბაკო ფოფხაძე
187. ამირან მიქაუტაძე
188. გიორგი ჯუმუხაძე
189. ერასტო ბასილაია
190. ვანო გიგინეიშვილი
191. Спиридон Цеквава
192. ალექსი გეგეშიძე
193. ილაკრი ჯმუხაძე
194. ანასტასია გუგუშვილი
195. პავლე ტაბიძე
196. კირილე გაბუნია
197. ოტია შვანია
198. ანტონ ადამია
199. ვასილ სურმავა
200. სიკო ჯახია
201. სპირიდონ დავითულიანი
202. ?
203. რაფდენ ტყებუჩავა
204. მელიქო ბერაძე
205. ?
206. ვლადიმერ სალაყაია
207. აკაკი სალაყაია
208. ეგნატე გეგენავა
209. ივანე დავითის ძე
- კეთალაძე
210. Баграტ ?
211. ესტატე სანაია
212. სიმონ მატახირია
213. ი. მილორავა

214. პავლე მილორავა
215. ო. გვაზავა
216. ტარასი ფაცაცია
217. ნესტორ ჩილაჩავა
218. ნესტორ ფანცულაია
219. ვასილ ცხომარია
220. ერმილე ტაბიძე
221. ანტონ ბალანჩივაძე
222. ივანე იოსების ძე
- გეგეჭკორი
223. ივანე გულია
224. ფართესუ შვანია
225. მისა მასხარაშვილი
226. ლევან გიგინეიშვილი
227. დათა ჭეუია
228. ნიკო თოდუა
229. იოსებ ლოლუა
230. ლეონტი რატიანი
231. გრ. ი. გვაზავა
232. არჩილ ?
233. დავით ?
234. ალექსანდრე რატიანი
235. სარდიონ საბაშვილი
236. ს. პ. ბალავაძე
237. ნ. თომა კირცხალია
238. Харитон Окуджава
239. Владимир Казмава
240. დიმიტრი ჭავჭავანიძე
241. ბახვა გაბუნია
242. ?
243. Л. Григориев (თუ გრიგოლია – ჯ. გ.)
244. მისა დავითაია
245. გიორგი ღაჭავაძე
246. კნიაზ ჯოტო შერვაშიძე
247. ანტონ ქანთარია
248. Георгий Чавчанидзе
249. ?
250. ?
251. ალექსი კვაშილავა

252. ბარბაღე ნადარეიშვილი
 253. აქესენტი ნადარეიშვილი
 254. ი. ბჟალავა
 255. ბახვა გუგუშვილი
 256. ანტონ კიზირია
 257. მაქსიმე გეგენავა
 258. ბეგლარ ქუთათელაძე
 259. ალექსანდრე ჩიტაძე
 260. ფარნა გაბუნია
 261. ?
 262. ?
 263. ?
 264. Василий Шургая
 265. ?
 266. კ. ხურცია
 267. დათო შურღაია
 268. ტასია გაბილაია
 269. გრიგორ ურიდია
 270. ალექსანდრე სანიკიძე
 271. მელიტონ პაპასკირი
 272. ალექსანდრე
 საბახტარაშვილი
 273. იოსებ გერასიმეს ძე
 სიჭინავა
 274. ?
 275. ბეგლარ მიქაძე
 276. პორფილე კვანტალიანი
 277. Дзико Пацация
 278. კოწია ჩიქოვანი
 279. ნესტორ მასხარაშვილი
 280. ელიზბარ ?
 281. ?
 282. იასონ ფანცულაია
 283. ერასტო ჯავახია
 284. არსენი პაპასკირი
 285. ილიკო ჩიქოვანი
 286. გიორგი ?
 287. ნიკოლოზ რურუა
 288. ნიკო ბუკია
 289. ქ. პ. ბუკია
 290. თედორე ბუკია
 291. მ. კურაძე
 292. ისიდორე გოგია
 293. ფარნა კარბაია
 294. ?
 295. ერმილე ჭელიძე
 296. ლავრენტ ჭელიძე
 297. კოსტა ჩარგეიშვილი
 298. ა. კიღურაძე
 299. პავლე ჭელია
 300. სამსონ ნადარეიშვილი
 301. კონსტანტინე
 კინწურაშვილი
 302. ვარლამ ნიკიფორეს ძე
 მიქაძე
 303. ილარიონ გაბუნია
 304. კოსტა ურიდია
 305. ბახვა ჩხეიძე
 306. დავით ჭანტურია
 307. ფილიპე ოზიგავა
 308. ბიქტორ ეჯიბია
 309. მოსე ჭელიძე
 310. ბესარიონ ქოიავა
 311. ალექსი ქოიავა
 312. ტიმოთე ანუა
 313. პარმენ ჭელიძე
 314. ევთიმე ჩალიგავა
 315. გ. გურაბანიძე
 316. გერასიმე ?
 317. ?
 318. ილიკო ხომერიკი
 319. ერმილე არობელიძე
 320. ?
 321. კონსტანტინე ?
 322. მელიტონ ღლონტი
 323. სიკო თურქია
 324. მიხაილ მაღლაკელიძე
 325. ნესტორ მაღლაკელიძე
 326. ივანე ღლონტი
 327. ნიკო ლომია
 328. ანტონ კობახიძე

- 329.თეიმურაზ ფოფხაძე
- 330.პეტრე გაბუნია
- 331. ?
- 332. ?
- 333. ?
- 334. ?
- 335.პორფილე უგულავა
- 336.ნ. ერქომაიშვილი
- 337.გ. ერქომაიშვილი
- 338.ფ. ერქომაიშვილი
- 339.ილარიონ გაბუნია
- 340.სამსონ გაბუნია
- 341.იაკობ გაბუნია
- 342. ?
- 343.ოუენ (?) ლაბარტყავა
- 344.ელისე შოშიტაიშვილი
- 345.მარკოზ ჭანტურიძე
- 346.ბესარიონ გაბუნია
- 347.ჩიქოვანი
- 348. ?
- 349.გრიგოლ მიმინოშვილი
- 350.ლუკა ?
- 351.ლავრენტ კალანდია
- 352.იონა გიორგის ძე გაბუნია
- 353.ელისაბედ ოყუჯავა
- 354.ტარასი სიჭინავა
- 355.ათანასე სიჭინავა
- 356.ილარიონ შენგელაია
- 357.რაჟდენ შენგელაია
- 358.მაქსიმ ?
- 359.ანტონ მოსეს ძე გოჩე-ლიეშვილი
- 360.იოსებ უჩანეიშვილი
- 361.კალისტრატე ძაძამია
- 362.ვარლამ გოჩეელიშვილი
- 363.თედორე ჭითავა
- 364.იოსებ ბახტაძე
- 365.სოლომონ დარასელია
- 366. ?

- 367.იაკობ რევია
- 368.ბესარიონ ახალაია
- 369.პავლე
კალანდარიშვილი
- 370.თეიმურაზ ციგუა
- 371.ალექსი ფიფია
- 372.ვლადიმერ მიქაძე
- 373.ნესტორ ზოდელავა
- 374.რაჟდენ ზედანია
- 375.ისაია ბოკუჩავა
- 376.შადვა კოტია
- 377.ივანე ტაბაღუვა
- 378.ივანე გეგენავა
- 379.ლავრენტ ცქვიტარია
- 380.კოწია ?
- 381.იაკოვ ხობელია
- 382.იოსებ ეფრემის ძე თენეიშვილი
- 383.ფარნა კუკულავა
- 384.პეტრე სიმონია
- 385.ბესარიონ ფანცულაია
- 386.გიორგი მაჭარაძე
- 387.ანტონ ხუნწარია
- 388.ვლადიმერ ბაღათურია
- 389.ვანო კვანტალიანი
- 390.სტეფან ბულისქირია
- 391.ი. ფოჩხუა
- 392.რაჟდენ წითლიძე
- 393.ვანო ფირცხალავა
- 394.იგორ პავლეს ძე ბაკურია
- 395.გიორგი გულია
- 396.ვალერიან ლიფონავა
- 397.ნესტორ ჯოჯუა
- 398.პორფირ ლოლუა
- 399.ივანე ?
- 400.ალექსი ჯგერენაია
- 401.გრიგოლ დოლობერიძე
- 402.მელიტონ ფირცხალავა
- 403.ალექსი ქუთელია

404.ხ. გვასალია
405.გ. მიქავა
406.ანტონ ჩიქვანია
407.ივანე კაკუშაძე
408.ლავრენტ ბალათურია
409.ლევარსი მესხი
410.ჩაგუ ?
411.ალექსანდრე ცეკვავა
412.ლუკა შელია (?)
413.?
414.ანტონ მესხია
415.ოსებ გვასალია
416.გრიგოლ ფიცხელავა
417.მიხა ხურცილავა
418.რაჟდენ წითლიძე
419.ალექსი ?
420.ალექსანდრე ჯახუვა
421.?
422.ნიკო სიჭინავა
423.ნიკიფორ ჩარგეიშვილი
424.ლევან სიჭინავა
425.დიმიტრი სიჭინავა
426.დიმიტრი ზოდელავა
427.თედორე შელეგია
428.?
429.?
430.გიორგი იოსელიანი
431.პარმენ შენგელია
432.დიმიტრი კვანტალიანი
433.ანტონ ბალათურია
434.გიორგი ?
435.ოსებ ჯინჯოლავა
436.ბ. ჯანჯღავა
437.ნესტორ ფაჩულია
438.ზოსიმე კინწურაშვილი
439.გიორგი კვაშილავა (?)
440.ვლადიმერ ?
441.ვარლამ ანჯაფარია
442.სტეფანე ჯაფარიძე
443.ალექსი სიჭინავა

444.გ. თავაძე
445.კალისტრატე ?
446.ლავრენტი ბერაია
447.მიხაილ ხოპერია
448.უ. შამათავა
449.სოლომონ ?
450.იასონ სალუქვაძე
451.ივანე ეზაკელი
452.იორამ შენგელია
453.?
454.სამსონ დავითის ძე
მაღნარაძე
455.ალექსი პატარიძე
456.გერასიმ ?
457.კონსტანტინე
ჯღანჯღავა
458.იულიან ჯღანჯღავა
459.გ. რუსია
460.ოსებ ნიკოს ძე
კემლარია
461.?
462.იორდან კაცია
463.სერაპიონ ?
464.იონა გრიგოლია
465.თავადი რაჟდენ
მიქელაძე
466.?
467.?
468.გიგო ცეკვავა
469.ივანე ჭითავა
470.ანდრო სიჭინავა
471.?
472.ექთიმე გვაზაბია
473.გიგო კობახიძე
474.დიმიტრი შენგელია
475.?
476.ივანე ჩუკაშვილი
477.პლატონ ?
478.ს. ბარკალაია
479.Николай Пирумов
480.?

481. პლატონ გვაზავა (?)
482. ილარიონ ძაგანია
483. ფილიპე სერგია
484. იოსებ ცეკვავა
485. მელიტონ ყურუა
486. მიხაილ ნადარაია
487. კირილე რევია
488. დიმიტრი სარჯველაძე
489. თომა ჩაგუნავა
490. ლუკა ახალაია
491. კირილე ურიდია
492. ალექსანდრა ჩიჩუა
493. ლევან ტყეშელაშვილი
494. დიმიტრი თურქია
495. დავით ჯანჯღავა
496. ?
497. სვიმონ სიჭინავა

498. იონა სიჭინავა
499. ტ. ჩიქოვანი
500. გუთუ ცომაია
501. ალექსი კაცია
502. ესტატე ძიგუა
503. ივანე არჩვაძე
504. მარკოზ გუგუშვილი
505. გრიგოლ შამათავა
506. ?
507. ?
508. თ. სახოკია
509. ანდრო ბჟაღავა
510. სერგო ცანავა
511. გრიგოლ ნაჭყებია

(Резолюция еп.
Кириона): Комитет
утверждается в
указанном составе.
Надеюсь, что это святое
дело увенчается успехом.
Призываю всякие
благословения на труды
членов комитета. Е. К. 27
сентября 1906г.

ცხია, ფ. 1458, აღწ. 1, ს. 176,
ფ. 12-16ა.

№56. Прошение благочинных и депутатов на имя епископа Сухумского Кириона об освобождении с занимаемой должности секретаря канцелярии Т. Автономова

22 сентября 1906г.

Его Преосвященству Кириону, Епископу Сухумскому

Нынешний секретарь Сухумской епархии Тихон Васильевич Автономов до 1904 года состоял помощником секретаря оной же канцелярии. Своею неуживчивостью, невежливым обращением как к служащим в канцелярии, так и особенно к священно-церковно-служителям он заслужил полное презрение со стороны духовенства. В начале 1904 года мы освободились от Автономова. Он был переведен секретарем Гурийско-Мингрельской епархиальной канцелярии. В Поти он не мог остаться даже два года. Там безхарактерность его – неуживчивость, невежество, а так же чрезмерная, ненужная формальность по канцелярии обнаружили еще сильнее. Кроме того, Гурийско-Мингрельское духовенство возмущено было и тем, что г. Автономов, состоящий при главе епархии, не подчиняется законам православной церкви, фактически отрицает брак, ведет развратную жизнь, имея любовницу. Все это вызвало то, что духовенство Гурийско-Мингрельской епархии потребовало удаления Автономова от достоинства секретаря и объявило ему бойкот⁹⁹. К духовенству епархии присоединились и служащие в епархиальной канцелярии, которым особенно трудно было служить при неуживчивом Автономове. К нашему

великому огорчению, г-на Автономова мы уже видим секретарем Сухумской канцелярии. Мы не можем помириться с фактом назначения его в Сухум.

Ввиду указанных оснований, покорнейше просим Ваше преосвященство удалить его, Автономова и заместить его должность достойным лицом, знающим и местные языки, каковыми Автономов не владеет. В случае неудовлетворения настоящей просьбы духовенство вынуждено будет обратиться к высокому начальству.

Просители: священ. А. Чичинадзе, священ. Кон. Шония, священ. Авакум Топуридзе, მღვდელი დიმიტრი ხოჭოლავა, священ. Нестор Жордания, священ. В. Харебава, священник М. Гвазава, священ. Василий Макацария, священник Сильвестр Топуридзе, священник Иоанн Берулава, благоч. священ. С. Сванидзе, благоч. священ. Дмит. Маргания, благоч. священ. И. Кавжарадзе¹⁰⁰ ...

ცხია, ფ. 1458, აღწ. 1, ს. 176, ფ. 6.

**№57. ცხუმის ეპისკოპოსის კირიონის
წერილი ი. ჩიჯავაძისადმი აფხაზეთში
გაწეული მუშაობისა და სამომავლო
გეგმების შესახებ**

1906 წლის 28 სექტემბერი

მამაო წმინდაო!

სოხუმის ეპარქიაში ქართული საქმე თანდათან გამოკეთდა. წყნარა, მაგრამ პირდაპირ მივდივარ

მიზანთან. ამ თვის 18-დან ქ. სოხუმში ეპარხიალური სამღვდელოების კრება მქონდა. ყველა ბლალოჩინი და დეპუტატები დავიბარე. თორმეტი კითხვა მე დაუვნიშნე და ექვსიც ჩემის ნებართვით დააყენეს. გამოცხადებისას სიტყვა ვუთხარი, რომელშიც განვუმარტე მათ მნიშვნელობა ამ პირველ საერთო ეპარხიის სამღვდელოების კრებისა და წინადადებულთა კითხვათა. თავმჯდომარედ ამოირჩიეს ბლალოჩინი ს. სვანიძე, საქმის სწარმოებლად მღვდელი ნ. ჟორდანიას. ეს პირველი გამარჯვება ქართველებისა ვერ ეჭაშნიკათ აქამომდის ბატონობას ჩვეულთ ჩრდილოელებს. ყველა კითხვები აუჩქარებლივ და გულდასმით გაარჩიეს. თუმცა კრებაზედ ჩერნომორიის გუბერნიის სამღვდელოებას ყველანი თავაზიანათ და ზრდილობიანათ ექცეოდნენ, მაგრამ მათ თავი მაინც ვერ შეიმაგრეს და უკანასკნელ დღეს კრებას დემონსტრაციულად დაანებეს თავი. ამაზედ კრებას პროტოკოლი შეედგინა, და როცა ეს ოქმი მე წარმომიდგინეს, გავკიცხე მათი მოქმედება, რომელიც არ შეესაბამება მღვდლის მაღალ ხარისხს, ქრისტეს ენა პირში უდევთ და ამისთანა საქმეს კი სჩადიან. ესეც წმინდა ტრაპეზის მოსამსახურენი!

სამღვდელოების პირველმა კრებამ საზოგადოდ კარგი შთაბეჭდილება მოახდინა ყველაზედ. ბევრი დეპუტატი შესამჩნევად დახელოვნდა ლაპარაკში. პირველ სხდომაზედ თურმე ვერ ახერხებდნენ თათბირს, მერე კი თანდათან გაბედულად და მოფიქრებით დაიწყეს კამათი. ესეც, რასაკვირველია, სკოლაა, რომელშიც იწურთნებიან და ლაპარაკის უნარს იძენენ. ყველას დაეტყო გამოფხიზლება, ხალისი, სითამამე. ეს

ახალი სიოს ბრალია. დაჩაგრულთა და დევნულთა ახლა თავისუფლად ამოისუნთქეს.

მღვდელი ტ. ჯოხტაბერიძე გადმოვიყვანე გურია-სამეგრელოს ეპარქიიდან და კაპანაძის ადგილზედ სკოლების მეთვალყურედ დავნიშნე. ქართველ სემინარიელ მღვდლებს ვამრავლებ, მომავალ ეპარხიალურ სამმართველოს წევრებად გამომადგებიან.

მამაო! მეხუთე მოხსენებისათვის მასალა გთხოვე (რუსის თბილისის მღვდლების ორივე დადგენილების კოპიოები¹⁰¹, გურია-სამეგრელოს პეტიცია...), შენ დამპირდი და აქამომდე კი არ მომსვლია. აქედან დელეგატებით გაუვლით ამ მომავალ ღვინობისთვის 6-ს ეპისკოპოს გიორგის, ლეონიდი რიონის სტანციაზედ დაგეხვდება აბჯარ ასხმული და ბლლაძას ჩამოვიტანთ ქ. თბილისში. კედლები, მამავ, განზედ გასწიეთ.

გუშინ კომიტეტი დავამტკიცე ქართველთათვის ეკლესიის ასაშენებლად (დოკ. №55 – ჯ. გ.). ქალაქი ეკლესიისათვის და ქართულ სკოლისათვის კარგ ფართო ადგილს გვაძლევს. ამ ეკლესიასვე მივაწერ ახალ სასაფლაოს. ეკლესია წმ. ნინოს სახელზედ იქნება. ვერცხლის ხატი ტაძრისა ძვირფასი სამკაულიანი მინდა შევუკვეთო მოსკოვის ფაბრიკანტს ბ-ნ რინდინს. პირველ ღვინობისთვის ათონში ვარ მწირველი. სამს-დრანდაში ვაკურთხებ ეკედერს (დოკ. №58 – ჯ. გ.).

ე. კირიონი

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირიონის ფონდი, ს. 286.

**№58. ცხუმის ეპისკოპოსის კირიონის
წერილი ი. ჩიჯავაძისადმი ახალი ათონის
მონასტერში სტუმრობის შესახებ**

1906 წლის 4 ოქტომბერი

მამაო წმინდაო!

შემთხვევა წინათ ბევრი მქონდა ახალი ათონის ნახვისა, მაგრამ გული არ მიმიწევდა აქეთკენ, მაგრამ ახში (ბოლოს – ჯ. გ.) მაინც არ ამცდა. ღვინობისთვის ანუ მცხეთობისთვის პირველს ახალ ათონზედ ძველი ქართული საყდრის დღეობა იყო – პოკროვსკით გადაუკეთებიათ. ნამესტნიკმა მიმიწვია საწირველად. მე წაველი წინა დღით. გზა ათონის მონასტრამდის მშვენიერია. სულ 22 ვერსია. დრანდიდან დაწყებული სოხუმამდის და სოხუმიდან ახალ ათონამდის თითქმის 30 ვერსის მანძილზედ გაჭიმულია გ. დ. შერვაშიძეს მამული (გოფმაისტრისა). ათონის მთის ახლო ოც დღიურზედ მეტი ზვარი აქვს, რომლებშიც ვაზები ჩვენებურად არის გაშენებული – სარებზედ. როცა მივუახლოვდი თვით მონასტერს, ზარების ბრახა-ბრუხს ბოლო აღარა ჰქონდა. ათონის მონასტერმა ვერ მოახდინა ჩემზედ ისეთი შთაბეჭდილება, როგორიც წარმოდგენა მქონდა. მეტად აზვიადებენ მლოცველები და კალმოსნები ახალ ათონს. მართალია, ნამუშევარი ბევრია, მაგრამ ამის მეათედიც არ არის გაკეთებული, რასაც ამბობენ. 4000 მეტი დესეტიანა მიწა აქვთ, მეტოქეები (სადგომები – ჯ. გ.) და განსაკუთრებით დიდი შემოსავლიანი სალონის სათევზაოები. ამას ყოველწლიური სუფსიდია პანტელეიმონის ძველი

ათონის მონასტრიდან 25000-30000 მან. რომ მიუმატოთ, გამოვა, რომ ახალ ათონს შემოსავალი დიდი ძალი აქვს და ამოდენა შემოსავლის მიხედვით გაცილებით მეტი უნდა იყოს გაკეთებული, ვიდრე დღეს ვხედავთ.

მონასტერში ასავალ კიბეებზედ – უკეთ რომ ვთქვათ, დერებანში, რომელსაც წმინდა ალაყაფის კარებებს უწოდებენ, ქართულ წმინდანებს შეუფარებიათ თავი – ნინოს, შიოს და სხ. თითქო მათი შიგნით დახატვა დიდ მონასტერს დაამცირებდა. O, tempora, o, mores!¹⁰²

წირვაზედ ბევრი ხალხი იყო. გალობას არა უჭირდარა. წირვის შემდეგ გამოთხოვებისას სიტყვით მივმართე დიდ ტაძარში. სიტყვაში შევეხე ორ საგანს – ბერობის მნიშვნელობას და ეხლანდელ ბერთა დევნას. მისვლისთანავე დიდ ტაძარში წინამძღვარმა მომართვა ღვთისმშობლის მშვენიერი ვერცხლის ხატი მინაქრით შემკული. ერთი ვერსის მანძილზედ მონასტრიდან არის ძველი ქართული სიმონ კანანელის საყდარი. ეტლით მივედი ამ ეკლესიის სანახავად. ეკლესია, თუმცა მომცროა, მაგრამ მშვენიერი ნიმუშია ქართული გეგმისა. სამწუხაროდ, ქართული წვეტიანი გუმბათის მაგიერად შეკეთების დროს ხახვის თავი დაუდგამთ მისთვის. ამისთანავე მეტამორფოზა უქნიათ დრანდას, მოქვს და სხვა ეკლესიებში.

სიმონ კანანელის საყდართან ვნახე ჩახრიალა (ჩანჩქერი – ჯ. გ.) და ელექტრონის სტანცია. მონასტერში მიხვეულ-მოხვეული პატარა და რელსების რკინის გზაც არის და პატარა ვაგონებით ეზიდებიან ზევიდან კლდის ქვას და ხის მასალას. სადაც ხელმწიფეს დაუდგამს პირველად ფეხი ზღვისპირზედ¹⁰³, იქ ნიში დაუშენებიათ (მე მგონი ხისაა). მონასტერში და მის გარშემო თერთმეტი

ეკლესიაა და მათში ყოველ ცისმარე დღეს წირვა-ლოცვა ყოფილა. ზეთის ხილის ხეები (ფშატის ფერი აქვთ) ბევრი ჩაუყრიათ, მაგრამ კი ჯერ ზეთს არა ხდიან. შარშან შეუგროვებიათ 1154 ფუთი ზეთის ხილი, წელს უფრო მეტის იმედი აქვთ. წელიწადში მონასტერს უნდება 30 000 ფუთი ფქვილი, 4000 ფუთი კარტოფილი და სხვ... აქვთ კარგა დიდი ვენახი და მონასტრის ახლო უღვიათ ლიმონები და ფორთოხლები. მონასტერს აქვს წისქვილი წყლისაც და ელექტრონისაც. ელექტრონის მანქანა ხელმწიფეს უჩუქებია.

წინამძღვარი ამ მონასტრისა არხიმანდრიტი იერონი ღრმად მოხუცებული კაცია, სწავლა-განათლება მას არსად არ უგემნია, მაგრამ ზედ ეტყობა ენერგია და მაგარი ხასიათი. წინამძღვრის თანამდებობას ფაქტობრივად ასრულებს ნამესტნიკი ილარიონი. მონასტერში და მის ახლო-მახლო ქილებში ოცამდე მღვდელმონაზონია, ძმანი ექვსასამდეა. მონასტრის სახლებში ქირით მოუთავსებიათ ფოსტა-ტელეგრაფი, დამზოგველი კასა და პარახოდის სააგენტო. მონასტერში გახსნილია აბხაზთა ბავშვებისათვის ერთკლასიანი სკოლა, პანსიონით, რომელშიც 22 ბავშვია.

ოქტომბრის პირველსავე დავბრუნდი ცხუმში. მეორე დღეს სადილ შემდეგ სამ საათზედ გავემგზავრე დრანდაში, სადაც ეკლესია მქონდა საკურთხებელი. სამს ამ თვისას დიდის ამბით ვაკურთხე დრანდის მონასტრის წმ. ნიკოლოზის ეკვდერი, რომელიც ამ ცოტა ხანში განაახლეს. მლოცველები, მიუხედავად სადა დღისა, საკმარისი იყო. კურთხევის შემდეგ სიტყვით მივმართე მლოცველებს და ბერებს. ხუთს ამ თვისას მემკვიდრის დღესასწაულია და საღამოს იმავე დღეს მივემგზავრები ფოთს, იქ დამხვდება გიორგი, მე და

გიორგის რიონის სტანციაზედ დაგვხვდება ლეონიდე; სამივე ერთად ჩავალთ ქალაქს, სადაც შეგვხვდება პეტრე. ეს როგორღაც იავ ვნახოთ ვენახისადეთ გამოდის: „მიწამ – ჟანგი, ჟანგმა – თოფი, თოფმა – მგელი, მგელმა – თხა, თხამ ვენახი შეჭამა“. არ ვიცი, მოვახერხებთ რამეს გარიგებას, თუ თხა შესჭამს ისევ ვენახს¹⁰⁴.

ე. კირიონი

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირიონის ფონდი, ს. 287.

**№59. Рапорт Кириона, епископа Сухумского в
Грузино-Имеретинскую Святейшего
Правительствующего Синода Контору о
необходимости привлечения Ново-Афонского
монастыря к благотворительной деятельности**

6 ноября 1906г.

Представляя при сем копию с протокола съезда благочинных и депутатов от духовенства вверенной мне епархии от 21 сентября текущего года о привлечении Ново-Афонского монастыря к ежегодному пожертвованию денежной суммы для учреждения стипендий на воспитание детей абхазцев и служащих среди них бедных священно-церковно-служителей, — имею честь донести Грузинско-Имеретинской Синодальной Конторе, что данное ходатайство съезда я признаю вполне заслуживающим внимания и удовлетворения, ибо для религиозно-нравственного просвещения в Абхазии весьма важное значение имеет научное образование детей

абхазцев, дабы многие из них впоследствии могли с пользою для своей родины потрудиться в должности народных учителей или же в священно-церковнослужительских должностях, а потому было бы весьма желательно, чтобы Ново-Афонский монастырь, призванный служить религиозно-просветительной деятельности в Абхазии, расширил круг своей благотворительности и, помимо содержания учеников монастырской одноклассной церковной школы и больницы для богомольцев и рабочих, с бесплатным отпуском лекарств приходящим больным, не имеющим средств, уделял бы из своего достатка известную сумму для указанных стипендий; это послужило бы большим подспорьем для священно-церковно-служителей абхазских приходов, так как, получая незначительный оклад жалования, при крайней скудости кружечных доходов и при отсутствии (во многих приходах) годных причтовых помещений, а в некоторых приходах — при отсутствии каких бы то ни было бесплатных помещений, они терпят крайнюю материальную нужду и поставлены в весьма затруднительное положение в деле воспитания своих детей.

Ввиду изложенного, имею честь покорнейше просить Синодальную контору войти с представлением в Святейший Синод о привлечении Ново-Афонского монастыря к ежегодному отпуску из своих средств денежной суммы в размере, указанном в представляемом протоколе, т. е. 5000 рублей, в распоряжение местного Епархиального начальства для учреждения стипендий на воспитание детей абхазцев и бедных священно-церковно-служителей Абхазии¹⁰⁵.

Кирион, епископ Сухумский

ՅԵՅՈՅ, Գ. 4589, ՏԵՎ. 1, Ե. 49338, Լ. Լ. 1-2.

**№60. Корреспонденция из Сухуми о
недовольстве местного духовенства в связи с
назначением на должность секретаря
епархиальной канцелярии Т. Автономова**

8 ноября 1906г.

Трудно описать все те притеснения и унижения, которым подвергались незнающие русского языка местные жители, обращающиеся по какому-нибудь делу в Сухумскую епархиальную канцелярию, когда там царил и всеми делами заправлял секретарь Троицкий – правая рука епископа Арсения... Но времена эти миновали и в конце концов, канцелярия очистилась от страшилищ, такими представлялись для туземцев Троицкий и епископ Арсений. Все вздохнули свободно – избавились от угнетателей. Но, увы, общее удовольствие скоро заменилось разочарованием: после Троицкого должность исполняющим секретаря Каркадиновский остался, ученик и послушник Троицкого, но он не был так вреден, если бы чудесная сила не воскресила Троицкого в лице Автономова, который был помощником секретаря Троицкого вначале в Сухуме, потом по просьбе бывшего Гурийско-Мингрельского епископа Димитрия переведен в Поти секретарем при его канцелярии, где духовенство Гурийско-Мингрельской епархии бойкотировала его за его доблестное поведение. Вот этот-то почтенный изгнанник и возымел желание приютиться вновь в Сухумской епархии. Известие о назначении Автономова секретарем взволновало как духовенство, так и светских лиц, знающих Автономова, а потому в день вступления его в канцелярию, несколько священников заявили епископу Кириону, что как они, так и все Сухумское духовенство будет бойкотировать канцелярию если Автономов

останется секретарем, и что постановление это последует в день назначенного съезда Сухумского духовенства. Помимо этого священники напомнили епископу Кириону текст постановления Сухумского духовенства от 12 января текущего года и просили секретарем в канцелярию или же помощником назначать человека, знающего местный язык. Мы не знаем, сам ли епископ Кирион пригласил Автономова или этот последний назначен помимо ведома епископа высшим духовным начальством, но странно и непонятно все же, почему г. Автономов идет туда, где он нетерпим? Где его самолюбие, честь? Ведь он знает превосходно, что общество сторонится от него, как сторонятся от прокаженного.

Постоянно Сухумец.

Черноморские новости, 1906, №54, 8 ноября.

**№61. ცხუმის ეპისკოპოს კირიონის
წერილი ი. ჩიჯავაძისადმი სოხუმის პოლკში
პარაკლისის გადახდის, ილორის ეკლესიის
დღესასწაულზე წირვის ჩატარების,
აფხაზეთში ქართველთა მდგომარეობის,
ქართული ეკლესიისა და სკოლის გახსნის
აუცილებლობის, პირადი საკითხების
შესახებ.**

1906 წლის 11 ნოემბერი

მამაო წმინდაო!

ამ თვის 8-ს სოხუმის პოლკის დღესასწაული იყო – მთავარანგელოზობა. დარი კარგი დადგა და ხალხიც დიდძალი დაესწრო. პარაკლისის წინათ მოკლე სიტყვით მივმართე მსმენელთ მფარველ ანგელოსზედ. ნასადილევს დრანდაში წავედი და 9-ს იღორში ავედი საგიორგობოდ, გწყალობდეს მისი მადლი. კაპანადის მამულის ტორგი ყოფილა ამ თვის 11-ს გორში და ხომ იცი, შაქროს ხიხრიპოლობა – ფული 300მ. აქედან გავუგზავნე შაქროს დეპეშით, ხოლო მეორე დეპეშით მივწერე, რომ ტორგის გათავების შემდეგ ოცდაათი თუმანი შენ გამოგიგზავნოს თუ აქამდე არ გამოუგზავნია, იქნება მისწერო გამოგზავნა არ დაგიგვიანოს, რადგანაც ნაღდი ფული სახლის სყიდვის დროს საჭირო იქნება; თუ შეაგვიანა, არ შეიძლება, რომ 30 თუმანს არა აასხლიტოსრა.

ოდესიდან შემდეგი ავეჯი მომივიდა მომავალი სახლისათვის: ერთი დივანი, ორი დიდი და ერთი პატარა კრესლო (სავარძელი) წითელი ხავერდით გადაკრული, დივნის წინ სტოლი (მაგიდა), კამოდი, შკაფი და ექვსი ვენური სკამი. ამ ერთ თვეზედ კიდევ მომივა: 30 ვენის სკამი კარვისა, ორი ლომბერნი სტოლი და ორი პატარა რგვალი სტოლი. ეს სულ დამიჯდება 40 თუმნამდე. აქვე მაქვს მზათ – ორი მაგიდის სუფრა, უზურშა ხალიჩა, ფარდავი და ლოგინი, მაშასადამე ფარდები, სერვიზი და სამზარეულოს მოწყობილობადა მექნება შესაძენი და ერთ მშვენიერ დღეს შემიძლიან სამი ოთახი კარგად მოვაწყო; რაც კიდევ მოუნდება ნელ-ნელა ვიყიდი.

სახლების არჩევაში არ მოსტყუევდე. ისე უნდა გამოიანგარიშო, რომ სახლი წელიწადში იძლეოდეს არანაკლებ 8-10%. ლეონიდი გამგზავრებულა პეტერბურგში, მადლობა ღმერთ(ს), რომ ამ გზობით მაინც ამცდა იქ წასვლა¹⁰⁶. ვნახოთ რას გაარიგებს.

ჩემის მხრით იქ რაც შემდეგლო გავაკეთე, – ახლა ლეონიდისათვის საქმე გაადვილებულია, მაგრამ შეიძლება მაგის პასუხს მოუბრუნდნენ და დიდი ტაქტიკაა საჭირო, რომ ხაფანგში არ გაეხვას; თხისა და მამალისა არ იყოს, მე მას აქედან ვერაფერს ვუშველი.

შაღის კაბა მომივიდა, რაც ერგება მიეცი შესაფერი და მერე გავსწორდებით. იქნება ამ თვის გასულს ქალაქში ჩამოვიდე და თან ჩამოვიტან გეგმას და სმეტას მომავალი კონსისტორიის შენობისას. აქ ამ ერთი კვირის წინად რამდენიმე დღის განმავლობაში სიცივეები დაიჭირა, გარეთ სამი გრადუსი იყო სითბო, რადგანაც გარშემო მაღალი მთები ჩამოუთოვლია. ახლა კი სითბო დაიწყო. აქ ძალიან მოწყენილი ვარ, დამ-დამობით ველარა ვმუშაობ, რადგან დამისა სინათლე თვალებს მიფუჭებს და ოთახებში სიარულით მუხლებში ჩავწყდები ხოლმე. ჩემთან იშვიათად თუ შემოდის ვინმე და მე ხომ სულ არავისთან არ დავიარები. წელს ოთხი მოხსენება და სამი სტატია ძლივს გამოვაცხე. სოფრომს მოაგონე პროკურორებზე და მდივნებზე ცნობები გამომიგზავნოს და ამასთანავე საქმეების ნომრები უნდა იყოს ნაჩვენები: როდის გამწესდა უწყებული პირი და რამდენ ხანს ემსახურა.

აქამდე მიიღებდი აქედან გამოგზავნილ მცენარეულობას, ნაკლადნოიც მაშინვე გამოვავაზავნიე ტარასის. ათი ძირი ორნაირი კვიპაროსი იყო, ხუთი ძირი ბუშმალა (იაპონიის ვაშლი), მეტად გემრიელი ნაყოფი აქვს; ეხლა აყვავდა აქ ბუშმალა და მარტში ნაყოფი მზათ იქნება. მანდ ჰავის გამო ერთი თვით მაინც გვიან შემოვა. ამას გარდა რამდენიმე ძირი ყვავილისაც არის ბოჭკაში ხეხილებთან ერთად ჩადებული. მეზაღემ კარგად

გაახვია, შეჰკრა მაგრა და იმედია, დაუზიანებელ მიიღებდი.თუ კიდევ დაგჭირდეს რამე, შემომითვალე და საგაზაფხულოდ შევანახვინებ.

ამ თვის ათს ილორის გამოჩინებულ დღესასწაულს ქართულადა ვსწირე, ჩემი ხოროდან სამი კაცი მყავდა თან და ურიგოდ არა სთქვეს ჩვენებური გალობა. ხალხი დიდის ყურადღებით ისმენდა წირვას. გიჟები ხატობას ბევრი მოეყვანათ*. ქადაგება ვსთქვი წმ. გიორგის თაყვანისცემაზედ საქართველოში საზოგადოთ. მლოცველების უმეტესი ნაწილი მეგრელები არიან ხოლმე. დავაკვირდი მეგრელების მოქმედებას და მაკვირვებს მათი ხასიათი, ესენი მეტად მხდალები არიან, გამბედაობა არა აქვთ თითქმის. როცა პატრიოტული საქმე თხოულობს თავის გამოდებას, ესენი სილაჩრეს იჩენენ და თავის ჩრდილს ამოეფარებიან ხოლმე (იხ. გვ. 34-40 – ჯ. გ.). ესენი ერთნაირის გულსმოდგინებით გაიძახოდნენ ძველად „კირიელეისონს“, „ილა ილაჰლა მაჰმად რასულას“ (ლაზები, რომლებიც იგივე მეგრელები არიან), „უფალო შეგვიწყალებს“ და ეხლაც გაიძახიან „ღოსპოდი პომილუის“. ამათ რომ მტკიცე ხასიათი ჰქონოდათ, უცხო ხალხთა ახალშენები აქ ფეხს ვერ მოიკიდებდნენ. საქართველომ ძველ დროში დიდი ძალა შეაღია, რომ შავი ზღვის ნაპირებზედ ქართული ტომი არ ამოვარდნილიყო, არ გაედევნათ აქედან. დიდ საფრთხეში ჩავარდება აქ ქართული საქმე თუ მოლოდინი გამართლდა და, რკინის გზა აქ გამოატარეს. გაადვილებული მოძრაობის

* სწეულების მოყვანა ტაძარში უძველესი ჩვეულებაა. ამას ლათინურად ინკუბაცია ჰქვია. ძველ დროში ავადმყოფებს მოიყვანდნენ ხატთან, დააწვენდნენ ეკლესიაში, რომ განკურნება მიეღო თვისის ხატისაგან.

შემწევობით ამ მხარეს მოაწყდებიან ურიები, სომხები, ბერძნები, რუსები და მათ მეგრელები კონკურენციას ვერ გაუწევენ. თუ მანამდის მოვასწარით აქ ქართული ეკლესიის და სკოლის გახსნა, მაშინ ორი შეუპოვარი სიმაგრე ქართველი ეროვნებისა ხელში მაინც გვექნება. ცოტა მეტი ფხა რომ გამოიჩინონ აქაურებმა, მაშინ ეს დაწესებულებანი დიდ სამსახურს გაუწევენ ქართულ საქმეს.

შენი წერილი ეს არის ეხლა მივიღე. მომიკითხე ყველანი; თუ სოფრონის „წმინდაო ღმერთოს“ გამომიგზავნი, კარგს იზამ, ჩემი ქართული ხოროსთვის მინდა. ეხლა მოვიდნენ გონს ქართველ ეგზარხოსებზედ? ეს ეხლა „თითზე კბენანი“ გამოდის¹⁰⁷. აბა ეხლა ლეონიდს მისცენ ეგზარხოსობა, თუ უარს იტყვის. ვნახოთ ლეონიდი „აბჯარ ასხმული“ რა უფლებებს მოუპოვებს ჩვენს ეკლესიას.

პეტრე ეპისკოპოსისაგან დღეს მივიღე წერილი, რომელშიც მატყობინებს მანდაურ ამბებს. ექვთიმესთვის ეს მეოთხეთ მიუციათ ორი თვის დათხოვნა, დიდი საუნჯეა და ვერ ელევთან მას.

ეპ. კირიონი
ქ. სოსუმი

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირიონის ფონდი, ს. 289.

**№62. ცხუმის ეპისკოპოს კირიონის
წერილი ი. ჩიჯავაძისადმი დრანდის
მონასტერში დაცული ქართული
ხელნაწერების შესახებ**

1906 წლის 26 ნოემბერი

მამაო წმინდაო!

ილორიდან დაბრუნების შემდეგ დრანდის მონასტერში წაველ და იქ ქართული ხელნაწერები გადავშინჯე. ეს ხელნაწერები, როგორც ამას წინათ მოგწერე (დოკ. №54 – ჯ. გ.), ყოფილა მღვდელმონაზონ კალისტრატესი (ჩიჩუასი), რომელსაც ბევრი ხელნაწერი ჰქონია და იმის გადაცემის შემდეგ მთელი მისი ბიბლიოტეკა წაუღია მისსავე ნათესავს ლოლუას. აქ დარჩენილი ხელნაწერები აქაურ მკაზმავისთვის ჰქონია მიცემული შესაკეთებლად და სიკვდილის შემდეგ აქვე დარჩენილან. სულ ექვსი წიგნია და გარდა ამისა ბევრი სხვადასხვა დაშლილი წიგნების ფოთლებია. ამ წიგნების მოკლე სია შევადგინე, რომელსაც დაუკარგველობისათვის აქვე ვბეჭდამ:

1) თვენი (27X21სანტ.) დაშლილი, ტყავზედ ნაწერი ხუცური ხელით;

2) განგება (20X17) ა) ეკლესიის კურთხევისა, ბ) ახლად შექმნილისა ბარძიმისა და ფეშხუმისა, გ) კურთხევა, რომელ არს განახლება ძველი ნახმარისა ბარძიმ-ფეშხუმისა; წიგნი ქაღალდზედ მხედრული ხელით არის ნაწერი და ბოლოში შემდეგი წარწერა აქვს: „ესე წიგნი ხარების ეკლესიის დეკანოზის იოან ლარაძისა და შვილთა მისთა არის, ვინც მოიპაროს მასაც რისხავდეს დაუსაბამო მამა და მასაც ედების კეთრი კეზის (სქელი და მაგარი ხე – ჯ. გ.), შიშთვილი (სარჩომელი თოკია – ჯ. გ.) იუდასი, ძრწოლა კაენისა, დანთქვა დათან და აბისონისა (ლევიაწნი, X, 1, 2 – ჯ. გ.). ამინ, ამინ, ამინ“.

3) მარხვანი (20X16), მხედრულად დაწერილი ქაღალდზედ. წიგნი დაშლილია და ერთ ფურცელზედ აქვს შემდეგი წარწერა: „გვედრებით მამანო მოიხსენეთ შემომწირველნი გიორგი, დეკანოზი მეფის ირაკლისა და შვილნი მისნი იოსებ, პეტრე დეკანოზი, დავით და ძენი იოვანესი პროხორე, დავით, სოლომონ, გიორგი ძე იოსებისა, დიმიტრი, მხევალნი ხორეშანი, მართა, თამარ, ბარბარე, ქეთევან, მარიამ, ეკატერინე, ხორეშან.“

4) უამნ-გულანი (20X16), დაშლილი ქაღალდზედ ნაწერი ხუცურად.

5) შჯულის კანონი (20X16), ახლად თარგმნილი მამის ჩვენის ექვთიმესაგან. ამ წიგნიშივე არის კანონი შეცოდებულთანი იონე მმარხველისა. წიგნი სქელ ქაღალდზედ არის დაწერილი და მეტად დაძველებულია.

6) კითხვა-მიგება (25X20) და საუბარი ფერემისა ანგელოზებთან. წიგნი დაშლილია, თავი და ბოლო აკლია, ტყავზედ არის დაწერილი ნუსხა ხუცურით და ეკუთვნის X-XI საუკუნოს. ეტრატი ძალიან ძველია და ალაგ-ალაგ დაკერებულია, სიძველის ნიშანი ზედ ეტყობა.

თუმცა ყოვლად სამღვდელო ლეონიდმა მომიწვია ქუთაისში, სადაც ყოფილან ეპისკოპოსნი პეტრე და ალექსანდრე, მაგრამ უხერხულად მიმაჩნდა და ვერ შევბრუნდი. დათიკო გზიდან გავგზავნე და ბოდინი მოვიხადე მიუსვლელიობაზედ. ცოტა შეუძლოთ ვიყავ და ამან უფრო დამიშალა იქ შევლა. ჩემი მიუსვლელიობა, რასაკვირველია, ძალიან სწყენოდათ ყველას. ალექსანდრეს ეთქვა დათიკოსთვის: „ყოვლად სამღვდელო კირიონმა არ გვიკადრა და შენ როგორ ვერ დაარიგეო. აი მე, როდესაც მოუფიქრებლად მოვიქცევი, ჩემი მაქსიმე მეტყვის ხოლმე – ხიი ეპისკოპოსოვო და მეც უკან

დავიხევე ხოლმეო“. ამაზედ ლეონიდის მორჩილს (უფრო კი ბატონს) ვანოს ეთქვა „ეპისკოპოსმა კირიონმა თვითონ კარგად იცის რა დროს როგორ უნდა მოიქცესო, იმას არც თფვე უნდა, არც ხიიო“¹⁰⁸. მომიკითხე ყველანი.

ეპ. კირიონი

სოფელი ქვემო ნიქოზი.

P. S. მღვდელმონაზონს კალისტრატეს დარჩენია ნაწილიანი წმ. გიორგის ხატი, რომელიც ეხლა დრანდის მონასტრის ტრაპეზში ასვენია. ამ ხატის აღწერა თვით კალისტრატეს მოუქცევია ლოცვანის წინა ფურცელზედ (ეს ლოცვანი ტარასის ხელშია). „ზევით რომ არის წმ. გიორგის გვერდია, მეორე წმ. ნიკოლოზისაა, მესამე წმ. ნათლისმცემლის კბილია; 4) წმ. ხარალამპისა, 5) ზევითა კუთხეში წმ. მარინესი; მეორე კუთხეში ძელი ჭეშმარიტი მოყვითლო ქრისტესი და ნათლისმცემლის სისხლია.“

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირიონის ფონდი, ს. 290.

**№63. Обращение Экзарха Грузии епископу
Сухумскому Кириону о получении
телеграммы от митрополита Антония**

28 ноября 1906г.

Его Преосвященству
Преосвященнейшему Кириону
епископу Сухумскому
Ваше преосвященство, Милостивый Архипастырь

Чсть имею препроводить Вашему Преосвященству копию с телеграммы Высокопреосвященнейшаго Митрополита Антония от 27 сего ноября.

Прося Ваших молитв, с совершенным почтением и братскою о Христе любовью имею честь быть
Вашего Преосвященства покорнейшим слугою
Архиепископ Никон, Экзарх Грузии.
ცხია, ფ. 1458, აღწ. 1, ს. 174, ფ 12.

**№64. ცხუმის ეპისკოპოს კირიონის
წერილი ტარას კანდელაკისადმი – ლიტვის
ეპარქიის ქორეპისკოპოსად დანიშვნის
შესახებ**

1907 წლის 24 იანვარი

ტარასი!

დღეს სინოდს დაუდგენია ჩემი დანიშვნა ლიტვის ეპარქიის ქორეპისკოპოსად. ვიკარნის საცხოვრებელი ქალაქი არის კოვნა – გუბერნიის

ქალაქია. ჯერ მიტროპოლიტი ანტონი არ მინახამს. ეს ახალი ამბავი გადმომცა ეპისკოპოსმა ანტონინმა, ალბათ უნდათ გაიგონ რა შთაბეჭდილებას მოახდენს ეს უეცარი და მოულოდნელი ამბავი ჩემზედ. მე გუულგრილად მივიღე ჩემი ესეთი დამცირება, მხოლოდ შევნიშნე, რომ ეს ამბავი ძალიან წინ წასწევს ავტოკეფალიის კითხვის გადაწყვეტას მეთქი. შენგან რომ ვერ იქნა ვერ მივიღე რაპორტი, ავდექი და რემინგტონით დავაბეჭდინე ნებართვა ოცდაათი თუმნის გამოტანისა კასიდან. დღეს შენი რაპორტიც მომივიდა, ამას დავაწერე, რომ 300 მან. უნდა გაუგზავნო ვალის გადასაწყვეტად თბილისის სანთლის ქარხანას. Поручительное письмо, მე მგონი, აღარ უნდა, რადგანაც ეს საკუთარი ფულის გამოტანისთვის არის. ყოველ შემთხვევაში მაინც გიგზავნი. გიგზავნი აგრეთვე უკანასკნელ ანგარიშს 35 მან. 60 კაპ. ძალიან უფულოთა ვარ, ხარჯი კი, თუმცა ყაირათიანად ვსწევ, დიდი მაქვს. ანტონი მღვდელმონაზონისა (გიორგაძისა) დამედო 58 მან. 60 კაპ. და დათიკოსი 15 მან. არ ვიცი ჯამაგირი გამოგზავნეს, თუ არა. იჯარის ფულის შესახებ, რასა გწერდი ეცადე ყველას გამოართო. ამ წელიწადში იმდენი დღისა უნდა აიღო, რამდენსაც მანდ ვითვლები, ე.ი. რა დღიდანაც მანდიდან ვიქნები გადმოყვანილი. ამას უქაზიდან გაიგებ. რევიზიის გზის ხარჯიც ეცადე აიღო და საერთოდ რაც მერგება მე ფულით აქიდან უკან დაიჭირე ათი-თხუთმეტი თუმანი ბარგის გამოსაგზავნათ და დათიკოს გზის ხარჯათ. დანარჩენისა რენტა მიყიდე და დათიკოს გამოატანე. შენ ჯერ მანდ უნდა დარჩე და მერე მოგწერამ, როგორ უნდა მოიქცე. გიგზავნი ბლადონინების დანიშვნის რეზოლუციას, ვისთანმე თანდასწრებით გადაეცი და საჭიროც არის

შემოწმებული კოპიო გადააღებინო, რომ არ დამალონ მანდ. მე როგორც ქალაქიდან მომწერამენ, ისე მოვიქცევი, რასაკვირველია მეც ავწონ-დავწონამ. ხუცივეს¹⁰⁹ ურჩიე კანტორას სთხოვოს, რომ ფორმულიარში ან დაჯილდოების სიაში ნუ ჩაუწერენ იმ საჩივრებს, რომლებზედაც გამოძიება არა ყოფილა. დანარჩენს გუშინდელი წერილიდან გაიგებდი.

მ. კ.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირონის ფონდი, ს. 81.

**№65. Прошение духовенства III, IV и V
благочинных округов Сухумской епархии
в Св. синод об оставлении епископа Кириона
в Абхазии**

Начало 1907г.

Прошло очень много времени после того, как священные каноны о выборе архипастырей потеряли силу. Едва ли нужно говорить о том, что пренебрежительное отношение к законам церковным много вреда принесло православию. Наконец, по божией воле, наступило в России время, когда заговорили о том, что все правила, законы вселенских и поместных соборов и святых отцов по управлению и устройству церковного порядка должны быть восстановлены во всей своей силе. Его ИМПЕРАТОРСКОМУ ВЕЛИЧЕСТВУ угодно было согласиться на созвание Всероссийского Поместного

Собора, а до того времени учреждено было так называемое Предсоборное Присутствие, каковое присутствие в своих проектах высказалось о введении выборного начала при определении Архипастырей.

При таком благоприятном времени волею божиею мы вынуждены поднять свой голос о тех притеснениях, о тех несправедливостях, о тех отступлениях по вопросам обрядовым (расколе), которые с 1887г. в Сухумской епархии вступили глубокие корни.

Сухумскую паству составляют главным образом, народы грузинского племени, в особенности мингрельцы и абхазцы, которые с первых веков христианства входили в состав грузинской церкви. Некогда славная православием Абхазия, благодаря Турецкому владычеству и влиянию, чуть было окончательно не отказалась от православия. Но по старанию грузинских архипастырей и пастырей, между которыми особенно выдавались Преосвященный Александр (Окропиридзе)¹¹⁰, Епископ Абхазский, в последствии Епископ Гурийско-Мингрельский, ныне пребывающий на покое, покойный Гавриил, Епископ Имеретинский, несколько лет управлявший и абхазскую епархию, и покойный протоерей Давид Мачавариани¹¹¹, состоявший довольно долго в должности старшего благочинного абхазских церквей. Эти лица, которых по справедливости можно считать возстановителями Христианства в Абхазии, действительно много потрудились на ниве божией и многих убедили вернуться в христианство. Имена преосвященных Александра и Гавриила и протоиерея Давида благоговенно произносятся и теперь всеми абхазцами, которые их помнят.

Времена, изменились. С 1887г. (с 1886г. – Дж. Г.) на Сухумскую кафедру стали назначать архиереев из русских, которые не знали ни местных языков, ни местных нравов и которые не в состоянии были разъезжать верхом (а иногда

нужно было ходить и пешком) в горных, иногда же болотистых местах Сухумского округа. Они обыкновенно сидели в Сухуме, а миссионерское дело вели при помощи полиции, которая гнала кнутом абхазцев к рекам креститься от православных священников. Едва ли следует говорить о том, что силою крещенные не могли оставаться христианами. Наступили иные времена. Вышел закон о свободе совести¹¹² и абхазцы, обращенные в христианство «мечем и огнем», снова, как нужно было ожидать, вернулись в мусульманство; так, что из 40000 абхазцев Сухумской епархии, едва ли теперь четверть из них осталась в христианстве.

Такова заслуга Сухумских архиереев из русских для абхазцев.

Еще более вредными оказались они для мингрельцев. Весь Самурзаканский участок, а отчасти Кодорский и Гумистинский и частью даже Гудаутский участки населяют менгрельцы, народ грузинского племени. Никто, знающий мингрельцев и грузинский язык, не может сомневаться в том, что родным богослужебным и литературным языком для мингрельцев является и являлся грузинский язык. И в данном случае Сухумские русские архиереи впали в раскол. Они отступили от православного учения по вопросам обрядовым, т. е. подобно католическому учению, они ввели в епархию для всех богослужебным языком славянский язык, не обращая внимания на то, имеют ли местные народности свой богослужебный язык и понимают ли они славянский язык.

Такое распоряжение окончательно отторгнуло Сухумскую паству от архипастырей. Да и сами архиереи, являясь в истинном смысле бюрократами, мало заботились о нужде паствы. Они сидели в своих кабинетах, редко принимая когонибудь и не зная нужд паствы и чинили резолюции на бумагах по подказу нескольких

приближенных лиц, которые заботились не о процветании христианства, а о своей карьере.

Вообще нужно заметить, что среди местных должностных лиц как духовного, так и других ведомств, замечается один крупнейший недостаток. Они, желая выказаться пред высшим начальством представлением проектов по обрусению края, прибегают к таким мерам, которые не только не достигают цели, но даже вызывают обратные последствия: отталкивают народ от всего русского и даже православного.

Вот и Сухумский архиереи, не зная паствы, слушались господ указанной категории и тем самым они фактически лишали себя архиерейских прав.

Одним словом, нужно категорически сказать: что время с 1887г. до 1906г. для христианства в Сухумской епархии было не лучше времени Турецкого владычества, хотя на бумаге, в разных отчетах, дела представлялись в ином виде.

Только преосвященный Серафим, назначенный на Сухумскую кафедру в 1905г. убедился и, как известно, убедил и Синод, когда на Сухумскую кафедру назначили Преосвященного Кириона, убедил тем, что русский архиерей никакой пользы не может принести Сухумской пастве.

За короткое время управления Епархией Пресвященный Кирион снискал всеобщую любовь со стороны всех национальностей епархии. Двери его всегда открыты для всякого просителя. Он успел побывать во многих местах епархии и начал учить народ именно так, как подобает истинному архипастырю. Народ очнулся, увидев архипастыря, который его понимает и которого он понимает. Паства, во многих местах, по внушению архипастыря, решила приступить к постройке новых церквей и даже открытию новых приходов. Учреждена, по

распоряжению Преосвященного Кириона, комиссия для перевода церковных книг на абхазский язык. Одним словом, дело пошло во всех отношениях к лучшему.

Вот именно после того стали доноситься слухи о переводе Преосвященного Кириона. Мы убеждены, что святейшие архипастыри, заседающие в Синоде, обратят внимание на наше законное ходатайство и потому просим не переводить из Сухумской епархии Преосвященного Кириона, а если его Преосвященству почему либо угодно будет оставить нас, просим назначить к нам архиерея знающего, как местные языки, так и местные нравы.

При сем этом не можем не выразить желания, чтобы Черноморская губерния была перечислена из Сухумской епархии в Ставропольскую, так как ничего общего между Сухумцами и Черноморцами не существует, как это выяснилось на Сухумском общепархиальном съезде благочинных и депутатов, бывшим в сентябре 1906г. Черноморцы не захотели принять участие ни в каких Сухумских епархиальных учреждениях, напр(имер), в открытии Епархиального свечного завода, в учреждении похоронной и эмеритальной кассе и в других подобных делах, так как они принимают участия по всем таким учреждениям в Ставропольской епархии. Кроме того, Черноморские приходы состоят главным образом из русских. Как духовенству, так и народу там без сомнения приятно будет иметь архиерея русской национальности.

ᄃᄂᄂ, ᄆ. 1458, ᄂᄆᄆ. 1, ᄂ. 117. ᄆ. 1-2ᄂ.

**№66. Прощение уполномоченных от жителей
общин Гумистинского участка Сухумского
округа в Св. Синод об оставлении епископа
Кириона в Абхазии**

Начало 1907г.

Целых двадцать лет мы фактически оставались без архипастыря. Хотя были слухи, что в Сухуме сидит архиерей, но мы их не видали, от них ничего не слышали. Между тем, мы привыкли, раньше видеть архиереев, слышать от них слова Божественного Спасителя. Наконец, мы удостоились (в феврале 1906г.) архипастыря Кириона, который, подражая апостолам, не сидит, а разжегает, учит нас благовременно и безвременно, двери архиерейского дома, раньше закрытая почти для всех (разве сильные мира сего могли войти через них), теперь открыты для всякаго. После Преосвященного Гавриила, Епископа Имеретинского, управляющего и Абхазскою, ныне Сухумскою епархией, Преосвященного Кириона мы можем считать нашим архипастырем, ибо архиереи, управлявшие Сухумскою епархией с 1887г. (с 1886г. – Дж. Г.) до 1906г. февраля месяца, нас не понимали и мы их не понимали. Сознавали они это и скоро убегали или, если оставались в Сухуме в более или менее продолжительное время, как выше сказано, сидели в архиерейском доме.

После назначения Преосвященного Кириона мы проснулись, начали ходить в храмы Божии и по внушению Его Преосвященства в Гумистинском участке Сухумского Округа, решили открывать новые приходы, строить новые церкви, теперь решено построить пять церквей, а через год в одном Гумистинском участке, если останется Преосвященный Кирион, то ожидается постройке еще пяти церквей.

Газеты встревожили нас. Распустили слухи о переводе из Сухума преосвященного Кириона против его желания.

Встревожились мы и впали в духовное отчаяние. Говорим, неужели русское духовное начальство старается

окончательно искоренить христианство в Сухумском округе. Неужели Синод слушается врагов Христа, врагов истины, тех, для которых кроме личного «я» ничего не существует. Просим не лишить нас доброго архипастыря. В противном случае, архиереи, заседающие в Синоде, да отвечают пред Богом на страшном суде за могущие образоваться от перевода Преосвященного Кириона дурные последствия.

Подписано уполномоченными 7-ми обществ и заверено старшинами.

ცხოვ, ფ. 1458, აგწ. ს. 177, ფ. 3.

**№67. «Нижайшее прошение» монахин
св. Василиско-Иоанно Златоустовского
монастыря в Св. Синод об оставлении
епископа Кириона в Абхазии**

Начало 1907г.

Газеты распространили слух, что будто преосвященного Кириона, епископа Сухумскаго, переводят в Россию против его желанья. Не нам грешным и смиренным входить в разбор распоряжений начальства, но умолчать, когда нужно сказать сущую правду, мы не можем. Преосвященный Кирион редкий архипастырь, который одинаково благосклонно относится ко всем, без различия национальностей, пола и состояния. Им благодарны не только грузинския народности и абхазцы, но и русские и греки. В частности, к нуждам нашего русскаго монастыря он относится всегда сочувственно. Потому смиреннейше просим не верить всем врагам правды, которые якобы в русских интересах,

распространяют клевету по адресу доброго архиерея. Эти враги, те господа, которые раньше пользовались влиянием при престарелом архиерее, а теперь, когда архиерей толковый, не нуждается в их подсказе, стали кричать, что Преосвященный «вредный» человек для епархии. Умоляем защитить правду, и не лишить нас хриstopодобного архипастыря.

Смиреннейшие монахини и послушницы
Василиско-Златоустовскаго женскаго монастыря.

Петербург. Святейшему Синоду. Сестры
Василиско-Златоустовскаго монастыря покорнейше просят
не переводить епископа Кириона, в виду его гуманнаго
отношения к русскому монастырю и защиты русских
интересов. Прошение высылается почтою.

᠒᠖᠐᠗, ᠑. 1458, ᠗᠘᠙. 1, ᠒. 177, ᠔. 4.

**№68. Прошение на имя
первоприсутствующаго члена Святейшаго
Правительствующаго Синода,
Высокопреосвященнаго Антония,
Митрополита С-Петербургскаго, от жителей
Самурзаканскаго участка об оставлении
на должности Сухумскаго епископа Кириона**

Начало 1907г.

Пишем просьбу. Не знаем с чего начать. Не начать ли с того, что и мы «на реках Вавилонских, тамо седохом и плахом всегда помянули нам Сиона»... И мы были пленены подобно евреям. Но собственно не мы были пленены, ибо нас не брали в Вавилон, но был пленен Христос Спаситель, Христа Бога нельзя было взять в плен. Он-Бог Всемогущ... Но постарались скрыть от нас на

некоторое время учение Христа. Мы ходили в церковь. Слышали богослужение на непонятном нам языке. Хотели мы комунибудь обратиться, но не могли обратиться к человеку, обратились мы к Богу. И Бог услышал нашу молитву. После 20-летнего нашего духовного пленения удостоились мы архипастыря, которого мы узнали и который нас узнал. Это был Преосвященный Кирион. Не знаем откуда пошли слухи, но заговорили о том, что лишают нас духовного Отца Кириона в истинном смысле слова «Архипастыря». Много мы не в состоянии писать. Скажем только: если после перевода Преосвященного Кириона результаты для христианства в Сухумской епархии будут плохие, да отвечают виновные пред Пастыреначальником.

Подписывают уполномоченные всех общин Самурзаканского участка. Подписы заверены старшинами.

ცხობ, ვ. 1458, ავწ. 1, ს. 177, ვ. 5.

№69. Прощение духовенства II благочинного округа Сухумской епархии в Св. Синод об оставлении епископа Кириона в Абхазии

Начало 1907г.

Сухумский округ, бывшая Абхазская епархия, ныне часть Сухумской епархии, издавна входил в состав Грузинской церкви и управлялись архипастырями из грузин. Среди не только грузин-мингрельцев, но среди абхазцев, даже магометан с благоговением произносится и теперь имя покойного Гавриила, Епископа Имеретинского, несколько лет управлявшего и абхазскую епархию. Присоединенные из магометанства покойным

архипастырем абхазцы по сие время твердо держат православную веру. Обстоятельства изменились. С 1887г. (с 1886г. – Дж. Г.) в Сухумскую епархию стали назначаться архиереи из русских.

Абхазцы, будучи против воли массы населения присоединены к Российской империи, с большим недоверием и даже враждебным чувством относились к миссионерской деятельности русских архипастырей, тактика которых, кстати сказать, нигде не только не принесла ни каких желательных результатов, но приостановила, извратила и ослабила ту работу в деле распространения христианства в этом районе, которая была предпринята представителями самостоятельной грузинской церкви. Главную ошибку, основным злом, ставшим причиной безуспешности духовенства Сухумского округа в деле развития и поддержания православия в этом районе, было внесение и приобщение к святому делу миссионерства политиканства: в этих видах привлекались к пастырской деятельности лица, ставившие своей непосредственной целью не служение церкви и истине, а личное благополучие, карьеру по службе. Естественное дело, что подобные пастыри не могли вызвать в населении никакого чувства уважения и доверия к себе, благодаря таким тогда порядкам, установилась непроходимая пропасть между представителями духовенства и населением, которое с упорной последовательностью не посещает церкви и участились случаи перехода из христианства в магометанство. Да и сами русские архиереи, сознавая, что они не знают не только местных языков, но и нравов населения, преспокойно сидели в Сухуме, управляя епархией посредством резолюций, чинимых обыкновенно по подкасу некоторых приближенных лиц, очень мало заботившихся по процветанию Христианства. Народ отвык

видеть архиереев давно. Сухумские архиереи потеряли доверие не только среди абхазцев, но и среди мингрельцев, народа грузинского племени, которые лишены были даже возможности слушать богослужение на родном грузинском языке. Вследствие таких антихристианских мер со стороны духовенства, абхазцы после объявления свободы вероисповедания в 1905г. целыми селениями стали возвращаться в магометанство, так что в Гудаутском участке, в этом центре, абхазцы остались христианами только 2-3 прихода, а остальные приходы, хотя существуют, но только на бумаге.

С быстротою молнии разнеслась по всему Сухумскому округу весть о назначении Преосвященного Кириона в феврале 1906г. на Сухумскую кафедру. Пастыри и население были убеждены, что епископ Кирион самое подходящее лицо для поднятия религии и нравственности в епархии. Хотя он был назначен в феврале 1906г., но ему пришлось быть в епархии всего 2-3 месяца, а остальное время по вызову духовного начальства он вынужден был провести то в Петербурге, то в Тифлисе. За этот короткий период времени он успел побывать во многих местах епархии и по его старанию в его управление епархией приступлено к постройке нескольких новых церквей и открытию новых приходов, чего до назначения Преосвященного Кириона давно в епархии не замечалось. Преосвященным Кирионом стали быть довольны все, как русские и греки, так и грузины-мингрельцы и абхазцы. При архипастыре Кирионе приступлено к переводу священо-церковно-богослужебных книг на абхазский язык. Факт знаменательный! Если бы это было и пораньше при русских архиереях, несомненно процветало бы православие в Абхазии. Но не дремал враг христианства - диавол. По его внушению восстали против дорогого архиерея несколько лиц, потерявших влияние, которым

они пользовались при прежних архиереях, особенно при немощном Арсений и стали трубить якобы от всего русского населения, что Кирион прибыл для того чтобы «погубить» Абхазию и попать все русские интересы. Таких врагов-клеветников оказалось в Сухумском округе около 3-5, но никак не более 10.

И вот после всего этого газеты распространили слухи, что переводят Преосвященного Кириона из Сухума в другую епархию ввиду его «вредного» направления.

Долг наш, пастырей и служителей церкви, обязывает нас поднять свой голос именно по этому случаю.

Спрашивается, какая польза от перевода всеми любимого архиерея? Утвердительно говорим, что от этого не может быть не только никакой пользы, но даже наносится чувствительный удар христианству в епархии, ибо архиерей из русских, как бы способен он не был, при местных условиях, не может принести никакой пользы православию.

Это чувствовали и сами архиереи из русских и не долго оставались на Сухумской кафедре, только престарелый Арсений, который в течении свыше десяти лет не только не ездил по епархии, но даже редко выходил из своей квартиры, мог долго оставаться Сухумским архиереем, будучи в конце концов вынужден бежать из епархии, преследуемый паствою.

Ввиду всего изложенного считаем себя обязанным покорнейше просить Святейший Синод не иметь суждения о переводе Преосвященного Кириона в другую епархию, а если Его Преосвященство почему либо сам пожелает оставить нас, то просим назначить архиерея из лиц, знающих местные обычаи.

Мы это говорим тогда, когда Предсоборное Присутствие решило установить выбор архиереев, согласно священным канонам.

Подписано и приложены печати церкви.

ᄃᄂᄂ, ᄃ. 1458, ᄂᄃᄂ. 1, ᄂ. 177, ᄃ. 6-7ᄂ.

№70. Прошение жителей г. Сухуми в Св. Синод об оставлении епископа Кириона в Абхазии

Начало 1907г.

И мы, и тем более Святейшие Архипастыри, имеющие прочесть сию бумагу, знаем, что все благое, все хорошее скоро проходит в сем мире, а, напротив дурное, злое является как будто постоянным. Потому апостол засвидетельствовал, что «весь мир во зле лежит». только в том мире «идеже несть печаль, ни воздыхание», доброе восторжествует, оно будет вечным.

Да, весь мир во зле лежит.

Неужели, нужно напоминать нам, грешным, тем, от которых мы ожидаем наставления о всем добром, напоминать о том, что Дух Святой сошел на апостолов и для того, чтобы они, первые архиереи, могли говорить на всех языках, чтобы каждый народ слышал проповедь о Божественном Спасителе и Его учении на понятном языке. Да, нужно было ожидать, что преемники апостолов новейшие архипастыри и предстоятели Церкви, будут подчиняться воле святого Духа, и, если теперь в таком, так сказать объеме, Дух Святой не сходит на каждого архипастыря, как на апостолов, то по крайней мере, они, предстоятели, будут признавать волю Божию, волю о том,

что каждая народность должна слышать как Богослужение, так и слово Божие на своем языке.

Да, такова была воля Божия всегда, такою есть и будет ныне и присно и во веки веков. Но как будто для Сухумцев, для православных христиан Сухумской епархии воля Божия другая! Разве?!?... Вникните, обсудите святыя и Богомудрыя архипастыри! Имеете суждение о том, что исполнялась и исполняется ли по отношению к нам, Сухумцам, воля Божия, которую Он, Премудрый проявил в пятидесятый день после Пасхи, после своего славнаго Воскресения.

Двадцать лет, почти 20 лет прошло после того, как в Сухумскую епархию было введено в известном смысле латинство, т. е. такое христианское учение, которое обязывает совершать Богослужение на непонятном для народа латинском языке, а на понятном, родном языке, не разрешает. Говоря это, мы ошиблись – мы должны были сказать: хуже латинскаго, ибо латинское учение, обязывая совершать Богослужение на непонятном языке, в тоже время оно обязывает служителей церкви произносить проповедь на понятном и родном языке. В Сухумской епархии не только не слышно было Богослужение на родном для туземцев языках, но не слышно было проповеди от архипастырей на понятном языке уже 20 лет.

Как будто Дух Святый, как и в пятидесятый день, снова вспомнил нас, Сухумцев, в феврале 1906г. при назначении Преосвященнаго Кириона на Сухумскую кафедру. После назначения указанного архипастыря русские не лишены возможности слушать Богослужение на славянском языке, греки – слышать на греческом языке, мингрельцы, народ грузинскаго племени, удостоились услышать Богослужение на родном грузинском языке и даже абхазцы скоро услышат Богослужение и слово Божие на родном абхазском языке, ибо, по распоряжению

Преосвященного Кириона, идет в настоящее время усиленный перевод священно-церковно-Богослужебных книг на абхазский язык.

Спрашиваем, после назначения Преосвященного Кириона пострадал ли религиозный интерес какой либо национальности. Только Иуда-Искариотский может сказать, что пострадал. Преосвященного Кириона полюбили, как архипастыря, при этом кратковременном пребывании на Сухумской кафедре, как выше сказано, русские, так и туземцы.

Но, как выше сказано, все доброе в мире скоро проходит. Газеты распространили слухи, что переводят дорогого архипастыря из Сухумской епархии в Россию.

Зачем? – Спрашиваем. Неужели потому, что Дух Святой особенно сошел на него? Неужели потому, что он преемник апостолов в истинном смысле слова. Неужели Св.Синод поощряет, чтобы не было слышно ни одного слова как в Сухумском кафедральном соборе, так и в церквах епархии на местных языках? Неужели Св. Синод требует, чтобы сожигались священные книги на народных языках, как случилось по народной молве несколько лет тому назад в указанном соборе в день пасхи, дабы не было возможности прочитать евангелие на грузинском языке?!? Если евангелие и не сожигалось, то были случаи, что чтение евангелия на грузинском языке в день Пасхи не разрешалось, хотя читалось иногда даже по-татарски. Не лишайте нас апостолоподобного архипастыря Кириона. Вероятно придется кому следует отвечать перед Богом за могущия произойти от перевода Преосвященного Кириона дурные последствия, ибо при настоящей свободе совести, в силу ВЫСОЧАЙШАГО манифеста (см. коммент. 112 – Дж. Г.), всякое, даже ничтожное пренебрежительное отношение со стороны духовного начальства к религиозным интересам населения, вызывает переход в

другую веру, в особенности в таком районе как Сухумская епархия, где народ и культурно и в христианском духе, мало развит.

Подписывают 909 человек, между коими много русских и греков.

ცხია, ფ. 1458 აღწ. 1, ს. 177, ფ. 8-9.

**№71. იმერეთის ეპისკოპოს ლეონიდეს
(ოქროპირიძე) წერილი ეპისკოპოს
კირიონისადმი ავტოკეფალიის აღდგენასთან
დაკავშირებულ საკითხებზე**

1907წ. 30 იანვარი

სასიქადელო მწყემსთმთავარო, ყუ-დ
სამღვდელო კირიონ!

იცოცხლეთ მრავალს წელს სიმართლით
სასახელოდ მამულისა და ნუგეშად წამებული
ივერიის ეკლესიისა.

აქ, ე.ი. საქართველოში მღვდლებს წაეკითხავთ
ის, რასაც თქვენ იცავდით მაის-ივნისში, და
ჭეშმარიტებას მოგახსენებთ, ყველანი
განცვიფრებულები არიან, ყველანი ამბობენ: ახლა
კი ნამდვილად აგვეხილა თვალები და ვცანით რა
ღირსეული მღვდელმთავრებიც გვეყოლიან, ახლა
დავრწმუნდით სრულებით, რომ კირიონი და
ლ(ეონიდე) თავდადებული მამულიშვილები ყოფილან
და ჩვენ მათ არ ვაფასებდითო. ის ნომერი,
რომელშიაც იყო მოთავსებული წარსულ ზაფხულში
თქვენი ნალაპარაკევი¹¹³, მთელ ქუთაისში
დამოგზაურობს სახლიდან სახლში და ქალი და

კაცი აღფრთოვანებით იხსენებს თქვენს სახელს,სამაგიეროთ საზღვარი არ აქვს იმ გულისწყრომას, რომლითაც აღვსილია დიდი და პატარა მარადუბედური ექვთიმესადმი.

მივიღე ამ წლის საეკლესიო უწყებათა უკანასკნელი ნომერი და წავიკითხე ჩვენი კრების პირველი სხდომის ოქმი, რამაც დიდათ გამაკვირა. ყველას ნალაპარაკევი სიტყვა-სიტყვითაა ოქმში შეტანილი, გარდა ვოსტორგოვისა, რომელსაც არაფერი იმის მსგავსი არა ულაპარაკიარა კრებაზე, რაც ოქმშია შეტანილი! რა გამოვიდა ეს კაცი, ვერ გამიგია, როდემდინ უნდა ატყუეს მან ქვეყანა და კაცები?! თუ სიმართლე ჰქონდა და იცოდა რამე, რატომ პირში არ მითხრა, რატომ კრებაზე არ წამოაყენა, მაგრამ როდესაც პირშავი და მტყუანია რას იტყოდა, და ეხლა, როცა პირში მთქმელის აღარ ერიდება, უსირცხვილოთ სტყუის და ღობე ყორეს ედება. აი ეხლა სწორეთ მენიშნა თქვენი სიტყვები, რომ წინანდელ ოქმებშიაც სულ შეცვლილი არის ვოსტორგოვის ნალაპარაკევიო¹⁴. დაუდგა თვალი მაგას და მთავრობას. სწორეთ ეს ოინბაზობა ამტკიცებს მაგათ სიცრუეს, სისუსტეს და უსამართლობას, ერთხელაც იქნება ქვეყანა დაანახვებს მაგათ ამ შეცდომას....

ჩვენ ნალაპარაკევს ჩვენ უნდა საზოგადო დასკვნა მივცეთ, საზოგადო მოთხოვნილებები დავძინოთ, თორემ ეგენი და მომავალი კრება იტყვიან – არაფერი ჰქონდათ ქართველებს სათქმელი და არც უთქვამთო, ამისთვის ჩვენი დადგენილობა მათთვის სავალდებულო არისო. თქვენ უნდა ეცადოთ, რომ იმ ორი სხდომის ოქმები, რომლებსაც ჩვენ არ დავსწრებივართ, უეჭველათ გვეცნობოს. აი, მაშინ უნდა დავაბოლოოვოთ ჩვენი ნამოქმედარი, მაშინ უნდა ჩვენი საზოგადო ტეზისები

წარვადგინოთ და ამასთან ერთათ დავარღვიოთ მთელი მაგათი მოსაზრება. უამისოთ ჩვენს ნამოქმედარს არაფერი სასურველი შედეგი არ მოჰყვება...

სხვა როგორა ბრძანდები? ცაგარელთან ხომ ხშირ-ხშირათ დაიარებით?

მართლა, ცაგარელს უთხარით, რომ ბუტკევიჩის წიგნაკი გამომიგზავნოს.

იმედია, წერილს მალერსებთ და მანდაურ ამბებს მაცოდინებთ.

მარად თქვენი პატივცემელი მდაბალი ეპისკოპოსი ლეონიდი.

P. S. ჩვენი კონსისტორიების საქმე როგორ არის – დაარსდებიან როდისმე, თუ მარტოოდენ ოცნებად დარჩებიან?!

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირიონის ფონდი, ს. 894.

**№72. ეპისკოპოს კირიონის წერილი
ი. ჩიჯავაძისადმი კოვნოში გადაყვანის,
განვლილი ცხოვრებისეული გზისა და
ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის
ადღგენის აუცილებლობის შესახებ**

1907 წლის 12 თებერვალი

მამაო წმინდაო!

გუშინწინ წერილი მოგწერე და გუშინ შენგან მივიღე ხუსტარი (ასეა ტექსტში – ჯ. გ.) დიდი

დუმილის შემდეგ. გუშინ საღამოს, ლოცვის შემდეგ, ჩემთან შემოვიდა ი. ე. ევსევი, ორიოლის სემინარიაში ნამყოფი ინსპექტორად, რომელიც ეხლა აქაურ სასულიერო აკადემიაში არის პროფესორად და მას მიწერ-მოწერა აქვს ნ. ნ. ღურნოვოსთან. იმან გადმომცა, რომ ღურნოვოს ჩემი ვიკარნის ადგილზედ ჩამოგდების და ჩვენი ავტოკეფალიის გამო მოუწერია წერილები მიტროპოლიტ ანტონის და ობერ-პროკურორისთვის. დიდად და მეტად გაბედულად თურმე ჰკიცხამს სინოდის მოქმედებას, ამასთანავე თურმე ვადას უდებს მათ ამ თვის ოცამდის. თუ მანამდინ პასუხი არ მიიღო, ემუქრება ორას ათასს პირს დავბეჭდამ ამ წერილსაო, მთელ რუსეთს მოვსდებ და ვაუწყებ ქვეყანას სინოდის უსამართლობასაო. იწერები – მონასტერი გექმნება თუ არაო, ან შემოსავალიო. ფულის გულისათვის, შენ კარგად იცი, არ დამიწყვია (ასეა ტექსტში – ჯ. გ.) სამსახური. მამაჩემმა დამიტოვა 12000 მან. და მშვენიერი მამული. თუმცა თითქმის 600 თუმნის ვექსილები დაიწვა, ე. ი. ვერა ავიღე რა, მაგრამ მაინც საკმარისი ფული დამრჩა მამისაგან. ამ ფულით და ჩემის მეცადინეობით მამული გავაფართოვე, ახალი მიწები შევიძინე, მშვენივრად შევიმუშავე (ასეა ტექსტში – ჯ. გ.) და სამუდამოთ უზრუნველყოფილი ვიყავი. სახარების მდიდრისა არ იყოს, მეც უნდა მეთქვა ჩემი თავისათვის: სულო ჩემო, სვი, სჭამე და ისიამოვნე (ლუკა, XII, 19 – ჯ. გ.), მაგრამ სწორედ ამ დროს გადაიცვალა გაბრიელ ეპისკოპოსი (ჩვენთან კი იყოს ნათქვამი – დაბალი ღირსების მამულიშვილი იყო). ხსენებულ დროს ჩვენ ბერობაში რიგიანი კანდიდატი აღარავინ სჩანდა, გარდა ლეონიდისა¹¹⁵. ამ გარემოებამ იძულებული მყო ღრმად ჩამეხედა და შემეგნო ჩვენი ეკლესიის მდგომარეობა. ასი წლის მონობის უღელმა მეტად

დააქვეითა ჩვენი ეკლესია. როდესაც გავითვალისწინებ ჩვენი აწმყო, დავრწმუნდი, რომ, თუ გვსურს ჩვენი ხალხოსნობა არ აღიგაოს პირისაგან ქვეყანისა, აუცილებელია ჩვენი ნაციონალური ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენა. ამის განხორციელებისათვის საჭირო იყო გაგვემრავლებინა ბერები მაღალის სწავლით აღჭურვილნი. მაგრამ პირველი მძიმე ნაბიჯი ვის უნდა გადაედგა. სტატსკი სოვეტნიკი ვიყავი, პენსიას ორიოდ წელში დავიმსახურებდი, სახლ-კარი, მამული, საქონელი მზათ, სხვა უჩემო შეირთავდა ლამაზს ცოლს და მყუდრო ოჯახებრივ ცხოვრებით დატკბებოდა, მაგრამ ეს ყველა უარვევად, დავიდგი თავზედ ბაბილონის გოდოლი, შევუდექ საქმეს და საარაკო თავგადასავალი გადამხდა. პირველსავე ხანში. აღექსანდრე ეპისკოპოსის და ლეონიდის მხრით ქომაგობის ნაცვლად მტრობა ვიგრძენ¹¹⁶. ამას ყველას მოველოდი და უარესისთვისაც მზათ ვიყავი. „უმტროდ კაცი არ ვარგაო“, – ნათქვამია.

კონოში პატარა სადგომი სახლი ყოფილა და 9 ვერსზედ მონასტერი. დიდი საქმეა, რომ სულ 200 თუმანი ავიღო წელიწადში. ეს ფული სტიპენდიებსაც არ ეყოფა. რაც ორიოდ გროში მანდა მაქვს შენახული, ეგ არის და გორის ციხე. მეტი ღონე არ არის, სტიპენდიების რიცხვი უნდა შევამოკლო. მეგონა, რომ მებელს ყავარში შეინახამდი და ამიტომ ნიქოზში გავავზავნინე, თუმც გზაში ძალიან დაზიანდება.

საშა ყიფშიძე ნახე და სთხოვე ცნობაში მოიყვანოს რამდენი ქართველი საეკლესიო-სამონასტრო გლეხი განთავისუფლდა ჩვენში და სულ რამდენი ფული ერგებოდა ამ გლეხების განთავისუფლების გამო ჩვენს ეკლესიას და რა იქნა ეს ფული.

მომიკითხე ყველანი.

დღეს მომივიდა სოხუმიდან უქაზი ჩემი გადაყვანის შესახებ კოვნოში. უქაზი სინოდის კანცელარიას სოხუმში გაეგზავნა.

მ. კ.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირიონის ფონდი, ს. 295.

№73. ეპისკოპოს კირიონის წერილი ტარას კანდელაკისადმი სოხუმიდან კოვნოში მისი გადაყვანის, აფხაზეთზე წიგნის დასაბეჭდად მომზადების შესახებ და სხვა საკითხებზე

1907 წლის 26 თებერვალი

კოვნოდან გამოვეგზავნი შენს თხოვნას გადმოყვანის შესახებ და ეცადე მანდედან მალე გამოაგზავნო პასუხი. საადღგომოთ უნდა კოვნოში იყო, სოფელში ბევრი ხანი ნუ დარჩები. თიბათვეში მე ნიქოზში ვაპირობ ერთი თვით მაინც გამგზავრებას. აპრილში დათიკოს სოფელში გავისტუმრებ. აქამდინ დათიკო ძაან ავათ იყო, რძით საზრდოობდა, ახლა კი აღარა უჭირს რა. გამხმარი ცხენის თავზედ თქმულება კარგად ჩასწერე და წამოიღე ქალაქში. კახეთიაში გაიგე ბოთლების საქმე და რამ ბოთლების ხვედრი ფული იყოს, ღვინო გამოართვი წითელი და თეთრი; ან თან წამოიღე ან რკინიგზით გამოაგზავნე. თან ქართული ყველი წამოიღე და ორიოდე გირვანქა ხიზილადა. შაგანოვი აქ იყო თავისი მეუღლით. ცოლი არშიყი

ჰყოლია. ერთხელ ლაპარაკში სთქვა ცოლმა: ავეჯი სოხუმში დაგტოვეთო. ამაზედ ქმარმა თვალებით რაღაც ანიშნა და ამაზედ ლაპარაკი აღარ ჩამოუგდიათ. იქნება ცოლმა არც კი იცის, რა ფასში დაჯდა ავეჯი. ნეტა ისევ ქალაქში მეყიდნა. ლიდია ისეთი იერის ქალია, რომ შაგანოვი ვერ ალაგმავს მას. მარტის ორში ვიქნები კოვნოში.

აქამდინ ეპისკოპოსი დიმიტრი მოვიდოდა, ეცადე ყველა საქმეში კარგად ჩაახედო. სათათბირო, თუმცა ერიდება მთავრობასთან შეტაკებას. მაგრამ არ ასცდება და ეს განსაკუთრებით მემარჯვენეთა წყალობით იქნება. აქ აღარ ეჭვობენ, რომ სათათბიროს დაითხოვენ. გაზეთებში სწერამენ, რომ სათათბიროს დათხოვნის შემდეგ რკინისგზაზედ გაფიცვა დაიწყებაო.

შაგანოვის ცოლმა სტაქანი და მისი ვერცხლის ჩასადგმელი მომიტანა სახსოვრად, მე სამაგიეროთ მივეცი ოქროს საათი ძეწკვით. აქედან შაგანოვები წავიდნენ 23-ს, საგზაოთ მივეცი ხუთი თუმანი. ეცადე მანდაური საქმე ყველა წესიერად ჩააბარო. ჩემი წიგნაკი აბხაზეთზედ შევამსე და დასაბეჭდათ მოვამზადე. კარგა ვრცელი წიგნი გამოვა.

მომიკითხე ყველა ნაცნობნი და კეთილისმყოფნი. სიამოვნებით ვიგონებ მანდაურებს და მანდაურობას, თუმცა კი მოკლე ხან დროს ვიმყოფებოდი მანდ. ყველას მადრიელი (ასეა ტექსტში – ჯ. გ.) ვარ და არავისზედ ძვირი გული არა მაქვს. მაპატიონ თუ ვისმე რამე დაგუშავე.

ეპ. კირიონი.

**კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირიონის ფონდი, ს. 84.**

**№74. მონაზონ ნაზარის¹¹⁷ წერილიდან
ეპისკოპოს კირიონისადმი – კოვნოში
გადაყვანასთან დაკავშირებით**

1907წ. 27 თებერვალი

ყ-დ უსამღვდელოესო მეუფეო!

თქვენგან გამოგზავნილი ოცი (20) მანეთი გადასაცემად კალანდარიშვილისა მივიღე და მიღებისთანავე გადავეცი...

მეუფეო, დიდად ვწუხვარ თქვენი კოვნოში გადმოყვანას, მაგრამ რას გავაწყო; მოგახსენებთ მხოლოდ იმას, რომ თქვენ ქართველი ხალხის თვალში უფრო აგამადლეს და მის გულში უფრო გააძლიერეს შენი სიყვარული და თუ ოდესმე ჩვენს ეკლესიას ეღირსა თავისუფლება და თქვენ ცოცხალი ეყოლეთ, თქვენს მეტს არ ინდომებს თავის თავად. კოვნო საშუალების მხრით არ ჩამოუვარდება, როგორც მითხრეს, სოხუმს და, პირიქით, შესამჩნევად გადააჭარბებსო. ასე რომ ნაღდათ მიიღებთ (6000) და მასთან საქმე სრულებით ცოტა გექნებათ და ამ შემთხვევაში კიდევ უფრო მეტ დახმარებას და წინამძღვრობას გაუწევთ საქართველოს ეკლესიას...

მონაზონი ნაზარი

მეუფეო! მაპატიეთ, მეტად ჩქარა ვწერ, 2 საათია ღამის და თვალები არ მემორჩილება. რონემდის დარჩებით პეტერბურგში.

ჟიტომირი

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირიონის ფონდი, ს. 807.

**№75. არქიმანდრიტ დავითის¹¹⁸ წერილი
ეპისკოპოს კირიონისადმი კოვნოში
გადაყვანასთან დაკავშირებით**

1907წ. 6 მარტი

თქვენო მეუფებავ!

მოგილოცავთ მომავალ 9 მარტს!

ვაჰ სოფელო, რაშიგან ხარ, რას გვაბრუნებ,
რა ზნე გჭირსა?...¹¹⁹

სად ბრძანდებოდით და ახლა სადა ხართ! არა
ვგონებ თქვენით ისურვებდით იქეთ გადასვლას.
როდემდის?... ცერკოვნი ველომოსტში (საეკლესიო
უწყებებში) ვკითხულობ კომისიის მოქმედებას
ავტოკეფალობის შესახებ. ვინაა ჩვენი მსაჯულები!...

ჩემს ამბებს თუ იკითხავთ, მოგახსენებთ.
ემსახურობდი დონის სემინარიაში, ახლა კი
სამსახურს თავი დავანებე და საქართველოში
მივდივარ.

აპრილში (1906წ. – ჯ. გ.)სოხუმში ვიყავი.
საუბედუროდ, თქვენ იმ დროს იქ არ იყავით.

ჩემს ამბებს მერე შემოგითვლით.

თქვენი პატივისმცემელი არხიმანდრიტი
დავითი.

ქ. ნოვოჩერკასკი

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირიონის ფონდი, ს. 772.

№76. ეპისკოპოს კირიონის წერილი ტარას კანდელაკისადმი სოხუმიდან კოვნოში მისი გადაყვანის შესახებ შუამდგომლობაზე უარყოფითი პასუხის მიღების თაობაზე

1907წ. 29 მარტი

ტარასი!

შენი გადმოყვანის შესახებ ჩემ შუამდგომლობაზედ ამ თვის 24-ს შემდეგი ოფიციალური ქაღალდი მომივიდა: «На перемещение эконома Сухумскаго архиерейскаго дома иеромонаха Тарасия в Литовскую епархию Епархиальное начальство не может изъявить своего согласия ввиду имеющихся в епархиальном управлении сведений о несоответствии названнаго иеромонаха требованиям службы в северо-западном крае...». ხაზგასმული სიტყვებით მეც მაგონებენ, რომ არც შენ შეჭვერი აქაურ მხარის მოთხოვნილებებსაო. აკი გაზეთებშიაც თურმე დამიწერეს, რომ კოვნოდანაც უნდა გაიდევნოსო. ეს სულ ვოსტორგოვის ოინბაზობაა, მაგრამ ერთი დღე არავის შერჩენია. ვოსტორგოვის და გაზეთი «Колокол»-ის გამოწვევა მინდა სამართალში. ხარჯს არ დავერიდები. წერილი ამაზედ გაგზავნილი მაქვს ანტონთან (გეორგაძესთან), რომ მაღაქია ბოლქვაძე მოელაპარაკოს ამ საქმის შესახებ ცნობილ ვექილს ანდრონიკაშვილს (დოკ. №№ 89, 90 – ჯ. გ.).

შენი საქმის შესახებ, მე მგონი, ემჯობინება სოხუმს თავი დაანებო და დროებით პეტრე ეპისკოპოსს სთხოვო თავის მონასტერში ჩაგრიცხოს, მერე აიღე ნებართვა ერთი ან ორი თვით და აქ წამოდი. აქაური მხარეც ნახე და ზაფხულამდის,

იმედია, სინოდი ჩემს საქმეს ყურადღებას მიაქცევს და მომცემს სხვა კათედრას. აქიდან ზაფხულში საქართველოში გავემგზავროთ. ჩემი მონასტერი კოვნოდან 8 ვერსის მანძილზედ არის და კარგი მდებარეობა აქვს. გვერძე ჩამოუდის დიდი მდინარე ნემანი. შიგნიდან მონასტრის კედლები სულ მარმარილოსია, ფერადი. გარედან წინაპირიც მარმარილოსია. ჯამაგირი მაქვს 1300 მან., საწინამძღვრო 500 მან. და მამულების შემოსავლის შესამედი 600-800 მან. სულ 2400-2600 მან. მექნება წელიწადში. სტიპენდიების რიცხვი ცოტა უნდა შევამოკლო. სოსო (ი. ჩიჯავაზე – ჯ. გ.) იწერება მაისში დაგხედამო. შაგანოვმა გამიჭირა საქმე, ბარეოთხი წერილი მომსვლია. მოიკითხე მანდაურები. ჯოხტაბერიძემ გული არ გაიტეხოს. „მართალმა სძლია სიცრუეს, სიცოცხლე მისი გრძელია“¹²⁰. იწერებოდი, ბილეთის გარდა ნაღდიც დამრჩაო, რაც შენ მოგინდეს, დახარჯე; თუ საჭიროებამ მოითხოვა, ბილეთიც შეგიძლია დაახურდაო. იმედია, მტერი დიდი ხნობით ვერ გაიხარებს.

ეპ. კირიონი

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირიონის ფონდი, ს. 86.

**№77. იმერეთის ეპისკოპოს ლეონიდეს
წერილი ეპისკოპოს კირიონისადმი
საქართველოში შექმნილი მძიმე ვითარების
შესახებ**

1907წ. 18 აპრილი

თქვენო მეუფებავ,
დაუვიწყარო მღვდელმთავარო კირიონ!

მოგილოცავთ ძმური სიყვარულით ბრწყინვალე
აღდგომას და ვთხოვ მაცხოვარს თქვენი სახელოვანი
და გმირული სიცოცხლის მრავალჟამიერობას!

ყ-დ სამღვდელო! თუ თქვენი აქ არ ყოფნა
ვისმეს მოაკლდა, – ეს გახლავართ პირველათ მე:
აღარა მყამს მომხრე, ყველას ენა მუცელში
ჩაუვარდა, ყველა თავის სოროში იმალება, კრინტს
ველარავინა სძრავს, ყველა კურდღლათ და დედალ
ქათმათ გადიქცა. მარტო ერთი ვერაფერს ვხდები და
ტყუილუბრალთ თავქვას ვახლი. თქვენით როდესაც
ზურგი გამაგრებული მქონდა, ცა ქუდათ არ
მიმაჩნდა და დედამიწა ქალამნად, ეხლა კი,
ზურგწამხდარი ცხენივით, ცაში კაჭკაჭის გაფრენაც
საგონებელში მაგდებს. ჩვენი სილაჩრით
გამარჯვებულებმა აღარ იციან როგორ
იდღესასწაულონ თავიანთი დღესასწაული, როგორ
გაგვთელონ, გაგვანადგურონ, ყერით გაგვლეწონ და
მტვრათ გვაქციონ. ოჰ, ღმერთო, როდემდის,
როდემდის უნდა ვიტრიალოთ ამ ჯოჯოხეთ
საკირეში და გავარვარებულ თონეში. ნეტავი სულაც
შეგნება არ მქონდეს, ან ისე ვიყო აგებული, რომ
ადვილათ ურიგდებოდე და ვეთვისებოდე ცხოვრების
ყოველგვარ პირობებს.... სადღესასწაულო არაა ეს
გრძნობა, მაგრამ სხვა რა გვაქვს სადღესასწაულო?

მანდედამ მაინც მანუგეშეთ წერილებით:
როგორ მოხდა თქვენი გადაყვანა, როგორ
მუშაობდით პეტერბურგში ჩემ შემდეგ, როგორ
მოეწყვეთ ახალ ბინაზე და საზოგადოთ როგორ
გრძნობთ თავს. ოღონდ კარგათ იყავით, თორემ
სამშობლოს მანდედამ უფრო მეტ სარგებლობას
მოუტანთ, სინამ დასაწვავ სოხუმიდან.

აქაურ ამბებს დაწვრილებით არ გწერავთ, რადგანაც ყველაფერი საწყენი და გულსაკლავია.

კვალად მოგილოცავ ქრისტეს აღდგომას და გისურვებთ სიცოცხლეს.

უთქვენობით მხარმოტეხილი და ობლად დარჩომილი ეპისკოპოსი

ლენიდი

ქ. ქუთაისი

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი. კირიონის ფონდი, ს. 895.

№78. სოხუმის სამაზრო სასწავლო საბჭოს მეთვალყურის – მღვდელი ტროფიმე ჯოხთაბერიძის წერილი ეპისკოპოს კირიონისადმი აფხაზეთში წარმოებული შოვინისტური საეკლესიო პოლიტიკის შესახებ

1907წ. 24 ივნისი

ყოვლად უსამღვდელოესო მეუფეო!

თქვენი მეორე წერილი დღეს მივიღე. ჩემი წერილი 20-ს გავგზავნე თქვენი სახელზე. ტარასი გიორგიევსკიდან დაბრუნდა მაისის შუა რიცხვებში თავისი დელით და ქართლში წავიდა. ტფილისშიც იყო. მატყობინებს, რომ ამჟამად ქართლშია თავის სოფელში და ძლიერ სუსტადაა. წინა წერილში მოგახსენე, რომ ცდილობენ ჩემი დათხოვნას მეთვალყურეობის თანამდებობიდან. პასუხი შევიტანე. სხვა მიზეზი საფუძვლიანი ვერაფერი ვერ იპოვეს. აღვიოროვს შეუტანია ეპისკოპოზისთვის ქაღალდი, სადაც ამტკიცებს, სამაზრო მეთვალყურემ უსათუოდ აბხაზეთი უნდა იცოდესო. ეპისკოპოზს

დაუწერია რეზოლუცია: „вполне присоединяюсь к мнению епархиального наблюдателя, что уездный наблюдатель должен знать не только грузинский язык, но и абхазский“. საქმე ტფილისში საოლქო საბჭოში გაგზავნეს. მე ამ კვირაში ტფილისში უნდა წავიდე. ხელწერილს დავდებ აბხაზურს რომ შევეისწავლი. თუმცა სამღვდელოებამ მეორე ოლქის ბლალოჩინად ამომიძრჩია, მაგრამ ეპისკოპოზმა ჯერ არ დამამტკიცა. გუშინ გავიგე, რომ, მეორე ოლქი ვითომ გაუუქმებია. ნახევარი მიუწერია (კოდორის გამოღმა) ბერძნების საბლალოჩინოსათვის, ნახევარი კი მარღანიასათვის¹²¹.

რადგან მარღანიას ბლალოჩინად არ აირჩევენ, აბხაზების თავადაზნაურებმა ეპისკოპოზს თხოვნა მისცეს, ჩვენ გვქონდესო ბლალოჩინის არჩევაში ხმაო, მრევლიდან ორ რწმუნებულს. შუამდგომლობა სინოდალურ კანტორაში გაგზავნეს. მარღანია მთლად გაფუჭდა. უსვინდისო კაცი ყოფილა. სამღვდელოება თხოულობს თქვენგან დანიშნული ოლქების აღდგენას. ეპისკოპოზი პირდება, საქმეს კი სულ სხვანაირად შვრება! ერთი სიტყვით, გადარიეს.

ეპისკოპოზს ქალაქდს რომ ვაძლევ, იმაში ის აზრი გამოძეავს – როგორც მე, ისე ეპარქიალურ მეთვალყურემ და თვით მღვდელმთავარმაც უნდა იცოდეს ადგილობრივი ენები.

კაპანაძე¹²² და მარღანიას საჩივრის საქმე არ გათავებულა, მე ჩამომართვეს და სხვა და სხვასი გამოცვლის შემდეგ ხარებავას და ლადარიას¹²³ მიანდვეს. 20 ამ თვეს გამოძიება იყო დანიშნული. კაპანაძეს დეპეშა გამოუგზავნია საქმის გასაცნობად მისი მხრით. თქვენი დროს კი ეს მან არ ინება.

ჩემი წერილი ვოსტორგოვის მიმართ ტფილისში გავგზავნე. 20 ან 22 იმ თვეს უნდა დაებეჭდათ „ხაკავკაზიში“ (დოკ. №79 – ჯ. გ.).

წერილი ასე მომწერეს, მაგრამ ჩემი წერილის მიღების შემდეგ მესამე დღეს „ზაკაკაზიე“ დაკეტეს და ერთი დღის შემდეგ მის მაგიერ გამოსული „ტფილისიც“.

იქიდანაც შემომითვალეთ – ვოსტორგოვის მიმართვას მრავლობითი რიცხვის მეორე პირში ვერ დაგებუდავთო და მსოფლობითი რიცხვის მესამე პირით შევცვლითო.

ორი მაგალითი იყო დიმიტრი ეპისკოპოსის დამახასიათებელი – მღვდლებს ბერულავა და მაქაცარიას¹²⁴ უთხრა სხვა და სხვა დროს, პირველს: „Вы народ обманчивый“, ხოლო მაქაცარიას: „Вы плохие люди, что даже Духа Святого обманиваете“.

დიმიტრის ისტორიის მოსვლის შემდეგ ავწერ და დურნოვოს გავუგზავნი ამ ზაფხულში.

თქვენი მორჩილი

მღვდელი ტროფიმე (ჯოხთაბერიძე)

ქ. სოხუმი

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირიონის ფონდი, ს. 1335.

**№79. Письмо священника Трофима
Джохтаберидзе «Правда об епископе Кирионе
и положении дел в Сухумской епархии»**

6 июля 1907г.¹²⁵

Прочитав доклад протоиерея И. Восторгова «К вопросу об автокефалии грузинской церкви» (Ц. Ведомости, 1907, №№8 и 10), полный лжи и клеветы, имею

пастырский долг изблечить его, и тем хоть отчасти разсеять тьму, которую он внес в понятия своих читателей вообще и Петербургских слушателей в частности об испытанном положении дел в Сухумской епархии.

О. Восторгов заявляет, что преосвященный Кирион стал назначать в Сухумский кафедральный собор грузин. Да, был случай назначения грузина в укзанный собор, но вследствие крайней необходимости. Открылось место уездного наблюдателя церковных школ Сухумскаго округа. Кандидата на эту должность в Сухумском округе не оказалось, как это видно из журнального определения Сухумскаго епархиальнаго училищнаго совета 1906г. за №13. Нашелся священник-грузин, несколько лет состоявший уездным наблюдателем и благочинным в Зугдидском уезде и согласившийся перейти в Сухумский округ наблюдателем с тем, чтобы его определили в Сухумский собор¹²⁶. Что тут преступнаго? А разве в г. Сухуме больше половины населения не из грузин-ли состоит?

Сухумские русские архиереи назначали русских священников в греческие и грузинские приходы, - напр(имер), свящ. Запальскаго¹²⁷ в греческой Александровской приход и о. Бондаренко¹²⁸ в грузинский Илорский приход, при совершенном незнании ими местных языков, вследствие чего они изгнаны были прихожанами. Если же в Сухумский собор или Абрау-Дюрсо¹²⁹ еп. Кирион назначил священников – грузин, знающих русский язык, таких же студентов русской духовной семинарии, как и Восторгов, больше преступления в первом случае или во втором?

«Лицемер! вын прежде бревно из твоего глаза, и тогда увидишь, как вынуть сучек из глаза брата твоего» (Мф. 7,5).

Причем же тут национальность? Если диакон Сухумского собора о. Ф. Мешковский _ русский, который хорошо может произносить грузинские эктении, если ему это будет разрешено, то не все ли равно для грузин – будет ли он, о. Мешковский, произносить эктении, или кто либо из природных грузин?

Восторгов утверждает, что русского секретаря своей канцелярии епископ Кирион долго не хотел принимать и согласился на это только по приказу свыше. Это клевета. Русский секретарь Автономов вступил в должность чуть ли не раньше получения бумаги о его назначении. Разве преосв(ященный) Кирион не представлял на должность секретаря г. Каркадиновского, настоящего русского помощника нынешнего секретаря? Но представление его не прошло и назначили г. Автономова, уволенного из Потийской епархиальной канцелярии, как сказано в офиц(иальном) постановлении духовенства (в июле месяце 1905г.) из-за неуживчивость, невежество и развратную жизнь.

Зная Автономова и раньше, духовенство Сухумского округа подавало преосвященному Кириону бумагу об удалении его, Автономова, от должности (док. №56 – Дж. Г.), но Кирион оказался настолько великодушным по отношению к «русскому секретарю», что законного требования духовенства не удовлетворил.

Восторгов говорит, что преосвященный Кирион вместо учебника Григорьева ввел в школы Сухумской епархии учебник г. Гогебашвили (док. №80 – Дж. Г.). Да, он по постановлению училищного совета ввел, но только в грузинские школы, а не в абхазския, греческия и русския, как клеветает о. Восторгов. В греческия школы введен покровительствуемый им учебник Карханиди. Разве «Русское Слово» Гогебашвили не одобрено Св. Синодом для грузинских школ? Разве еп. Кириона Восторгов может

винить в том, что он исполняет распоряжения Св. Синода? Ведь учебник Григорьева и Оленина не одобрен Св. Синодом для церковных школ!

Далее о. Восторгов утверждает, что Кирион уволил мирового посредника Лакербая (абхазца) от должности члена училищного совета и назначил на его место грузина г. Шервашидзе¹³⁰. Это неправда. Лакербая по сие время состоит в указанном звании, а князь А. Гр. Шервашидзе именно, абхазец, из рода бывших владетельских князей абхазских. Лакербая по абхазский не знает, а кн. Шервашидзе говорит по абхазский, хотя знает и по грузински.

Восторгов выставляет фактом обвинения против еп. Кириона то, что им уволены русские члены училищного совета.

Дело было так. Во время революционного движения в г. Сухуме члены совета Захаров¹³¹ и Котляров открыто примкнули к партии социал-демократов и были затем привлечены к суровой ответственности, первый даже был арестован. Один из членов донес об этом в совет. Совет собрал нужные сведения и дело об увольнении Захарова и Котлярова от звания членов представил на благоусмотрение преосвященного Кириона. Последний вынужден был поступить по закону. Было бы понятно, если преосвященного Кириона обвинял кто-либо из лиц, сочувствующих освободительному движению, но чтобы обвинял его «известный» Восторгов, это более, чем удивительно.

Еп. Кирион обвиняется в том, что он стал назначать членом Сухумского еп(архиального) уч(илищного) совета грузин. Да, верно он назначил членами двух грузин: городского голову кн. Тавдгиридзе¹³² и бывшего учителя, ныне пенсионера Джугели¹³³. Раньше по обыкновению городской голова состоял членом Сухумского еп. уч.

совета, и если еп. Кирион назначил членом его пресменника, хотя бы грузина, неужели это преступно? Разве не справедливо, чтобы не менее половины членов указанного совета были из грузин? Из 82 школ Сухумского округа 50 школ грузинских, Гудаутская второклассная школа – общая для всех национальностей епархии, 6 школ смешанных из абхазцев и грузин (мингрельцев), а прочия абхазская, греческая и русская.

Если принять во внимание и то, что в Черноморской губернии 25 школ русских и греческих, все же выходит, что грузинских церковных школ в епархии больше, чем какой либо другой национальности. Было действительно преступно, что в числе 12-14 членов Сухумского училищного совета преосвященного Кириона состоял только один грузин, священник М. Гвазава? Г-н. Джугели по политическим делам давно оправдан и при назначении членом под судом и следствии не состоял и ныне не состоит.

Прот(оирей) Восторгов осуждает, что преосвященный Кирион в школьную комиссию при училищном совете и в комиссию по выписке учебников вместо русских назначил грузин. Да, назначил, но следует принять во внимание, что по одному только грузину были назначены в комиссию, в которых по два члена из трех все же остались русские.

Назначение грузин в комиссию, особенно в комиссию по выписке учебников, было сделано по крайней нужде, так как грузины лучше русских могли знать, какие именно книги нужны для грузинских детей по тому или другому предмету.

Восторгов называет священника М. Гвазава «полною бездарностью, в школьном деле ничего не понимающим.» Между тем Гвазава, по окончании духовной семинарии в 1892 году служил учителем в

Сухумской церковно-приходской школе до 1897г. и за свое усердие и умелое ведение дела заслужил такое внимание Сухумского русского архиерея, что прямо получил место священника при Сухумском кафедральном соборе. Что о. Гвазава способен исполнять разные обязанности по духовному ведомству, видно из того, что даже русские Сухумские архиереи возлагали на него разные обязанности по епархиальному управлению, как-то благочинного, члена училищного совета, члена попечительства о бедных духовного звания, законоучителя горской и церковной школ и др. и получал благодарность от школьной инспекции за умелое ведение школьного дела.

Восторгов считает преосвященного Кириона преступником за то, что он старшим учителем грузинской второклассной школы назначил не русского, а грузина.

Но ведь в Гудаутской школе, изучающих грузинский язык, 20 учеников из общего числа 42. Занятие с ними по грузинскому языку ведет именно старший учитель. Да при том назначенный учитель Гигинейшвили – студент Ставропольской духовной семинарии, как и о. Восторгов. Он – Гигинейшвили, женат на русской и уроженец г. Сухума. Неужели ему не нужно было дать преимущество пред сибиряком? Если для учителя-грузина незнание абхазского языка осудительно, почему такое же неосудительно для русского?

Восторгов признает незаконным, что преосвященный назначил членом епархиального о бедных духовного звания попечительства не русского священника о. Боброва, а грузина-иеромонаха Тарасия (Канделаки – Дж. Г.) и удивляется этому потому, что будто нигде нет примеров назначения монахов в такие учреждения. Но знает ли о. Восторгов, что при русском Сухумском епископе Серафиме членом попечительства был назначен не указанный о. Бобров, который и тогда состоял

священником при Сухумском соборе, а русский иеромонах Филарет, человек без образования. Иеромонах же Тарасий был назначен еп. Кирионом после освобождения места иеромонахом Филаретом, а о. Бобров назначен председательствующим членом ревизионного комитета при том же попечительстве. Неужели действия русских архиереев неосудительны, а таковые грузинских страшно нетерпимы? Где тут логика?!...

Протоиерей Восторгов утверждает, что преосвященный Кирион в Сочи назначил грузина-священника. Это явная клевета, ибо при нем вакантного места в Сочах не было. Но было бы очень справедливо в случае открытия 2-го штата при Сочинской церкви назначить причт непременно из грузии, так как в Сочах грузин достаточное количество. Еще еп. Серафим обещал сочинцам-грузинам открытие грузинского штата, а до того времени он предписал ближайшему священнику грузину Пластунского прихода два раза в месяц служить в Сочинской церкви по грузински.

О. Восторгов свидетельствует, что объявлен был приказ, чтобы сторожей кафедрального собора брать из грузин. Дело в том, что депутация сухумского грузинского населения еще преосвященного Серафима, между прочим, просила, чтобы один из соборных сторожей знал грузинский язык, так как не все грузины владеют русским языком; между тем им необходимо обращаться к сторожам за свечами, хоругвями и др. Что было бы преступного, если бы на самом деле было исполнено желание прихожан? При том грузин – сторож непременно должен знать и русский язык. Но до сих пор такое ничтожное желание грузин не удовлетворяется.

Неосновательно и обвинение преосвященного Кириона в том, что в русскую кладбищенскую церковь в г. Сухуме он назначил не русского, а грузина псаломщика. О.

Восторгов ошибается, что означенную церковь, считает «русскою».

Сухумская кладбищенская церковь построена именно грузинами еще в 1867 году, и прихожане при ней большею частью грузины. Было бы очень справедливо, чтобы при Сухумской кладбищенской церкви состоял не только псаломщик, но и священник, способный совершать богослужение как по славянски, так и по грузински.

Назначенные псаломщики, по заявлению Восторгова, оказались негодными – один конокрадом, а другой ничего не знающим. Я не могу понять, кого он разумеет конокрадом, так как при преосвященном Кирионе смещено трое псаломщиков при кладбищенской церкви, но могу утвердительно сказать, что все они выдержали установленное испытание на русском языке в комиссии преимущественно из русских экзаменаторов, при чем иногда с участием о. кладбищенского священника, бракующего всех к нему назначенных грузин-псаломщиков.

Восторгов возмущается тем, что при преосвященном Кирионе греки не добились назначения в их школу учителя, знающего греческий язык. Напротив, преосвященный Кирион был защитником той мысли, чтобы учителями назначались лица, знающие непременно местные языки, чего раньше до преосвященного Серафима не было.

Так, при Кирионе учителя-греки назначены в Мариинскую и Константиновскую школы.

Нельзя обвинять преосвященного Кириона за то, что среди Сухумского населения собирались подписи под ходатайством о введении в кафедральном соборе грузинского богослужения вместе с славянским. Подобные ходатайства возбуждались и при русских архиереях. О. Восторгов без сомнения, одобряет, что до преосвященного Серафима в Сухумском соборе иногда на пасху не

разрешалось читать евангелие на грузинском языке, хотя и читалось и на ни для кого из сухумцев непонятном арабском языке!

Восторгову неприятно, что преосвященный Кирион будто вытеснил русского учителя из грузинской школы. Речь идет, вероятно, об учителе Богавештской школы Бойко, которого местное население удалило за незнания грузинского языка. Опять о виновности преосвященного Кириона в данном случае речи не может быть.

Заведомо неверны цифровые данные о количестве разных народностей Сухумской епархии, выставленные о. Восторговым на страницах «Церковных Ведомостей». Он доказывает, что в Сухумской епархии русских – 55 тысяч, абхазцев – 55 тысяч, мингрельцев – 23 тысяч, грузин – 3 тысяч. Между тем, как видно из дела Сухумского окружного управления и сведений, доставленных благочинными Черноморской губернии в Сухумскую епархиальную канцелярию, в 1905 году было (Восторгов мог пользоваться сведениями за 1905г.) абхазцев в епархии – не 55 тысяч, а 41,265, из коих именуемых православными только 28,448, а остальные магометане. А теперь число магометан среди абхазцев значительно расширилось после объявления свободы вероисповедания. Народа грузинского племени – 56 тысяч, а не 26 тысяч, русских (великороссов, украинцев, русинов) и других 46 тысяч в Черноморской губернии и Сухумском округе вместе, а не 55 тысяч. Таким образом, преобладающим населением Сухумской епархии являются грузины, преимущественно говорящие на мингрельском наречии грузинского языка, а если всех имеющих грузинские фамилии Восторгов будет считать грузинами, то число последних увеличится еще на 20-30 тысяч.

Восторгов утверждает, что последовали жалобы на преосвященного Кириона со стороны русских и абхазцев.

Желательно было бы обнародывать все жалобы в печати тем боле, что за верность жалобы фактов ручается он, о. Восторгов, и может подтвердить документально.

Со времени преосвященнаго Гавриила (грузина) только преосвященный Кирион был сторонником перевода богослужебных книг на абхазский язык, для каковой цели им назначена специальная комиссия переводчиков. В этом духе высказался и съезд духовенства Сухумской епархии в 1906г., при чем большинство членов съезда было из грузин. Но, несмотря на это, некоторые провокаторы распространили слухи, что будто грузинское духовенство Сухумской епархии идет против перевода книг на абхазский язык, и тем натравливают абхазцев на грузинское духовенство. Грузинское духовенство со своей стороны готово оказать делу перевода книг во всем возможное содействие, но его всячески устраняют от этого дела. Насколько все грузинское преследуется известными лицами в Сухумской епархии и поныне, видно и из того, что один из переводчиков на абхазский язык, знающий и грузинский язык, захотел, как и следовало ожидать, воспользоваться при переводе и грузинским текстом, но грузинский требник немедленно был удален из зала переводчиков.

Преосвященный Кирион священно-церковно-служительские места в абхазских приходах всегда замещал кандидатами из абхазцев, когда таковые действительно были, а когда не было их, то – из грузин, выдержавших экзамен по абхазскому языку. Был, действительно, один случай определения грузина – священника в абхазский Тамышский приход (в котором живут и мингрельцы - грузины) при наличности просителя священника – абхазца. Но в этом случае преосвященный вынужден был удовлетворить желание прихожан, которые приговором просили назначить к ним сына умершаго

прежняго их священника Бенделиани; и по этому делу посылали они депутацию из своей среды к его преосвященству. После этого, предоставив Тамышский приход Бенделиани, еп. Кирион удовлетворил и другого просителя абхазца – свящ. Какалия¹³⁴, которому предоставлен был приход в родном селе.

И за все это еп. Кирион удален из Сухумской епархии с назначением на пост выкарного епископа. За что – это должно быть прекрасно известно о. Восторгову, «печальнику» судеб грузинской церкви. Я же могу ему сообщить, что 1) за оставление Кириона в Сухумской епархии ходатайствовали пред Святейшим Синодом не только грузины, большинство паствы епархии, но даже русские и греки, в том числе несколько русских монастырей; 2) насколько несправедливо относились Сухумские архиереи к национальным и религиозным интересам народов грузинского племени, он мог узнать из статьи по поводу статьи «Голос из Сухума» архимандрита Амбросия, помещенный в «Духовном вестнике грузинского экзархата» за 1906г. №№ 9-10, и он, конечно, читал ее, но замалчивает по понятным соображениям.

Священник Трофим Джохтаберидзе

г. Сухум.

Закавказье, 1907, №131, 6 июля

№80. Статья Якова Гогебашвили «Образчик добросовестности протоиерея Восторгова»

17 (30 июля) 1907г.¹³⁵

Как видно из статьи отца Джохтаберидзе, помещенной в одном из номеров «Закавказья» (док. №79 – Дж. Г.) протоиерей Восторгов обвиняет преосвященного Кириона, между прочим, в том, что он, вступив на Сухумскую епископскую кафедру, заменил в церковно-приходских школах своей епархии учебник по русскому языку Григорьева своим учебником «Русское Слово» и тем будто бы доказал свое пристрастие ко всему грузинскому. Выходит, что лишь с появлением преосвященного Кириона в Сухумской епархии появился в тамошних церковно-приходских школах мой учебник, а до того времени будто бы царили там учебники русских авторов.

Так как это обвинение представляет характерный образчик добросовестности о. Восторгова, то мы находим нужным подробно разоблачить вопиющую его неверность.

С самого начала появления моего русского учебника в печати 15 лет тому назад Сухумский училищный совет, состоявший почти все из русских членов, выписывал обе его части для своих церковно-приходских школ в значительном количестве то от издателя г. Грикурова¹³⁶, то из книжного магазина, общества грамотности с согласия и утверждения тогдашних Сухумских епископов – природных русских. Сам отец Восторгов в первый период своей деятельности в должности наблюдателя церковно-приходских школ, когда он считался еще с педагогическими требованиями и не был еще весь увлечен узконациональным политиканством и стремлением к скорополительному механическому обрусению грузин, в годовом своем отчете, напечатанном

в «Духовном вестнике грузинского экзархата», назвал мое «Русское слово» «талантиво составленным учебником, по которому можно достигать желательных успехов в русском языке при умелом его употреблении».

Но затем, увлекшись отрицательным отношением ко всему грузинскому, он стал сильно стеснять употребление моего учебника за то, что этот учебник, рядом с широкою наглядностью применял устное и печатное содействие родной грузинской речи. Впрочем в частных разговорах о. Восторгов объяснял эту перемену своего отношения к моему учебнику не личным убеждением, а сильным давлением со стороны Кавказского учебнаго округа, который будто бы грозил закрыть все церковно-приходские школы Закавказья, если в них не будут обучать русскому языку по натуральному методу без содействия родной речи учащихся. Но неискренность таково оправдания изобличалась тем обстоятельством, что около этого времени Кавказский учебный округ четвертый раз одобрил мое «Русское слово» в качестве учебнаго руководства и он во многих дирекционных школах обеих грузинских губерний употреблялся без всяких стеснений. Было очевидно, что протоиерей Восторгов задался целью опередить всех в усердии не по разуму, и в то же время, перед обществом вину свалить на светское учебное начальство.

Но затем, набравшись смелости, он лично стал распинаться за натуральный метод, видя верное средство к совершенному упразднению в грузинских школах родного языка учащихся. Вот в это время он стал настойчиво добиваться вытеснения моего учебника из церковно-приходских школ Сухумской епархии, выдвигая на подмогу то соображение, что мингрельцы будто бы не грузины. Но лишь в последний год своего

наблюдательства протоиерею Восторгову удалось вытеснить из Сухумских школ мое «Русское Слово».

Прошел год, о. Восторгов оставил Кавказ, и среди членов Сухумского училищного совета произошел новый поворот в пользу моего учебника. Совет этот 2 августа прошлого года вытребовал из книжного магазина общества грамотности 500 экземпляров первой части «Русского слова», столько же экземпляров моего грузинского учебника «Деда Эна» и 150 экземпляров моей грузинской хрестоматии «Бунебис Кари». В этом требовании обращают на себя внимание два обстоятельства. Первая часть «Русского Слова» выписывается в том же количестве, в каком и «Деда Эна», и стало быть исключительно для грузинских школ. Если бы «Русское Слово» совет приобретал и для абхазских школ, то количество его должно было быть больше «Деда Эна». Затем выписывается только первая часть моего русского учебника, без второй части. В предыдущие же годы Сухумский совет приобретал обе части. Если бы преосвященный Кирион принимал активное участие в этом деле, то непременно настоял бы на приобретении и второй части, так как отлично знает тесную связь между этими частями и прекрасно понимает, что из существующих книг для чтения ни одна не может заменить в грузинских школах второй части с пользой для русского языка.

Таким образом, утверждение протоиерея Восторгова, что епископ Кирион навязал мое «Русское Слово» не только грузинским, но и абхазским школам, является чистою небылицей. Но раньше преосвященного Кириона мой русский учебник действительно употреблялся в абхазских школах, но по инициативе русских руководителей. Каким же соображением руководствовались эти русские? Вот какими. У абхазцев нет учебника русского языка, приноровленного к

особенностям их психики, быта жизни, мировоззрения, произведений народного творчества. А это приноровление является крайне необходимым для успехов в русском языке. Стало быть из существующих учебников надо выбрать для абхазских детей тот, который ближе подходит их особенностям, имеет некоторую связь с абхазской действительностью. Но могут ли обладать этим свойством книги Григорьева, Довиса и других, когда они составлены на берегах Балтийского моря для тамошних инородцев – эстов и латышей? Конечно нет; такие учебники, не имеющие ничего общего с абхазской жизнью, затрудняют успехи, отталкивают детей и вызывают в них антипатию к русскому языку. Но русский учебник, приспособленный для грузин, является до некоторой степени приноровленным к потребителям и абхазских школ, так как грузины и абхазцы в течение долгаго ряда веков жили единою историческою жизнью, подчинялись одним и тем же царям, руководствовались одними и теми же законами, вследствие чего очень много общего между грузинскою и абхазскою жизнью и психикою. Конечно и мое «Русское Слово» представляет неудобство для абхазцев, но этих неудобств в десять раз больше во всех других учебниках. Потому винить кого бы то ни было за то, что он книгу Григорьева заменил книгою Гогешвили, значит, обвинять его за то, что меньшее неудобство он предпочел большему неудобству.

В этом отношении заслуживают серьезного внимания осетинские школы.

В них так же употреблялось и теперь отчасти употребляется мое «Русское Слово» по инициативе русских же руководителей в силу того соображения, что осетинские дети видят в содержании моего учебника полуродное, близкое содержанию и привязываются к русскому языку. Например, их привлекают к себе

переводы сказок и рассказов с грузинского, так как эти сказки и рассказы имеются и на осетинском языке и считаются народно-осетинскими.

Самое радикальное средство к вытеснению моего «Русского Слова» из абхазских и осетинских школ – это создать для этих школ свои, приспособленные к их среде учебники по русскому языку. Замена же моего учебника в тех школах книжками Григорьева и Довиса и разных Иерусалимских дворян – кроме вреда русскому языку ничего не может принести.

По вопросу о необходимости создать отдельный учебник по русскому языку для инородческих племен России мы считаем нелишним принести мнение русского педагога Рождествина, выраженное им в журнале «Начальное обучение» за 1905г.

«Методическое руководство с русскою азбукою и книгою для чтения Шельцеля имеет в виду все вообще инородческие школы. Другую цель преследует изданное в Тифлисе учебное руководство под заглавием «Русское Слово» Якова Гогебашвили; оно издано специально для грузинских школ. Издавая свое учебное руководство для грузин, г. Гогебашвили высказал мысль о настоятельной необходимости иметь для каждой народности Кавказа особое руководство по русскому языку. Мысль Кавказского педагога безусловно верная: практическое его осуществление желательно не по отношению только к разным народностям Кавказа, но и к инородческим племенам всей вообще России. Мы отметили уже попытки издать учебник по русскому языку для каждого инородческого племени в отдельности. Как мы видели, попытки эти были крайне неудачны. И до сих пор нет еще пока подходящего учебника для отдельных инородческих племен.

«Русское Слово» Гогешашвили, предназначенное для грузин, остается пока единственным руководством, составленным согласно требованиям новейшей методики. Главная заслуга г. Гогешашвили состоит в том, что в свое руководство он вложил много серьезного труда. Подбор и расположение материала для обучения русскому языку сделан на основании хорошо продуманной системы, мысль и значение которой г. Гогешашвили разъяснил «в руководстве для учителей» и в других даровито написанных брошюрах («Начальное обучение» за август месяц 1905г.)¹³⁷.

Еще раньше этого редактор филологической библиотеки вот в каких словах отозвался о моем «Русском Слове»: «Редко можно встретить среди массы руководств, составленных для изучения русского языка инородцами такой прекрасный и талантливо составленный учебник, как труд Гогешашвили».

И такой учебник, удостоившийся столь лестных отзывов со стороны компетентных русских педагогов, четыре раза одобренный Кавказским учебным округом, в качестве учебного руководства, наконец, одобренный опять в качестве учебного руководства Свят. Синодом, протоиерей Восторгов хотел сжить со света, упразднить и за что же? За то, что мой учебник, кроме наглядности, пользуется необходимым содействием грузинской речи, столь ненавистой для отца Восторгова.

Положительно наш протоиерей страдает самую крайнюю грузинофобией, которая заставляет его рекомендовать синоду репрессивные меры и против епископа Кириона, и против грузинской церкви, и против целой грузинской народности¹³⁸.

Гогешашвили

№81. ეპისკოპოს კირიონის წერილიდან
ი. ჩიჯავაძისადმი – ქართველი
მღვდელმთავრის დასაცავად ნ. დურნოვოს
მიერ ახალი ბროშურის შედგენის, სოხუმის
ეპარქიისა და კირიონის მიმართ
ი. ვოსტორგოვის გეგმის შესახებ

1907წ. 12 სექტემბერი

მამაო წმინდაო!

... დღეს საღამოზედ პროფესორ ევსევისთან შევიარე, რომელიც ორიოლში გავიცან. ის იყო მიელო წერილი ნ. დურნოვოსგან; წამიკითხა წერილი, რომელშიც იწერება, მესამე ბროშურას ვადგენო, სადაც სხვათა შორის სოხუმიდან სინოდში გამოგზავნილ სხვა თხოვნას მოვაქცევ შესახებ კირიონის დატოებისაო სოხუმში¹³⁹. ეგ ზარხოსს, გრიგოლ (დადიანი – ჯ. გ.) და დიმიტრი (აბაშიძე – ჯ. გ.), ეპისკოპოსებს ძალიან ემდურება. ვოსტორგოვს წაუდგენია პროექტი, რომ სოხუმი სტავროპოლის ეპარქიას შეუერთონ¹⁴⁰ და ეს პროექტი მოსკოვის უწყებებშიც ყოფილა დაბეჭდილი. მოსკოვში ისეთი ძალა მოიპოვა ვოსტორგოვმაო, რომ არხიმანდრიტები გადაჰყავ-გადმოჰყავს და თვით მიტროპოლიტსაც ეშინიან იმისიო. კირიონმა რუსეთში კათედრის მიღებაზედ უარი უნდა სთქვასო და საბერძნეთში წავიდეს, სადაც აღტაცებით მიიღებენო, მაგრამ ის კი ავიწყდება, რომ სამშობლოს თავის დანებება ჩემთვის სიკვდილი იქნება.

დღეს მალაქია ბოლქვაძე იყო ჩემთან და მიაბო: ვოსტორგოვს რუსების კავშირში¹⁴¹ გამოუცხადებია, რომ იანიშვილის მაგივრად მე ვიქნები ხელმწიფის მოძღვრად და მაშინ ჩვენი კავშირის საქმე კარგად წავაო. ნახე, სად ეპოტინება! აქ ძალიან ცდილობენ, რომ ეს კერპი დასცენ. ვოსტორგოვზე მიტროპოლიტმა სთქვა: ის ისეთ გზაზედ დადის, რომ მალე დაეცემაო...

ეპისკოპოსი კირიონი

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირიონის ფონდი, ს. 312.

№82. Статья Якова Гогебашвили «Относительно Абхазии» - о попытке Сухумского епископа Кириона создать абхазскую письменность и литературу

11 ноября 1907г.¹⁴²

К переводу богослужебных книг на абхазский язык и совершению богослужения на этом языке некоторые корреспонденции газет относятся недружелюбно. Меня это крайне удивляет. Правда, Абхазия в течении многих столетий составляла часть политического тела Грузии, богослужение там совершалось на грузинском языке и письменность там была грузинская по желанию самих же абхазцев; но, ведь, несомненный факт, что абхазский язык _ не наречие грузинского языка, а самостоятельный язык, хотя и родственный грузинскому языку. Как язык самостоятельный, он имеет неоспоримое право на свое

богослужение, на свою письменность, на свою народную литературу.

Лет 30 тому назад мне пришлось жить в Сухуме долгие месяцы и я редко встречал селянина абхаза, который понимал бы грузинскую речь. В то же время я не видел ни одного мингрельца, который не понимал бы ее. Вот какая разница между грузинизмом абхазцев и мингрельцев. Следствием этой разницы было то, что в то время, как мингрельцы во все века принимали самое деятельное участие в обогащении грузинской духовной и светской литературы своими талантливыми произведениями, абхазцы были совершенно чужды этого участия, за исключением некоторых аристократов грузинского происхождения.

Мы, грузины горячо желаем развития и обогащения и нашего богослуженного языка и нашей родной литературы, обязаны желать этого же и для других национальностей, в том числе и для абхазцев. Ни один из грузин не должен напоминать того дикаря, который на вопрос – что добро, что зло, ответил: добро то, когда я отнимаю жену у соседа, зло то, когда он отнимает жену у меня. Не должен напоминать потому, что это противоречило бы грузинским историческим традициям. Грузины во все века праздновали равноправие всех народностей, входявших в пределы их царства и представляли им все права, которыми сами пользовались. Царица Тамара отменила в 12 веке смертную казнь и жестокия телесныя наказания не по отношению только к грузинам, но и относительно армян, татар и других. Уважение прав других народностей в нашем тогдашнем царстве доходило до того, что даже такой могущественный и святой царь, как Давид Возобновитель, нередко посещал армянский собор и даже магометанскую мечеть, слушая богослужение на языке армян и татар. И так как в

грузинском царстве не было пасынков и обездоленных, то все отстаивали пределы своего царства с самоотвержением родных детей. Этим и объясняется изумительная долговечность небольшого Грузинского царства на самом опасном месте земного шара. Современные же Пуришкевичи¹⁴³ хотят превратить в совершенных рабов инородцев и в то же время требовать от них самоотверженной защиты государства. Но, что говорить.

Вернемся на минуту к Абхазии. Преосвященный Кирион сильно сочувствовал созданию абхазской письменности и литературы и даже просил меня принять участие в составлении национального руководства по абхазскому языку. В том же направлении должны действовать сухумские грузины и всячески помогать абхазцам в этом культурном начинании.

Пусть сухумские грузинофилы думают, что абхазское богослужение и абхазская письменность разъединяют грузин и абхазцев и обезсилит обе стороны. Действительность преподнесет им совершенно другой плод. Благодаря пробуждению абхазцев и вступлению их на путь культуры, прежнее внешнее объединение с грузинами заменится внутреннею солидарностью и интенсивным братством, к чему будет сильно содействовать то обстоятельство, что только между грузинами имеется значительный контингент лиц, вполне владеющих абхазским языком. Что же касается до таких затей сухумских грузинофобов, как замена у абхазцев мингрельских фамильных окончаний, итальянскими, то это должно вызывать один только смех _ больше ничего.

Закавказье, 1907, №236, 11 (24) ноября

№83. Прощение уполномоченных духовенства Абхазии в Грузино-Имеретинскую

Синодальную Контору в связи со сложной ситуацией в Сухумской епархии после смещения с должности епископа Кириона

Вторая половина 1907г.¹⁴⁴

Едва ли найдется в России такая многострадательная епархия, как Сухумская. С первого же момента своего появления она заключала в себе опасное внутреннее противоречие: в основании этой сводной епархии заложен был дуализм. В целях усиления новой Сухумской епархии были присоединены к бывшей Абхазской некоторые приходы Ставропольской губернии и Кубанской области (в 1885г. – Дж. Г.). Оторванное от сродного в епархиальном, бытовом и материальном отношениях духовенство означенных приходов постоянно тяготилось совместною епархиальною жизнью, поэтому оно обратилось в ноябре прошлого 1906 года в Святейший Синод с ходатайством об отделении указанных территории от Сухума и восоединении опять с Ставропольской епархией. Переживаемый кризис продолжается и ходатайство это пока не удовлетворено святейшим Синодом. Открытая в 1886г. Сухумская епархия служила в лице своих архиереев только политике. Единственную целью преосвященных владык было вытеснение богослужебных и школьных языков-грузинскаго и греческаго из школ и церквей. Только преосвященный Серафим, единственный из всех сухумских архиереев, оказался более корректным, чуждым политике. Но зная, что ему не место в Сухуме, за незнанием языка большинства паствы, он добровольно перешел в Россию. Преосвященный Кирион, оклеветанный якобы в разных преступлениях, переведен из Сухума. Назначенный на Сухумскую кафедру Преосвященный Димитрий¹⁴⁵ при

вступлении в паству объявил себя в стороне от политики. Духовенство Сухумской епархии, зная его по Кутаисской семинарии, где он служил инспектором и ректором, ожидало, что он постарается умиротворить разноплеменную епархию, но надежда духовенства оказалась обманчивою. Преосвященный Димитрий за короткое время успел зарекомендовать себя крайним грузинофобом.

1. Во всех городах имеются благочинные городских церквей, например, в г. Поти, где благочинным состоит не кафедральный протоиерей, а ключарь Собора. Епископ Кирион благочинным Сухумских городских церквей назначил состоявшего раньше благочинным 2-го округа и уволившася по прошению 2-го священника Собора о. Михаила Гвазава.

Епископ Димитрий скоро по приезде уничтожил должность благочинного сухумских городских церквей и права благочинного предоставил заваленному многочисленными должностями кафедральному протоиерею, русскому, без сомнения потому, что о. Гвазава был грузин.

2. Согласно постановлению съезда отцов благочинных и депутатов от духовенства Сухумской епархии, бывшего 18-24 сентября 1906 года, Преосвященный Кирион первые пять сухумских благочиннических округов разделил каждый на два и назначил благочинных. Епископ Димитрий отменил постановление духовенства и распоряжение своего предместника и опять соединил округи. После этого получается распоряжение Св. Синода о выборе благочинных. 2-й благочиннический округ, состоявший из священников грузин (только один русский и то нештатный), выбирает благочинным, вместо прежнего благочинного с училищным образованием, студента

семинарии, священника Сухумского Собора о. Трофима Джохтаберидзе, до перемещения в Сухум в течении трех лет состоящего благочинным в Зугдидском уезде. Желая, чтобы одного благочинного из грузин было меньше, Епископ Димитрий совсем закрывает 2-й округ, половину его присоединяет к 3-ему округу, а половину к 6-му греческому округу (док. №78 – Дж.Г.) с переименованием его во 2-й, при чем делает распоряжение, чтобы благочинный 3-яго округа знал непременно абхазский язык. Он составляет округа в следующем виде: 1-й округ по старому при 13 церквях, 2-й – из 18 церквей, 3-й – из 19, в 4-м и 5-м – по 8, в 6-м – 9, а в 7 – 6.

При распределении означенных округов характерно то, что для 3-го округа нужен благочинный, знающий абхазский язык, а 2-й округ образован из церквей греческих, грузинских (мингрельских) и отчасти русских. Если благочинным будет избран грек, что по большинству голосов непременно состоится, то он не будет знать грузинского языка с мингрельским наречием, если же будет грузин, то он не будет знать греческого языка. Епископ Димитрий не счел нужным оставить в одном округе 7 грузинских приходов очевидно потому, чтобы благочинным не был выбран грузин. Если 7-й Округ может функционировать при 6 церквях, отчего в другом случае из 7 церквей не составит один округ, когда это особенно нужно; или если в одном случае для благочинного необходимо знание местного абхазского языка, языка паствы, то почему таковое же требование не предъявлять по отношению к благочинному 2-го округа?

При этом надо упомянуть, что из 27 церквей Черноморской губернии, составлявших раньше 2 благочиннических округа, епископ Серафим составил четыре округа, так что в каждом округе теперь там по 6-7 церквей. Если же Епископ Кирион составил округа при 6-9

церквях каждый, почему Еп. Димитрий закрыл их, не закрыв округов, образованных Еп. Серафимом? Нужда в делении благочиннических округов в Сухумском округе особенно было необходимо потому, что в нем масса рек, чрез которые при половодии трудно переправляться, масса лесов чрез которые опасно проезжать, страшная грязь, по которой рискованно ехать; в Черноморской же губернии сообщения или на пароходе, или колесное и очень редко верховое.

3. Епископ Димитрий в произнесенном в 14 мая сего года слове в Сухумском кафедральном соборе старался доказать, что русский человек должен любить особенно и даже только руссаго и то руссаго православнаго. Такое его учение мы считаем противным духу христианскому, ибо во Христе Иисусе несть ни Иудея, ни Эллина ... Мы желаем и христианское учение требует, чтобы Сухумский Владыка считал и любил одинаково как русских и греков, так и абхазцев и грузин. В противном случае разве он архипастырь. Если за такое еретическое учение мы, пастыри, прервем общение с нашим архипастырем, не будет ли поступок наш строго каноническим?

4. Ненависть Епископа Димитрия к грузинам проявилась и в других случаях. Так, духовнику духовенства, седому и почтенному священнику о. Иоанну Берулава он говорит: «Вы народ обманчивый», а другому духовнику духовенства, награжденному за миссионерскую деятельность орденом Анны, о. Василию Макацария в присутствии публики говорит: «Вы люди обманщики (док. №78 – Дж. Г.); Вы обманываете Духа Святаго: я не боюсь бомб еврейских и Ваших». Хотя никто из указанных священников даже простого замечания не заслуживал, но в данных случаях важно то, что слова «обманчивый, обманщики» Епископ Димитрий относит не к отдельным

личностям, а целому «народу», «людям» грузинским, при чем одинаково ненавидит как грузин, так и евреев. При чем тут бомба, да еще от пресвитеров!

5. Епископ Димитрий не щадит древних грузинских архитектурных и религиозных остатков. Так, при нем разрушен старый архиерейский дом с церковью при Моквинском монастыре и сам Преосвященный освятил на месте их фундамент для монастырского корпуса с церковью.

6. В целях обезличения грузинского духовенства Епископ Димитрий прибег к такому средству, как ходатайство о разрешении мирянам принять участие в выборе благочинных (док. №78 – Дж. Г.). Помимо прямой своей цели таким своим ходатайством, разжигая национальные страсти между абхазцами и грузинами, уверяя первых, что необходимо выдвинуть абхазское духовенство, но что грузинское духовенство будто не дает на это возможности и на этой почве он принял заранее им же подготовленную депутацию в с. Чилово из абхазцев, заявивших ему, что если единокровный им благочинный Маргания не будет выбран опять благочинным, ни один грузин священник не останется в Сухумском округе, чем и воспользовался он при возбуждении вышеуказанного ходатайства. По сему делу просим допросить в качестве свидетелей о. о. Нестора Жордания¹⁴⁶, Василия Макацария и других.

7. Священник Авксентий Руруа^{146с}, 12 лет состоявший в министерских и церковных школах, получавший от Училищного Совета похвальные отзывы, выдержавший установленный экзамен при комиссии по абхазскому языку и рукоположенный 15-го апреля сего года на имя Ачандарской церкви, не был назначен Епископом Димитрием не только законоучителем, но даже заведующим церковною школою его прихода. Почему?

Официальные данные таковы: 1) он о. Руруа, не подготовлен к миссионерской деятельности, 2) он не знает абхазского языка. Спрашивается: кто из священников Гудаутского участка подготовлен к миссионерской деятельности как из наличных, так и из имеющих быть определенными в скором времени. На что выдавала официальная комиссия из абхазских священников о. Руруа свидетельство о знании им абхазского языка, если таковое никакого значения не имело. Почему понадобилось оставить законоучителем светского учителя Чамагуа и преувеличить его успехи? Преосвященный Димитрий скажет, что в данном случае он основывается на докладе Училищного Совета, но в том то и дело, что, поддерживая друг друга, архиерей и существующее при нем учреждение искажают факты, ссылаются друг на друга, маскируя дело, но ведя его всячески во вред и против грузинского элемента служащих.

О. Руруа не был принят Ачандарцами. Оказывается независимо для политиканствующаго начальства, они все уклонились в магометанство. Но факт остается все же фактом. Журнальное определение училищного Совета за №12 относительно о. Руруа утверждено Его Преосвященством 21-го июня, а доклад благочиннаго о непринятии о. Руруа от 5-го июля.

Из всего вышеизложеннаго ясно видно, что Преосвященный Димитрий явно игнорирует теми добрыми связями, какия должны существовать между епископом и клиром и без которых немислимо взаимное их общение в духе апостольской церкви.

Не желая прекращать самовольно общения с архипастырем, как послушные сыны церкви и начальства священники Сухумскаго округа чрез нас, уполномоченных, просят Синодальную контору отменить распоряжение Епископа Димитрия о делении

благочиннических округов, оставив в силе утвержденное епископом Кирионом постановление об этом съезде духовенства, бывшего в сентябре 1906 года, а по прочим пунктам иметь на канонических основаниях суждение.

ՅԵՕԾ, ց. 1458, ճգ՛՛. 1, Խ. 177, ց. 10-12.

**№84. Объяснение епископа Ковенского,
викаря Литовской епархии Кириона перед
Святейшим Правительствующим
Синодом – «Обличение наветов
и инсинуации протоиерея И. Восторгова»**

После июля 1907г.¹⁴⁷

«Злой парок в человеке ложь, в устах невежд она всегда» (Сир. XX, 24).
«Мерзость пред Господом - уста лживыя» (Притч. XII, 22)¹⁴⁸.

В газете «Колокол» за прошлый 1906г., №261 помещен был форменный донос под заглавием: «Скоро ли конец», в котором анонимным автором помещены обвинения и клеветы по моему адресу. На личные оскорбления я не отвечал до сих пор авторам, которые стреляют из за угла, не подписывая статей своим именем. У этих господ, когда по делу нет аргументов, имеется ушат грязи, чтобы ее вылить на противника из личной мести. Конечно, не всякая черносотенная сплетня должна быть опровергнута, особенно в настоящее время, когда сплетнями и клеветою полна у нас атмосфера. Но теперь стали злоупотреблять номерами моих резолюций, извращая самыя резолюции и давая им ложное освещение.

Поэтому желаю дать необходимые разъяснения по взводимым на меня обвинениям. В данном случае анонимный инсинуатор, скомбинировав вместе все обвинения против меня, «характеризующия, по его словам, мою деятельность, как она изображена в печати», значительно облегчил мне труд опровергнуть на основании официальных документов все пункты последовательно.

1. Мы хорошо помним*, говорит автор, прямо вопль негодования «Русского» из Сухума (газ. «Колокол»), по поводу перевода еп. Кириона по его настойчивой просьбе»... Перевод мой совершился не по настойчивой моей просьбе, а по обоюдному нашему согласию с Преосвященным Серафимом, что хорошо известно высшему духовному начальству, которому я не подавал ни одного прошения о перемещении меня в Сухуми. Я отказался от более высокого назначения в экзархате, как об этом сообщалось и в периодической печати¹⁴⁹, и странно было бы с моей стороны настойчиво добиваться перемещения именно в Сухум. По совету врачей мне для поправления здоровья нужно было перейти на одну из южных кафедр. Мое заявление об этом было принято высшим духовным начальством благосклонно. Окрылась около этого времени одна Черноморская епархия, но она была предоставлена другому лицу, хотя в Синоде и было суждение о предоставлении мне этой кафедры. Если бы я попал в эту епархию, то и до сих пор служил бы там и перестал бы думать о другой кафедре. Такою основательностью и правдивостью отличаются и остальные пункты обвинения анонимного автора.

* *Как же не помнить, когда «Кавказец», «Русский», «Сухумец» и «Православный русский», как увидим ниже, одно и тоже лицо. Впрочем псевдонимы автор меняет часто. Этим и объясняется трогательное единство указанных клеветников.

2. «Объявлен приказ Кириона ввести грузинский язык во всех школах» (рез.11 мая, 1560). Еще до моего перемещения в Сухум, Наместник Кавказа сделал общее распоряжение о преподавании в сельских школах на народном языке. Абхазские школы были снабжены новым учебником абхазского языка, а касательно грузинских школ было постановлено Советом выписать 500 экземпляров «Деда Эна» для разсылки по грузинским школам. Несмотря на неоднократные разъяснения со стороны Синодальной Конторы и даже Св. Синода, что жители Самурзакани-грузины и что богослужение и учение должно совершаться у них на грузинском языке, Совет упорствовал, пока я своей резолюцией не положил конец этому упорству. Следовательно, моя резолюция касалась не всех школ вообще, а лишь грузинских, как можно это усмотреть из подлинной моей резолюции, которую в искаженном виде приводит автор. Епархиальный училищный Совет, с своей стороны, признал ведение первоначального обучения на родном языке желательным и полезным (см. ст. 4 жур. №6 от 6 апреля 1906г.; постановление это состоялось через три дня после моего первого приезда в Сухум) и тут же в справке невольно выплывает следующий факт: «принимая во внимание многочисленные и настойчивые просьбы о сем населения».... Следовательно еще задолго до моего перемещения в Сухум, в Совет существовали многочисленные и настойчивые просьбы о преподавании родного языка, а вовсе не по моему приказанию он вводился, как ложно утверждает автор этого классического доноса. Здесь необходимо обратить внимание на тенденциозное отношение Совета к вопросу о преподавании грузинского языка в школах грузинских. Чтобы воспрепятствовать полному осуществлению приказа Наместника по отношению к грузинским школам,

Совет постановил: «предоставить сельским обществам в те школы, где учителя окажутся неспособными к преподаванию грузинского языка, приглашать отдельных учителей названного языка за собственный счет». Странно, в греческих и абхазских школах таких препятствий не оказалось (жур. №12, ст. 21, за 1906г.). По поводу указанного постановления Совета я написал следующую резолюцию: «Озаботиться чтобы сами учителя преподавали грузинский язык, приглашение же частных учителей для преподавания указанного языка считаю непедагогичным» (жур. за 1906 год, №6). Оно и практически неосуществимо.

3. «В русские приходы Кирион стал посылать священников грузин, опороченных по суду и совершенно безграмотных». О священнике Капанадзе (коммент. 122 – Дж. Г.), который мною был перемещен в Абрау-Дюрсо, вместо русского священника, обвиненного начальством в революционной деятельности, я уже дал мотивированное объяснение через экзархат г. Обер-прокурору. Этот Капанадзе был уездным наблюдателем, занимал приход после русского Илорского священника Бондаренко и, как отлично кончивший семинарию, не может быть назван совершенно безграмотным. Под грузином, по суду опороченным, анонимный автор, наверно понимает священника И. Бердзенова¹⁵⁰, который на службе в Сухумской епархии около 40 лет, но он перемещен в Анапу не из Грузинского прихода, как заведомо ложно утверждает автор, а из русско-греческого прихода, находящегося в Черноморской же губернии, где указанный И. Бердзенов священствовал около 20 лет, совершая все время богослужение на славянском языке и снискав любовь и уважение пасомых. Когда Анапский приход сделался вакантным, то это место мною было предложено соборному священнику А. Боброву, который, не имея

тогда семьи в Сухуме, уклоняется дать свое согласие на перемещение в г. Анапу. Тогда пришлось переместить туда заслуженного и всеми уважаемого священника о. И. Бердзенова. Лучшим доказательством уважения к Бердзенову со стороны русских священников служит тот факт, что он единогласно был избран общим духовником для духовенства, каковое избрание мною своевременно утверждено. Здесь необходимо заметить, что около половины приходов Черноморской полосы (в Черноморской губернии) с смешанным населением*, в некоторых же из них преобладают грузины, каковы: Сочи, Туапсе и др. В указанных приходах священниками русские, незнающие грузинского языка. Почему об этом автор благоразумно умалчивает и не возмущается духом? Если в Гаграх (Черноморская губерния) состоит священником абхазец¹⁵¹, воспитанник второкласной школы, то почему грузина-семинариста лишают этого права?

4. «Грузины стали назначаться в Сухумский кафедральный собор». Читатель подумает, что я наполнил Сухумский собор грузинами, но ни чуть не бывало. По штату в собор положено: 4 иерея, 4 диакона с иподиаконами и 4 псаломщика – всех двенадцать человек, из коих 11 русских и лишь один грузин, между тем как из 10,000 разноплеменного населения в Сухуме грузин (мингрельцев) – более 5,000. Почему автор не возмущается таким ненормальным распределением штатных мест в соборном клире между русскими и грузинами. Какое же с моей стороны преступление, что на освободившуюся при соборе диаконскую вакансию, которую занимал назначенный мною священником в русский приход Редкокаш¹⁵², согласно его настоятельной просьбе, и по ходатайству соборного причта, на открывшуюся вакансию диакона я назначил священника Т. Джохтаберидзе,

* В Анапе между прихожанами есть немало грузин.

студента семинарии, занимавшего должность благочинного и уездного наблюдателя в Гурийско-Мингрельской епархии и аттестованного Преосвященным Георгием с самой лучшей стороны. И так мною в Сухумский собор назначен один только грузин и тот на диаконскую вакансию, автор же, желая высшее духовное начальство и читателей ввести в заблуждение, говорит в множественном числе: «грузины стали назначаться в Сухумский кафедральный собор». Ведь не более трех лет еще прошло после смерти убеленного сединами старца, Абхазского миссионера протоиерея Д. Мачавариани, на место которого Еп. Арсений назначил совсем молодого русского Г. Голубцова. Неужели еп. Арсений, нарушивший установленную традицию, имел право назначить вместо грузина русского протоиерея (он же назначил и клучарем русского), а я не имею права назначить на вакансию диакона грузина. Но и это было вызвано необходимостью, ибо для замещения вакантной должности уездного наблюдателя церковноприходских школ в епархии Сухумской не оказалось кандидата, как об этом заявлено в журнале Епарх(иального) Учил(ищного) Сов(ета) за 1906г., №13; ст. 5. Взяв кандидата на должность уездного наблюдателя из другой епархии, я приписал его собору с зачислением его на диаконскую вакансию.

5.»Среди подонков населения собираются подписи под ходатайство о введении в этом соборе грузинского богослужения». Выражение подонки ясно показывает как враждебно и с каким отвращением автор относится к местным православным грузинам, среди которых не мало лиц, получивших среднее и высшее образование и занимающих известное общественное положение. Можно ли ожидать беспристрастного суждения от лица, так враждебно настроенного против грузин. Не трудно догадаться «кто есть иноплеменник необрезанный сей, иже

поносит полку Бога Живаго» (I Цар. XVII, 26)¹⁵³. Что преступного в том, что подавляющее большинство городского грузинского местного населения^{*} ходатайствует по очереди совершать богослужение в соборе на русском и грузинском языках. Грузинское население и при моих предместниках неоднократно обращалось к духовному начальству с подобной просьбой и если до сих пор их мольбы оставались гласом вопиющего в пустыне, то теперь надеются, что их родной язык не будет более подвергаться изгнанию из собора, тем более, что кроме собора в Сухуме есть еще две церкви: кладбищенская штатная и военная, в которых богослужение также совершается постоянно по славянски. Но интересно знать, как экзарх посмотрел на эту вполне законную просьбу сухумцев-грузин. Вместо благоприятного ее решения Синодальная Контора запрашивает кто из подписавших грузин знает русский язык и сколько их. Очевидно запрос этот сделан для того, чтобы затянуть или замять дело.

6. «Русского секретаря своей канцелярии Кирион долго не хотел принимать и согласился на это только по приказу свыше». Возмутительная клевета. У меня секретарем канцелярии был Троицкий, который умер и на освободившуюся вакансию стали проситься многие: студент 3-го курса Новороссийского университета кн. Дадияни, студент же университета, сын местного священника, получивший образование в Ставропольской семинарии М. Берулава, помощник секретаря Сухумской епархиальной Канцелярии, воспитанник семинарии Е. Каркадиновский и Автономов, но этот последний был не

^{*} В Сухумском округе по официальному сообщению к 1906г. было всех жителей 112,316 душ. из них: грузин мингрельцев православных 53,829 душ обоего пола; абхазцев православных и мусульман 40,978; армян 6,313 греков 4,946; русских 3,419, и далее идут мелкие национальности.

секретарям моей канцелярии, как ложно утверждает автор, а секретарем Гурийско-Мингрельской епархиальной Канцелярии. Для замещения указанной должности я искал кандидата между чиновниками Синодальной Конторы и избрал из четырех столоначальников, из которых три грузина, Венецкаго (см. с. 134 – Дж. Г.) и 22 апреля 1906г. за №246, официально запросил Синодальную Контору о беспрепятственности его перемещения в Сухум, но Синодальная Контора не отпустила его, и сам Венецкий в прошении своим от 1 мая ходатайствовал оставить без удовлетворения его просьбу о предоставлении должности Секретаря Сухумской Епархиальной Канцелярии¹⁵⁴. Тогда я 16 июня того же года подал Ober-Прокурору Св. Синода кн. А. А. Ширинскому-Шахматову рапорт за №1307, в котором, указывая на зазорную жизнь и неуживчивый характер Секретаря Гурийско-Мингрельской епархии Автономова, которому за развратную жизнь и немиролюбивый характер съездом Гурийско-Мингрельскаго Епархиальнаго духовенства был объявлен бойкот и изгнан из г. Поты, ходатайствовал назначить на вакантную должность секретаря Сухумской епархиальной канцелярии помощника секретаря оной же канцелярии Е. Каркадиновскаго, уроженца Тульской губернии. Где же тут нежелание принять русскаго?! Ведь между выставленными мною кандидатами нет не одного грузина, хотя просившиеся на эту вакансию грузины имели больше прав по своему образовательному цензу, чем Е. Каркадиновский. Помимо безнравственного поведения у Автономова есть крупный физический недостаток — он такой зайка, что производит тяжелое впечатление. С таким страшным недостатком навязывают человека, обязаннаго ежедневно, а иногда и несколько раз в день делать устные доклады Епископу и давать разъяснения просителям. Назначение Автономова Секретарем возмутило местное

общество. «Странно, - писал и по этому поводу в Черноморских Новостях (док. №60 – Дж. Г.), - и непонятно почему Автономов идет туда (в Сухуми) где он нетерпим? Где его самолюбие, честь?! Ведь он знает превосходно, что общество сторонится от него, как стороняться от прокаженного» (Черноморские Новости за 1906г. №54). Но несмотря однако на такое общественное мнение о доблестном поведении Автономова, бывший товарищ Обер-Прокурора П. И. Остроумов выхлопотал ему награду в сто рублей из Синодальных сумм. По возвращении из Абхазии, куда я ездил на ревизию, 8 августа 1906г.¹⁵⁵ получил я от Высокопреосвященнейшаго Никона экзрха Грузии бумагу за №6843 (док. №47 – Дж. Г.) следующего содержания: «Г. Обер-Прокурор Святейшаго Синода, от 18 июля сего года, уведомил меня, что Ваше Преосвященство, от 16 июня возбудили пред ним ходатайство об утверждении Помощника Секретаря Сухумской Епархиальной Канцелярии Каркадиновскаго в исправляемой им ныне должности Секретаря названной Канцелярии, отклонив ходатайство Секретаря Гурийско-Мингрельской Епархиальной Канцелярии Тихона Автономова. Г. Обер-Прокурор, не находя возможным согласиться на испрашиваемое Вашим Преосвященством назначение Каркадиновскаго, человека еще молодого и за свою весьма краткую службу неимевшаго возможности приобрести надлежащий опыт и необходимыя знания, сообщает на мое распоряжение, на основании п. 2 примечания к штату епархиальных управлений Имеретинскаго, Гурийско-Мингрельскаго и Сухумскаго (Третье полн. Собр. Зак. Т. V, №3057 прил.), что он, со своей стороны, признает справедливым предоставить должность Секретаря Сухумской Епархиальной Канцелярии г. Автономову, как человеку опытному и обладающему необходимыми знаниями.

Ввиду вышеуказанного закона и сообщения г. Обер-Прокурора Святейшаго Синода честь имею покорнейше просить Ваше преосвященство уведомить меня не встречается ли с Вашей стороны каких либо особых причин к перемещению г. Автономова на должность Секретаря Сухумской Епархиальной Канцелярии и если нет таковых, то не признаете ли возможным представить его». Ввиду того, что для перемещения Автономова требовалось согласие Гурийско-Мингрельскаго епархиального начальства, и отзыв о его поведении, собрав об Автономове необходимые сведения на месте, я запросил Преосвященнаго Георгия об Автономове, но Преосвященный медлил ответом, тогда я просил его по телеграфу поспешить ответом, но до получения от Епископа Георгия ответа, я неожиданно получил от экзарха Грузии за №3086 следующее предписание (док. №53 – Дж.

Г.): «Не получив ответа от Вашего Преосвященства доселе, я 3-го сего сентября переместил Секретаря Гурийско-Мингрельской Епархиальной Канцелярии Автономова, на таковую же должность в Сухумскую Епархиальную Канцелярию». О незаконности действия экзарха в данном случае я считаю излишним распространяться, замечу только, что право назначения и перемещения Секретарей в епархиальных канцеляриях принадлежит г. Обер-Прокурору Св. Синода, но отнюдь не единолично экзарху Грузии – не без согласия местнаго преосвященнаго. Возмущенные назначением Автономова на должность Секретаря, благочинные и депутаты съезда Духовенства Сухумской епархии 22 сентября 1906г. подали мне нижеследующее прошение (док. №56 – Дж. Г.): «Нынешний Секретарь Сухумской епархии Тихон Васильевич Автономов до 1904г. состоял помощником секретаря оной же канцелярии. Своею неуживчивостью,

невежливым обращением как к служащим в канцелярии, так и особенно к священнослужителям он заслужил полное презрение со стороны духовенства. В начале 1904г. мы освободились от Автономова. Он был переведен секретарем Гурийско-Мингрельской епархиальной канцелярии. В Поти он не мог остаться даже два года. Там безхарактерность его, неуживчивость, а также чрезмерная, ненужная формальность по канцелярии обнаружилась еще сильнее. Кроме того, Гурийско-Мингрельское духовенство возмущено было и тем, что г. Автономов, состоящий при главе епархии, не подчиняется законам Православной церкви, фактически отрицает брак; ведет развратную жизнь, имея любовницу. Все это вызвало то, что духовенство Гурийско-Мингрельской епархии потребовало удаления Автономова от достоинства секретаря и объявило ему бойкот. К духовенству епархии присоединились и служащие в епархиальной канцелярии, которым особенно трудно было служить при неуживчивом Автономове. К нашему великому огорчению г. Автономова мы уже видим секретарем Сухумской Канцелярии. Мы не можем помириться с фактом назначения его в Сухум.

Ввиду указанных выше оснований, покорнейше просим Ваше Преосвященство удалить его, Автономова и заместить его должность достойным лицом, знающим и местные языки, каковыми Автономов не владеет. В случае неудовлетворения настоящей просьбы духовенство вынуждено будет обратиться к высшему Начальству».

Далее следует подпись благочинных и депутатов от духовенства Сухумской епархии.

Только 25 сентября я получил из Гурийско-Мингрельской Епархиальной Канцелярии при рапорте за №3245 копию с протокола №16 следующего содержания: «1905г. июля 14 дня Мы, ниже сего подписавшиеся,

благочинные и депутаты от духовенства Мингрелии Зугдидского и Сенакского уездов Кутаисской губернии, на чрезвычайном официальном съезде сего числа имели суждение относительно деятельности секретаря Гурийско-Мингрельской Епархиальной Канцелярии г. Автономова. Принимая во внимание, что г. Автономов излишне усложняет канцелярския дела, что выражается, между прочим, в переписке с благочинными, не принимает ни откого писанных на грузинском языке бумаг, обращается крайне грубо и невежественно с благочинными и духовенством епархии, и при всем этом, служа при главе епархиального управления, имеет незаконное сожительство с лицом женскаго пола, Постановили: секретарю Гурийско-Мингрельской Епархиальной канцелярии Тихону Васильевичу Автономову объявить от имени всего Мингрельскаго духовенства порицание и крайнее негодование и просить Его Преосвященство, преосвященнейшаго Леонида, Епископа Имеретинскаго, Управляющаго Гурийско-Мингрельской епархией, (и сим съезд почтительнейше просит) сделать распоряжение о немедленном удалении из канцелярии г. Автономова, как человека, не соответствующаго настоящему своему назначению, о чем составлен настоящий протокол, в чем и подписуемся». Далее следуют подписи председателя, благочинных и депутатов.

В ноябре месяце 1906г., желая облегчить в экзархате, особенно же в Грузинской епархии, положение экзарха, которому был объявлен бойкот от духовенства, Преосвященные Леонид Имеретинский, Георгий Гурийско-Мингрельский, Петр Алавердский и я с делегатами от своих епархий съехались в г. Тифлисе по приглашению экзарха (приглашение было сделано через епископа Петра) и постарались до решения вопроса об автокефалии Грузинской церкви возстановить мирныя

отношения паствы и духовенства к экзарху. По окончании наших заседаний экзарх Никон собрал под своим председательством собор грузинских архипастырей в присутствии Синодальной Конторы. По окончании заседания я обратился к экзарху Грузии и сказал ему, что он самоличным и поспешным перемещением Автономова пограл мои права, не дождавшись получения от меня ответа. При этом Преосвященный Георгий выяснил, что секретарь Автономов действительно живет с какою то женщиной и что это обстоятельство возбудило против него и духовенство и общество. Ввиду этого Автономов обратился, продолжал преосвященный, вступить с своей сожительницей в законный брак, разрешение было ему дано, но как видно, он до сих пор не женился на ней, продолжая жить вне законного брака. Сознав свою ошибку, экзарх Никон обративши ко мне, сказал: пожалуй, возьму его оттуда, подайте бумагу. Раз экзарх самолично переместил Автономова, вопреки законному требованию о согласии Преосвященных Гурийско-Мингрельскаго и Сухумскаго, то без моего ходатайства, он сам должен был исправить свою ошибку. Вместо того, чтобы выразить сам сожаление за причиненное мне оскорбление, он ни на минуту не сходил с начальнического тона и позиции, точно разговаривал с писцом своей канцелярии. Таким образом, помимо меня и против желания духовенства, Автономов перемещен в Сухум, где он продолжает незаконное сожительство со своей любовницей, которая хорошо известна всему городскому населению как сухумская жительница и домовладелица¹⁵⁶.

7. «Из местнаго училищнаго Совета еп. Кирион стал изгонять русских членов и заменять их грузинами» (рез. 4 апреля, №1.079). Тут есть ссылка и на число и на номер резолюции, но на самом деле здесь, сознательно недобросовестная клевета. Еще до моего первого приезда в

Сухум, находясь еще в Петербурге, я подучил журнал Сухумского Епархиального Училищного Совета, от 4 февраля за №2, в котором был помещен доклад члена Совета Мирowego Посредника полковника А. М. Лакербая (абхазца) с сообщением, что член Совета В. Котляров и Б. Н. Захаров лица политически неблагонадежные, замечены в принадлежности к революционным партиям, выразившейся в целом ряде поступков, о которых в Сухумской полиции имеется достаточно сведения, ввиду чего они не могут состоять на должности членов Сухумского Епарх(иального) Училищного Совета, тем более, что в настоящее время г. Захаров уже заключен в тюрьму. Училищный Совет постановил запросить полицеймейстера, имеются ли у него какие либо данные, позволяющие подозревать В. И. Котлярова в политической неблагонадежности. Относительно Захарова уже не было сомнения. Г. Полицеймейстер сообщил Совету, что В. И. Котляров во время бывшего в Сухуме политического движения, примыкая тесно к революционной партии социал-демократов, весьма видно выделялся и открыто стоял за противоправительственное движение. В виду указанного выше заявления члена Совета Лакербая, В. И. Котлярова пришлось освободить от должности члена Совета (жур. 1906г., №4, ст. 6). Если бы я поступил иначе, то автор не преминул бы обвинить меня в покровительстве революционерам. Во втором же № журнала Совета есть и другой случай, но не увольнения, а сложения двумя русскими должности членов, но анонимный автор также намеренно скрыл этот случай и умолчал за что они оставили Совет. Председатель Совета протоиерей о. Г. Голубцов заявил Совету, что «В. И. Ивановский и А. И. Родичев более года совсем не появлялись на заседания Совета, сами, очевидно, сложили с себя обязанности члена Совета; поэтому училищному Совету остается лишь

уведомить их, что он считает их сложившими с себя обязанности и на их место пригласить новых лиц, которые бы с пользой могли работать в пользу церковно-школьного дела». (жур. 1906г., №2, ст. 2). Анонимный автор и тут попал в просак, приписав мне то, в чем я не принимал участия ни словом, ни делом и все это происходило до моего приезда в Сухум. Здесь укажем на одну деталь, которая говорит очень многое о председателе и делопроизводителе Совета. В заголовке журнала №2 подчищено место, назначенное для месяца и числа и выставлено 4 февраля. Переписчик мог ошибиться или в месяце или в числе, но тут подчищены и месяц и число. Очевидно заседание происходило в конце января, а председатель Совета и его земляк делопроизводитель Протопопов учинили перестановку числа и месяца, подогнав его к времени моего перемещения, чтобы дать основание анонимному автору обвинить меня в увольнении русских членов. Совет сам постановил уволить их и наметил вместо них двух кандидатов, которые были приглашены. Где тут, спрашивается, изгнание с моей стороны русских членов? И темная же, должно быть, душа этого клеветника-доносчика!!

8. «Один из таких новоназначенных членов Джугели еще недавно за руссофобскую агитацию был выслан из края». Это для меня открытие. Если Джугели (он известен как опытный педагог), был до меня выслан за политическую неблагонадежность, то почему об этом Совет не обмолвился ни одним словом¹⁵⁷. В Совете заседают г. Начальник округа, его помощник, Городской голова, Мировой Посредник и другия власти, но никем из них не было заявлено ничего против назначения Джугели (жур. 1906г., №12, ст. 7). Очевидно его никто не считал политически неблагонадежным. Если бы об нем такое заявление последовало, как это было сделано относительно

Захарова и Котлярова, то Джугели немедленно был бы отстранен от должности члена Совета.

9. «Приказами Кириона вводились грузинские учебники в школах (на русския казенныя денги), вопреки мнению и постановлению Совета» (рез. 2 июня, №1 843). Епархиальный архиерей есть главный начальник церковно-приходских школ и выражение «вопреки» здесь совершенно неуместно и незаконно. Во втором пункте мы уже выяснили, что еще до моего перемещения в Сухум Наместником Кавказа сделано было общее распоряжение о введении в школы родного языка, об этом состоялось и постановление Совета (жур. 1906г., №6, ст. I, п. 4) еще до моего прихода на новую кафедру и недоумеваю, по каким же учебникам нужно было преподавать в грузинских школах родной язык, если не по грузинским. При том не моими приказами выписывались и вводились грузинские учебники, а по решению комиссии от 22 апреля 1906г. и по постановлению Совета, когда я только что приехал в Сухуме и по этому поводу никаких распоряжений я не делал (жур. 1906г., №10, ст. 1).

10. «Насильно вводит грузинский язык среди абхазцев. Учебники эти были такого рода, что абхазцы, мингрельцы и самурзаканцы*, изучая русский язык, должны были сначала переводить с своего родного языка на грузинский, котораго они не знают и не понимают, а потом уже с грузинскаго на русский». Совершенный вымысел от начала до конца. Не только никому в голову не приходило ввести грузинский язык в абхазския школы, хотя об этом и были приговоры абхазцев об их желании преподавать грузинский язык их детям, напротив в

* Самурзаканские школы считаются грузинскими потому, что жители Самурзакани мингрелы — грузины. Странно им навязывать другую национальность, когда они сами себя считают мингрелами-грузинами.

текущем году в грузинских школах нельзя было организовать преподавание грузинского языка, в виду неподготовленности учителей преподавать этот язык, почему Совет, назначив для подготовки их (учителей) целый 1906-7 учебный год, постановил: лишь с будущего 1907-8 учебного года приступить к преподаванию грузинского языка во всех грузинских школах. Спрашивается каким образом мог я ввести в абхазские школы грузинский язык, когда даже в грузинских школах не оказалось лиц, правоспособных преподавать этот язык детям в указанном учебном году.

11. «Таким же насильем введен был и учебник русского языка: вместо книги г. Григорьева, избранной и одобренной училищным Советом(каким?), Кирион приказал ввести учебник по русскому языку, составленный его земляком, другом и единомышленником г. Гогебашвили» (рез. 6 мая, №1. 429). Здесь все по обыкновению извращено. Во-первых, книга Григорьева (и Оленина) не была учебником в школах Сухумской епархии, лишь при мне впервые этот учебник введен (жур. 1906 года, №10, ст. 1) в школы русские и абхазские, следовательно, об изгнании этого учебника не может быть и речи, так как он не был еще учебником, хотя он составлен специально для школ западного края. Этот учебник, вопреки уверению «Русского Православного», употребляется и по ныне в указанных школах, только относительно грузинских школ я выразил желание, чтобы русский язык преподавался в них по тому учебнику, который будет более приурочен к местным условиям. «Русское Слово А. Григорьева, писал я в своей резолюции, составлено для школ западной России и в грузинских школах едва ли может иметь желательный успех» (жур. 1906г., №10, ст. 1). По этому вопросу Совет сделал следующее постановление: «Принимая во внимание, что в

резюмированию его Преосвященства не усматривается препятствия к выписке представленных Комиссией учебников кроме книги Григорьева и притом лишь для грузинских школ» (жур. №10, ст. 1). Где же тут об изгнании учебника Григорьева из русских и абхазских школ? Совет, зная, что прекрасный учебник Я. С. Гогебашвили – «Русское Слово», завоевавший симпатию в инородческих школах, особенно в Казанской губернии, одобрен Св. Синодом для грузинских школ, постановил выписать означенный учебник для грузинских школ. Книга Гогебашвили «Русское слово» выписывалась Сухумским епархиальным училищным советом в качестве учебника для своих школ еще с самого начала появления этого руководства, но об этом анонимный автор умалчивает, понятно по каким соображениям. Бывший наблюдатель церковно-приходских школ прот(оирей) Восторгов назвал «Русское слово» талантливо составленным учебником, по которому можно достигать желательных успехов в русском языке при умелом его употреблении (см. годовой его отчет, отпечатанный в органе грузинского экзархата). Ведь конечная цель учебника – облегчить усвоение русского языка и если эта цель наилучшим образом достигается учебником г. Гогебашвили, то причем тут происхождение автора, его национальность. Об этом учебнике председатель Сухумского Училищного Совета прот(оирей) Г. Голубцов доложил Совету, что «Судя по отзывам периодической печати и компетентных лиц, книга г. Гогебашвили весьма пригодна, как учебник по русскому языку. Означенную книгу Училищному Совету предстоит выписать к началу наступающего учебного года и ввести ее в качестве учебника по русскому языку в тех школах, где будет преподаваться грузинский язык» (жур. 1906г., №11, ст. 1). Этот Учебник принят во всем экзархате, не знаю, почему в данном случае грузинские школы

Сухумского округа должны составлять исключение. И в греческих школах Сухумской епархии вместо учебника Григорьева приняли книгу Корханиди (грека) и Совет снабдил этими книгами греческия школы вопреки своему журнальному постановлению (жур. №10, ст. 1), в силу которого требовался отзыв об этом учебнике, но таковой не был дан и, следовательно, учебник Корханиди¹⁵⁸ введен в греческия школы незаконно, но об этом почему то автор умалчивает.

12. «Некоторых излюбленных грузин Кирион ухитрился назначить два раза», и немного ниже автор говорит: «вместе с русскими устранились из Училищнаго Совета именно местные туземцы-абхазцы; так абхазец Лакербай был замещен г. Шервашидзе, при этом желании втиснуть грузин в Совет было так сильно, что сей господин оказался определенным вторично, таким образом занимает теперь там два штатных места, что нелепо и противозаконно» (рез. 11 мая, №1.560). Автор статьи и здесь выдает себя головой. Автор уверяет, что он Сухумец, живет в Сухуме, между тем природнаго абхазца кн.А. Шервашидзе, котораго все Сухумци знают, как абхазца, считает грузином, только потому что у него, фамилия с грузинским окончанием. Если бы автор действительно жил в Сухуме, а не фабриковал бы свои доносы в лабораториях «Московских Ведомостей», «Новаго Времени», «Света» и «Колокола», тот не мог дойти до такого абсурда, как превращения всем известнаго Сухумскаго абхазца Шервашидзе в грузина. Если я вместо одного абхазца, дворянина М. Лакербая назначил другого абхазца же членом Совета, то в этом случае я руководствовался тем соображением, что член Совета должен иметь

* Мы выше видели, что об увольнении русских членов из состава совета заявил мировой посредник, абхазец Лакербай. См. выше п. 7-й.

местожительство в Сухуми, а не в далекой глухой деревушке, как г. М. Лакербай. Кажется и везде в России в члены Совета избираются служащие местного города, а не жители отдаленных сел. Что же касается вторично назначения абхазца Шервашидзе, то тут ничего нет удивительного: журналы иногда составляется Советом без указания подробных справок и потому в Петербурге легко было мне ошибиться, я мог вторично назначать Шервашидзе, тут важно главным образом то, что сделанная ошибка оказалась в пользу абхазца, излюбленным оказался не грузин, как ложно уверяет автор, а абхазец, что вторично был назначен именно абхазец, а не грузин. Я знаю и такие ошибки. Один из экзархов Грузии на одно вакантное место священника назначил чуть ли не трех кандидатов. Если я допустил ошибку, от которой никто не гарантирован, то что же делал Совет, почему об этом своевременно он не доложил мне. Председатель Совета и делопроизводитель замяли то дело, сознавая, что вина происшедшего недоразумения падает всецело на них, ибо в жур. №6, на котором есть моя резолюция о приглашении в члены Совета кн. А. Г. Шервашидзе, сей последний не числится ни в числе присутствующих, ни отсутствующих. Об этом обстоятельстве анонимный автор лукаво умалчивает.

13. «В кладбищенскую русскую церковь, не согласившись определить на место псаломщика русского диакона, стал определять грузин, которые оказались с такими достоинствами: один преступником и конокрадом, другой неумеющим ни читать ни писать». Всякому в Сухуме известно, что кладбищенская церковь не чисто русская, русскою ее сделал года четыре тому назад еп. Арсений, назначивший туда первого русского священника С. Протопопова, из псаломщиков Соборных. Этот церковь выстроил лет сорок тому назад Превосвященный

Александр (Окропиридзе), бывший епископ Абхазии и в нем до приписки ея к Собору были грузинские священники и совершали богослужение на грузинском языке. Что же касается неподготовленности и преступности указанных псалмщиков, то они далеко раньше меня были псаломщиками и определены моими предместниками по выдержании ими установленного экзамена. При решении вопроса о перемещении их, по справке оказалось, что они еще при моих предместниках сдали удовлетворительно экзамен в русской комиссии, в которой между членами лишь один грузин и экзаменационная комиссия дала об них хорошую аттестацию. Следовательно, о неумении читать и писать не может быть и речи. У меня в епархии не было даже духовного училища и потому я кандидатов принимал из разных епархий, и они почти все подвергались испытанию в указанной комиссии, если она находила их достойными, то я и определял таких к известным местам. Касатель но же обвинения одного из псаломщиков в конокрадстве следует заметить, что означенный псаломщик доставил в мою канцелярию отзыв, о котором доносчик умалчивает. В отзыве своем г. начальник Сухумского округа кн. Джандиери свидетельствовал, что псаломщик Шавишвили не будет привлечен к ответственности и нет препятствий к его перемещению в Сухум и я на этом основании переместил, а не определил его к кладбищенской церкви, как ложно утверждает доносчик. Русский диакон, фамилии его не помню, просившийся из грузинской епархии, к кладбищенской церкви, мною не был принят не потому, что он русский, а вследствие сильной его склонности к алкоголизму и неодобрительного о нем отзыва. Он в Сухуме три дня пьянствовал, на четвертый день в нетрезвом виде явился ко мне, я приказал эконому выдать ему деньги на проезд и с этого времени он больше не заявлялся. И это неприятие

алкоголика ставит мне в вину доносчик. Если автор желает знать факты преступного nepотизма (кумовства, покровительства – Дж. Г.), то должен обратиться ко времени управления Сухумской епархией Преосвященным Арсением, который племянника своего, диакона церкви погоста Борисоглебскаго, Карчавскаго уезда, Тверской губернии алкоголика Александра Галахова перевел в свою епархию и, зная, что он состоит под следствием по делу безчиния в церкви, поспешил рукоположить его 5 мая 1898г. во священника в Петропавловской церкви. Дело это, начатое разбором в Тверской Консистории в 1898г. было продолжено и окончено Грузинско-Имеретинской Синодальной Конторой, причем свящ(еннику) Галахов(у) было запрещено священослужение с низведением в псаломщики, не смотря на открытую поддержку епископа Арсения. Вот где вопиющий nepотизм?!

14. «В этой же (кладбищенской) церкви Кирион не утвердил даже церковнаго старосту, ибо он имел преступление быть русским». И тут доносчик покривил душой. В действительности дело было так, священник кладбищенской церкви Иванов (грек), желая безконтрольно распоряжаться церковными доходами, не захотел вместе с благочинным назначить время для выбора старосты, сам наметил желательнаго для себя кандидата и помимо благочиннаго представил мне его к утверждению, который, как незаконно выставленный священником кандидат, не мог быть утвержден. Вот в каком незаконном деле обвиняет меня доносчик. За явное уклонение Иванова от исполнения инструкции мною сделан ему выговор.

15. «Наконец он, Кирион изгоняет епархиальнаго наблюдателя церковных школ из школьной комиссии при училищном Совете, так как он русский и назначает вместо него грузина – сепаратиста г. Тавдгиридзе; изгоняет из членов комиссии по выписке учебников в школы

инспектора народных училищ министерства народного просвещения русского Измайлова и вместо него назначает грузина Гвазава, полную бездарность в школьном деле, ничего не понимающего» (рез. 6 апр., №1 136, п.п. 3. 4). Сообщенным здесь случаям дано по обыкновению фальшивое освещение. Когда в комиссию намечаются Советом члены и Преосвященный находит с своей стороны более целесообразным кого либо из них заменить другим, то это не значит, что Преосвященный изгоняет его, ибо нельзя изгонять того, кто еще не состоял членом, не был утвержден Преосвященным, а лишь намечен Советом. В указанных комиссиях, при трехчленном составе каждой, не был назначен ни один грузин. Почему анонимный автор не возмущается подобною несправедливостью Совета, выразившейся в систематическом устранении грузин из комиссий?! Я же в каждую Комиссию при двух русских назначил по одному грузину и тем успокоил общество. Не странно ли, большинство школ грузинских, а в комиссиях школьной и по выписке учебников ни одного члена, знающего грузинский язык. Считаю нужным здесь указать на одну весьма важную Комиссию, которой было поручено наметить и возможно вполне разработать все вопросы, кои необходимо было обсудить и разрешить на предположенном совещании с представителями Сухумского округа в видах надлежащей постановки церковно-школьного дела в округе. Комиссия эта была составлена под председательством прот(оирея). Г. Голубцова из членов Совета: А. М. Лакербая, А. И. Измайлова и священника Протопопова. Ни одного, как видно, грузина, между тем как такой важный и животрепещущий для местных жителей вопрос подлежал обсуждению этой комиссии (жур. 8 2, ст. 1).

Епархиальный наблюдатель недавно на службе в Сухумской епархии и потому еще не успел ознакомиться с

состоянием школ, а Училищный Совет привязывает его к Сухуму, навязывая ему сторонняя должности, какова должность обязательного члена Правления Общества вспомоществования бедным учащимся города Сухуми (жур. №8), ничего общего неимеющая с его прямой обязанностью. Я освобождал его от лишних обязанностей, имея в виду, предписание Окружного Совета о нечастом посещении школ уездными и епархиальными наблюдателями (жур. №8, ст. 3). Чтобы дать возможность г. Альферову почаще посещать, согласно предписанию Окружного Совета, школы, я вместо намеченного в школьную комиссию Альферова назначил члена Совета кн. Тавдгиридзе. Кроме указанного выше основания, я руководствовался в данном случае еще следующим соображением: согласно параграфа 32 Высочайше утвержденного положения об епархиальных училищных Советах для разрешения неотложных дел Преосвященному предоставляется образовать школьную комиссию из председателя Совета и двух членов, — предполагается, что члены комиссии должны быть на лицо. Совет свою предусмотрительность довел до того, что при трех членах школьной комиссии, кандидатом на случай вихода кого либо из них назначил С. С. Яковчука — тоже русскаго. Дальше кажется некуда идти в деле враждебнаго отношения к грузинам. Что же касается г. Н. К. Тавдгиридзе, то как Сухумский городской голова и получивший высшее образование, разумеется выше Измайлова и по образовательному цензу и по общественному положению. Этот самый Измайлов был представлен Преосвященным Серафимом на освободившуюся должность Сухумскаго Епархиальнаго Наблюдателя церковных школ, но Св. Синод, принимая во внимание, что Статский Советник Аркадий Измайлов (зять тогдашняго секретаря Епархиальной Канцелярии

Тройцкаго) окончил курс в учительском институте, каковое образование ниже среднего, отклонил ходатайство Преосвященного (жур. №1, ст. 1). Следовательно, недостаточность образовательного ценза у Измайлова официально признан и не странно ли лицо другого ведомства и с таким малым цензом назначать в школьную Комиссию. Священник Гвазава, котораго автор считает вполне бездарным лишь потому, что он имеет несчастье принадлежать к грузинской национальности, окончил Семинарию, долго учительствовал, около 10 лет священствует в Сухумском соборе, состоит городским благочинным, законоучителем Горской школы, Членом Училищнаго Совета, Попечительства, экзаменатором и т. д. Везде он добросовестно исполняет свои обязанности, но он полная бездарность, потому что грузин. Подобное грузиноненавистини часто красною нитью проходит через всю статью «Русскаго Православнаго».

16. «Назначение старшаго учителя в Гудаутскую школу»*. Всех учителей в указанной школе вместе с образцовой при ней четыре и по национальности все русские. Умирает в конце учебного года старший учитель и Совет выставляет кандидатуру студента Томской семинарии. Ввиду неимения в Сухумской епархии духовно – учебных заведений и учительской семинарии, остается единственное средство готовить кандидатов во

* Количество учеников автор представляет в ложном виде. Цифры и выставлены по вдохновению. Он уверяет, что в Гудаутской школе 2/3 учеников русские, тогда как русских, грузин и абхазцев в 1906г. было в ней по одной трети, как доложил мне заведующий. Всех, изучающих в ней грузинский язык, по данным уезднаго наблюдателя, 20 учеников. По сведениям Епархиальнаго наблюдателя, Гудаутская школа имеет 40 учеников, в том числе абхазцев 22 (сюда несомненно включены самурзаканцы-грузины), мингрельцев (грузин) –13, греков 6, русских 6 и 1 гуриец (Гурия провинции Грузии) см. жур. №17, ст. 7.

второкласных школах для занятия учительских мест. В Сухумской епархии две второкласные школы. Как только освободилась вакансия учителя, я предложил Совету приискать кандидата, знающего язык и условия местной жизни, так как школа обслуживает два района с грузинским и абхазским населением. Автор – великий мастер извращать любой факт до легенды. Он пишет, будто я учителя Геря принял за грузина. Странно, если я везде преследовал русских, то, несомненно при ограниченном количестве школ в епархии, я имел точные справки о том, кто из русских где служил. Относительно состава учителей Гудаутской школы я имел самые точные сведения от самого о. заведующаго. Никакой ошибки в смысле признания Геря за грузина с моей стороны не было. Он был мною назначен врем(енно) и(сполняющим) д(олжность). старшаго учителя не потому, что я принял его за грузина, а на основании докладов Епархиального наблюдателя и заведывающаго , но анонимный автор об этом по обыкновению умалчивает, чтобы в ложном свете представить дело и ввести начальство в заблуждение. Суть дела состоит в следующем. Вопрос о временном замещении должности старшаго учителя обсуждался в Совете. В журнале №8, ст. 1 помещено заявление о. заведывающаго Гудаутской второкласной школой о том, что он считает справедливым заместить конечно временно, вакансию старшаго учителя следующим учителем по старшинству, а следующим учителем был Геря, и епархиальный наблюдатель также доложил Совету, что третий учитель Пшеничный просил не возлагать на него обязанностей старшаго учителя. Ввиду приведенных заявлений, епархиального наблюдателя и заведующаго на указанном журнале последовала моя резолюция: «Старшим учителем, ввиду заявления о. заведывающаго и епархиального наблюдателя, назначается временно (Герия

не имеет соответственного образовательного ценза) до начала учебного года учитель Геря» (жур. №8, ст. 1). Причем следует заметить, что фамилия этого учителя была в журнале напечатана неправильно (жур. №8, ст. 48 на обороте), но потом исправлено так, что скоро можно прочитать за Герго, чем за Герю. Этим объясняется, что я написал Горго, а не потому, что принял за грузина. Вот как извратил дело доносчик. И так мною совершено тяжелое преступление – при трех русских учителях (заметим, что и в образцовой школе учителем русский – жур. №17, ст. 6) я осмелился назначить одного Сухумского грузина, при том студента Ставропольской семинарии, который как старший учитель должен контролировать в школе преподавание и грузинского языка. За неимением среди (преподавателей) знающих груз(инский) язык, он же и преподавал и этот язык.

17. Автор анонимной статьи взял под свое покровительство и греков. Ведя борьбу с грузинами, он защищает греков, а когда покончит счеты с грузинами, то возмется за греков, как это делал он с греками в Карской области. Вот образчик его суждения о карских греках. «Греки, – писал прот(оиерей) Восторгов в 1906г. в журнале Народное образование, III. стр. 319, – в лице своей интеллигенции везде почти оказывали противодействие славянскому языку в богослужении и русскому языку в школе». «Разделяй и управляй» хорошо известен всем национальностям Кавказа. «В Сухумской епархии, говорит автор, живут греки, но добиться им назначения учителя в школу, знающего греческий язык, совершенно невозможно». А в мое время во всех греческих школах состояли учителями природные греки. И не было ни одного вакантного места. Откуда же они взялись? При мне были назначены учителя греки в Марийскую и Константиновскую греческия школы. Можно говорить

неправду, но нужно ли знать меру. Если я там враждебно отношусь к грекам, то почему выразил мне в письме свою глубокую благодарность за архипастырское попечение о греческих приходах Новороссийский Греческий консул. Для характеристики моего отношения к грекам, позволю себе привести следующую резолюцию, последовавшую на рапорт благочинного А. Иванова (грека) о перемещении из греческого прихода русского священника: «1906 года 6/IV, №1117, чтобы научить прихожан сознательной разумной молитве, стоять на высоте своего призвания и не быть наемником, пастырю необходимо знать язык своих пасомых, их нравы и обычай». К этому прибавим, что уездному наблюдателю священнику Трофиму Джохтаберидзе вменено было мною в обязанность изучить и произносить в соборе некоторые возгласы по гречески, как это практикуется в Потийском соборе, а священнику Иванову мною предоставлено было право в месяц два раза по воскресениям служить литургию в крестовой церкви по гречески. Ходатайства об открытии греческих школ всегда удовлетворялись (жур. №№12, 16, 17). Греков не только никто не стеснял в школьном деле, напротив они пользовались полной свободой: они открывали начальные школы, и сами без ведома училищного Совета приглашали учителей и преподавали в них исключительно по гречески. По этому поводу Епархиальный Наблюдатель С. Алферов вошел в Совете 23 октября за №240 с докладом следующего содержания: «В целях обеспечения нормальной педагогической деятельности этих новооткрытых школ и обеспечения фактического контроля за деятельностью их я полагаю бы необходимым: 1) затребовать из сих открытых греческих школ учебные программы с указанием, на сколько лет обучения эти программы рассчитаны, какие предметы имеют быть преподаваемы в течение учебного всего года и

в каких границах для каждого года обучения намечается преподавание того или другого предмета; 2) затребовать образцы учебников, по каким будет ведено преподавание, дабы эти образцы могли храниться при Епархиальном Совете, о перемене учебников поставить учителям в обязанность извещать меня или Епархиальный Совет; 3) поставить учителям в обязанность иметь при школах расписание уроков и классный журнал для аккуратной записи ежедневных занятий. Обществам, желающим вновь открывать подобныя школы, поставить в обязательство приобретение тех учебных руководств, какия сведующими лицами из состава Епархиального Совета будут признаны лучшими, а учителям составление программ и расписаний или принятие в руководство уже имеющихся в открытых школах» (жур. №18, ст. 4). Греки даже ходатайствовали иметь школьную печать с греческою надписью: «Еллино димотикон схолион ен Гудаути» - («Греческая народная школа в Гудаутах» - Дж. Г.) - (жур. №17, ст. 4). Эти факты свидетельствуют не о стеснении, а о широкой свободе, – какою не пользуются ни грузины, ни абхазцы.

18. «Наконец, вместо русского Сухумскаго священника, образованнаго, бывшаго благочинным и заведующим учительской школой, о. Боброва, Кирион назначил в Попечительство о вдовах духовенства грузина – иеромонаха Тарасия, человека совершенно к тому делу не пригоднаго, при том вопреки всеобщему обычаю.» И здесь умышленно все извращено. Эта вакансия члена открылась после перемещения в г. Орел бывшаго эконома иеромонаха Филарета, который до этого и был членом Попечительства. Если иеромонах Филарет занимал должность члена, то почему, спрашиваю я автора, иеромонах Тарасий не мог быть также членом. Ведь священник Бобров и тогда был священником, когда еп. Серафим членом Попечительства назначил своего

эконома. Или быть может преосв(ященный) Серафим, как русский, имел право так поступать, а я лишен этого права?! Самыя слова автора: «Вопреки всеобщему обычаю», ясно обличают его, что он не житель Сухума, иначе он бы, знал, что и до меня в Попечительстве состоял членом иеромонах Филарет. Самим Попечительством были намечены священник Бобров членом, а иеромонах Тарасий председателем ревизионного Комитета при попечительстве, я же счел более целесообразным назначить членом Попечительства иеромонаха Тарасия, так как вдовы и сироты часто обращаются к членам с просьбами и знание грузинского языка необходимо, а председатель ревизионной комиссии, от которой требуется больше знания и умения, я назначил свящ. Боброва. Но об этом обстоятельстве автор умышленно умалчивает. И сколько здесь преднамеренной лжи допущено автором.

19. «Епископ не стесняется ни за что, ни про что выгнать русскаго семейнаго учителя, чтобы очистить место избранному грузину». Здесь возмутительная и извращенная сыскная логика. Дело обстояло совсем не так. был в грузинской школе учитель Бойко – русский, не знавший языка детей. Старшина Гульрипшскаго сельскаго общества 3 августа 1906г. за №403 от имени общества ходатайствовал «назначить в их школу учителя, могущаго преподавать грузинский язык, так как настоящий учитель И. Бойко преподавать его не может». Из других школ выгоняли подобных учителей, а Гульрипшское сельское общество в данном случае поступило корректно. Заслушав указанное, вполне законное ходатайство общества, Совет постановил: «Сообщить старшине для объявления Гульрипшскому обществу, что учитель Бойко будет переведен как только откроется место в русских школах, тогда и будет назначен учитель, могущий преподавать и грузинский язык» (жур. №12, ст. 19). Зная, что имелись

вакантные места в русских школах, о чем Совет почему то умолчал, на указанном журнале сделал я следующую надпись: «учителя Бойко следует переместить теперь же» (т. е. в начале наступающего учебного года). Подобное распоряжение о перемещении сделано было и о грузинах (жур. №13, ст. 2). В силу приведенного выше распоряжения наместника Кавказа о преподавании родного языка, незаконно занимавший в грузинской школе должность учителя, Бойко должен приискать себе место в русской школе и с этою целью Совет предложил ему обратиться в Новороссийское отделение, где в русских школах числились вакантные учительские места. Бойко действительно послал прошение в Новороссийское отделение, причем оказалось, что оно (прошение), было написано так неграмотно, что отделение отказалось предоставить место такому неспособному лицу (жур. учил. Сов. №14, ст. 6). Сухумский Епархиальный Училищный Совет, заслушав об этом журнал указанного отделения, постановил уволить Бойко от должности учителя, тем более, что училищный Совет еще раньше поставил ему на вид плохие его успехи (жур. №9, ст. 3, п. 8). Я с своей стороны сделал распоряжение выдать Бойко пособие в размере месячного жалованья. И почему мог научить такой безграмотный и бездарный учитель, а его держали? И не будь такого отзыва об нем отделения, Совет его переместил бы в какую либо школу. Выходит, будто я виновен, что Бойко оказался бездарным. Это ли значит уволить ни за что, ни про что!. Место учителя Бойко при мне не было замещено, а где же тот излюбленный грузин, ради которого, как нагло утверждает анонимный автор, я очистил это место?! Бездарных учителей, независимо от их национальности, увольняли и до меня, будут увольнять и после меня. За неделю до моего перемещения в Сухум Преосвященным Серафимом был уволен из греческой

Андреевской школы, по донесению заведующего этой школы священника Н. Ламбриониди за неподготовленность, малоопытность и незнание языка детей русский учитель Титов (жур. №1, ст. 5), но об этом автор умалчивает. Увольнялись за малоуспешность не русские только, но и грузины. Так уволены были 1) учитель Чубурхинджской 1-ой школы И. Хонелидзе (жур. №5, ст. 7, постан. п. 10); 2) учитель Санавардской школы А. Бения (там же п. 17); 3) Мерхеульской школы учитель Парцвания, (жур. №14 ст. 8); 4) учитель Цхенис-Цкальской школы С. Кация (жур. №16, ст. 6).

20. «Сам еп. Кирион изволил заявить (где? кому?), что если он пробудет год на Сухумской кафедре, то все абхазцы сделаются грузинами». Явная выдумка или нелепо созданный слух. Опасения автора напрасны. У меня в руках не чудодейственный жезл, чтобы совершать подобныя метаморфозы. Абхазцы находились около двух тысяч лет под сильным культурным влиянием грузин, более 1000 лет, за неимением своей письменности, совершалось у них богослужение на грузинском языке и, однако, от этого они не огрузинились и странно было с моей стороны говорить о том, что они огрузинятся в течение одного года. Слишком долго грузины были уязвимы в своих национальных чувствах, чтобы не уметь уважать их в других. Вся история Грузии свидетельствует, что грузины боролись за свободу других (см. Весь Кавказ, ...) ¹⁵⁹. Всех абхазцев 40,978, из них не менее 20,000 мусульман. Спрашивается, как я могу в год огрузинить 40,000 абхазцев, особенно же этих фанатиков мусульман. Напротив, каждый истинный грузин должен оберегать от исчезновения абхазский язык. Этот язык, как принадлежащий к семье картвельского языка, много поможет в деле выяснения древнейших форм грузинского языка. Известный лингвист и знаток абхазского языка П.

Дчарая, сам природный абхазец (грузин – Дж. Г.), принадлежность абхазского языка к картвельскому считает вне всякого сомнения. Исследование Дчарая о принадлежности абхазского языка к картвельскому давно представлено в Академию Наук для напечатания, но, к сожалению, почемуто Академия Наук медлит его изданием¹⁶⁰. В целях поддержания абхазского языка мною учреждена комиссия для разработки абхазской письменности и начатков литературы применительно к школьным надобностям и для перевода богослужебных книг(жур. №6, ст. 1 п. 3) на абхазский язык, которая и сие время работает¹⁶¹. К сказанному необходимо прибавить, что язык богослужения не должен никому навязываться. Так смотрит и духовенство Сухумского округа. Съезд, устроенный 10-12 января 1906г. еще до моего перемещения туда, постановили: «Все церковныя службы в чисто абхазских приходах совершать на том языке, на котором пожелают прихожане» (16 ст.). Но далек был от этого идеального воззрения Преосвященный Арсений, который, по свидетельству многих, уничтожил в абхазских и мингрельских церквах грузинския священно-богослужебныя книги, как об этом неоднократно писали в кавказской периодической печати. Соборнаго священника М. Гвазаву я обязал произносить возгласы по абхазски, когда комиссия закончит перевод божественной литургии на абхазский язык. В Сухумской епархии установлен следующий порядок назначения священников в абхазские приходы. Если нет кандидата из абхазцев, то желающий, получить место священника, подвергается экзамену в абхазской комиссии, состоящей исключительно из природных абхазцев, и если комиссия выдасть ему свидетельство в знании абхазского языка, то ему предоставляется место. Я неоднократно просил просвещенных абхазцев: Мирowego Посредника М. И.

Лакербая и благочинного священника о. Д. Маргания приискивать мне кандидатов для замещения священно-служительских вакансий в абхазских приходах, но получал от них ответ, что в настоящее время нет правоспособных кандидатов между абхазцами. В абхазских приходах все священники из грузин владеют абхазским языком и абхазцы почти все знают язык мингрельский – наречие грузинского языка. Сами абхазцы иногда ходатайствовали о назначении грузин вместо абхазца. У меня был такой случай. Я назначил в абхазский приход на вакансию священника – абхазца Яджибу¹⁶² и рукоположил его, сельчане же приговором просили меня назначить к ним грузина Меладзе¹⁶³, знавшего абхазский как природный свой язык. Я долго колебался, но вследствие усиленной просьбы новой депутации от сельского общества, уважил их ходатайство. Во время ревизии благочинный о. Д. Маргания (абхазец, служит в грузинском приходе) заявил мне в присутствии почетных лиц Очамчиры, что мингрельский язык такое же значение имеет для абхазцев, как французский в Европе¹⁶⁴. Слова эти свидет(ельствуют) о широком распространении мингрельского языка среди абхазцев.

В конец своего доноса анонимный автор даже прослезился и поднимает клич: «Пощадите, помогите, защитите церковное и русское дело вы, поставленные у власти в Св. Синоде». Не желает ли автор возвращения существовавшего в Сухумском округе безобразного произвола, когда недостойные русскаго имени провокаторы питали к грузинам непримиримую ненависть. Много таких темных дел огласил член Синодальной Конторы архимандрит Амбросий в своей статье, помещенной в Дух(овном) Вестн(ике) Груз(инского) Экз(архата) за прошлый 1906 год (док. №30 – Дж. Г.). Вот еще два примера, которые беру наудачу. Благочинный

священник С. Сванидзе¹⁶⁵ в рапорте своем (от 7 декабря 1906г., №192) пишет следующее: «священник Цхирсагого прихода Чхетия¹⁶⁶ служит в сане священника с 1869 года, свои пастырския обязанности исполняет с большим усердием, весьма хорошаго поведения, за свою безукоризненную жизнь и справедливость пользуется большим доверием как среди своих прихожан, так и священников. Почтительнейше ходатайствую благоволите представить его к камилавке, что может прибодрить его при старости лет». Такой отличный пастырь за 38 лет примерной службы имеет лишь скуфью. Еще более поразительный случай: «Считаю своим долгом просить В(аше) Преосвященство, пишет благочинный священник Кавжарадзе, наградить священника Отхарсагого прихода И. Цивцивадзе¹⁶⁷ набедренником. Священник этот выслужил пенсию и думает выйти в отставку, а у него нет пока и набедренника» (рап. от 15 декабря 1906г. за №450). Вот при каких невыносимо тяжелых условиях приходилось служить в Сухумском округе грузинскому духовенству: между, тем как русское духовенство в Черноморской губернии, как лично заявил мне протоиерей о. Гофман и как видно из формулярных списков, награждались очень щедро.

Все пункты, выставленные анонимным автором, мы опровергли*, доказав возмутительную несправедливость доносчика, старающагося все представить в искаженном виде. Подобные наветы и инсинуации меня не особенно удивляет, ибо пишущих

* Выказанныя против меня обвинения основательно опровергнуты Сухумским уездным наблюдателем церковно-приходских школ священником Трофимом Дохтаберидзе в своем письме под заглавием «Правда об епископе Кирионе и положении дел в Сухумской епархии» – Закавказье за 1907г., 6 июля, №58 (док. №79 – Дж. Г.).

злостные на всех доносы очень много и везде они фабрикуются недостойными людьми, панургами. Те же обвинения повторил протоиерей Восторгов в своем докладе: «к вопросу об автокефалии Грузинской церкви» (приложение №8 «Церковным Ведомостям» за 1907г.). «Эти факты, говорит доносчик, о которых оповестила газетная статья, я оглашаю здесь потому, что за верность их отвечаю и могу подтвердить их документами». Приведенные слова протоиерея Восторгова дают несомненное основание утверждать, что он сам и есть автор замаскированной статьи, помещенной в №261 газеты «Колокол» за 1906 года. Впрочем в этом ни кто не сомневался, зная манеру протоиерея Восторгова всегда действовать из под тишка, чтобы не обличили его во лжи. Не довольствуясь плаксивым дребезжанием на фальшивых нотах №261 «Колокола» за прошлый год, протоиерей Восторгов в докладе (вернее в классическом доносе) своем преподнес членам второго отдела предсоборного присутствия самоновейшие свои измышления. «Преосвященный Кирион, говорит он в докладе своем, в Сочи назначил грузина священника» (прилож. к №8 Церк. Вед. за 1907г. стр. 295). Здесь протоиерей Восторгов солгал авансом. В Сочи одноштатная церковь и при ней состоял и состоит благочинный священник о. А. Ильинский, никто его не отстранял от места и потому только разстроенная фантазия может говорить о замещении Сочинского прихода грузином.... Далее, протоиерей Восторгов, приводя «ответную речь мирового посредника Лакербаия – туземца-абхазца, того самого, поясняет он, который теперь исключен из епархиального училищного Совета епископом Кирионом» (прилож. к №10 Церк. Вед. за 1907г.). Мировой Посредник Лакербаия никогда не был устраним от должности члена Епархиального Училищного Совета, все время при мне он

состоял и ныне состоит членом. Очевидно прот(оирей) Восторгов пишет свои доносы-доклады не в здравом уме и в твердой памяти.

К анонимам и псевдонимам прибегал прот. Восторгов по отношению ко мне и в «Моск. Ведом.», и когда ему доказывали, что автор их Восторгов, то у него не хватило гражданского мужества сознаться, что он действительно автор их, пока это не подтвердил сам редактор. В защиту моей деятельности появилась статья г. Богоявленского в №№ 65, 66 и 67 Моск. Вед. за 1906г. под следующим заглавием «Audiatur et altera pars» («Выслушать и другую сторону» - Дж. Г.) Опровергая наветы «Кавказца» (Восторгова) против меня, г. Богоявленский в последнем 67 № писал следующее: «при чтении их невольно напрашивается вопрос: нет ли у автора каких либо личных счетов с преосвященным Кирионом? Если это так, тогда в значительной степени ослабевает и получает другое освещение оценка деятельности епископа Кириона в устах такого автора. Но не красиво здесь в особенности то, что личная неприязнь приправлена в изобилии гражданской скорбью об ущербе государственных интересов России. С грустью нельзя не сознаться, что наши русские патриоты, облеченные иногда высокою миссией на окраинах, нередко свои личные неблагоприятные поступки прикрывают высшею государственною пользой, таким образом, как бы отождествляя и те, и другую. Уличение такого деятеля в чем-либо неблагоприятном с общечеловеческой точки зрения влечет для уличающего крайне неприятный извет с намеком на политическую неблагонадежность честнейшаго человека. Таким именно благороднейшим и честнейшим человеком с общечеловеческой точки зрения (как в отношении грузин, так и русских) и является преосвещенный Кирион». На это прот. Восторгов,

прикрываясь псевдонимом «Кавказца», ответил: «Смею заверить г. Богоявленскаго, что я с епископом Кирионом никаких отношений и столкновений ни личных, ни служебных, не имел» (Моск. Вед. за 1906г., №79). Так-ли? Пока печатно не было заявлено, что псевдоним «Кавказец» принадлежит прот. Восторгову, нельзя было опровергать его инсинуаций и наветов, а также и того, что будто он не имел со мною столкновений, но в одном из собраний монархических кружков в Москве, в котором присутствовали г. г. В. А. Грингмунт, М. К. Богоявлинский и др., г. редактор Моск. Вед. не отрицал, что статьи «Кавказца» принадлежат прот. Восторгову (С. Петерб. Вед. №81, за 1906г.). После этого разоблачения мы в праве опубликовать письмо прот. Восторгова ко мне, от 28 марта 1902 года, которое опровергает его ложные заверения. «Ваше Преосвященство, Досточтимый Владыка, Милостивый Архипастыр! Слово Ваше о госпоже Канчели будет исполнено мною при первой возможности с любовным Вам послушанием. Пользуюсь случаем, что бы изъяснить Вам мою тугу сердечную... Как жаль, как жаль, что как раз в то время, когда разделявшее нас облако недоразумений рассеялось, когда я готовился под Вашим водительством служить религиозным интересам священной Иверии и в Вас готовился найти опору противу козней и перетолкований моих действий, как раз в это время Вы нас оставляете. Будущее страшит меня... Благодарю Вас добрый Владыка, за доброе слово, которое вы сказали обо мне Высокопресвященному. Дай, Господи, что бы в России, как можно скорее оценили достоинства Ваши — изумительное трудолюбие, преданность идее церковной, простоту, щедрость и нестяжательность, отзывчивость на дела благие. Ей и ей, пишу Вам сие от души. И дай, Бог, скоро, скоро услышать, что Вы возсели на престоле епархиального архиерея. Простите и

Благословите. Простите за все прошлое, в чем я вольно и невольно грешен перед Вами, простите и за это дерзновенное письмо. Благословите меня о Имени Господни. Вам любовью покорный послушник, грешный протоиерей Иоанн Восторгов». Не думаем, чтобы здесь нужны были еще комментарии! Он со мною враждовал, но я, по его же собственным словам, не переставал об нем отзываться хорошо пред начальством. Но у меня есть на руках более важный и самоновейший документ, тоже произведение рук Восторгова, доказывающий враждебное отношение его к грузинам вообще и ко мне в частности — это журнал Святейшаго Синода.

«По выслушании рапорта Пресвященнаго Экзархаот июня 1905 года об обстоятельствах собрания духовенства Грузинской епархии 28 мая — 3 июня настоящего года, Святейший»Синод ПРИКАЗАЛИ:

1) Собрание духовенства Грузинской епархии, бывшее 28 мая — 3 июня сего года, неизвестными людьми, незаконным путем, самочинно и не только без разрешения, но вопреки прямому запрещению епархиальной власти, собранное в г. Тифлисе, признается неблагословенным и незаконным, а виновные в созвании духовенства неизвестные, по разыскании их, подлежащими законному суду.

2) Постановления самочиннаго собрания духовенства Грузинской епархии, начатаго, продолжавшагося и конченнаго без благословения и ведома местнаго епископа, и обсуждавшаго вопросы, не входящие в круг его прав, признаются недействительными и не подлежащими рассмотрению Святейшаго Синода.

3) Руководители и участники самочиннаго собрания духовенства Грузинской епархии, по разследовании вины их, особо следственною комиссиею, подлежит суду церковному и наказанию. Так как и до выявления всех

обстоятельств дела виновность некоторых не подлежит сомнению, то теперь же Святейший Синод, предъ до представления всего следственного дела определяет:

А) Священника Итрийскаго прихода Христофора Цицкишвили а) принявшаго председательство и руководство самочинным съездом, б) допустившаго в ведении его ряд незаконных действий, вопреки воле и указаниям епархиальной власти, приведших к печальному происшествию 31 мая, в) при том же ложно и превратно объяснившаго участие епархиального начальства и Ректора Семинарии Архимандрита Никандра в этом происшествии и таким образом внесшаго смуту в настроение духовенства и общества, ныне же отрешив от места и должности благочиннаго и уезднаго наблюдателя церковных школ, запретить в священнослужении, поручив исполнение треб в его приходе соседнему священнику местечки Сурам, которому и предписать совершать священнослужение поочередно в Сурамской и Итрийской церкви.

Б) Всех благочинных Грузинской епархии, несмотря на прямые предупреждения епархиального начальства, явившихся на незаконный съезд, подписавших его постановления и обратившихся в Синодальную Контору с коллективным заявлением о том, что они отказываются нести обязанности свои до разследования и указания виновников происшествия 31 мая, отрешить от должностей, распоряжения же епархиальной власти, впредь до избрания новых благочинных, печатать в журнале «Духовный Вестник Грузинскаго Экзархата».

В) Впредь до окончательнаго разъяснения дела следственную комиссией, всем участникам самочиннаго съезда, подписавшим постановление съезда, петицию об автокефалии Грузинской Церкви и заявление благочинных об отказе от исполнения обязанностей, прекратить всякое

содержание, получаемое ими от казны чрез местные казначейства.

Г) Тем же участникам съезда занести в формуляр выговор от Святейшаго Синода за участие в самочинном съезде духовенства и лишить их права получения каких либо наград в течении 10 лет и навсегда лишить права на получение пенсии из Государственного казначейства за епархиальную службу.

Поименованный список сих благочинных поручить составить по разследовании всех обстоятельств дела о каждом из них, Грузино-Имеретинской Синодальной Конторе, с занесением виновным положенного наказания в формулярный о службе список.

Вопрос о епископах Леониде и Кирионе».

Для уяснения содержания журнала необходимо сказать несколько слов об инциденте 31 мая 1905 года. Следственная комиссия, назначенная Наместником Кавказа графом Воронцовым-Дашковым подтвердила факт, что избиение грузинского духовенства 31 мая в половине 8-го вечера было устроено ректором Семинарии Архимандритом Никандром. Копия с доклада, за подписью Генерал-Майора Стаховича, переданная мне Наместником Кавказа для ознакомления с печальным инцидентом, находится у меня. В виду подтверждения следствием факта избиения грузинского духовенства казаками по приглашению ректора Семинарии и «с ведома и разрешения» Экзарха Грузии Алексия, как об этом докладывал следственной комиссии председатель съезда духовенства благочинный священник Христофор Цицкишвили (докл. зап. благоч. свящ. Хр. Цицкишвили от 4 июля 1905 года). Экзарх Грузии Алексей и ректор семинарии архимандрит Никандр были немедленно вызваны Св. Синодом в Петербург. За выездом из столицы по болезни первенствующаго члена

высокопреосвященнейшаго Антония, Митрополита С. Петербургскаго, летняя заседания Св. Синода происходили под председательством Эгзарха Грузии Алексия, который в целях собственной реабилитации вошел в Св. Синод с рапортом о съезде духовенства Грузинской епархии. Кем был составлен он и чьею рукою написан не знаю, но нижеприводимый нами знаменитый журнал начертан рукою протоиерея Восторгова, который вместе с Экзархом приехал в Петербург. Сам по себе журнал этот представляет великий интерес, говорящий о многом (между прочим о злоупотреблении протоиерея Восторгова своим положением и влиянием), но лично для меня особенное значение имеет приписка в конце журнала, сделанная карандашом властною рукою того же прот. Восторгова: «вопрос о епископах Леониде и Кирионе». Очевидно прот. Восторговым дан был категорический наказ Экзарху Грузии Алексию поднять в Св. Синоде вопрос о епископах Леониде и Кирионе, которых он не успел в Грузии доконать*. Передают, будто Экзарх Грузии Алексей заявил Св. Синоду, что епископ Кирион был в Тифлисе 31 мая сам не подозревая, что впал в грубый анахронизм. 29, 30 и 31 мая рукоположены мною в Орле в сан священника диаконы: Беляев и Соболев, возведен в сан протоиерея Петровский, определен на священническое место Руденский, перемещены псаломщики: Преобреженский и Воскресенский, утверждены в должности церковных старост и т. п. (Орл. епарх. вед. за 1905г., №23, стр. 226 и №24, стр. 238). В хронике Орловских епарх. ведом. №23 помещено следующее известие: «31 во вторник, преосвященный со скорым

* Экзарх Алексей исполнял всегда волю прот. Восторгова. Дважды представил его к палице, раз к митре и раз – даже – поверить трудно – приложив несколько его проповедей ходатайствовал о присуждении ему кандидатской степени.

поездом Моск. Курск. ж. д. в 9 час. 38 мин. вечера отбыл из Орла на Кавказ. При отъезде Владыки присутствовали члены Консистории, благочинный городских церквей, Генерал-Лейтенант А. Н. Шульгин и др. духовные и светские лица» (Орл. Еп. Вед., №23, стр. 644). Впрочем по заведенному порядку о дне выезда в отпуск и возвращении преосвященного Секретарь Консистории докладывает обыкновенно г. Обер-Прокурору Св. Синода и, следовательно, из Канцелярии Обер-прокурора можно было получить самые точные сведения о времени моего отъезда на Кавказ. Избиение грузинского духовенства было произведено в половине восьмого часа вечера 31 мая, а я выехал 31 мая в 9 час. 38 мин. вечера. Следовательно, 2 часа спустя после указанного инцидента.

Враждебное отношение прот. Восторгова к грузинам и ко всему грузинскому вполне обнаружилось в рассуждениях и докладах во втором отделе предсоборной комиссии. Полную свою неосведомленность показал он во многих вопросах этнографических, географических диалектологических (см. соч. Марра: «К Грузинскому вопросу», стр. 53-88), частнее относительно характеристической системы, ктиторского права и др. (прил. к №7 «Церк. Вед.», за 1907 года, стр. 242). Подобные турысы на колесах прот. Восторгов рассказывает очень часто. Его рассуждения изобилуют плеоназмами¹⁶⁸ и незнанием элементарных правил. Простая азбучная истина, которая известна всякому грамотному, состоит в добросовестном изучении предмета, о котором судишь. Прот. Восторгов взялся за дело, для выполнения которого у него не хватает ни сил, ни знаний. Вследствие указанных особенностей докладов и рассуждений прот. Восторгова, они ни заслуживают сами по себе того, чтобы подвергать их обстоятельному разбору. Скажем лишь, что в силу какого то атавизма прот. Восторгов выступает на арену в costume

первобытного человека, не потрудившись познакомиться с литературой предмета, о котором он трактует с таким апломбом. Крайне возмутительно его свободное обращение и с историей, и археологиею. Для примера укажу несколько его суждений. Во втором отделе предсоборной комиссии прот. Восторгов утверждал, ссылаясь на Броссе, что настоящий Пицундский величественный храм выстроен греками, ими же построены будто бы храмы Ахтальский, Самтависский, Никозский и др. также в греческом стиле. (Прил.к №8 Церк. Вед. стр. 258 за 1907 г). М. И. Броссе делает свои описания лет 60 тому назад, когда археология в России была в зачаточном состоянии и вполне извинительны ему его погрешности. Найдя свидетельство у Прокопия, что император Юстиниан I в 550г. построил какой то храм на Кавказском берегу, он приурочил это свидетельство к Пицундскому храму, между тем как позднейшие изследования известных русских археологов доказали, что он построен в грузинском стиле и принадлежит к эпохе не ранее X века. Купол его построен на четырех луковичеобразных арках, чуждых византийской архитектуре. (Русск. древн. в памятниках искусства графа И. Толстого и Н. Кондакова, вып. IV, стр. 36, 60, 61; Кондаков. Древняя архитектура Грузии стр. 11)¹⁶⁹. Знаток грузинского церковного искусства г. Кондаков археологический отчет академика Броссе считает «эпиграфическим, а никак не археологическим» (Н. П. Кондаков. Древняя архитектура Грузии, стр. 4). Самтависский храм также построен в грузинском стиле и грузинами (Русск. Древн. вып. IV, стр. 69). Относительно стиля Ахтальского храма, профессор архитектуры в Императорской Академии художеств Гримм говорит следующее; «... сооружение его (Ахтальского храма) приписывают греческим мастерам, не обращая внимания

на местный характер архитектуры, вполне и везде выдержанной» (Памятники Византийской архитектуры в Грузии и Армении, вып. XII, стр. 5; Кавказ в древних памятниках христианства, Д. З. Бакрадзе, стр. 33-35). «Джварис - Сакдари (против Мцхета), говорит прот. Восторгов, типичной образчик греческой архитектуры» (Прил. к №8 Церк. Вед. за 1907г., стр. 257). Прот. Восторгов берется рассуждать о грузинской архитектуре, не имея никакого представления о церковном зодчестве вообще. Одним простым росчерком пера уничтожает он и принятый в науке грузинский стиль, и замечательное по своему совершенству грузинское плетение и грузин вообще. Одним словом, вражда его к грузинам не имеет границ. Да едвали возможно прот. Восторгову идти еще дальше в этом направлении, не рискуя удариться лбом об стену. Прежде чем рассуждать о типичности грузинских храмов, автору следовало приобрести хоть элементарные сведения по археологии церковной. «Типичность грузинских церквей заключается главным образом, свидетельствует граф Толстой и Кондаков, в их внешнем виде; внешность византийского храма потерпела в Грузии существенные характеристические изменения. В этом стремлении к выработке внешнего вида здания, грузинская архитектура следовала тем же новым принципам, неизвестным первоначальному византийскому искусству, каким следовала и западно-европейская, так называемая романская архитектура в средние века. В грузинской архитектуре форма купола подвергалась характерному изменению вместо византийского сферического прикрытия, в Грузии купол получил оригинальное прикрытие – коническое. Из сохранившихся грузинских церквей ни одна не имеет сферического купола (особенность византийского стиля): коническое прикрытие, поэтому является одною из самых типических

черт грузинской архитектуры... Благодаря изменениям, грузинская архитектура создала совершенно оригинальные новые формы фасадов, между тем как византийская архитектура, собственно говоря, не знала настоящего фасада..... Важнейшим орнаментом в грузинской архитектуре является орнамент плетения, которому присвоено название «грузинского плетения». В разработке его грузинское искусство превзошло и собственно византийское искусство и др. ветви его: Итальянскую, Сербскую, Русскую и др..... (Русские Древн. в памятниках искусства графа Толстого и Кондакова, вып. IV стр. 38, 40, 45 - 46). Авторитетный специалист Н. П. Кондаков грузинское чеканное мастерство считает самобытным. «Большого совершенства работы, говорит он, нельзя встретить и в самой Византии» (Н. П. Кондаков. Описание памятников древности в некоторых храмах и монастырях Грузии, стр. 23). Свое мнение о происхождении грузинского церковного стиля мы высказали в реферате «Ананурская Анешга» (сборник – Весь Кавказ №1, ч. II, стр. 62-64)¹⁷⁰. Очевидно ложное и беззастенчивое суждение протоиерея Восторгова о грузинских архитектурных памятниках основано на предположении, что членам второго отдела, пред которыми он читал своей доклад, не знакома ни грузинская церковная история, ни археология. Вот еще пример. Прот. Восторгов, вопреки действительным историческим фактам, в том же отделе утверждал, что Сионский собор возобновлен из развалин на русские деньги. Это гнусная ложь, источником которой наверно послужила статья печальной памяти Ка.....скаго Грузина, помещенная в газете С. Петербургския Вед. за 1901 года №201, под заглавием: «Ответ г. Н. Дурново», представляющее из себя сплошную ложь и брань. Из несомненных исторических документов известно, что Сионский собор облицован серым тесаным камнем в

самом начале XVIII века царем Вахтангом VI, эта облицовка до сих пор сохранилась в целости, сохранилась на ней и самая надпись царя Вахтанга VI на северной стороне храма. Следовательно, о возстановлении его из развалин, как заведомо ложно утверждает прот. Восторгов, не может быть и речи. При нашествии Ага-Магомет-хана, Шаха Персидскаго (в 1795г.) пострадал купол, но и он был возобновлен царем Ираклием II и сыном его Католикосом Антонием II. Со времени присоединения Грузии к России о ремонте Сионскаго собора известно следующее. Вследствие пожара 16 ноября 1802 года, лишившаго Сионский собор 10 лавок, князь Цицианов¹⁷¹ возбудил ходатайства об ассигновании 10,000 руб. Часть отпущенной суммы была употреблена на внутреннюю живопись собора, покрывшую старую художественную живопись с грузинскими надписями, которую легко было возстановить в прежнем виде. В 1850 году при кн. М. С. Воронцове¹⁷² расписал его кн. Г. Г. Гагарин и устроил иконостас в грузинском стиле. В последний раз ремонт произведен Экзархами Иоанникием и Павлом: устроен мраморный пол и исправлена кровля. На этом ремонте израсходовали 21,000 руб., из коих 12,000 руб. позаимствовали из сумм Тифлисскаго епархиальнаго свечнаго завода, и 9,000 руб. из средств Сионскаго же собора. (Акты Кавказскаго археолог. Ком. т. II, стр. 264 и 1012; газ.»Кавказ» за 1883 год, №№ 232 и 239). Где тут глубокопрочувствованныя воззвания экзарха Павла и собранныя в России деньги, о которых говорят анонимный автор статьи (С. Пет. Вед. 1901г. №201) и прот. Восторгов?! Подобныя драгоценныя перлы во множестве разбросаны в докладах и суждениях протоиерея Восторгова. Можно было написать об этом целый том, но из сказаннаго достаточно. Sapienti Sat(is)¹⁷³.

И так, мы на основании официальных документов показали воочию насколько основательный взводимый на меня прот. Восторговым по личной его мести обвинения. «Яд сердца познается, говорит великий подвижник грузинской церкви IX века св. Григорий Хандзтийский, из уст беспорядочным извержением слов» (Житие св. Григория Хандзтийского, гл. 42)¹⁷⁴. Вполне применимы эти слова к прот. Восторгову. Нет такой инсинуации, нет такой грязи и мерзости, пред которой задумался бы бывший кавказский временщик. Нет границ той дикой злобы, которой дышат его доносы. На окраинах России различного рода русские авантюристы, позорящие там русское имя, строящие на лживых доносах свою карьеру, убедившись, что не могут бороться с обorigенами края на легальной почве, для прикрытия своих неблагоприятных поступков и умственного своего убожества сворачивают на политическую и обвиняют своих противников в сепаратизме, во вражде ко всему русскому, натравляя вместе с тем инородцев друг на друга и искусственно стараясь возбудить между ними племенную ненависть. Одним из таких деятелей является прот. Восторгов, «жалю ненасытной злобы, которою, по справедливому выражению профессора Н. Я. Мара, направлено ближайшим образом на православную грузинскую церковь»^{*} и ея защитников. Но, по слову писания: «Открывается гнев Божии с неба на всякое нечестье и неправду человекю, подавляющих истину неправедно» (Рим. I, 18).

«Поведение лживаго человека – безчестно, и позор его всегда с ним» (Сир. XX, 26)¹⁷⁵.

Для проверки указанных в объяснении мест я приложил подлинныя журналы Сухумскаго епархиальнаго

^{*} Профессор Н. Марр. К грузинскому вопросу стр. 5.

уч(илищного)Совета за 1906г. По миновании надобности, смиреннейше прошу распоряжения о возвращении их по принадлежности.

В ожидании справедливого суда нижайший послушник Е. К.

ცხობ, ფ, 1458, აგწ. ს. 180, ფ. 1-21

№85. Из книги Н. Дурново: «Судьбы грузинской церкви. 2-е добавление» – о деятельности епископа Кириона во главе Сухумской епархии

1907г.¹⁷⁶

Ревнители православной церкви в многострадальной Абхазии, просвещенной св. апостолами Андреем Первозванным и Симоном Канонитом, в которой некогда православная церковь настолько процветала, что имела 12 святительских престолов, ныне обращаются с просьбою к Правительствующему Синоду Русскому возвратить им их, как они называют, «апостолоподобного» архипастыря, преосвященного Кириона, низведенного по вражеским наветам русских поповичей в викаря Литовскаго.

По этому поводу нам присланы из Абхазии 6 прошений (из 8-ми), поданных пастырями и пасомыми Св. Синоду, которые мы, по просьбе просителей, предаем гласности (см. док. №№ 65-70 - Дж. Г.). Увы, забыли просители и защитники действительно доброго и ревностного архираствыря, что Правительствующий Синод с Петровых времен¹⁷⁷ часто служит делу политики, но не

делу церковному, «разделяй и властвуй», но не внося в среду разноплеменной паствы заповедь божественного святителя: любовь, мир, братство.

Дело православия в Абхазии, возрожденное после его насадителей св. апостолов греческими, а затем грузинскими епископами, ныне настолько разрушается, что целые приходы отпадают в магометанство. Иноязычные архипастыри, которые не знают предоставленной им на обрусение паствы, лишь присутствуют при этом массовом отпадении от церкви. Усилия прекратить его им не помогает. Пусть же православные читатели услышат скорбь пастырей и пасомых Сухумской паствы и разделят ее вместе с ними до того времени, когда милосердный и всемогущий Бог услышит их скорбную молитву и дарует им этого (т.е. Кириона – Дж. Г.) или иного снова любвеобильного архипастыря святителя Божественной истины, говорящего их наречием, готового положить свою душу за паству свою...

К этим прошениям следует добавить, что по сообщениям «Известия Кавказского отделения Императорского Географического общества» в 1906 году в Сухумском округе было всех русских 1150 душ, считая русских монашествующих, которых в пяти русских монастырях не менее 800 человек. Войско конечно не считается.

Интересно то, что русские карьеристы – поповичи, заявляющие об интересах русского населения в Сухумском округе, умалчивают, что этот округ облюбовали армянские выходцы, которые в последние годы засели в числе 15000 душ на арендованной ими земле. Вот эти то выходцы и вытесняют русских, число которых сократилось после переписи в 1897 году. Итак, для 1150 русских необходим русский епископ, а для 55000 грузин грузинский архиерей,

знающий русский язык, - не нужен? Такова здравая логика людей, которым Правительствующий Синод русский верит...

В предсоборной комиссии о. протоиерей Восторгов заявлял, что преосвященный Кирион оставляет без внимания сообщаемые в газетах факты об его русофобских действиях в Сухуме.

Преосвященный Кирион, предоставивший нашему Духовному Коллегиуму объяснение своих действий (док. №84 – Дж. Г.), питал уверенность, что духовное ведомство категорически опровергнет все ложные на него наветы и тем положит конец той злобно – клеветнической травле, которую предприняли на него в печати...

К прискорбию, Правительствующий Синод не только не решился возстановить честь оклеветанного епископа, но низвел его в викаря Литовского.

Дабы очистить себя от всех нареканий на, свою деятельность в Сухумской епархии, преосвященный Кирион счел долгом ответить своим клеветникам – пасквилянтам на статью «Скоро ли конец», помещенную в Синодском полуофициозном «Колоколе» в 1906 году, а затем в переделке в «Московских Ведомостях», «Свете» и отчети в «Новом Времени».

«Абхазия – не Грузия» пустозвонит орган Синодского чиновника Скворцова...

Абхазо-Имеретинские католиконы, избираемые всегда из грузин, имели престол в Пицунде до 1657 года... Все иерархи, бывшие в Абхазии до 1886 года, были грузины.

Абхазия настолько же грузинская земля, насколько грузинскими могут считаться: Имеретия, Гурия, Мингрелия. Более 65% населения Абхазии говорит мингрельским наречием грузинского языка, а абхазским до 28%. Но довольно! Опровергать измышления не хватит ни

времени, ни бумаги. «Судьбы Грузии» задели за живое грубых, безбожных обрусителей. Их действия стали достоянием истории и вышли на свет Божий...

В целях поддержания абхазского языка, преосвященный Кирион учредил, как известно, в Сухуме комиссию для разработки абхазской письменности и начатков литературы применительно к школьным надобностям, и для перевода богослужебных книг на абхазский язык. Соборного священника М. Гвазава преосвященный Кирион обязал произносить возгласы по абхазски, когда комиссия закончит перевод литературы на абхазский язык.

С ноября 1907 года в абхазских приходах, наконец, введено богослужение на абхазском языке. Честь и слава преосвященному Кириону!...

В своей ненависти к грузинским деятелям, знавшим абхазский язык, «Русский» сухумец называет их «бывшими лакеями и работниками протоиерея Мачавариани» (Колокол, №45). Но эти «Бывшие лакеи» много услуг оказали делу православия в Абхазии и не отказывались претерпевать разные мучения и смерть за паству свою, как это было в 1877г. во время занятия Абхазии турками. Русские же просветители ни одного абхазца в православие не обратили по незнанию языка, как епископ Арсений, протоиерей: Восторгов, Ястребов и друг...

В рапорте благочинного о. И. Чхенкели¹⁷⁸ от 12 декабря 1906г. за №158 последовала следующая резолюция преосвященного Кириона: «В Сухумской епархии главное внимание духовенства должно быть обращено на печальное явление – сокращение в количественном отношении православных абхазцев»...

Относительно порядка назначения в абхазские приходы священников преосвященный Кирион между

прочем сообщает, что кандидаты во священники подвергаются в абхазской комиссии экзамену в знании абхазского языка и только тогда им предоставляется место. К сожалению, кандидатов не оказывается, ибо русские епископы, занимаясь в продолжении 20 лет руссификацией, нисколько не радели о просвещении абхазцев, а заботились о своей карьере. Все грузинские священники, определенные в абхазские приходы в совершенстве владеют абхазским языком, так же как и все абхазцы знают мингрельское наречие грузинского языка, живя рядом с мингрельцами. В один абхазский приход преосвященный Кирион рукоположил во священника абхазца А. Яджибу (Ажибу – Дж. Г.), котораго прихожане не приняли и упросили владыку назначить к ним грузина Меладзе, знающего абхазский язык (коммент. 162, 163 – Дж. Г.).

В конце своего доноса анонимный автор прослезился и поднимает клич: «Пощадите, помогите, защитите церковное и русское дело вы, поставленные у власти в Св. Синоде». Он зовет православный Синод делать в Сухумском округе не дело Божие церковное, а продолжать натравливать брата на брата, творить по-прежнему насилие над грузино-мингрельцами, абхазцами и греками, творить безобразный произвол, поселять ненависть...

Уездное отделение Сухумского училищного совета епископ (Дмитрий – Дж. Г.) закрыл, согласно предложению протоиерея Голубцова (док. №78 – Дж. Г.) и вслед за тем стал определять в грузинския школы русских иноязычных учителей, назначив наблюдателем церковно-приходских школ г. Алферова (на место священника Т. Джохтаберидзе), не знающего ни одного слова по грузински, ни по гречески, ни по абхазски....

Путь тернистый и неблагодарный для преосвященного Дмитрия, а еще более велика ответственность перед Божественным пастыреначальником. Нельзя пасти паству, языка которой не знаешь и принимать от церковной власти антиканоническое назначение. Абхазия, бывшая грузинских царей Багритов – есть область Имеретинского католикосата.

2-е дополнение к брошюре «Судьбы грузинской церкви» посвящается издателям полуофициозной синодской газеты «Колокол» и «иже с нею».

Брошюра служит ответом на ложные измышления, клевету и наветы не только на грузинских епископов, но и их крестоносную, многострадальную церковь...

На окраинах России различного рода русские авантюристы, позорящее там русское имя, строящие на лживых доносах свою карьеру, убедившись, что не могут бороться с аборигенами края на легальной почве, для прикрытия своих неблагоприятных поступков и умственного своего убожества сворачивают на политическую и обвиняют своих противников в сепаратизме, во вражде ко всему русскому, натравляя вместе с тем инородцев друг на друга и искусственно стараясь возбудить между ними племенную ненависть¹⁷⁹.

Н. Н. Дурново. Судьбы грузинской церкви (по вопросу о Грузинской церковной автокефалии). 2-е добавленное. М., 1907, с. 3-5, 27-28, 40-42, 60-61, 63, 64, 69-70, 80, 95-98.

**№86. Отношение начальника Тбилисского
губернского жандармского управления в
городское охранное отделение о необходимости
проведения расследования в связи с**

возможным приездом епископа Кириона в г. Тбилиси перед убийством экзарха Никона

26 августа 1908г.

По имеющимся агентурным сведениям в мае месяце сего года перед совершением убийства экзарха Грузии Никона в гор. Тифлис тайным образом приезжал проживающий на покое в Куряжском (близ Харькова) монастыре бывший епископ Сухумский Кирион¹⁸⁰ и якобы останавливался у настоятеля церкви Св. Варвары¹⁸¹, в настоящее время установлено, что в апреле месяце вышеназванный епископ Кирион действительно тайным образом приезжал в свое имение Квемо-Никози Горийскаго уезда Тифлисской Губернии, но когда именно и сколько времени он там пробыл установить не удалось.

Сообщая о вышеизложенном, прошу произвести самую тщательную разработку сведений о прибывании епископа Кириона в мае месяце с.г. в гор. Тифлис _ выяснить точно время прибытия и отъезда, местожительство и связи.

Полковник подпись
ცხობ, გ. 9.95, ზღწ. 1, ს. 29, გ. 67.

**№87. Донесение Тбилисского охранного
отделения начальнику Тбилисского
Губернского жандармского управления о
приезде епископа Кириона перед
убийством экзарха Никона¹⁸²**

11 сентября 1908г.

По имеющимся во временно вверенном мне отделении сведениям, бывший Сухумский епископ Кирион Садзагелов приезжал в город Тифлис в апреле месяце сего года на несколько дней до Пасхи и останавливался у настоятеля церкви Св. Варвары о. Иосифа Чиджавадзе, у котораго пробыл три дня, а затем выехал в свое имение в сел. Квемо Никози Горийскаго уезда и более в Тифлис не возвращался. Кирион кроме вышеназванного священника Иосифа Чиджавадзе и брата его Дмитрия, с которым состоит в кумовстве, близких знакомых в гор. Тифлисе не имеет.

По имеющимся в отделении негласным сведениям, относящимся к 1906 году священник Иосиф Чиджавадзе является одним из главных агитаторов среди грузинскаго духовенства и входя в состав организации, присвоившей себе наименование «братства восстановления свободы грузинской церкви», предоставлял свою квартиру для тайных сборов такой организации.

По тем же сведениям родной брат священника Иосифа Чиджавадзе – Дмитрий, не имеющий определенных занятий, ведет преступную агитацию среди обывателей Навтлуга.

Об изложенном доношу Вашему
Высокоблагородию.

Ротмистр **подпись**

ცხობ, ჟ. 95, აგწ. 1, ს. 29, ჟ, 69.

**№88. Письмо члена Государственной Думы
П. Л. Шервашидзе епископу Кириону
с просьбой о приеме**

7 декабря 1909г.

Ваше преосвященство!

Почтительнейше прошу сообщить, можете ли принять в четверг 10 декабря в 3 часа дня меня, а так же членов Государственной Думы Николая Николаевича Львова и Василия Андреевича Караулова¹⁸³, желающих Вас посетить.

В ожидании благословения Вашего преосвященства, член Государственной Думы **кн. П. Л. Шервашидзе**¹⁸⁴.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირიონის ფონდი, ს. 1180.

**№89. ადვოკატ მალაქია ბოლქვაძის წერილი
ეპისკოპოს კირიონისადმი ი. ვოსტორგოვის
წინააღმდეგ შეტანილ სარჩელთან
დაკავშირებით სასამართლო
სხდომის გამართვის შესახებ**¹⁸⁵

1910წ. 28 მარტი

დიდად პატივცემულო და ძვირფასო
ყოვლად სამღვდელო!
ყველანი გიძღვნით საღამს

გუშინ, როგორც მოგეხსენებათ, ვოსტორგოვის და თქვენი საქმე იყო დანიშნული. იყო დანიშნული 29-ე ნაწილის გამოძიებულთან. მე მივედი 11 1/2-ს. მისაღებ ოთახში იჯდა ვიღაც ჯერ კიდევ

ახალგაზრდა და ჯანსაღი, სახე მხიარული, შავგვრემანი თავბელატა დეკანოზი. ვიფიქრე – შეიძლება ეს ვოსტორგოვია მეთქი. ათი მინუტის შემდეგ ვეჭილი ბულატელიც შემოვიდა და დიდის აღტაცებით მიესალმა დეკანოზს. მაშინ დავრწმუნდი, რომ დეკანოზი ვოსტორგოვი იყო. გამომძიებელმაც მიგვიწვია. ვოსტორგოვმა განაცხადა: „ჩემთან ერთად მსურს ვეჭილიც დაესწროსო“. ამის უფლება ჰქონდა და გამომძიებელმა ნებაც დართო. აი, რა სთქვა ვოსტორგოვმა: „ჯერ ფორმალურ მხარეს უნდა მივაქციო ყურადღება. ეპ. კირიონს საჩივარი აქ კი არ უნდა შეეტანა სასამართლოში, არამედ მოსკოვში ან სიმფეროპოლში, რადგან კირიონის მუდმივი ბინა სევასტოპოლის მონასტერია და ჩემი – მოსკოვიო. ეს ერთი. მეორე – კანონიურ წესდების თანახმა, ეპისკოპოსს არა აქვს უფლება სამოქალაქო სამართალს მიმართოს. «Если все же обращается в гражданский суд, за это подлежит исключению из клира». კირიონს სინოდში უნდა ეჩივლაო. ამასთანავე რაღაც წიგნი აჩვენა გამომძიებელს. ვოსტორგოვის ასეთ შენიშვნას მისმა ვეჭილმაც მხარი დაუჭირა. მე, რასაკვირველია, პასუხი გავეცი: „არსებით პასუხს რად გაურბით? თქვენ ამბობთ, რომ კირიონი სევასტოპოლშია და იქ უნდა იჩივლოსო. მე დაგეთანხმებით, რასაკვირველია, იქ უნდა აღეძრა საჩივარი, სანაქსარის და კურიაჟის ნაცვლად თავიდანვე სევასტოპოლში რომ გადაეყვანათ. სევასტოპოლი მარტში დაუნიშნეს, საჩივარი კი ვინ იცის, როდის არის შეტანილი. ამ დროს ეპისკოპოსი კირიონი აქ იყო. მაშასადამე პირველ თქვენ შენიშვნას არავითარი იურიდიული მნიშვნელობა არ აქვს“.

„მე თანახმა ვარ აქ გაირჩეს საქმეო“, ძლივს დამეთანხმა დეკანოზი. მე განვაგრძე: „მეორე თქვენ

ფორმალურ შენიშვნაზე კანონიურ წესდების შესახებ, ვერას გეტყვით, არც ვიცი და დღევანდელ ჩვენ საქმესთან ამჟამად არავითარი კავშირი არა აქვს“.

მას შემდეგ ვოსტორგოვმა აიღო თავისი ნაწერები, რომლებიც გამომძიებელს წარვუდგინე და არსებითი პასუხის მოსმენა მოისურვა. ამ დროს ოთახში ბევრმა სასამართლოს მოხელეებმა მოიგროვა თავი.

აი, რაები გვიამბო ვოსტორგოვმა: „მე კირიონის სახელის და პატიოსნების შებღალვა არ მქონია მიზნად. მე დურნოვოს ვუპასუხე (წიგნში) და საჯაროდ წავიკითხე მოხსენება სინოდში¹⁸⁶. კირიონს, როგორც დიდად ნიჭიერს და ჭკვიანს, პატივს ვცემ, მაგრამ რაც მითქვამს ან დამიწერია იმის შესახებ, ჩემი ფანტაზია არ არის. ჩემი ნათქვამი დასაბუთებულია, ან დოკუმენტებზე, რომელიც სინოდშია (ნაწილი) და მეცა მაქვს ხელთ, ან დამყარებულია პატივცემულ პირთა სიტყვებზე. სოხუმში კირიონის მოღვაწეობას რაც შეეხება, ეს ყოველივე მის თანდასწრებით (არ ესწრებოდა – ჯ. გ.) სინოდში წავიკითხე და ყოველად სამღვდელოს არავითარი პროტესტი არ განუცხადებია. თბილისში 60000 მანეთის ანგარიში მიუცემლობის ამბავი – სერაფიმე ეპისკოპოსის სიტყვების თანახმა აღვნიშნე. ნამესტნიკის ტელეგრაფმა, გგონიათ, არ არის სინოდში? არის და თხოულობს – რევოლუციონურ მოღვაწეობას ეწვეა სოხუმში და უთუოდ უნდა გადაიყვანოთ. «Изобличен в неправильных действиях и т.д.». ეს მათქმევინა იმან, რაც იაცკევიჩმა (ნიკონის მკვლელობას იძიებდა – ჯ. გ.) წარმოადგინა სინოდში. ერთი სიტყვით, ყველა ჩემს სიტყვებს დავასაბუთებ მოწმეთა ჩვენებით და არსებულ ქაღალდებით. მაგრამ სავალალო ის არის,

რომ მოწმე ეპისკოპოსები (სერაფიმე, ინოკენტი¹⁸⁷ და სხვები) სასამართლოში არ წავლენ, საბუთებს კი სინოდი არ მოგვცემს არც ჩვენ და არც სასამართლოს, რადგან, ვიმეორებ, კანონიურ წესდებას ეწინააღმდეგება ყოველივე ეს.

მე საჯაროდ ვამბობ, – კირიონის პატიოსნების შებღაღვა არ მსურდა და არც დღეს მსურს. მე იმას პატივს ვცემ, რადგან ისეთი საქმის მცოდნე და ნიჭიერი ეპისკოპოსები ორიც არა გვყავს, რუსეთის სამღვდელოებას და უწმინდეს სინოდს არასდროს არ დაავიწყდება იმისი სახელოვანი მოღვაწეობა ორიოლში. ჩვენ პოლიტიკური მოწინააღმდეგეები ვართ, მაგრამ როგორც კაცს და მოღვაწეს, მე მას ვეთაყვანები. კირიონს საქმეს მეგობრები, ბრმა და ლაქუცა მეგობრები უფუჭებენ, რომლებიც იმის სუსტ და კეთილ ხასიათით სარგებლობენ, გაჭირვების დროს კი შორდებიან. აბა ვინ დაუჭირა მხარი ამ ბოლო დროს? თქვენ წადით და ნახეთ რა ქაღალდებია სინოდში საქართველოდან მიღებული და მაშინ გაიგებთ რა მტერი ვარ კირიონისა მე და ის ვაუბატონები, ვინც იქ ყოყონობენ; ვინც იქ ჩემ წინააღმდეგ ყვირიან, მე პატივისცემით სავსე ბარათებს მწერენ და ყოველივე ბრალს მაცლიან მძინაროვები და ათასი სხვანი. მე ამას ვამბობ იმიტომ კი არა, რომ ამ საქმის მეშინოდეს, ბოდიშს ვიხდიდე და წარმოების მოსპობას გთხოვდეთ, არა, მე სრულიათ გულწრფელად ვლაპარაკობ, თქვენ კი ისე მოიქეცით როგორც გსურთ“.

მოკლედ ასეთია ვოსტორგოვის ნალაპარაკევი. თქვენ თვითონ ადვილად მიხვდებით, რა შთაბეჭდილება მოახდინა ჩემზე ვოსტორგოვის ნაამბობმა. ამას, რა საკვირველია, არ მოველოდი. მე

შეტაკებას ველოდი, ამის ნაცვლად ქება-დიდება დაგიწყოთ, ისიც საჯაროდ.

მე მივმართე შემდეგი წინადადებით: „თქვენ ამბობთ, ეს პროცესი ეწინააღმდეგება კანონიურ წესებს, ძალიან კარგი. საქმის მოგვარებასაც შევძლებთ როგორმე. თქვენ ამბობთ, ბევრი საინტერესო საბუთია სინოდში, მაგრამ სასამართლოს ამას არ გააცნობენ. ამ საბუთებს, ე.ი. ნამესტნიკის დეპეშის, იაცკევიჩის საქმის და საქართველოდან კერძო პირთა მიერ გამოგზავნილი ქაღალდების შინაარსის გაცნობა ჩვენთვის დიდს საზოგადოებრივ ინტერესს წარმოადგენს. ეს საქმე, რომ დროებით შევაჩეროთ და თქვენ სამედიატორო სამართალში გამოვიწვიოთ, ე.ი. არაოფიციალურ სამართალში, მაშინ სინოდში დალაგებულ ცნობებს და საბუთებს გაგვაცნობენ? მე მგონია, თუ თქვენ მოისურვებთ, ეს არ არის ძნელი მოსახერხებელი“.

დიდხანს ვილაპარაკეთ და ბოლოს დათანხმდა: „ძალიან კარგი, გამოვალ სამედიატორო სამართალში, ავირჩიოთ კაცები და მეც ყველა საბუთებს გაგაცნობთ. ბევრს და ბევრს სენსაციურს გაიგებთ. მხოლოდ ესეა ციმბირში სარევიზიოდ მგზავნიან და დავბრუნდები ივნისში“.

ამის შემდეგ გამომძიებელს ოქმში ჩავაწერინე შემდეგი: „ორივე მხარემ ითხოვა საქმის გადადება სხვადასხვა კითხვების და საბუთების გამოსარკვევად. ხელახლავ საქმის გასარჩევად შემოტანილი უნდა იქნას დამატებითი განცხადება“.

გამომძიებელს დავანებეთ თავი და გავედით. ვოსტორგოვმა კიდევ დაგიწყოთ ქება. „რეჩში“ და გაზეთებში რომ სწერენ, ეს უფრო უფუჭებს საქმესო, ნუ აძლევს ამის უფლებასო; კირიონს საქართველოდან უფრო უფუჭებენ საქმეს მეგობრებით. ინოკენტიმ ტამბოვიდან კირიონის

სანაქსარში ყოფნის დროს ბევრი საძაგელი ქაღალდები გამოგზავნა სინოდშიო, ვინ იცის რაებს არ აბრალებსო, მონასტერში ქეიფობდა, ქალებს იბარებდა და სხვა ათასი. ამაებს ყველას გაგაცნობთო. დურნოვოს თავი დაანებოსო. ის ბებერი საქმეს უფრო უფუჭებსო, რადგან დურნოვომ ყველა ეპისკოპოზი და პროკურორი გალანძღა და ვისაც დურნოვო აქებს, იმის წინააღმდეგია სინოდი და იქნება ყოველთვისო. დურნოვოს გინებას ჩემთვის სიკეთის და წარმატების მეტი არა მოუტანია რაო. ამუამად კირიონის ტაქტიკას სინოდი და ჩვენ ყველანი დიდად ვაფასებთ და თუ აგრე გასტანა, გახეთებში რეკლამებს და ყვირილს თავი თუ დაანება, ძალიან მალე მიიღებს კარგს თანამდებობას, რადგან მის ნიჭსა და ცოდნას ყველა ვაფასებთ. ინოკენტის რომ თავი მიაწება და იმის წინააღმდეგ არ ამხედრებს ქართველებს, ამას ყველა მეტად ვაფასებთ და კირიონის ახალ ღირსებად ვთვლითო. განა იმიტომ, რომა ინოკენტი გამოსადეგ მოღვაწედ მიგვაჩნია. ინოკენტისთანა ტუტუცი და უჭკუო ეგზარხოსი საქართველოს ჯერ არ ყოლიაო. იმ ტელეგრამამ, რომელიც იმერეთის სამღვდელოებამ დაუგზავნა და შეუთვალა „Иверская церковь подчинена русской“, ჩვენ სფერებში გაკვირვება და აღშფოთება გამოიწვია, რდგან „о подчинении“ არც ერთი სიტყვა არ უნდა სთქვას, ეს სისულელეა. იმას უნდა შეეთვალა – „მე სინოდმა გამოგზავნა და რაც სინოდის ნებას არ ეწინააღმდეგება, იმას ყოველთვის მხარს დაეუჭერო და სხვა“. ინოკენტი კი სულელია და სისულელე წამოროშა.

ასე და ამგვარად, მოგახსენეთ ყოველივე, რაც გუშინ მოხდა და ვისმინე. განა არ არის საინტერესო და ღირსშესანიშნავი?

თუ როგორ უნდა მოხდეს სამედიატორო სამართალი, რა პირობებით და რაგვარად, ამას გამცნევთ ვოსტორგოვის ვეკილთან წინდაწინვე მოლაპარაკების შედეგად.

ჰო, მართლა. ვოსტორგოვმა სთქვა, რომ მე ყოველ ღონისძიებას ვიხმარ – კირიონმა მიიღოს ზნეობრივი დაკმაყოფილებაო. მერწმუნეთ, როცა ყველაფერს გაიგებთ, მე და კირიონი ურთ ერთის მტრები არ ვიქნებით, თუმცა პოლიტიკურად მე აღმა, ის დაღმა ვიქნებით მუდამო. ვოსტორგოვს და აგრეთვე მთელს სინოდს ჰგონიათ, ვითომ ყველა ცნობებს ღურნოვოს თქვენ აძლევთ, ყველა ღურნოვოს სტატია თქვენ ნება დაურთველად არ იბეჭდება. სხვა მიზეზებთან, ესეც ამწვავეებს გარემოებასო.

ეხლა წაიკითხეთ ეს გრძელი ბარათი და თქვენი აზრიც გამოთქვით. ეჰ, აქედანვე მწამს, რომ აქ აღნიშნული სიტყვები ბევრს მწარე აზრებს გამოიწვევს თქვენში, რომელნიც, ვინ იცის, სად არ გაგიტაცებენ და რას არ მოგაგონებნ. წამი კი მეტად საყურადღებოა. ვნახოთ რას გვიჩვენებენ სინოდში. ვინ იცის, იქ რამდენს ახალს რასმე გავიგებთ.

ამჟამად მეტს არას გწერთ, რადგან მინდა ამასთან სხვა არა მოგწეროთ რა. დეე, მარტო ამით გამოწვეულმა ფიქრმა გაგიტაცოთ.

იცოცხლეთ ბედნიერად და ხანგრძლივ, ძვირფასო ყოვლადსამღვდელოვ¹⁸⁸.

თქვენი მარად ერთგული მალაქია ბოლქვაძე.

პეტერბურგი

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირიონის ფონდი, ს. 507.

**№90. ადვოკატ მაღაქია ბოლქვაძის
წერილიდან ეპისკოპოს კირიონისადმი
ი. ვოსტორგოვის წინააღმდეგ სასამართლო
პროცესის წარმართვის ტაქტიკის შესახებ**

1910წ. 3 მაისი

დიდად პატივცემულო და ძვირფასო
ყოვლადსამღვდელო!

27 აპრილს გამოგზავნილი ბარათიც მივიღე. ა.
ნ. პანიჩის წიგნს ხვალ გამოვაგზავნი ან
გამოვაგზავნივ. ვოსტორგოვის საქმის შესახებ
შემდეგს მოგახსენებთ (ეს ჩემი აზრი იქნება): კერძო,
ესე იგი შინაურულად თქვენ და ვოსტორგოვის
საქმის გარჩევა იმითაა კარგი, რომ ყველაფერს
დაფარულს, რაც თქვენთვის და მთელს
საზოგადოებისათვის არის საჭირო, სავსებით
გავიგებთ. გაგების შემდეგ კი თუ მოისურვებთ, ჩემ
მიერ დაწყებულ საქმესაც განვაგრძობთ: საქმე
შეჩერებულია მხოლოდ და არა მოსპობილი. თუ
თქვენ შინაურულად საქმის გამორკვევა ვერ
დაგაკმაყოფილებთ, რასაკვირველია, მიუხედავად
კერძოდ საქმის გარჩევისა, დაწყებულ პროცესს
მოვკიდებთ ხელს. როგორც ხედავთ, ერთი მეორეს
არ აფერხებს და არც ხელს უშლის. ვნახოთ რაც
აქვს და რასაც გვაჩვენებს. მერმე რასაც ვიქმთ –

ესეც ჩვენი საქმე. ნუ იფიქრებთ კი, რომ
ვოსტორგოვს თავისი მოქმედება შეეარჩინოთ.

ის ფაქტი, რომ თქვენ საჯაროდ ქება
დაგიწყოთ, ბევრს რასმე სასიხარულოს და საიმედოს
მეუბნება. ჯერ მივიღოთ საქმის კერძოდ განხილვა,
რომელიც დროებით შეჩერებულ ჩვენ საქმეს არას
უშლის.. ეს არის ძვირფასო ყოვლადსამღვდელო
ჩემი აზრი...¹⁸⁹

სააღდგომოდ ამბროსიმ (ხელაია – ჯ. გ.)
წერილი გამომიგზავნა, მისაყვედურებს – რატომ არ
გამომიარე იასნი პოლიანიდანო. ის კი არ იცის, ჯერ
კიდევ პეტერბურგს არ გავცილებივარ.

ნესტორ ლეჟავა (ნაზარი) მეკითხება
ყოვლადსამღვდელო კირიონის ადრესი მამცნეო.
ვუგზავნი. ვნახოთ, მოგწერს თუ არა ან რას
მოიწერება...

მარად თქვენთვის კეთილისმსურველი და
ერთგული მალაქია ბოლქვაძე
სპპ.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირიონის ფონდი, ს. 511.

**№91. Письмо епископа Сухумского Дмитрия
епископу Таврическому и Симферопольскому
Алексию о взыскании с сосланного в
Херсонский монастырь Кириона
денежного штрафа**

4 июня 1910г.

Ваше преосвященство,

Милостивый архипастырь!

Как видно из препровожденной при сем переписки, преосвященным Кирионом, ныне проживающим в Херсонском монастыре вверенной Вам епархии, в бытность его епископом Сухумским, была учинена резолюция о предоставлении священническому сыну Исидору Цхакая согласно его прошению, место писца в Сухумской епархиальной канцелярии, хотя приведенную по прошению справку секретарем оной канцелярии, между прочим, было доложено, что с просителя должен быть взыскан на оплату прошения гербовый сбор в размере 2-х 75 копеечных марок, каковая резолюция и была сообщена названному Исидору Цхакая. Впоследствии преосвященный Кирион изменил эту резолюцию, предоставив обещенное Цхакая место другому лицу – Георгию Парцвания¹⁹⁰. Цхакая же узнав о сем, отказался уплатить требовавшийся гербовый сбор.

В виду того, что в данном случае, гербовый сбор на оплату прошения Исидора Цхакая по существующим правилам (ст. 163 уст. о герб. сб. высочайше утвержд. 10 июня 1900г.) должен быть взыскан с преосвященнаго Кириона, как допустившаго к производству прошение, подлежащее оплате гербовым сбором, имею честь покорнейше просить Ваше преосвященство предложить преосвященному Кириону доставить 2 гербовые 75 копеечные марки на означенный предмет и о последующем, с возвращением переписи, уведомить меня.

Независимо от сего покорнейше прошу предложить преосвященному Кириону возвратить взятую им из дел Сухумской епархиальной канцелярии переписку о перемещении секретаря Гурийско-Мингрельской епархиальной канцелярии Тихона Автономова на таковую же должность в вышеназванную канцелярию¹⁹¹.

Испрашивая святых молитв Ваших с истинным почтением имею честь быть Вашего преосвященства, милостиваго архипастыря покорнейшим послушником.

Дмитрий, епископ Сухумский.

ՅԵՅՅ, ց, 1458, ՏԳՎ. 1, Խ. 176, ց. 21.

№92. Из письма епископа Кириона

**Н. Н. Пальмову о последних годах
жизни и деятельности каталикоса Абхазии
(Западной Грузии) Максима II.**

10 мая 1911 года

Преподавателю Киевской духовной семинарии Н. Н. Пальмову.

Многоуважаемый Николай Николаевич

... Работа Ваша о к(атоликосе) Максиме II¹⁹² будет очень интересна, ибо об нем пока мало опубликовано сведений. В 1784 году, как Вам известно из грамот Цагарели, были отправлены послы от Имеретинскаго царя Давида¹⁹³ к императр(ице) Екатерине II с извещением о вступлении на престол царя Давида и с просьбой продолжать и впредь благоволение свое к Имеретии. Во главе посольства стоял к(атоликос) Максим II. Московская синодальная контора вела с ним переговоры о церковных вопросах, как можно догадываться, последствием которых было то, что Максим остался на всегда жить в Киеве и получил пенсию в 1200 руб. в год (Арх. Св. Синода, дело за 1787г., №305), а католикосство Имеретинское вошло в среду влияния Мцхетскаго Каталикосата. Максим II считается преемником каталикоса Иосифа (+13 мая 1776г.), сына царя Александра V¹⁹⁴ и вступил на престол в 1776 году (Ф. Жордания. Абхазские каталикосы.

Ставрополь, 1893, с. 23. Это сочинение перепечатано из Ставр(опольских) епарх(иальных) вед(омостей) за 1893г.). Если время позволит Вам, то я бы посоветовал просмотреть в архиве Моск(овской) синод(альной) конт(оры)дела с 1783-1789 гг. Уверен, что труд ¹⁹⁵вознаградится сторицею...

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირიონის ფონდი, ს. 193^ა.

**№93. Из письма епископа Кириона
Н. Н. Пальмову - о статусе Абхазского
католикоса после 1796 года.**

После 10 мая 1911 года¹⁹⁶

Многоуважаемый Николай Петрович!

... После смерти Имеретинскаго (Абхазского – Дж. Г.) католикоса Максима II был поставлен в 1796 году местоблюстителем кат(оликосской)кафедры Досифей¹⁹⁷, но он не носил имени Католикоса и Имер(етинский)католикосат постепенно входит в сферу влияния Мцхета, как об этом поветствуется в истории грузинской иерархии, Москва, 1826г., стр. 17...

Митрополит Флавиан приглашает меня лето провести в Киеве. Думаю поехать в начале июля и проживу в Лавре около месяца (док. №94 – Дж. Г.).

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირიონის ფონდი, ს. 193.

**№94. ეპისკოპოს კირიონის წერილი
ი. ჩიჯავაძისადმი კიევის პეჩორის ლავრაში
ყოფნისა და აფხაზეთის კათალიკოს მაქსიმე
II აბაშიძის საფლავის მონახულების შესახებ**

1911 წლის 9 ივლისი

მამაო წმინდაო!

დღეს მიტროპოლიტმა აქაური
დაწესებულებანი დამატარა. გავშინჯე ლავრის

სტამბა. დიდი სამსართულიანი სახლი უჭირავს და ზეით აიენიდგან მშვენიერი გადასახედია ჩერნიგოვის გუბერნიის მხრისკენ. შიგ 120 მუშაა. შეუძენიათ ახალი ძვირფასი მანქანა, რომელიც წითლითა და შავი მელნით ერბაშათა ჰბეჭდამს.

ფლაბიანეს მიერ შეწირული წიგნთსაცავი ორ სართულშია მოთავსებული. ძირს პოპულარული საღვთისმეტყველო წიგნებია და სამკითხველო. ზემოთ სართულში სამეცნიერო წიგნებია. ფლაბიანეს გამოუწერია პარიჟიდან *cursus completus* (სრული კურსი – ჯ. გ.) 360 ტომამდე და დამჯდარა დაახლოებით 300 თუმნამდე. ძვირფასი ბიბლიოთეკაა, მაგრამ ლავრაში ვერავინ ისარგებლებს. ბერები, თურმე, ძალიან ნაკლებათ მისდევენ წიგნებს, გამოსხილი უფრო მოსწონთ.

ლავრის წიგნთსაცავი, რომელშიაც ხელნაწერებიც არის და სურათებიც, მოთავსებულია ლავრის სამრეკლოს მესამე სართულში. სამივეგან საპატიო წიგნებში ხელი მომაწერინეს. ვაქე, რა თქმა უნდა, აქაური დაწესებულებანი. მართლაც, რომ ყველგან მშვენიერი წესები სუფევს.

სატრაპეზო თვისის კოხტა ეკლესიით მშვენივრად არის დახატული. ცდილან ძველ სტილზედ დაეხატნათ. სამწუხაროთ, თვით სატრაპეზო ცოტა დაბალია. ზემო სართულში რომ სენაკები არ გაეკეთებინათ და ქვემო სართულთან გაეერთიანებინათ სატრაპეზო, გაცილებით აჯობებდა აღექსანდრე ნეველის ლავრის (პეტერბურგში – ჯ. გ.) სატრაპეზოს.

ლავრის დიდ ტაძრის სამხრეთის კედელში გარედან გაკეთებულია ბრინჯაოს დაფა, რომელზეც შემდეგი წარწერაა: «В царствование благочестивейшийся и самодержавнейшийся великия Государыны императрицы Екатерины Алексеевны вторыя

самодержицы Всероссийския, при наследнике Ея, благоверном государе цесаревиче великом князе Павле Петровие, супруге Его благоверной Государыне великой княгине Марии Федоровне, благоверном государе великом князе Александре Павловиче и супруге его благоверной Государыне великой Княгине Елизавете Алексиевне и благоверном государе великом князе Константине Павловиче, и благоверных государынях великих княжнах Александре Павловне, Елене Павловне, Марии Павловне от воплощения бога слова 1795 года месяца мая 30, в среду вначале седьмого часа по полудни преставился преосвященный Максим католикос Имеретинский и Апхазский, пребывавший на покое в граде Астрахань, приехавший же в город Киев на богомолье, имевши от рождения своего несольшим 70 лет, болевший каменною болезнию и простудою и погребен здесь в Киево-Печерской лавре на правой стороне великия церкви Успения Пресвятыя богородицы от стены предела трех святителей разстоянием семь аршин исполнен духовной предсветом славы.»

უმეტნაკლებოთ გადმოვწერე მე თვითონ.

ხვალ ანტონი პეჩერელის¹⁹⁸ ხსენებაა და მიტროპოლიტმა მიმიწვია თანამწირველათ. დღეს ღოცვაზედ ვიყავ. ექვსიდან თორმეტამდე გასტანა. ისეთი კილოთი გალობენ წირვა-ღოცვაზედ, გეგონება მიცვალეუბლს ანდერძს უგებენო. მიტროპოლიტი პატრიარქისავით ჯვრით სწირამს ხოლმე. ერთ მესტიხრეს მაღალი ჯვარი უჭირამს ხელში და აღსავლის კარების შესავლის მარჯვნითა სდგას სანთლის დამჭერის პირდაპირ.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირიონის ფონდი, ს. 397.

№95. Письмо Н. Пальмова епископу Кириону
**с просьбой об оказании помощи в
установлении причины поездки
католикаса Абхазии Максима II в Россию**

15 сентября 1912г.

Преосвященный Владыко!

Позвольте обратиться к Вам с просьбою о некоторой справке.

Д. П. Пурцеладзе в своем издании: «Грузинские церковные гуджары» (Тифлис, 1881), на стр. 154 сообщает, что в гуджаре 1784г. есть сведения о поездке католикаса Максима «в другое царства» - «по некоторым обстоятельствам».

Что это за некоторые обстоятельства, которые заставили к. Максима отправиться в «другое государство» (конечно, в Россию)? Не рассказывается ли о них в гуджаре подробно?

Не имеете ли Вы, Владыко, возможность достать текст гуджара и сообщить мне идущие в делу строки в русском переводе? Буду очень, как и всегда, благодарен Вам.

Будьте здоровы и благодушствуйте.

Вашего преосвященства покорнейший слуга

Н. Пальмов

Р. S. Лекции свои в Академии я уже начал. Студенты слушают их не без внимания, чему я очень рад.

Н. П.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირიონის ფონდი, ს. 933.

**№96. Из письма Н. Пальмова епископу
Кириону с выдержками из брошюры
Г. Г. Павлуцкого**

16 октября 1912г.

Преосвященнейший Владыко!

В только что вышедшей брошюре проф. Киевского университета Г. Г. Павлуцкого «Краткий очерк Новгородской и Московской архитектуры». Киев, 1912, - для вас могут быть интересны следующие строки:

«... Храмы Киева, Чернигова и Новгорода в плановом смысле вполне совпадают с памятниками Абхазскими (церкви Лыхни, Мокви, Никорцминды), - (западной грузии – Дж. Г) – с Византийскими же храмами сходство значительно меньше»...

Будьте здоровы.

Вашего преосвященства покорнейший слуга

Н. Пальмов. Киев

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
კირიონის ფონდი, ს. 934.

**№97. მღვდელი ტროფიმე ჯოხთაბერიძის
წერილიდან თედო სახოკიასაძმი –
სოხუმში დანიშნული სამღვდელოების
კრებისა და მასზე სავარაუდოდ ეპისკოპოს
კირიონის დასწრების შესახებ²⁰⁰**

1917 წლის 29 მარტი

ძმარ თედო.

მოგიკითხავ, გილოცავ თავისუფლებას...

12 აპრილს სოხუმში კრებაა დანიშნული სამღვდელოების და მთხოვეს მე აუცილებლად დავესწრო, ერისკაცებიც კიდევ იქნებიან მოწვეულნი. გთხოვ მომწერო, შენი აზრით, როგორ უნდა მოვიქცეთ სოხუმში და სად რა დადგენილებები გამოვიტანოთ. თუმცა მე და კოწია მაჯგანაძემ²⁰¹ შევიმუშავეთ რა უნდა ვქნათ, მაგრამ შენი აზრებიც კარგი იქნება, როგორც ეკლესიის სამმართველოს წევრის და სოხუმის ვითარების მცოდნე პირისა. ძალიან კარგს იზამ თუ წამოხვალ. მე აქიდან 10 აპრილს დილით უნდა წავიდე სოხუმში. შენ აქ 9 აპრილს უნდა იქნე. მანამ ამბროსიც (ხელაია – ჯ. გ.) მოვა და შეიძლება კირიონიც და რჩევას მოგვცემენ. პასუხს მალე ველი. თუ საჭიროა მომწერე და აღდგომის კვირას ტფილისში მივალ.

შენი ტროფიმ ჯონთაბერიძე

ბ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
თედო სახოკიას ფონდი, ს. 1825.

**№98. სრულიად საქართველოს კათალიკოს-
პატრიარქის უწმინდესი და უნეტარესი
კირიონ II სიტყვა თედო ჟორდანიას
საფლავზე მეცნიერის გარდაცვალების
წლისთავთან დაკავშირებით**

1917წ. 24 ოქტომბერი²⁰²

ძმარ, ძვირფასო ამხანაგო და მეგობარო თედო!

ექვსი წელიწადი ვსწავლობდით სემინარიაში ერთად და შემდეგ აკადემიის გათავებისა სხვადასხვა ასპარეზზედ მოგვიხდა სამსახური: შენ – საყვარელ სამშობლოში, მე კი – უცხოეთში. აქედან იწყება ჩვენი მოღვაწეობა სამშობლო ეკლესიის აღსადგენად. ისეთი ძნელი დრო იყო მაშინ, ავტოკეფალიაზედ მხოლოდ ჩურჩულით შეგვეძლო ლაპარაკი. გამოგვიჩნდა რუსეთში ღვთისნიერი და პატროსანი ადამიანი ნ. ნ. დურნოვო, რომელიც უშიშრად ქადაგებდა ჩვენი ეკლესიის ავტოკეფალიაზედ. ჩვენც ამოვუდექით მას გვერდში და შევუდექით საქმეს. არავის ეგონა, რომ დურნოვო რუსი იყო. ფიქრობდნენ, რომ მე ჩემი გვარი (საბაგლიშვილი) რუსულად გადავთარგმნე და მე მაწერდნენ ამის ცხელ-ცხელ სტატიებს. 32-33 წელიწადი ვიღვაწეთ ერთად და აი ველირსეთ იმას, რასაც მოუთმენლად მოელოდნენ ჩვენნი წინაპარნი. შენ, ერთგულო მამულიშვილო, ისე ჩახველ საფლაგში, რომ ვერ გაიგონე თავისუფლების ზარი, მაგრამ გეწამს, რომ შენი სული ჩვენთან ერთად არის დღევანდელ დღეს; შენ გედო არა მცირე ღვაწლი ამ დიდ საქმეში, შენც შეგასვეს ფიალა სიმწრისა.

იყო ერთი მორწმუნე კაცი, რომელიც 70 წელიწადზე მეტს სჩიოდა დაებრუნებინა თავისი სასაფლაო – საგვარეულო ეკლესია. მოხუცდა და, იგრძნო რა, რომ მის სიცოცხლეში საქმე ვერ გათავდებოდა, ანდერძადა დააგდო – საფლაგში ჩაეძახნათ მისთვის საქმის დაბოლოვება. თხოვნა აუსრულეს. მეც ამ მორწმუნე მოხუცის ანდერძის მიბაძვით ჩამოგბახებ საფლაგში: გიხაროდეს, ერთგულო მუშაკო, საქართველოს ორნატსა ზედა, ჩვენი დიდი ხნის ნატვრა ასრულდა: აღსდგა კვლავ

საქართველოს ეკლესია! აუწყე ჩვენს წინაპართ, რომ ვსუნთქავთ თავისუფალ ეკლესიაში, მაგრამ კვლავ დიდ გაჭირვებას განვიცდით. დაგვეხმარონ თვისის ღოცვითა და მეოხებითა. ჩვენც ძმანო, მაგრად ვსდგეთ ჩვენ თავისუფალ ეკლესიაში და ვეცადოთ ჩვენი სამშობლო ეკლესია კვლავ ისე აყვავდეს, როგორც უწინ ბრწყინავდა ჩვენთა წინაპართა დროს. ღმერთო, შენით! ამინ.

სვეტიცხოველი, 1917, №4, 1 დეკემბერი, გვ. 16,

**№99. Копия письма епископа Сухумского
Сергия²⁰³ священнику М. Гвазава о
преждевременности упоминания
католикоса-патриарха святейшего и
блаженнейшего Кириона II при богослужении**

До 17 ноября 1917г.

Священнику о. Михаилу Гвазава

Католикос Кир – Кирион еще не признан Всероссийским церковным собором и восточными патриархами, поэтому поминать его в Сухумской архиерейской церкви преждевременно, тем более, что такое поминание в русской, а не в грузинской церкви вызывает неудовольствие русской паствы. В этой церкви разрешено совершать богослужение по грузински лишь временно до постройки грузинами своей особой церкви²⁰⁴.

**Сергий, епископ Сухумский
Москва, пятницкая 61.**

საპატრიარქოს არქივი, ს. 463, ფ. 9.

**№100. Копия записки епископа Сухумского на
имя секретаря своей канцелярии
Т. Автономова о незаконности упоминания
католикоса-патриарха святейшего
блаженнейшего Кириона II при богослужении**

17 ноября 1917г.

Дорогой Тихон Васильевич!

Я писал о. Михаилу Гвазава, что
□преждевременно□ помянуть католикоса (док. №99 – Дж.
Г.). Это выражение неверно. Скажи ему, что помянуть
католикоса незаконно, неправильно, неканонично²⁰⁵.

Епископ Сергей.

საპატრიარქოს არქივი, ს. 463, ფ. 10.

**№101. სოხუმის საკათედრო ტაძრის
მღვდლის მ. გვაზავას მოხსენება
საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქ
უწმინდეს და უნეტარეს კირიონ მეორისადმი
ღვთისმსახურებისას საქართველოს
ეკლესიის მეთაურის სახელის მოხსენების
აკრძალვის შესახებ**

1917 წლის 10 დეკემბერი

მისს უწმინდესობას, უნეტარეს, მაღალყოვლად
უსამღვდელოესობას, სრულიად საქართველოს
კათოლიკოს-პატრიარქს კირიონს
სოხუმის საკათედრო საკრებულოს მღვდელი
მიხაილი გვაზავასაგან
უმდაბლესი მოხსენება

როგორც მოესხენება თქვენს მეუფებას, 17
სექტემბრის თქვენის კათალიკოს-პატრიარქათ
არჩევის შემდეგ ჩვენ, სოხუმის ეპარქიის ამრჩევლებ-
დელეგატებმა²⁰⁶ მეგრელ-ქართველ –
სამურზაყანოელებში – სამღვდელოებამ, როგორც ეს
სავალდებულო იყო, გადავწყვიტეთ
ღვთისმსახურების დროს რუსის სინოდის მაგიერ
მოგვესხენებინა თქვენი უწმინდესობა, რასაც ასე
ვასრულებდით, თუმცა ფაქტიურათ ჯერ-ჯერობით
არა ვართ გამოყოფილი აქაური მმართველი რუსის
ეპისკოპოსისაგან. მე, თუმცა სოხუმის საკათედრო
საკრებულო ეკლესიის მღვდელი ვარ, მაგრამ მას
შემდეგ, რაც მღვდელ-მონაზონი თეოფილე (შავდია)
თქვენის უწმინდესობისაგან იყო იქ დანიშნული,
რომელიც სცხოვრობდა სოხუმის მღვდელმთავრის
სახლში და ასრულებდა წირვა-ლოცვას ქართულად
სასახლის (крестовой) ეკლესიაში, იქმნა
გამწესებული ბედის ეკლესიაში წინამძღვრათ; მე,
სოხუმის ეპისკოპოსის სერგის განკარგულებით, მის
მაგივრათ, დროებით ვასრულებ წირვა-ლოცვას და
ვისხენებთ თქვენს მეუფებას და მასთან
ადგილობრივ ეპ. სერგის (რაკი მის ეკლესიაში
ვიყავი მწირველ-მლოცველი).

ამ დღეებში ესეც არის მივიღე ოფიციალური
მოწერილობა მოსკოვიდან ეპ. სერგისაგან, მისი
ხელით ნაწერი პირდაპირ ჩემი სახელზე, მეორე
აქაური ეპარქიის კანცელარიის მესაიდუმლე ტიხონ

ვასილევინის (ავტონომოვი) სახელზე (დოკ. №№ 99, 100), რომლებითაც, მისი აზრით, მიკრძალავს თქვენი უწმინდესობის მოხსენებას. ეპ. სერგისთვის პასუხი არ გამიცია, რადგან ამ დღეებში, მგონი, ჩამოდისო. ეტყობა, აქედან ვიღაცას შეუტყობინებია, ვითომდა ჩაეუსმენივარ. ეს მოწერილობა ვაჩვენე ზოგიერთ ჩვენი მოწინავე პირებს და აქაური ქ(ართველთა) შ(ორის) წ(ერა-კითხვის) გ(ამავრცელებელი) ...განყოფილების საზოგადოებას და მირჩიეს ჯერ ეს ამბავი მომეხსენებინა თქვენი მეუფების წინაშე, მისთვის უმორჩილესად გთხოვ თქვენს უწმინდესობას განგვიმარტოთ და შეგვატყობინოთ როგორ მოვიქცე ამ შემთხვევაში.

მასთან მაქვს პატივი გაახლოთ ასლი (копио) ორივე მოწერილობისა.

თქვენი უწმინდესობის უმდაბლესი მონამორჩილი მღვდელი მიხაილი გვაზავა.

საპატრიარქოს არქივი, ს. 463, ფ. 8-9.

**№102. საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი
უწმინდესი და უნეტარესი კირიონ
მეორისა და მიტროპოლიტ ამბროსისათვის
(ხელაია) წარდგენილი სამურზაყანოს
სამღვდელოების კრების ოქმი ჭყონდიდის
ეპარქიის შემადგენლობაში
დროებით გაერთიანების შესახებ**

1917წ. 12 დეკემბერი

1917 წელსა დეკემბრის 12 დღესა. ამ რიცხვს შედგა დაბა გალში სამურზაყანოს ნაწილის და

სოფელ ილორის, სამღვდელოების და სამრევლოთა წარმომადგენლების შეერთებული კრება. თავმჯდომარედ იქმნა ამორჩეული მღვდელი სამსონი სვანიძე, ხოლო მდივნად მღვდელი ბათლომე ხარებავა, ამის შემდეგ კრება შეუდგა დღევანდელი მომენტის მიერ გამოწვეული სხვადასხვა საკითხების გარჩევას, საკითხების, რომლებიც ხელს შეუწყობენ ადგილობრივი საეკლესიო ცხოვრების მოწესრიგებას. ვინაიდან სამურზაყანო შესულია საქართველოს საკათოლიკოსოში კრებამ ერთხმად დაადგინა:

1) სანამდე გამოირკვევოდეს, სამურზაყანო-აფხაზთა ურთიერთ შორის დამოკიდებულება ეკლესიური ცხოვრების მხრივ, დროებით მიეკედლოს ჭყონდიდელის სამიტროპოლიტოს და დღეის რიცხვიდან მოსპოს ყოველივე დამოკიდებულობა სოხუმის ეპისკოპოზი სერგი და მისი კანცელარიასთან.

2) კრებამ დაადგინა დაარსდეს სამურზაყანოში სამი საეკლესიო საოლქო საბჭო: ა) დ. გაღში, სადაც შედის შემდეგი მრევლები: ა) პირველი და მეორე გაღი, ბ) ხუმუშქური, გ) რეჩხი, დ) პაპიჩონი, ე) რეფი, ვ) შეშელეთი, ზ) ბარღები, თ) ქვემო ბარღები, ი) ნაბაკევი, ი) თავილონი პირველი და მეორე, იბ) ოტობაია პირველი და მეორე, ივ) ნაჭკადუ და იფ) ზემო ცხირი; ბ) დ. აჩიგვარში, სადაც შედის შემდეგი მრევლები: ა) ილორი, ბ) ბეღია პირველი და მეორე, დ) სანავარდო, ვ) მუხური, ზ) წარჩე, ც) გუდავა პირველი და მეორე, ი) ოქუმი, ია) ღუმურიში და იბ) ჩხორთოლი; გ) ს. ჭუბურხინჯი, სადაც შედის შემდეგი მრევლები: ა) ფახულანი, ბ) საბერიო პირველი, მეორე და მესამე, ე) დიხაზურგა, ვ) ჭუბურხინჯი პირველი და მეორე და ზ) ცხირი.

3) დაარსდეს ყოველივე ეკლესიასთან სამრევლო საბჭო.

4) საოლქო საბჭოსი მწვერებად ამოირჩეს დ. გაღში მღვდელნი სამსონი სვანიძე, ალექსანდრე რურუა და აბელი ჩეხერია, მთავარი დიაკონი ნიკანდრე ანჯაფარიძე, მედავითნე დიმიტრი კაკუბავა და აქესენტი ჭანტურია, ხოლო ერის კაცთაგან ზოსიმე ქეცბაია და სოსრანი ქორქია. დ. აჩიგვარაში მღვდელნი კონსტანტინე მაჯგანაძე, ბათლომე ხარებავა და ხარიტონი შეღია, მედავითნენი ანტონი შარანგია, ალექსანდრე ხოჭავა და კონსტანტინე გეგეჭკორი, ხოლო ერის კაცისაგან მიხა თარბაია, დედორე გვილავა და ნიკო ბენია.

ს. ჭუბურხინჯში – მღვდელნი ნიკოლოზი ჭეღია, აქესენტი რურუა და სამსონი მაჯგანაძე, დიაკონი ეგნატე შონია, მედავითნე მელიტონი ანჯაფარიძე, ერის კაცთაგან – გიორგი ჯახია და კოსტა პატარაია და 5) ოქმის დედანი დარჩეს დ. გაღში, ხოლო ასლი გაეგზავნოს კატოლიკოსი პატრიარხი კირიონი მეორეს და ჭყონდიდელი მიტროპოლიტი ამბროსს²⁰⁷. თავმჯდომარე მღვდელი სამსონ სვანიძე. მდივანი მღვდელი ბათლომე ხარებავა.

დედანთან სწორია: მდივანი გურია-სამეგრელოს საეპარქიო კანცელარიისა

ხელმოწერა

მდივნის თანაშემწე

საპატრიარქოს არქივი ს. 689, ფ. 3-3ა.

ეპისკოპოსები ლეონიდე და კირიონი პეტერბურგში.
1906 წ.

სოხუმი (1901 წლამდე).

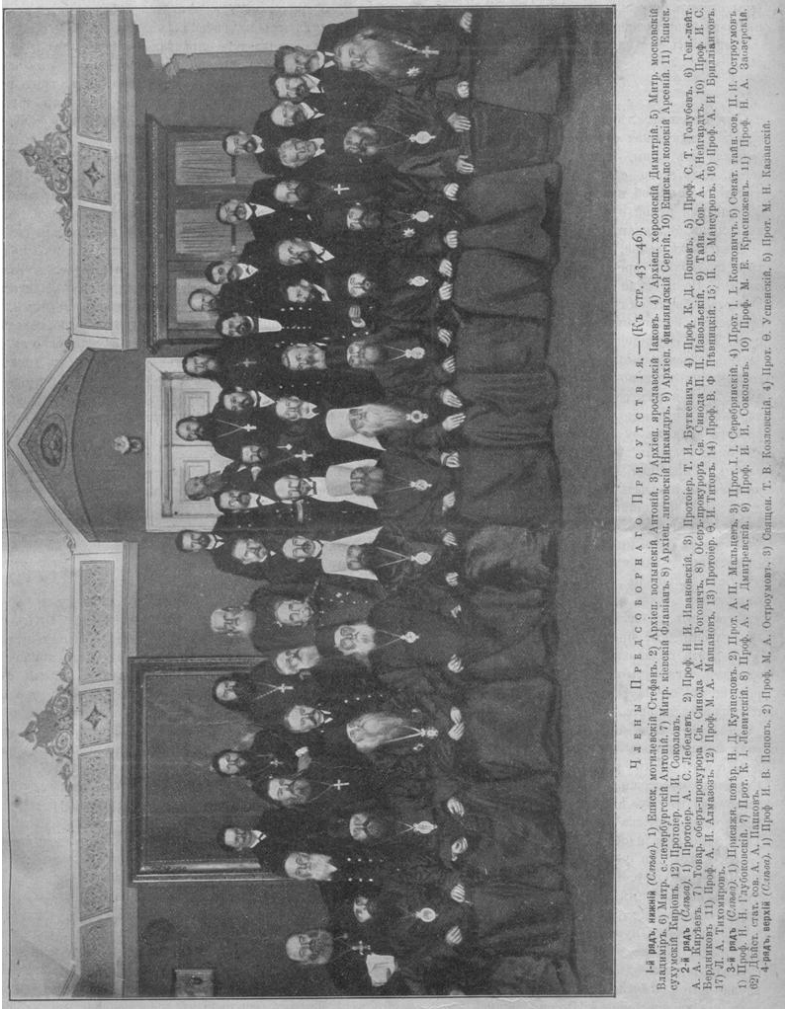
ცენტრში სხედან ეგზარქოსი ფლაბიანე (მარჯვნივ)
და სოხუმის ეპისკოპოსი არსენი; მარცხნივ პირველი

ზის სიონის ტაძრის კანდელაკი მღვდ.

ანტონ თოთიბაძე, რომელიც აგზარქოსს ახლდა.

კედელზე სოხუმის ყოფილი ეპისკოპოსების

სურათები ჰკიდია

Ч Л Е Н Ы П Р Е Д С О Б О Р Н А Г О П Р И С У Т С Т В И Я . — (Къ стр. 43—46).

1-й рядъ, левая (Слева). 1) Еписк. мотавлещій Стефанъ. 2) Архiep. мѡсковскій Антоній. 3) Архiep. ярославскій Яковъ. 4) Архiep. херсонскій Димитрій. 5) Митр. московскій Владимиръ. 6) Митр. с-петербургскій Антоній. 7) Митр. киевскій Флавианъ. 8) Архiep. литовскій Никандръ. 9) Архiep. финляндскій Сергій. 10) Еписк. псковскій Арсеній. 11) Еписк. сукхумскій Кирионъ. 12) Протоиер. П. И. Соколовъ.

2-й рядъ (Слева). 1) Протоиер. А. С. Лебедевъ. 2) Проф. Н. И. Ивановскій. 3) Протоиер. Т. И. Буткевичъ. 4) Проф. К. Д. Поповъ. 5) Проф. С. Т. Голубевъ. 6) Ген.-лейт. А. А. Киреевъ. 7) Тов. обер-прокурора Св. Синода А. П. Роговичъ. 8) Обер-прокурора Св. Синода П. П. Извольскій. 9) Тайн. сов. А. А. Нолларскій. 10) Проф. Н. С. Виноградовъ. 11) Проф. А. Н. Лаптевъ. 12) Проф. М. А. Давыдовъ. 13) Проф. Ф. И. Тихоновъ. 14) Проф. В. Ф. Павловичъ. 15) П. Б. Миллеръ. 16) Проф. А. И. Бриллиантовъ. 17) Д. А. Тихомировъ.

3-й рядъ (Слева). 1) Присяжн. совѣт. Н. Д. Курицковъ. 2) Прот. А. П. Малаховъ. 3) Прот. Г. Г. Колосовскій. 4) Прот. Г. И. Соколовъ. 5) Свѣт. тайн. сов. П. И. Остроумовъ. 6) Тайн. сов. А. А. Павловъ. 7) Проф. К. И. Левагинъ. 8) Проф. А. А. Давыдовскій. 9) Проф. И. И. Соколовъ. 10) Проф. М. Е. Крижановскій. 11) Проф. Н. А. Зингеръ. 12) Проф. А. А. Шенниковъ. 13) Проф. А. А. Шенниковъ. 14) Проф. А. А. Шенниковъ. 15) Проф. А. А. Шенниковъ. 16) Проф. А. А. Шенниковъ. 17) Проф. А. А. Шенниковъ. 18) Проф. А. А. Шенниковъ. 19) Проф. А. А. Шенниковъ. 20) Проф. А. А. Шенниковъ.

4-й рядъ, правая (Справа). 1) Проф. Н. В. Поповъ. 2) Проф. М. А. Остроумовъ. 3) Свѣдѣцъ. Т. В. Колосовскій. 4) Прот. Ф. Успенскій. 5) Прот. М. Н. Калусскій.

Члены Предсоборнаго Присутствия

I ряд нижний (слева) – еп. Могилевский Стефан, архиеп. Волынский Антоний, архиеп. Ярославский Яков, архиеп. Херсонский Димитрий, митр. Московский Владимир, митр. С-Петербургский Антоний, митр. Киевский Флавиан, архиеп. Литовский Никандр, архиеп. Финляндский Сергий, еп. Псковский Арсений, еп. Сухумский Кирион, протоиер. П. И. Соколов.

II ряд (слева) – протоиер. А. С. Лебедев, проф. Н. И. Ивановский, протоиер. Т. И. Буткевич, проф. К. Д. Попов, проф. С. Т. Голубев, ген-лейт. А. А. Киреев, тов. обер-прокурора Св. Синода А. П. Рогович, обер-прокурор Св. Синода П. П. Извольский, тайн. сов. А. А.

Нейгардт, проф. И. С. Бердников, проф. А. И. Алмазов, проф. М. А. Машанов, протоиер. Ф. И. Титов, проф. В. Ф. Певницкий, П. Б. Мансуров, проф. А. И. Бриллиантов, Л. А. Тихомиров.

III ряд (слева) – присяжн. повер. Н. Д. Кузнецов, прот. А. П. Мальцев, прот. И. И. Серебрянский, прот. И. И. Коялович, сенат тайн. сов. П. И. Остроумов, проф. Н. Н. Глубоковский, прот. К. И. Левитский, проф. А. А. Дмитриевский, проф. И. И. Соколов, проф. М. Е. Красножен, проф. Н. А. Заозерский, дейст. стат. сов. А. А. Папков.

IV ряд верхний (слева) – проф. И. В. Попов, проф. М. А. Остроумов, священ. Т. В. Козловский, прот. Ф. Успенский, прот. М. Н. Казанский.

უწმინდესი და უნეტარესი საქართველოს კათოლიკოს-
პატრიარქი კირიონ II პირველ საეკლესიო კრებაზე
აფხაზეთიდან წარმოდგენილ დელეგატთა ერთ ჯგუფთან²⁰⁸

ნაწილი II

Часть II

სამეცნიერო შრომები და მოხსენებები

Научные труды и доклады

Из книги: «Краткий очерк истории Грузинской церкви...» – Сведения об Абхазии

1901г.

II

Церковное управление в западной Грузии (Имеретинский каталикосат): а) Имеретия, б) Грузия, в) Мингрелия, г) Абхазия и д) и на Северном Кавказе

Указав на перемены, произведенные русским правительством в первые годы водворения своего владычества в епархиях Грузинского (Иверского) каталикосата, каснемся преобразований, сделанных в Имеретии, Гурии, Мингрелии, Абхазии и Северном Кавказе.

Православная церковь в этих областях первоначально зависела от Константинопольского патриарха, от которого затем перешла в ведение Иверского каталикосата. В 1390 году, существовавшая в Пицунде Бичвинтская архиепископия провозглашена автокефальной, под именем каталикосата Абхазского и Бичвинтского. Абхазскому каталикосу, по своему служебному положению ставшему равным Иверскому, подчинялись епархии в Имеретии, Раче, Мингрелии, Абхазии и Сванетии. В 1455 году Бичвинтские каталикосы стали называться Абхазскими и Имеретинскими, а по перенесении кафедры в Гелат (близ Кутаиса) в 1657г., Имеретинскими и абхазскими.

В 1783 году, т. е. когда Ираклий II, царь Карталинский и Кахетинский формально признал над Грузиею покровительство России, каталикос Имеретино-Абхазский Максим Нижарадзе (Абашидзе – Дж. Г.)

удалился в Киев, где 30 мая 1795 года и умер, оставив кафедру свою (католикосскую) незамещенную. Высшее управление Имеретинскою церковью (т. е. Имеретию, Гурию, Мингрелию и Абхазию) перешло к Гаэнатскому митрополиту. В силу соборного постановления в 1759г. была восстановлена Кутаисская митрополия¹. После недоразумений, возникших между Имеретинским царем Соломоном II и русским правительством, следствием чего было бегство первого в 1814 году в Турцию, Имеретия окончательно была присоединена к России. С этого именно времени Имеретинский католикосат входит под непосредственное влияние Святейшаго Правительствующаго Синода и экзарх Грузии, в силу высочайшаго указа, данного Синоду 30 августа 1814 года, получает наименование экзарха и Имеретинскаго...

Абхазия присоединена к России в 1810 году. Начало православной иерархии в этой области восходит к первым векам христианства, так как известно, например, что епископ Севастопольский, или Никопсийский, присутствовал на IV вселенском, Халкидонском соборе, в 451 году, а св. мученик Ипатий, епископ Гагрский, даже на I вселенском соборе (в 325г.). Затем она прекратилась и вновь возникла в 536 году, когда в древней Никопсии (Анакопии) или Пицунде образована была епископская кафедра, в скорости возвышенная на степень архиепископии, не подчинением ея Константинопольскому патриарху. Около 840 года Бичвинские и Никопсийские архиепископы приняли название Бичвинских или Абхазских, усвоив себе с 1050г. до некоторой степени права автокефалии. В 1390 году, по разделении Грузинскаго царства, Бичвинские архиепископы

¹ Пастырь, 1893г. №1, стр. 10-11. см. грамоту о восстановлении звания Кутаисскаго митрополита; Акты кавк. археогр. ком., т. 1, стр. 29-30.

провозгласили себя автокефальными, каковыми и признаны были Константинопольским и остальными восточными патриархами. В 1795 году Абхазия, по прекращении Абхазо-имеретинского католикосата, присоединена к митрополии Цагерской, а потом Чкондидской, которой и подчинялась в церковном отношении до 30 апреля 1851г., когда древняя епархия была восстановлена под именем Абхазской епископии¹.

Епархией этою управляли следующие епископы:

1) *Герман* (Гоголашвили), хиротонисанный из архимандритов Абхазских 8 сентября 1851 года.

2) *Геронтий* (Папиташвили), хиротонисанный из архимандритов Давидгареджийской пустыни 6 октября 1857 года.

3) *Александр* (Окропиридзе), хиротонисанный из архимандритов Абхазских; управлял Абхазскую епархию с 4 марта 1862 года. После него, с 30 мая 1869г., Абхазская епархия была присоединена к Имеретинской, в каком состоянии и находилась до 12-го июня 1885г., когда в силу

¹ Тогда же был Высочайше утвержден для новой архиерейской кафедры штат в следующем виде: 1) 1 архимандрит или игумен, заменяющий кафедрального протоиерея, с жалованьем в 700 р. 3 пайками, 2) иеромонахов, заменяющих ключаря и священников, 3, по 500 р. жалованья и по 3 пайка каждому, 3) иеродиаконов 3, по 400 р. и по 2 пайка каждому, 4) послушников или псаломщиков 2, по 250 р. жалованья и 1 пайку каждому, 5) переводчиков 2, по 250 р. и 1 пайку каждому и 6) на экстраординарные расходы 100 р. На покрытие этого расхода с 1500 р. содержания епископу, 4750 р., назначенные на миссию, должны были отпускаться из государственного казначейства, а также и отпускавшиеся тогда из экстраординарных сумм 100 р. на миссионера и 250 р. на переводчика, при чем учительския должности в предполагавшемся тогда открыться при кафедре училище для абхазцев возлагались на членов миссии, без особаго жалованья.

(Дело Грузино-имерет. Син. Конт. по 1 столу имерет. одеда по архивной описи №4663 «Об учрежд. в Абхазии архиепископской кафедры»).

мнения Государственного Совета, Высочайше утвержденного в указанный день, была восстановлена под именем Сухумской епископии, с кафедрою при Сухумском Александро-Невском соборе. Тогда же утвержден штат Сухумскаго епархиальнаго управления, измененный в 1891 году в силу Высочайшаго повеления 3-го июня того же года¹.

Епархию этою управляли следующие епископы:

1) *Геннадий* (Павлинский), хиротонисанный из архимандритов Троице-Сергиевской лавры 28 декабря 1886 года, умер 31 марта 1889 года в Симоно-Канонитском Ново-Афонском монастыре, где имел пребывание, и там погребен.

2) *Александр* (Хованский), хиротонисанный из архимандритов Владимиро-Волынского Христорождественскаго монастыря 29 мая 1889 года; скончался 12 февраля 1891 года и погребен в Сухумском Александро-Невском соборе.

¹ По прежнему штату положены: при Сухумской канцелярии один письмоводитель IX класса и по пенсии VIII разряда, жалованья 600 р., с отпуском на наем писцов, канцелярские и другие расходы 500 р., а при кафедральном соборе: 1 протоиерей или архимандрит, 3 священника или иеромонаха, 3 диакона или иеродиакона, 4 псаломщика, коим, вместе с певчими, ассигновалось ежегодно по 5000 р., включая сюда расход, потребный на различныя нужды собора. По штату же, Высочайше утвержденному в 1891 году, положено: I, по содержанию Епархиальной канцелярии: секретарь с жалованьем 970 р., по должности и шитью на мундире VIII кл. и по пенсии VI разряда, помощник секретаря 600 р., по должности и шитью на мундире IX кл. и по пенсии VIII разряда, на наем писцов 480 р., на канцелярские и другие расходы 450 р.; II, по содержанию Сухумскаго кафедр. собора: 1 протоиерей или архимандрит – 800 р., 3 священника или иеромонаха по 600 р. каждому, 3 диакона или иеродиакона по 460 р., 4 псаломщика по 280 р. каждому, на содержание певчих и на потребности собора 800 р. Церков. Ведом. за 1891г. №30, стр. 261 и 262.

3) *Агафодор* (Преображенский), из епископов Балахнинских, с 2 марта 1891 года; ныне управляет Ставропольскую епархию.

4) *Петр* (Другов), хиротонисанный из архимандритов-ректоров Киевской духовной семинарии, с 21 марта 1893 года; ныне епископ Смоленский.

5) *Арсений* (Изотов), хиротонисанный из архимандритов Московского Ставропигиального Симонова монастыря; управляет Сухумскую епархию и ныне...

с 1-го января 1822 года, со времени вступления в управление Осетинскую духовную комиссию преосвященного экзарха, архиепископа Ионы, миссионерская деятельность проникает уже в Абхазию и Джирскую область (в Дагестане), населенную ингилойцами, состоявшими тогда в подданстве у Кахского султана. Впрочем, в этих странах, вследствие сильного противодействия представителей магометанского учения и руководителей народа, миссия на первых порах не могла увенчаться особенно большими успехами; так в Абхазии результатом миссионерской проповеди архимандрита Иоаниския (Иоанн Кавтарадзе – Дж. Г.) было обращение в христианство всего лишь 216 человек абхазцев.

Миссионерская деятельность преосвященного Гавриила, епископа Имеретии.

Отметив в главных чертах миссионерскую и религиозно-просветительную деятельность Осетинской духовной комиссии и Общества возстановления православного христианства на Кавказе и указав на главных деятелей на почве народного просвещения, нельзя не упомянуть о миссионерской деятельности преосвященного Гавриила, епископа Имеретии, ныне покойного, тем более, что почти все 35-летняя архипастырская деятельность сего богомудрого и высокопросвещенного иерарха была посвящена

миссионерству в обширном смысле этого слова: непрерывному поучению и изъяснению своей пастве начал христианского вероучения в духе святой православной церкви, неусыпному стремлению уничтожить в корне различные суеверия и предрассудки, часто служившие народу руководящими началами жизненной этики, пламенному отеческому желанию построить жизнь своих пасомых на христианских основах и устоях и т. д.

Не касаясь подробного обследования разносторонней и во всех отношениях наиболее плодотворнейшей деятельности этого светила, ярко и в изобилии рассыпавшего лучи своего богомудрия по всем уголкам тогдашней, нравственно и умственно бедной Имеретии, мы коснемся лишь миссионерской деятельности его в Абхазии, Самурзакани и Сванетии. Как упомянуто нами выше, страны эти состояли в церковном подчинении преосвященному Гавриилу, епископу Имеретинскому, с конца 1869 года по 1885 год., т. е. до времени учреждения Сухумской кафедры. Обитатели этих местностей, как известно, и теперь поражающие спутанностью своих религиозных верований и воззрений, обилием разностороннего характера суеверий, грубостью, а подчас дикостью нравов и обычаев, в то время стоял еще на более низкой ступени развития. Достоточно, например, упомянуть, что у абхазцев и сванетцев убийство детей женского пола, а также дряхлых и беспомощных стариков и старух практиковалось в широких размерах; клятва, данная над наковальнею, считалась ни в каком случае нерушимой и предпочиталась присяге пред св. евангелием и крестом и т. д.

В народе, при этом, пропагандировали мусульманское учение, разные мулы, обильно наводнявшие собою Абхазию, благодаря соседству ее с

Турциею, и всеми силами старавшиеся омусульманить абхазцев. Следствием таковых обстоятельств были довольно странные явления: в одном и том же доме, в одной и той же семье некоторые члены – мусульмане, а другие – христиане. Вот при подобных, довольно неблагоприятных условиях и выступил на поприще миссионерское преосвященный Гавриил. Зная хорошо местные обычаи, нравы и характер народа, обладая замечательным искусством принаровляться к душевному складу каждого своего собеседника и таким образом подготавливать себе благоприятную почву для религиозной беседы, он осторожно, но в то же время твердо, решительно и безповоротно шел к цели – религиозному просвещению абхазцев.

И апостольские труды сего славнаго благовестника не пропадали напрасно, безрезультатно, а всякий раз венчались искренним, сознательным обращением нескольких тысяч душ в лоно св. православной церкви. При этом необходимо заметить, что преосвященный Гавриил смотрел на миссионерское дело крайне осторожно и серьезно, совершенно обратно взгляду на этот же предмет деятелей вышеуказанной Осетинской духовной комиссии. Он отлично понимал, что при обращении иноверцев в христианство, крестить еще не значит преобразовать хотя, например, мусульманина, и сердцем, и душою в истиннаго христианина; это дело внутреннее, требующее продолжительнаго времени и благоприятных обстоятельств.

По взгляду нашего просвещеннаго миссионера, сразу свыкнуться, слиться и сродиться с новою жизнью, с новыми воззрениями, новыми убеждениями ни в каком случае невозможно, тем более, что всему этому новому приходится путем целаго ряда сомнений, колебаний и внутренней борьбы вытеснить все старое, вошедшее уже в

плоть и кровь человека. В виду таких взглядов, достопамятный архипастырь относился к своему делу не спешно, но осмотрительно и вполне осторожно, с полным пониманием своего важного дела, вследствие чего, повторяем, и труды его приносили обильные и добрые плоды. Успехам его в миссионерском деле вообще не мало содействовали его представительная наружность с мягким, кротким, чисто отеческим взором, мягкий, выразительный, в душу проникающий голос, изливавший обильным потоком всегда плавную, энергичную речь.

Вообще же в своих беседах, поучениях и разного рода словах, он говорил крайне просто, но в месте с тем вдохновенно и как бы торжественно; не заботился об изысканности слога, бьющих на эффект выражениях и фразах, но придавал огромное значение прежде всего простоте языка и доступности его для народного понимания. Тем же успехам в миссионерском деле много содействовал и самый характер поездок преосвященного Гавриила, отличавшийся духом апостольской простоты. Будучи мужем великаго разума, просветленным богословским и философским учением, но в т же время живейшим образцом кротости, простоты и смирения, указанный иерарх в своих трудных и чисто апостольских подвигах просвещения светом христианскаго учения жителей Абхазии, Сванетии и Мингрелии нисклько не заботился о пышности и удобствах поездок.

В этих видах, а также во избежание тяготивших его официальных встреч со стороны администрации и духовенства, маршруты поездок не составлялись и не опубликовывались, разные провожатые и конвойные не брались и всю дорожную свиту преосвященного Гавриила составлял лишь келейник и посыльный. Точно также не любил иерарх экипажей, почему, с целью проповеди он совершал поездки по горам, пропастям, ущельям и лесам

верхом, на катере или на лошади. Бывали и такие случаи, что для достижения какой-либо горной деревушки, или аула представлялось только одно средство: ухватиться за хвост лошади и таким образом карабкаться по крутым и скалистым тропинкам вверх, подвергаясь ежеминутно опасности сорваться и слететь в бездонную пропасть. Но снедаемый ревностью дому Божию, воодушевляемый горячей любовью к пастве, приснопамятный первосвяtitель пренебрегал какими бы то ни было опасностями и охотно доверял свою жизнь лошади или катеру. Благодаря такому самоотвержению его, Сванетия, давно не слышавшая архипастырского слова, услышала его из уст преосвященного Гавриила, своего просветителя. Таким образом архирастырь этот создал в Абхазии паству Христову и подготовил почву для учреждения епископской кафедры в Сухуме, а равно и для деятельности последующих миссионеров.

Заканчивая настоящий краткий очерк миссионерской деятельности в Бозе почившаго Гавриила, епископа Имеретинского, приведем слова из письма известного путешественника А. Н. Муравьева, от 9-го февраля 1871 года, к почившему первосвяtitелю. «Хотя я, - писал Муравьев, - не имею удовольствия знать вас лично, но вероятно знаком вам по моим литературным трудам духовного содержания; я же, с своей стороны, читал с большим утешением в «Православном Обозрении» (1868, т. 27 – Дж. Г.) дневник вашего миссионерского странствия по Абхазии и это внушило мне мысль выразить вам письменно то глубокое уважение, которое я к вам с тех пор питаю. Слава Богу, что этот дикий край, который я видел в 1847 году в совершенном запустении, нашел, наконец, своего просветителя, который вернее понял его духовные нужды, как туземец, нежели все миссии, которые хотели туда посылать без всякой пользы. Ожила опять и древняя

Пицунда, и возникнет из развалин церковь Симона Кананита и обитель Дранды и столько иных запустелых святилищ. О, еслибы Гурия и Ахалцихская область, где бывшие грузины сделались ревностными магометанами уже при нашем владении, огласились бы также вашею проповедью, как и Абхазия, не составляющая церковной области вашей...»¹.

Высокознаменательны сии слова известного русского деятеля, свидетельствующия о преосвященном Гаврииле, как о замечательно энергичном, опытном и плодотворном миссионере, вписавшем свое имя в историю религиозного просвещения Сванетии, Самурзакани и Абхазии вечно неизгладимыми, золотыми буквами!

Деятельность духовной миссии в Абхазии

Говоря о преосвященном Гаврииле и его миссионерской деятельности, нельзя умолчать и о сподвижнике его, протоиерее Д. Мачавариани, много потрудившемся в деле возстановления православия в западной Грузии, а именно в Самурзакани и Абхазии. Пробыв в Самурзакань в начале 50-х годов, где в это время христианство было вообще в упадке, миссионер этот сделал быстрые успехи. Ознакомившись с нравами, обычаями, верованиями и даже языком местного населения, о. Д. Мачавариани снискал во всех слоях общества любовь и уважение, а это предвещало ему полный успех в миссионерской деятельности. Умея выбирать себе достойных сподвижников и отличаясь особенною административною способностью вызывать к деятельности все окружающее и направлять к одной цели - к возстановлению христианских начал, протоиерей,

¹ «Пастырь» за 1896г. №3 и 4, стр. 10.

благодаря своей самоотверженной деятельности, сравнительно в короткое время, каких-нибудь 15-16 лет, сумел возстановить христианство во всем Самурзаканском участке: устроил церкви, открыл школы и все это сделал без принудительных мер.

Дальнейшая неусыпная деятельность о. Д. Мачавариани продолжалась в Абхазии, где он и был в 1869г. назначен преосвященным Гавриилом миссионером. Здесь открылось широкое поле для миссионерской деятельности и ему много посодествовали его лучшие сподвижники: иеромонахи *Виссарион* (Дгебия) и *Афанасий* (Жордания). Эти последние, воодушевленные священной ревностью к славе Божией, совершили святое апостольское дело среди абхазцев. Надо заметить, что о. Давид Мачавариани разделил почти всю Абхазию между этими двумя монахами, предоставив Виссариону Бзипский участок, Афанасию - Кодорский, хотя были и другие миссионеры, также весьма ревностные и преданные делу миссии. Но между всеми ими особенно выделялись евангельскою нищетою монахи Виссарион и Афанасий: оба они не имели собственного помещения, все время вращались среди абхазцев, проповедуя им евангелие и оказывая им поддержку советами и медикаментами. Эти безкорыстные труженики, снискавшие себе всеобщее уважение, в 3-4 года дикий народ, погрязавший в магометанских суевериях, обратили в смиренных слуг Христовых. Абхазцы стали принимать христианство массами, от 100 до 300 человек. Иеромонах Афанасий, твердо обосновавшись в Мокви, как созданном им христианском оазисе, стал переносить свою пропаганду в окрестныя селения и благодаря своей энергической деятельности, а равно сочувствию и поддержке начальника участка, штаб-офицера Щелкачева и отчасти окружного начальника, генерала Геймана, очень успешно завершил

свое миссионерское дело. Вследствие неусыпной и безкорыстной миссионерской деятельности о. протоиерея Д. Мачавариани и его сподвижников, более 4/5 населения всей Абхазии приняли православие. К сожалению, число это уменьшилось во время последней русско-турецкой войны (1877-1878) по причине насильственного совращения абхазцев в магометанство и переселения их в Турцию.

Ныне на поприще просвещения абхазцев и самурзаканцев светом Христова учения, как один из подражателей и продолжателей высокога дела преосвященнейшаго Гавриила, подвизается миссионер-инспектор школ Общества возстановления православнаго христианства на Кавказе (в Сухумской епархии), священник Тарасий Иваницкий, окончивший миссионерские курсы при Казанской духовной академии. Благодаря его специально миссионерскому образованию, а также редкой энергии в достижении намеченных целей и задач, дело просвещения абхазцев идет успешно и довольно быстрыми шагами: за первые годы деятельности о. Тарасия Иваницкаго в *Сухумской* епархии обращено из магометанства в православие около двухсот душ абхазцев обоего пола, несмотря на наущения и подстрекательства мулл, наезжающих из Турции, не доверяться православным миссионерам и не менять веры.

Кирион. Краткий очерк грузинской церкви и экзархата в XIX столетии. Тб., 1901, с. 68-69, 78-81, 102-103, 124-132.

Состояние христианства в Абхазии в первой четверти XIX столетия и попытка организации в ней миссионерскаго дела в 1831-1834 годах.

1902г.

I

В состав Сухумского или Абхазского (საბსაზგოი) миссионерского района входит Сухумский округ, подразделяющийся в административном отношении на четыре участка - Гудаутский, Гумистинский, Кодорский и Самурзаканский, с населением преимущественно из аборигенов страны абхазцев и так называемых Самурзаканцев. Касательно первых лингвистика, правда, пока не успела еще установить неоспоримых данных о грузинском происхождении их, за то относительно самурзаканцев существуют довольно ценные, обстоятельные исследования, доказывающие полную родственность их с грузинами по верованиям, нравам, обычаям и языку, так как они говорят на мингрельском наречии грузинского языка.¹ Указанная страна (საბსაზგოი) издревле была христианскою, так как, по свидетельству истории, тут проповедывали св. евангелие Христово св. апостолы - Андрей Первозванный, Матфий и Симон Кананитий; император Юстиниан и венценосцы грузинские много заботились об утверждении здесь христианства; уцелевшие же и доныне величественные памятники древности, как например, Пицундский (ძობზობჯღ) храм, относимый археологами к X веку нашей эры, игравший видную роль в религиозно-политической жизни абхазцев, говорят даже за былое процветание тут

¹ Очерки Мингрелии, Самурзакани и Абхазии о происхождении мингрельцев, самурзаканцев и абхазцев и исторические сведения от V-XVII вв. Д. З. Бакрадзе - «Кавказ», 1860г., №48-49. - О племенах, на которых распространяется деятельность общества возст. христ. на Кавказе. - «Кавказ», 1868г., №40, 42, 44, 46 и 48. - И. Пантюхов. О Самурзакани, племенах и языке, газ. «Кавказ», 1865г. №97 и 1892г., №77; протоиерея Д. Мачавариани и И. А. Бартоломея «Нечто о Самурзакани». Записки кавк. импер. геогр. общ. 1864 год, кн. VI.

христианства¹. Воспользовавшись ослаблением восточной Грузии, вследствие нашествия арабов, правитель Абхазской провинции, носивший титул эристава, Леон II в 786 году отложился от короны грузинской при царе Джуаншере и провозгласил себя царем Абхазии и эта новая династия просуществовала до 985 года.

Процветание здесь христианства имело место, главным образом, в период политического могущества Грузии, когда, с усилением в ней знаменитой династии Багратидов, нынешняя Абхазия составляла провинцию ея. Первоначальное объединение Карталнии и Абхазии произошло, как известно, при бездетном царе Давиде Куропалате Великом (1001 г), усыновившем себе Баграта III (980-1014) и спасшем Византию от возмущившагося против императорской власти Барда Склера отправкою 10 тысяч отборных грузинских воинов. Благодаря водворившемуся при этом царе внутреннему спокойствию и внешней безопасности, Абхазия скоро вошла в сферу сильного и непосредственного воздействия грузинской культуры и покрылась целою сетью храмов, так называемой иверской архитектуры, с грузинскими на них надписями, причем в храмах этих богослужение совершалось на грузинском языке, вошедшем также и в обыденную жизнь всех абхазцев. Вообще же вся церковная письменность с священо-богослужебными книгами была на церковно-грузинском языке. Отсюда неудивительно, если в языке этого народа, имеющего родство с картвельским языком, мы встречаем массу грузинских

¹ Древнейший храм Абхазии в Пицунде, построенный Юстинианом, сохранился лишь в немногих плитах и кусках; существующая же до ныне церковь Пицунды по своим формам, даже по своему плану купольной церкви - на 4-х столбах, с прибавлением нартекса, западными хорами и т. п. - относится к X веку и, следовательно, выстроена грузинскими царями (Русск. древности гр. Толстого и Кондакова, вып. 4-й, стр. 36).

существительных имен, впрочем, с приставкою впереди звука *a* и с самым незначительным изменением в конце их. Здесь не лишним считаем сказать, что, хотя и существует составленная генерал-майором Усларом из русского алфавита с примесью нескольких латинских и грузинских букв абхазская азбука, но грамотные абхазцы, как удостоверяют, в письме употребляют буквы грузинского алфавита, которая значительно проще и доступнее. Подобное же явление мы видим и среди осетин Горийского уезда, несмотря на существование специально составленного для них алфавита, они предпочитают ему грузинский, который употребляется ими и в переписке.

Пользуясь выгодным географическим местоположением страны, раскинутой на берегах Черного моря и покровительством греков, владетели Абхазии скоро приобрели самостоятельного архиастыря, а потом и Каталикоса в Пицунде, юрисдикции которого подчинялась вся западная Грузия, при чем во главе народа становится грузинский княжеский род Шервашидзе.

Таковое, можно сказать, цветущее положение христианства в обозреваемом крае продолжилось до XVI столетия, когда, с падением Византийской империи и Трапезундского царства под мечами османов, Абхазия вместе с древними грузинскими провинциями Аджара-Кобулету попадает под власть тех же завоевателей, при чем католикос удаляется в Гелати, откуда и правит свою паствою. Для христианства в Абхазии наступает новая тяжелая эра. Под страшным давлением османов, а также омусульманившихся кавказских горцев, жители силою оружия обращаются в магометанство; храмы, как живые свидетели христианской религии народа, разрушаются, сожигаются и сравниваются с лицом земли; к самому народу мало-по-малу прививаются религиозныя верования свирепых победителей, их обряды, обычаи, а

отчасти даже и язык¹. В 1810 году владетельный князь Абхазии Сефер-бей Шервашиде добровольно принял подданство России и христианскую веру. С присоединением Абхазии к России, страна эта, как пограничная с Турцией, естественно становилась театром военных действий и свидетельницей всех ужасов кровопролития. Таким образом, после этого краткого очерка исторической жизни Абхазии, неудивительно, если мы в стране этой видим, по местам, в особенности в первой половине минувшего столетия почти совершенное исчезновение христианства и его просветительных начал, вообще же сильный упадок его, индифферентное отношение абхазцев к делу соблюдения и исполнения установленных св. православною церковью обрядов, и с одной стороны, довольно заметное присутствие мусульманских и даже языческих воззрений и верований с проявлением их вовне: соблюдение поста рамазан, празднование байрама, похороны по магометанскому обряду, присяга пред кораном, пред наковальнею, браки без венчания и т. д. Последние слова наши относятся собственно к абхазцам, самурзаканцы же, несмотря на страшныя невзгоды своей тяжелой в прежния времена жизни, все же не подпали сильному влиянию мусульманства и сумели сохранить в себе любовь и преданность к православной церкви и ея спасительному учению.

II

В каком положении находилось дело христианской проповеди в первой четверти истекшаго столетия в Абхазии, этой древнейшей культурной провинции православной Грузии, отчасти можно видеть из

¹ Савинов В. Верования и обряды абхазских горцев. «Ласточка», 1859г., №11 и 12, стр. 574-580; 627-636. Тут же о происхождении Нарзана.

свидетельства Цаишского митрополита Григория, который сообщает касательно этого предмета весьма интересные сведения¹. Упомянув в отношении своем на имя высокопреосвященнейшего Ионы, экзарха Грузии, от 3 октября 1822г., о понесенных им в продолжении 53-летнего служения в пастырском сане трудах, о неоднократно оказанной им церкви пользе и о своем усердии к Российскому престолу, - митрополит изъясняет, что нынешний владетель Кацья Дадиани (1758-1788гг. – Дж. Г.) сделал его, митрополита Григория, пастырем по обычаю древнейших постановлений. С сего времени он, по мере сил своих, управляет церковью от р. Хоми (Хоби – Дж. Г.) по другую сторону Енгури до Галидзи (Галидзи – Дж. Г.), при чем многие абхазцы, по внушению его, принимали и принимают св. крещение. К сожалению, носится слух, якобы по смерти его церковь сия останется без пастыря; если это справедливо, то паства его потерпит много. Цаишская церковь, находящаяся в самой внутренней части Мингрелии, издревле сооружена для кафедры архиерейской, почему и в нынешнее время необходимо там быть архиерею, тем более, что есть надежда, что находящиеся ныне под высоким скипетром Всемилостивейнаго Государя Имератора абхазцы обратятся к христианству, прежней своей религии, ибо многие из них, жившие по сию сторону Джикетии (ჯიკეთი), были некогда христианами, у них и ныне еще видны развалины христианских храмов; первая кафедральная кафедра Бичвиния находится на самой границе Джикетии, по сию сторону церковь Лухунская, а

¹ Архивн(ое). дело грузино-имеретинской синод(альной) конторы за 1822 год, №920. «По отношению Цаишского митрополита Григория, коим просит по старости его лет от должности архипастыря уволить, а место него назначить находящагося при нем архимандрита», л. 1-6.

еще далее Доронды (Дранды), Моквы и Бедия. При сих трех церквах в Абхазии были епархиальные архиереи до распространения учения лжепророка Магомета, принятого некоторыми абхазцами, по причине существовавших между ними раздоров, в новейшее время, но народ и до ныне сохраняет почтение к иконам святых и призывает оных во свидетельство клятвы своей.

Далее сообщается, что возвратившийся из С. – Петербурга абхазский депутат (დეჰბადი), протоиерей Иоанн Симеонов Иоселианов убедил владельца Абхазии Георгия Шервашидзе вступить в подданство Всероссийского Престола и, проходя Абхазию для прославления имени Его Императорского Величества, обратил в христианскую веру с благословения его, митрополита, многих абхазцев и даже самого владельца с детьми его и дворянством; возстановил упраздненную Лухунскую церковь собственным иждивением, открыл в оной богослужение и определил туда двух священников – Иоанна Кавтарадзе и Симеона Жорданидзе, из коих последний и ныне исправляет свою должность при оной. По сим соображениям Цаишская церковь не должна лишиться архипастыря, тем более, что ныне замечается общее желание к принятию христианской веры; а если угодно подать ему, митрополиту, в сем душеспасительном деле содействие, то для сего достаточно будет назначить ему преемника, ибо новокрещенные будут нуждаться в построении церквей и в посвящении духовенства как по сию, так и по другую сторону Енгуры, в самой Абхазии. Он же, митрополит Григорий, по глубокой старости своей, уже не всилах ездить туда, да и преосвященный Виссарион Чкондидский (ჭყონდიდელი) не имеет достаточной бодрости отлучаться на дальнее расстояние для исправления таковых дел. Воспитанный им, митрополитом, и ныне находящийся при нем архимандрит

54 лет, есть человек благочестивый и достойнейший. Его глубоко почитают абхазцы и он оказывает значительное пособие в управлении епархией. Этому-то архимандриту митрополит Григорий и просит назначить преемником его и рукоположить в сан архипастырский, или же дать на сие дозволение местным архиереям. Уже 5-ый год он представлял об этом владетелю своему, который обещал по настоящему делу войти с ходатайством, но результат последнего не известен и до настоящего времени. При этом митрополит высказывает опасение, чтобы кафедральная церковь во внутренней Мингрелии, лишаясь архипастыря, не попал в руки светских людей.

По заслушании этого отношения грузино-имеретинская синодальная контора¹, имея в виду 7-й пункт Высочайше утвержденного 19 ноября 1821 года доклада Святейшаго Правительствующаго Синода, каковым позволено Мингрельскому владетелю подчинить Мингрельское духовенство экзарху Грузии, запросила г. главноуправляващаго о положении дела². Последний от 5 декабря 1822 года*, за №3912, сообщил, что генерал-майор, кн. Горчаков, которому было поручено, сообразуясь с обстоятельствами и местным положением дел, объявить Мингрельскому владетелю 7-й пункт Высочайше подтвержденного доклада, «не мог еще по весьма основательной осторожности приступить к исполнению такого поручения, тем более, что соседственная с Мингрелией Абхазская земля, имеющая между собою взаимную связь и влияние одна на другую, обуреваема была в продолжении нынешняго (1822)** лета мятежом, который укрощать должно было силою оружия». Впрочем, и без сего случая, по мнению главноуправляващаго, «должно ожидать успеха с гораздо лучшею уверенностью

¹ Ibid. л. 13.

² Ibid. л. 13-16.

в обращении Мингрельского духовенства в зависимость экзарха Грузии в то время, когда Имеретинский архиепископ Сефроний чрез пастырския убеждения приобретет успехи, могущие и для Мингрельского владетеля послужить примером»¹.

Усматривая из отзыва г. генерела-от-инфантерии А. П. Ермолова, что по политическим обстоятельствам начальство местного края еще не могло приступить к исполнению 7 пункта указанного доклада, синодальная контора, как не имевшая доселе влияния, на Мингрельское духовенство, не могла войти в рассмотрение по существу просьбы преосвященного митрополита Цаишского², о чем и было донесено святейшему синоду от 18 декабря 1822г., за №885³. Благодаря приведенным обстоятельствам, миссионерское дело в Абхазии затормозилось на целое десятилетие.

III

Печальное вообще состояние христианства в Абхазии, указывало на необходимость правильной организации миссионерства в этой местности для успешной борьбы с свившими в нем прочное гнездо мусульманскими началами. И действительно, первые попытки в этом роде, как видно из имеющихся у них данных, относятся еще к 1831-1834 годам и выражались в следующем. Командовавший войсками и управлявший гражданскою властью в Грузии, генерал-адъютант Панкратьев, от 21 августа 1831 года, за № 4855, обратился к экзарху Грузии, высокопресвященному митрополиту Ионе с отношением следующего содержания: «владетель княжества Абхазского, гвардии полковник, князь Михаил

¹ Ibid. л. 17-19.

² Ibid. л. 15-16.

³ Ibid. л. 21-26.

Шервашидзе в письме своем к управляющему Имеретиею объяснил, что жители подвластного ему владения, исключая самой малой части, все суть магометанскаго исповедания; они, по сношению своему с черкесами, во многих случаях не соглашаются с его предположениями, клоняшимися как к спокойствию края, так и к благим видам Российскаго правительства. Чтобы отвлечь народ сей от всяких сообщений с черкесами, производящими вредныя действия в его владении, он полагает обратить всех жителей княжества в христианскую религию, для чего находит одно средство: иметь в Абхазии архиерея. В вилу этого и просит об определении туда таковым родственника его, настоятеля Цагерскаго, в Мингрельском владении, монастыря игумена Антония Дадианова, как известнаго ему по отличному знанию своей обязанности, тамошняго языка и похвальному поведению. Игумена сего ходатайствует посвятить в архиепископы и утвердить епархиальным начальником Абхазии, уверяя при том, что ся особа, как уважаемая народом по сану и происхождению из владетельской фамилии, так и по отличным способностям, сделает много пользы в столь важном предприятии его и будет способствовать ему к установлению в Абхазии порядка»¹. Генерал-адъютант Панкратьев, желая предварительно иметь мнение синодальной конторы по сему предмету, дабы тем основательнее сообразить непрременную пользу от предположении князя Абхазскаго, просил сообщить ему оное для дальнейшаго его по сему распоряжению. Так как по справке Синодальной конторы, оказалось, что из числа

¹ Архивн(ое). дело груз(ино)-имер(етинской) синод(альной) конт(оры) за 1831г., № 2604. «О возведении по Высочайшему повелению в сан архимандрита Цагерскаго, в Мингрелии, монастыря игумена Антония и о назначении его проповедником слова Божия в Абхазию», л. 1.

посылавших к мингрельскому митрополиту Давиду, для вверенной ему епархии, метрических листов и книг некоторая часть раздавалась в Абхазии, то конторою были затребованы от митрополита сведения касательно числа имевшихся тогда в Абхазии православных церквей и количества состоявших при оных священно-и церковно-служителей¹. Высокопреосвященнейший митрополит Давид, от 5 ноября 1831 года, за №265, сообщил Синодальной конторе, что жители Абхазии подвластные князю Шервашидзе, исповедывающему с своим семейством христианскую религию, все магометанского вероисповедания и что как ему, митрополиту, известно, во всей Абхазии имеется только одна церковь, именно при доме владельца Хупусах (ხუჟუხს), где совершаются божественныя службы священником вверенной ему епархии Симоном Жордания, определенным туда предместником его, митрополитом Виссарионом. Впрочем, - добавляет митрополит, - введено некоторое просвещение в земле Мингрельскаго владельца в Самурзакани², по сию сторону реки Галимдзы (გაღმდის), протекающей между Мингрельским владением и внутри Абхазии, при чем подвластные Мингрельскому владельцу жители исповедуют православную веру и составляют паству митрополита Цаишскаго монастыря; здесь поставлены священники для проповедывания св. евангелия и окрещения в греко-мингрельскую веру всех обращающихся в самурзаканов абхазцев, при чем священники эти еще не снабжены метрическими книгами

¹ Ibid. л. 2-5.

² Как видно из свидетельства владетельняго князя Левана Дадияни, митрополит Давид оказал ревностное усердие в деле, Богу приятном, и в прошлом 1832г., из оставшихся в магометанской и иной вере самурзаканцев около 100 душ осветил св. крещением, с освящением для них церквей и определением священников. Ibid л. 99.

за разграничением приходов и неприведением их в надлежащее устройство¹.

Однако, контора отказала в просьбе князю Шервашидзе², основываясь на Высочайше утвержденном 19 ноября 1821г., доклады Святейшего Правительствующаго Синода, в котором сказано: епархиям быть в Имеретии, Мингрелии и Грузии и что архиереи определяемы должны быть только в те места, где достаточное число православных церквей с священнослужителями при них и где большинство народа исповедует православную веру.

Что касается организации миссионерского дела, то контора для сей цели нашла возможность на первый раз назначить, при согласии владетельнаго князя, необходимое число священников из Мингрельской епархии по примеру Самурзакани. Святейший же Синод, войдя в подробное рассмотрение этого вопроса, постановил: 1, возвести игумена Антония Дадиани в сан архимандрита и если он, титулуясь Цагерским или Лечхумским, не будет управлять монастырем, дать в управление ему один из монастырей в Мингрелии, по усмотрению Грузино-Имеретинской Синодальной конторы; 2, вместе с сим званием поставить ему в обязанность преимущественно заняться делом обращения в христианство неверных как в Абхазии, так и в Мингрелии, и для того подчинить ему и все другия лица, какия есть и какия впредь могут быть назначены для проповедания в сих областях слова Божия и 3, назначение содержания ему и канцелярии его (ежели только он будет

¹ Ibid л. 7-8.

² О невозможности посвятить архимандрита Антония Дадиани в сан архиерея. Дело грузино-имерет(инской) синод(альной) конт(оры) за 1835г., №3773.

иметь в ней нужду) отнести к усмотрению главноуправляющего Грузиею¹.

12 февраля 1833 года настоятель Цагерского монастыря игумен Антоний был возведен архиепископом Моисеем, экзархом Грузии в сан архимандрита² с оставлением в его управлении Цагерского Сионского Успения Пресвятыя Богородицы монастыря и принадлежащих этому монастырю крестьян и имений. Но в виду того, что архимандрит Антоний по возложении на него обязанности необходимо должен был находиться в Абхазии и непосредственно не мог управлять Цагерским монастырем, то временное заведывание этим монастырем было возложено на архимандрита Георгия, а миссионеру Антонию взамен доходов с Цагерского монастыря главноуправляющим в Грузии, генерал-адъютантом бароном Г. В. Розеном, впредь до особого разрешения по Высочайшей воле, назначено было особое содержание из сумм, состоящих в его распоряжении и сверх того архимандриту Антонию с причтами обещано было достаточное пособие жизненными припасами от владетельного князя Михаила³.

«По некоторым политическим видам, писал барон Розен экзарху Грузии, и по местным обстоятельствам архимандрит Антоний должен будет иметь сношения прямо со мною, а в отношении обращения неверующих к православной церкви, обо всем он должен относиться к вашему высокопреосвященству и получать ваши архипастырския наставления к успешнейшему достижению сей богоугодной цели между неверующими. Полагаю только совершенно невозможным и даже

¹ Архивное дело грузино-имерет(инской) синод(альной) конт(оры) за 1831г. №2620, л. 12-13.

² Ibid. л. 43

³ Ibid. л. 49

излишним обременять архимандрита Антония какими либо формами по духовному управлению в Абхазии, ни требованием тех сведений, какие следуют по нашим положениям в Грузии и в других подчиненных здешней Синодальной Конторе местах, ибо в Абхазии нет еще ни монастырей, ни церковных имений, ни прихожан, ни священников, и там по всем обстоятельствам нельзя надеяться ни на какие доходы в пользу церкви, так как там число христиан весьма малочисленно и владетель распоряжается ни от кого независимо, по своему собственному усмотрению, по местным обычаям и по обстоятельствам, часто там изменяющимся¹.

Для проповедывания Слова Божия командированы были в Самурзакано-Абхазию следующие миссионеры: 1) священник Василий Куция с одним причетником, определенный в сел. Окуми; 2) Савва Топурия с диаконом – в Гали; 3) Николай Куправа, Давид Сванидзе и Михаил Гагуа в Набакевския селения; 4) Марк Шиния (наверное Шония – Дж. Г.) и Марк Аркания – в селения Саберию и Лачария (Лечараие – Дж. Г.); 5) Давид Антелава*** – в Дихазурги; 6) Иессей Хочалава в Ганарджи-Мухури; 7) Петр Жгенти – в Илори; 8) Иессей Микаберидзе, определенный в качестве благочинного над вышеозначенными священниками в сел. Дарчена (დარჩენა)². А по списку³ указаны еще священники Иоанн Джикия, Петр Жгенти, диакон Коиава и причетник Хочолава. По сообщению же владетельнаго князя, к архимандриту Антонию были назначены митрополитом Давидом из Цагерскаго монастыря – игумены Давид Ахвледиани и Феофан Габунов, а из священнослужителей

¹ Ibid. л. 49-50

² Ibid. л. 57-58.

³ Ibid. л. 60.

– священники Георгий Беридзе и Андрей Геловани и диаконы Павел Деканозов и Василий Немсадзе¹.

Затем высокопреосвященнейший экзарх Грузии, архиепископ Моисей в предложении, от 22 июля 1833г. сообщил конторе о донесении ему архимандрита Цагерского монастыря Антония, что сей, по сдаче вверенного ему монастыря архимандриту Георгию, намерен был отправиться в Абхазию, но в то время получил от абхазского владетеля, князя Михаила Шервашидзе письмо от 30 июня, которым ему советуется пока воздержаться от поездки в Абхазию, так как туда идут со стороны гор и моря вооруженные скопища возставших черкесов².

Вследствие этих обстоятельств поездка архимандрита Антония была отклонена до того времени, пока князь Михаил Шервашидзе не уведомит главноуправляющего о миновании встретившагося препятствия к приведению в исполнение возложенного на него поручения³. Касательно же подчинения управляющему Цагерским монастырем, архимандриту Антонию Самурзаканского духовенства, согласно заявлению владетеля Левана Дадиани⁴, Святейший Синод в уважение того, что области эти составляют владения, совершенно между собою отдельные, оставил духовенство в Самурзакани в ведении местного епархиального начальства, которому поставить в обязанность заботиться, чтобы действия тех миссионеров имели надлежащие успехи⁵.

¹ Ibid. л. 95.

² Ibid. л. 78.

³ Ibid. л. 79.

⁴ Ibid. л. 99-100.

⁵ Ibid. л. 107-108.

Таково было состояние христианства в Абхазии в первой ¼ XIX столетия и так окончилась первая попытка организации миссионерского дела в ней в 1831-1834 гг. и ревностный архимандрит Антоний¹, близко знавший дух абхазского народа, его язык и приобрел доверие власти по своей высоконравственной жизни, с большим, нежели кто другой, успехом мог поработать на ниве Господней для просвещения жителей этой страны, если бы смутные обстоятельства не помешали ему в его апостольском подвиге.

Е. К.

1 октября 1902 года.

Г. Каменец-Подольск.

Весь Кавказ. №1. Тифлис, 1903. Исторический отдел, с. 58-61.

Примечания составителя:

* В тексте ошибочно – «1822 декабря».

** В тексте ошибочно – «(1829)».

*** В тексте «Анталава».

**«Грузинский Церковный вопрос» - I
доклад епископа Сухумского Кириона
на заседании второго отделения особого
присутствия при Святейшем Синоде**

23 мая 1906г.

¹ Архив(ное) дело грузино-имерет(инской) синод(альной) конторы за 1835г., №3773 «По указу Св. Синода о том, по каким причинам ныне не можно возвесть архимандрита Антония Дадзиани в сан архиерея Абхазии».

Всякое явление, поскольку оно совершается во времени, имеет свою историю. Имеет свою глубокопоучительную историю и автокефалия нашей многострадальной церкви. Вопрос этот, выдвинутый неожиданно в печати, вызвал в последнее время целую литературу за и против, и наряду с серьезными и добросовестными исследованиями появились, как и следовало ожидать, тенденциозные статьи, вернее фарисейские справки книжников-кривотолкователей, вкривь и вкось трактующих об автокефалии грузинской церкви. Некоторые прибегли даже к непозволительной грубой подтасовке фактов и к умышленному извращению смысла приводимых свидетельств. Но сквозь искусственно созданный туман лжи, истина все же вышла наружу и логомахия оказалось бесплодной.

Несомненные исторические документы на грузинском, греческом, сирийском и арабском языках свидетельствуют, что грузины, получив христианскую религию, иерархию и церковно-административные учреждения из Византии в самом начале IV века и будучи причислены к юрисдикции Антиохийского престола, старались постепенно освободиться от церковной опеки метрополии и организовать свою самостоятельную национальную церковь с католикосом во главе. Подобное вполне естественное стремление грузин тем более представлялось возможным осуществить, что они уже вполне прониклись спасительным учением христианской религии.

С одной стороны, появление в Иверии своих национальных церковно-религиозных центров, духовно-просветительных учреждений и обогащение на своем родном языке священно-богослужебными книгами, а с другой – постепенное усиление грузинского царства – и особенно после взятия г. Антиохии арабами в 638 году –

побуждали грузин сделать свою родную церковь вполне независимую от Антиохийского патриарха. Это святое желание грузинского народа осуществилось постепенно, пройдя все стадии своего развития, пока, наконец, не была торжественно провозглашена в половине VIII века (ок 751 года) соборным определением Антиохийского патриархаго престола полная автокефалия Иверской церкви. С этого времени считают и титулуют автокефальной Мцхетскую католикосскую кафедру как церкви Востока и Запада, так равно и церковные канонисты и историки. Желаящим подробно ознакомиться с этим вопросом рекомендуем специальные сочинения, посвященные автокефалии грузинской церкви: 1) профессора С. Петербургской духовной академии И. И. Соколова – «Об автокефалии грузинской церкви» (Историческая справка)*; 2) священника К. Цинцадзе – «Автокефалия грузинской церкви». Тиф. 1905г.; 3) Ф. Д. Жордания – «Краткия историческия сведения об автокефалии грузинской церкви». Тиф. 1905г.; 4) С. Горгадзе; 5) Toncmelis - «Правда об автокефалии грузинской церкви» Кут. 1906г. и многочисленныя ценныя статьи в газетах профессоров А. А. Цагарели, Н. Я. Марра, А. С. Хаханова, а также Н. Н. Дурново, Я. С. Гогешашвили, А. Ф. Кипшидзе, А. И. Натроева, И. И. Перадзе, священников Н. Покровскаго, К. Кекелидзе, И. Ф. Чиджавадзе, Ионы Брихничева и др**.

Таким образом, с половины VIII века и вплоть до 1811г. грузинская церковь была вполне свободною, и католикосы управляли и судили независимо от какой-либо внешней власти, на основании слова Божия, правил апостольских и канонов церковных, созывая по собственной инициативе поместные соборы и излагая на них свои определения. Но со времени добровольнаго присоединения грузинскаго царства к Российской державе

в 1801 году, Св. Синод, не желая мириться с возможностью существования в Грузии своего независимого католика, вопреки ясно выраженному приказанию императора Павла I, в рескрипте «не трогать привилегий грузинской церкви»¹, стал настойчиво добиваться иерархического подчинения грузинской церкви себе. Желание Святейшаго Синода увенчалось успехом. По ходатайству главнокомандующаго в Грузии военного генерала Торماسова, Антоний II католикос был вызван в Святейший Синод в 1810 году для устройства грузинских церковных дел, а 30 июня 1811 года, по мысли же генерала Тормасова назначен на его место, вопреки 30 и 35 правил Святых апостолов и 22 правилу Антиохийскаго собора, экзархом Грузии и митрополитом Мцхетским Варлаам. Только большая и старейшая церковная власть может отменить постановление меньшей власти. Таким образом, нарушены церковные каноны и заветы, совершена неслыханная несправедливость, не имеющая в истории церкви ничего аналогичнаго.

Здесь невольно напрашивается вопрос: имел ли законное право Святейший Синод так поступить с автокефальною грузинскою церковью?

Обращаясь к истории церкви для выяснения поставленнаго вопроса, мы в ней, хотя и находим немало случаев упразднения церковной автокефалии, но для этого обязательно требовалось соблюдение известных условий, - требовалось, с одной стороны, непринужденное желание предстоятелей клира и паствы, а с другой – санкция собора². Но Святейший Синод ничего подобнаго не сделал. Если бы существовал какой-либо акт добровольнаго

¹ Акты Кавк. Арх. Ком., т. III, с. 359 и т. I, с. 413.

² Для примера укажем на упразднение Охридской архиепископии в Болгарии в 1767г. Т. Филиппов. Современные церковные вопросы, стр. 86-88 и далее.

отречения грузинской церкви от своих автокефальных прав, то тогда Святейший Синод имел бы в нем некое оправдание для своего действия. Но никакого подобного акта не существовало. Был единственно возможный тогда путь для правомерного решения грузинского церковного вопроса – путь взаимного соглашения, обоюдного акта, но и этот вполне законный путь был обойден высшим центральным духовным управлением. Оправданием в данном случае не может, служить ссылка на формулу «так было до сих пор». Фраза эта имеет исторический смысл, но не юридическое содержание. Незаконный образ действия, допущенный по отношению к грузинской церкви, только потому, что он давно совершен, не может быть узаконен. Земская давность к нашему церковному вопросу не имеет ровно никакого отношения.

Основываясь, главным образом, на донесениях генерала Торماسова¹, не имевшего, скажем, кстати, на то Высочайшего разрешения, Святейший Синод вмешался в дело древнейшей церкви, утвержденной в своих автокефальных правах определением Антиохийского собора. Каноны вселенских соборов всегда заботливо оберегали самостоятельность отдельных церквей и их юрисдикции, как это усматривается из 2-го правила I Константинопольского собора, 8-го правила Эфесского собора, 35 правила Святых апостолов и др.

Мы предвидим здесь одно возражение, - могут сказать, что-де канонические правила не суть неизменяемые догматы, они не раз изменялись сообразно с потребностями времени и места. Правда, эти правила, без сомнения, и в будущем могут получить другую

¹ «Если какой-либо епископ, воспользовавшись мирскими властями, чрез их посредство овладеет церковью, да будет извержен и отлучен, - и все ему сообщающиеся.» 30-е правило Св. Апостолов.

формулировку, но подобное действие вне компетенции частной церкви, оно может совершиться не иначе, как по санкции вселенского собора, которому исключительно принадлежит это право.

Итак, на основании канонических и исторических данных незаконно приостановленное избрание католикоса грузинского, немедленно должно быть возобновлено на началах выборных и восстановлена полная автокефалия грузинской церкви, которая возвратит Иверской церкви правильность всех ее жизненных проявлений.

Приложение к №47 Церковных ведомостей за 1906г. Журналы заседаний II отделения..., с. 43-45.

Примечания составителя:

* См. тезисы И. И. Соколова в ЦГИА Грузии, ф. 1458, т. 1, д. 174, л. 13-14.

** См. С. Горгадзе. Автокефальность Грузинской церкви (ответ на статью архимандрита Никандра: «Об автокефальности грузинской церкви»). – Пибавления к Духовному вестнику Грузинского экзархата, 1905, 15 ноября, №21-22, с. 40-51 (См. об этой же статье третье примечание составителя к третьему докладу); его же рецензия на кн.: Священник К. Цинцадзе. Автокефалия к церкви грузинской. Тифлис, 1905 (Духовный вестник Грузинского экзархата, 1906, №1-2, с. 37-48); его же – Столичная пресса об автокефалии Грузинской церкви (Тифлисский листок, 1906, 8 февраля); А. Цагарели. Когда и почему был приостановлен выбор католикоса грузинской церкви (газ. Слово, 1906, 2 февраля; см. также А. Цагарели. Статьи и заметки по грузинскому церковному вопросу. СПб., 1912); ბ. მარო. სიმართლე ქართულ ეკლესიაზე. – ცნობის ფურცელი, 1905, 13 და 14 აპრილი (посвящена критике еп. Дмитрия Абашидзе, выступившего в газете «Русь», 1905, №74 против статьи Н. Дурново

«Инородцы ли грузины»; статью еп. Дмитрия см. «Прибавления к духовному вестнику Грузинского экзархата», 1905, 15 апреля, №8, с. 23-26); Н. Марр. Мысли об автокефалии грузинской церкви (С. – Петербургские ведомости, 1906, №26;). его же – История Грузии. По поводу слова И. Восторгова о грузинском народе. СПб., 1906; его же – исторический очерк грузинской церкви с древнейших времен. К вопросу об автокефалии грузинской церкви (Церковные ведомости, 1907, №3, с. 107-142); А. Хаханов. Источники по введению христианства в Грузии. М., 1893. Н. Дурново. Инородцы ли грузины (газ. Русь, 1905, №60); его же – По поводу агитации против автокефалии грузинской церкви (Тифлисский листок, 1906, 26 января); его же – К вопросу о грузинской церкви (Тифлисский листок, 1906, 3 марта); Я. С. Гогобашвили. К вопросу о судьбах грузинской церкви. (соч. т.4, Тб., 1955, с. 104-107); А. И. Натроев. К вопросу об автокефалии (Духовный вестник грузинского экзархата, 1906, №8, с. 21-25); его же - Капиталы Грузинской церкви (Газ. Тифлисский листок, 1906, 3 марта); И. Перадзе. К материалам по истории автокефальности грузинской церкви (Духовный вестник грузинского экзархата, 1906, №6, с. 13-16); Н. Покровский. Краткий очерк церковно-исторической жизни Грузии со времени появления в ней христианства и до вступления ее в подданство России. Тифлис, 1905; К. Кекелидзе. Литургическая справка по вопросу об автокефалии грузинской церкви (Духовный вестник грузинского экзархата, 1906, №9-10, с. 3-9); И. Брихничева статьи см. док. №24; Комментарий 35, и др.

«Что вынуждает Грузин добиваться автокефалии своей церкви»? - II доклад епископа Сухумского Кириона на заседании второго отделения особого

присутствия при Святейшем Синоде

23 мая 1906г.

Ответ на этот вопрос краткий-право историческое и каноническое и современное плачевное состояние грузинской церкви. Первая две стороны вопроса мы рассмотрели в первом докладе, остается в нынешнем докладе выяснить и поименовать крупные дефекты нашей церковной жизни. Для должного освещения и уяснения этих дефектов нам необходимо несколько оглянуться назад. Прежде всего несправедливо утверждать: 1) Будто грузинский церковный вопрос выдвинут последним общим революционным движением и имеет политическую подкладку и 2) что со стороны грузинского духовенства и народа не было до сих пор заявлено никакого протеста против Синодального управления. Первое положение потеряет всякий смысл, если скажем, что революционеры (социал-демократы) отрицают и церковь, и христианство и национальность, поэтому странно было бы им приписывать возбуждение вопроса о церковной автокефалии. Поразительное непонимание! Нужно же, наконец, взглянуть на вещи прямо и понять, что желание грузинского народа имеет характер исключительно церковный, а не политический. Церковный вопрос, как известно, был для грузинского народа одним из важнейших в течение всей его многовековой истории. Русская церковь также обнаруживает в настоящее время стремление упорядочить свои функции и возстановить патриаршество, но никому в голову не придет мысль поставить это законное стремление в связи с общим политическим движением. Благодаря обще-

государственным реформам началась и церковная реформа в Грузии. Она должна была начаться и не могла не начаться именно теперь. В настоящее время, время правового уклада в государственной жизни, грузинская православная церковь желает также восстановления своего канонического устройства. Посмотрим насколько основательно второе положение. обратимся к историческим фактам, которые нам известны. Еще в ноте, поданной грузинскими полномочными в апреле 1801г. от имени грузинского народа было выражено желание «сохранить звание и должность католикоса»¹. В 1802г. через год после добровольного присоединения Грузии к России, дворянство Кахетии заявило: ... «когда они (враги) нас покорили, ни тогда, ни после того они не отменяли у нас царского звания, не отменяли архиерейства»². В 1810г. первого марта паства Урбнисской епархии ходатайствовала пред А. П. Тормасовым о восстановлении Урбнисской архиерейской кафедры, но почему-то просьба эта найдена была неуместной³. В 1817г. князя и дворяне Телавского уезда обратились в Грузино-Имеретинскую Синодальную контору, чтобы вместо шести упраздненных в Кахетии епархии назначить хоть викариального епископа, чтобы он жил в Кахетии. Но и это вполне законная просьба отклонена⁴. Далее, протест духовенства западной Грузии в 1820 году, названный официально церковным бунтом, разрешившийся высылкою из Имеретии двух старейших митрополитов, не желавших подчиниться Святейшему Синоду и до последней возможности защищавших права родной церкви. Благодаря неофициальному протесту,

¹ Профессор А. Цагарели. Грамоты и другие исторические документы относящиеся до Грузии, т. II, вып. I, с. 207, п. 7.

² Акты Кавказской археографической комиссии, т. I, с. 388.

³ Дело Грузинской Дикастерий за 1811г., №4.

⁴ Дело арх. Грузино-Имеретинской Синодальной конторы за 1817г., №280.

ходатайство Грузино-Имеретинской синодальной конторы в 1840 году о назначении в г. Кутаиси русского архиерея не было утверждено¹. По этой же причине и в этом же году потерпело полное фиаско и второе представление о назначении на праздное Горийское викариатство из великороссийских архимандритов, за неимением между грузинами достойных лиц (?!). Святейший Синод утвердил это представление, но Государю Императору Николаю Павловичу угодно было наложить на докладе Святейшао Синода следующую знаменитую резолюцию: «Согласен, но знание местнаго языка там почти необходимо, дабы сохранить должное влияние на народ и потому желательно избрать людей язык знающих, хотя и не столь образованных, сколько сие здесь нужно»². Гурийские князя и дворяне в поданном экзарху Евгению в 1841г. прошении объяснили, что со времени закрытия в Гурийской провинции архиерейских кафедр, религиозность начала падать и гурийцы, живущие на границе магометанской ыТурции, нуждаются в непосредственном архипастырском наставлении, вразумении и укреплении в православной вере, поэтому ходатайствовали даровать им особаго архиерея, которому, если не будет назначено казенное жалованье, то они готовы отпускать ему содержание из своих средств. Но и это ходатайство не было уважено³. Вспомним неоднократные письменные протесты преосвященного Гавриила, епископа Имеретии, а также протест по поводу назначения в Тифлис первого викаря из русских уроженцев. Наконец, петиции грузинскаго

¹ Контора об этом вошла с представлением в Св. Синод 22 января 1841г. (см. дело арх. Грузино-Имеретинской Синодальной конторы за 1841г., №6140).

² там же, дело за 1841г. № 6240.

³ там же, дело за 1841г., № 6140.

духовенства всего экзархата, дворянства и интеллигенций разве не протест, разве не последствия столетнего горького вдовства грузинской католикосской кафедры?...

Появление грузинского церковного вопроса треть столетия тому назад некоторые церковные писатели считали совершенно невероятным, невозможным. Вот что писал об этом Т. И. Филиппов: ... «Позволяем себе прибегнуть к приему несколько искусственному и попробуем сделать некоторое совершенно невероятное предположение. Известно, что церковь грузинская до политического соединения Грузии с Россией, была автокефальною¹; со времени же слияния Грузии с нашею странюю, грузинская независимая кафедра за неимением причины к дальнейшему продолжению ея существования, упразднена и с тех пор экзарх Грузии поставляется всегда Святейшим Синодом и непременно из лиц русскаго происхождения. Это была последняя, ближайшая к нам по времени, перемена в управлении некогда бывшей независимой церковной области, случившаяся через тридцать слишком лет после принятия (в 1767г.) Константинопольским патриархом Самуилом в свое управление, по просьбе архиепископа Арсения и подчиненнаго ему клира, бывшей автокефальной архиепископий Охридской; так что, на основании историческаго права, к коему так смело апеллируют болгары, церковь Грузинская могла бы скорее всех других требовать возстановления своей независимости.

¹ В толковании 2-го канона II вселенскаго собора Вальсамон говорит: архиепископ Грузии почтен (автокефалиею) по разсмотрению Антиохийскаго собора. Повествуют, что во дни святейшаго патриарха Божия града великой Антиохий кирь Петра было соборное постановление, чтобы церкви Грузии, в то время подчиненной патриарху Антиохийскому, быть свободной и независимой.

Предположим теперь, что грузины, временно подчинившись обстоятельствам, наконец, вспомнили бы, что они образуют в составе русского народа, отдельное племя; что они недостаточно хорошо понимают церковно-славянское богослужение своего экзарха; что они, по тем или другим причинам, чувствуют сожаление об утрате их церковной независимости, будучи, впрочем, вполне довольны и счастливы своим политическим слиянием с русскими во единый народ, и что, наконец, их туземные архиереи подали бы заявление Святейшему Синоду, что в их намерения не входит оставаться долее под его духовною властью.

Как бы это было принято Святейшим Синодом? Смеем предположить, что этот протест он принял бы несколько в ином духе, чем заявление Болгарских архиереев, поданное Григорию об отложении их от его кафедры, особенно, если бы возстановленный в своей независимости, изобретенный нами *ad hoc* грузинский иерарх тем или другим способом достиг возможности водвориться в Петербурге и без соизволения местного митрополита, стал бы совершать здесь богослужение. Мы не сомневаемся ни на одну минуту, что это было бы признано церковным мятежем и наше церковное правительство не навлекло бы на себя упрека в бездействии власти»¹.

Так думал г-н Филиппов в семидесятых годах прошлого столетия, но он ошибся в своем бюрократическом предсказании. Вопрос об автокефалии грузинской церкви все же появился и возстановления ея прав добиваются все истинные сыны Грузии в силу того, что после 95-летнего управления стала для всех очевидной непригодность системы синодального режима, убившаго живую деятельность грузинской церкви, неизбежным

¹ Т. Филиппов. Современные церковные вопросы, стр. 215-217.

последствием чего и было почти полное разложение религиозной жизни в Грузии, что подтверждается официальными отчетами господ обер-прокуроров Святейшего Синода¹.

Многие из архипастырей также находят ненормальным положение церковных дел в Грузии². Бедственное положение грузинской церкви особенно усугубилось в последнее время. В настоящее время христиане инославных исповеданий, а также старообрядцы и сектанты, живущие в громадном количестве в Грузии и по соседству с ней, с объявлением закона о широкой веротерпимости (17 апреля 1905г.) проявляют особенную жизнедеятельность и энергию к устроению своего религиозного быта, сворачивая даже православных. Всякого истинного сына православной Грузии беспокоит мысль о будущей судьбе своего отечества и православия. «В Закавказьи, говорит преосвященный Стефан, населенном не только инородцами, но и единоверцами, давление инородческого элемента столь же опасно для православия, сколько и для грузинской народности»³. Опасность эта особенно увеличивается благодаря созданным современными реформами новым обстоятельствам.

Вот что говорит высокопреосвященный Николай, экзарх Грузии, архиепископ Карталинский и Кахетинский о грузинском церковном вопросе. Изложив исторические основания для признания автокефалии Грузинской церкви, экзарх говорит, что «автокефальная Грузинская церковь свыше 1300 лет признавалась таковою всеми патриархами

¹ Для примера возьмем отчеты за 1890-91г., стр. 145-153; 1892-93г., стр. 234-236; 1894-95г., стр. 193-199; 1896-97г., стр. 87-91; 1898г., стр. 47-49; 1899г., стр. 79-82; 1900г., стр. 176 и др.

² Отзывы епархиальных архиереев, ч. I, стр. 94, 97, 434, 436; ч. II, стр. 393, №57 и др.

³ Отзывы епархиальных архиереев, ч. I, стр. 94.

вселенской церкви, в том числе и русской. Патриарх Иов в грамоте на имя католикоса Николая титулует его католикос-патриархом, или – что то же – вселенским патриархом».

Вот на каких незабываемых исторических основаниях зиждется автокефалия Грузинской церкви, а если к этому прибавить еще и то, что в течение тринадцати веков все восточные патриархи бесспорно признавали ее автокефальной, то станет совершенно понятным сильное недорозумение, царящее в грузинском народе относительно незаконного, совершенно произвольного, антиканонического упразднения автокефалии при добровольном вступлении Грузии в братское единение с русской державою. Этот ужасный акт исторической ошибки русского правительства в течение столетия, как и следовало ожидать, нанес Грузинской церкви, как уже и выше сказано, столько тяжелых ударов, что в настоящее время православие в Грузии, переживая последний кризис, вопиет о помощи и спасении путем восстановления прежних церковных порядков, о чем уже официально высказались съезды духовенства всех епархии Грузинского экзархата, дворянские собрания, городские самоуправления и сельские общества.

В ответ на постановленный тем же синодальным циркуляром №8 вопрос, не будет ли автокефалия Грузинской церкви находиться в противоречии с началом государственного единства, способствуя возрождению идеи о культурной и политической обособленности Грузии, - скажем следующее: самая история присоединения Грузии к России является красноречивейшим опровержением этого возражения. Мысль о присоединении Грузии к России зародилась в то время, когда Грузия пользовалась благами политической, церковной и культурной самостоятельности; но сознание в

народе своей слабости в виду его малочисленности и тяготение его к единой державе было так велико, что цари и правители Грузии (не говоря уже о духовенстве) добровольно снимали венцы свои, чтобы возложить их на головы единоверных русских монархов во имя идеи защиты самобытности нации и неприкосновенности церковных порядков. Та же самая мысль господствует в грузинском народе и в настоящее время; и если появилось брожение против русского режима во всех слоях общества, возросшее до отчаянной мысли отделения церковного, то это вызвано именно разочарованием в тех надеждах и ожиданиях, которые соединяли его с русским народом именно: гонение национальности, дошедшее до крайних пределов, постепенное ниспровержение порядков, традиций и нравов грузинской древне-православной церкви, хранящей в своих традициях и обычаях церковные порядки первых веков христианства, заслуживающие абсолютного благоговейного уважения каждого христианина, а тем более каждого ученого, как исследователя древности. Следовательно, об опасении возрождения идеи политической обособленности Грузии не может быть и речи по восстановлению автокефальной Грузинской церкви. Напротив, если национальные и местно-церковные интересы Грузии не будут попираемы русской властью с целью полного уничтожения национальности, то каждый грузин почувствует себя истинным русским гражданином, воодушевляясь всеми теми идеями, которыми живет русский народ. Иначе и быть не может.

Что же касается опасения относительно культурной обособленности Грузии с восстановлением автокефалии, то в такой обособленности, если даже она и последует, не только нельзя усмотреть чего-либо противного общегосударственным интересам, но даже всеми силами

следует стремиться к ней, как к одному из наиболее могущественных средств процветания государственной жизни. Чем разнообразнее и своеобразнее в государстве культура (в отдельных ли частях государства, губерниях ли, уездах или даже волостях), тем сильнее бьет пульс государственной и промышленной жизни, тем оживленнее мена произведений, торговли государства, тем могущественнее само государство.

Итак, возстановление в Грузии автокефалии церкви должно быть совершено в интересахсамого государства, и никакого вреда от нея, кроме величайшей пользы для Грузии и самого государства, ожидать нельзя¹.

Таким образом, по исторически сложившимся традициям и бытовым особенностям жизни грузин, требуется не только ближайшее архипастырское наблюдение за нормальным течением местной церковной жизни, но и полная самостоятельность местных органов церковно-просветительнаго управления, дабы они могли вполне свободно и по собственной инициативе действовать, согласно своему усмотрению, местных потребностей, а не обращаемы были в слепых и беспрекословных исполнителей распоряжений, исходящих из чуждаго грузинскому духу высшаго центрального духовнаго управления, которому многие вопросы, волнующие местное население, кажутся маловажными, не заслуживающими внимания. При этом компетентность и осведомленность национальных архипастырей несомненно выше, нежели русских экзархов, не знающих ни языка, ни истории местной, ни нравов и обычаев грузин и служащих более политике государственной, чем живому делу грузинской церкви. В виду накопившагося в религиозной жизни грузин множества весьма важных и жизненных

¹ Отзывы епархиальных архиереев по вопросу о церковной реформе, ч. III, с. 509-510.

вопросов, требующих самостоятельного и свободного разрешения, неотложно необходимо разрешить грузинам возстановить автокефалию своей церкви в пределах ее церковных границ¹, при чем г. Тифлис, бывшая столица Грузинского царства, должен сделаться ядром или средоточием церковной жизни. Возстановление в Грузии самостоятельного католикосата даст возможность православным объединиться и сплотиться и послужит он надежным оплотом православия на юге России. Опасаться политической обособленности едва ли есть основание, так как действующее в них одно христианское начало - единая вера, боле будет способствовать объединению, чем разъединению.

Гуманных архипастырей русской церкви не страшит автокефалия церкви грузинской, каковы высокопреосвященнейшие митрополит Антоний, первенствующий член Святейшаго Синода, и преосвященнейший Тихон Пензенский, Питирим Курский, Тихон Алеутский и др. Преосвященный Тихон, епископ Пензенский, не усматривает ничего преступного в стремлении грузин к автокефалии; он находит даже возможным возстановление не только грузинского, но и имеретинского и абхазского католикосатов². Преосвященный Питирим, епископ Курский, признавая существование автокефальной грузинской церкви, находит необходимым ее возстановление³. По мнению Тихона Алеутского, архипастырь Грузинский может носить титул католикоса⁴.

¹ Соб. Ц, прав. 2-ое, Антиохийский собор, прав. 9-е.

² Отзывы, епархиальных архиереев, ч II, стр. 322-323.

³ Там же. ч. I, стр. 420.

⁴ Там же. ч. I, №25; Макарий Якутский говорит даже об автокефальной митрополии в Иркутске. Ibid. ч. I, стр. 546.

В заключение должны мы сказать, что никакие полумеры делу помочь не могут. Необходимо полное раскрепощение грузинской церкви. Надеемся, что все ревнители церковного мира, помогут грузинам в мирном разрешении этого назревшего и неотложного вопроса.

Кирион, епископ Сухумский

Приложения к №47 Церковных ведомостей за 1906г. Журналы заседаний II отдела..., с. 46-51.

«Какой Иверии дарована автокефалия в XI веке» - III доклад епископа Сухумского Кириона на заседании второго отделения особого присутствия при Святейшем Синоде

4 июня 1906г.

В первом своем докладе мы высказали, что соборным определением при Антиохийском патриархе Феофилакте (744-751гг.) дана Иверской церкви (Мцхетской Католикосской кафедре) полная автокефалия и выдан ей протрептикон или утвердительная грамота. К такому заключению мы пришли на основании неподлежащих никакому сомнению компетентных свидетельств известного ученого, церковного писателя инока Ефрема Мцире, повествующего на основании антиохийских хронографов и иеромонаха Дивногорского монастыря Никона.

По свидетельству Ефрема, подвизавшагося в Грузинском монастыре близ Антиохии: «Посланный в Грузию (Константином Великим) для крещения народа епископ, как найдено, был некто иной, как святой

Евстафий, патриарх Антиохийский, который и рукоположил им (грузинам) католикоса – архиепископа. С этого времени – продолжает Ефрем – католикосы Грузинские рукопологались в Антиохии, и церковь Грузинская, по определению царя (грузинского) и вельмож его, ежегодно отправляла антиохийскому патриарху доходы с имения 1000 семейств. Дань эта давалась за выкуп веществ святого мира, освящавшагося только в Антиохии. Что же касается того, говорит далее Ефрем, когда сами грузины, согласно правилам и канонам церковным стали рукопологать себе католикосов, то об этом мы нашли в хронографе антиохийском следующее: во дни Константина (императора), называемого Скорым (741-775) и в патриаршество в Антиохии Феофилакта (741-751) пришли из Грузии два монаха – послы и сказали блаженнейшему Феофилакту, что христиане селений грузинских находятся в большой нужде, так как после дней блаженнейшаго Анастасия, священномученика и патриарха Антиохийского (602-610), не был рукоположен для них католикос-архиепископ: трудность пути, занятого агарянами, мешала этому. Выслушав послов, патриарх созвал собор архиепископов, митрополитов и епископов и пожаловал грузинам протрепстикон, т. е. разрешительную, в силу какового документа собор грузинских епископов мог рукоположить себе в католикосы того, кого по воле Божией и по правилам церковным избирал собор тех же епископов. На этот раз рукоположен им в католикосы один из двух присланных монахов именем Иоанна с тем, однако, условием, чтобы католикос поминал его, патриарха, на службах, и чтобы грузины каждый год платили святому Антиохийскому престолу 1000 драконов вместо вышеупомянутых доходов с имений 1000 грузинских семейств. Эту сумму грузины платили Антиохийскому престолу до дней патриарха Иоанна (987-

1010), который предоставил ее Оресту (986-1006), святому патриарху Иерусалимскому, просившему о том царя греков Василия (976-1025). С этих пор (т. е. со времени Феофилакта) в Грузии только поминали (на службах) патриарха Антиохийского, проявлявшего свою власть над Грузией лишь тогда, когда в ней возникли беспорядки и ереси; в таких случаях патриарх посылал туда экзарха, как то случилось во дни блаженнейшего патриарха Феодора (1034-1042), пославшего в Грузию Василия Грамматика для искоренения ереси (акакиан?). Ефрем закончивает свое «известие» следующими, относящимися к Иоанну Квирике словами: не многия слова сии, разбросанныя во святых книгах, как некий собиратель семени (сеятель), собрал я во едино, по указу и желанию твоему, человек Божий, который знаешь, что многие много раз спрашивали нас относительно этих лиц и по незнанию своему впадали в заблуждение касательно нас, якобы самовольно отпавших от престола Великого Петра, главы апостолов, т. е. от престола Антиохийского¹.

Современник указанного Ефрема, живший в XI веке Иеромонах Антиохийского монастыря святого Семеона Дивногорца – Никон, современник Ефрема Мцире, повествует следующее: «при Константине царе Копрониме (741-775), патриарху сущу блаженному Феофилакту, яко в нужди суть христиане сел Иверских, не имуща сборнаго епископа от дний блаженнаго Анастасия священномученика, патриарха Антиохийского (602-610) не поставлен бысть им архиепископ съборный остроты ради путныя, и за еж не смети кому агарян ради мило ходити. И съборным судом своим митрополит и архиепископ повелительное писание дать ивиром поставлятиь от епископ предела его, иж в дни тья,

¹ Церковный музей грузинского экзархата, №24; Ф. Д. Жордания. Хроника, т. 1, с. 75-76.

съборному архиепископу Иверскому. По еж бытии избрали от них, и сътворити и жребий, по жребию идеже божественная благодать объявит поставить того по церковному уставу; и сътворша написание вспоминание сшедыйся събор и запечатлев дасть им, и поставити единого от обою послание мниху Ивана именем... Установлено бысть вспоминание имети патриарху Антиохийскому единому в Иверии, посылать эксарха на посещение о ересех и истязание о душевных соблазнах и взимать уряденая от сел оных. В последних же временах при Константине царе Мономахе (1042-1064) и блажением патриарси Антиохийстем Кир-Федоре (1034-1042) возниче плевелом сеятель, некий от епископов в Иверии, тем же и различна послания Кир Феодор и с кувуклисем посла в Иверию, исправив вся иже тамо божественных отец и епископ; яже послания зде обретаются в чюдотворце святем Симеоне (т. е. монастыре святого Симеона) у игумена Кир-Федора, посланьми, в тогдашнее время, бывшее съборному Иверийскому Кир-Иоанну¹.»

Таким образом, приведенные достоверные свидетельства не позволяют усомниться в том, что дарована полная независимость католикосату верхней Карталинии в половине VIII века (около 751 года). Но есть другое более позднейшее известие, о достоинстве которого распространяется здесь не станем, сообщающее нам о даровании Иверской же церкви автокефалии в XI веке. Мы разумеем свидетельство арабского священника Михаила Брека, которое помещает он в списке Антиокийских патриархов, составленном им

¹ Три статьи к русскому палестиноведению, изданная архимандритом Леонидом, Православный Палестинский Сборник, вып. 16, с. 47-49.

в 1767 году. Вот и самое свидетельство Михаила Брека: «Когда пришли к патриарху Петру III (1053-1057) Грузины, дабы получить от него рукоположение по древнему обычаю, и когда он узнал об них, что они претерпевают беды и большие ущербы от господствовавших тогда над ними языков, созвал собор архиереев своих и и рукоположил им другого кафоликоса вместо кафоликоса армянского, уклонившагося от нашего догмата, и установил, чтобы он рукополагал епископов в те страны и был бы самоглавен, но в молитвословиях вспоминал бы Антиохийскаго патриарха, как это делал и первый кафоликос, рукоположенный для иверцев Антиохийским патриархом Феофилактом, о чем мы говорили прежде»¹.

В. Н. Самуйлов, полагая, что иверской церкви была дана два раза одинаковая автокефалия в смысле полной независимости от Антиохийскаго престола*: Первая при патриархе Феофилакте в половине VIII века и при Петре III (1052-1062), находит странным это обстоятельство². Многие из грузинских писателей вполне основательно и пунктуально опровергли возрождения г. Самуйлова, стараясь защитить и отстоять прерогативы и честь своей родной церкви, только относительно двукратнаго получения Иверскою церковью автокефалии никто из них не мог дать удовлетворительнаго объяснения. Кажущаяся, по видимому, странность, как увидим ниже, не набрасывая, однако, никакой тени сомнения на бесспорную автокефалию нашей церкви, лишній раз доказывает, что

¹ Список этот в русском переводе помещен доктором Элинской словесности преосвященным Порфирием Успенским в трудах Киевской духовной академии 1874г., ч. II, с. 416.

² В. Самуйлов. Церковные ведомости, 1906, №1.

означенный вопрос возбужден не с целью его беспристрастного освещения в интересах науки, а для осуждения и осмеяния одной из древнейших православных церквей.

Мы предполагали, что указанное недорозумение надлежащим образом разъяснит Ф. Д. Жордания – лучший знаток истории отечественной нашей церкви и он, действительно, довольно близко подступил к разрешению этого вопроса, указав на православных армян в Артануджской и смежных областях¹.

Но будучи очень близок к цели, г. Жордания с чем-то смутился и моментально свернул с прямого пути и стал витать в области предположений. Его примеру поспешили последовать священник о. Кал. Цинцадзе² и Toncmelis³.

Не имея ныне под руками необходимых источников, и вследствие этого будучи лишены возможности более подробно разследовать этот важный вопрос, мы на сей раз ограничиваемся кратким его выяснением, оставляя за собою право вернуться к нему, когда обстоятельства будут нам благоприятствовать**.

Кто внимательно проанализирует свидетельство М. Брека, тот убедится, что оно относится не к Мцхетской католикосской кафедре, имевшей непрерывный ряд своих католикосов в указанном периоде⁴, а к какой-то другой Иверии, – да и самое выражение «как это делал и первый католикос,

¹ Ф. Д. Жордания. Краткия историческия сведения об автокефалии грузинской церкви, с. 13.

² Историческая справка об автокефалии грузинской церкви. – Духовный вестник Грузинскаго экзархата, 1906, №7, с. 16-28.

³ Toncmelis. Правда об автокефалии Грузинской церкви (ответ г. В. Самуйлову и К⁰). Кутаиси, 1906г.

⁴ Священник П. Карбелов. Иерархия Грузинской церкви, с. 46-66.

рукоположенный для иверцев», ясно показывает, что здесь говорится об Иверии, но не о нашей.

Вторая автокефалия, служащая для многих камнем преткновения, дарованная так же Иверии в половине XI века при патриархе Петре III (1051-1062), о котором, по словам М. Брека, будто свидетельствует Византийский историк Георгий Кедрин¹, - относится не к нашей Верхней Иверии, а к одноименной другой Иверии, существование которой многие и не подозревают. Дело в том, что кроме древнейшего царства Иверии (Картли), в которой были последовательно столицами Мцхет и Тифлис, была и вторая Иверия, появившаяся значительно позже в VII-VIII веках. Это молодое царство стало особенно усиливаться с VIII века, благодаря политическому такту и мудрому правлению Ардануджских грузинских Багратионов Ашота Куропалата (787-826) и других, которые еще в VIII веке воссоединили с православием много армян монофизитов в Кларджету, Тао и Ардануджи². Благодаря своему центральному местоположению и сильной крепости г. Ардануджи быстро возвысился и обогатился. Историк Константин Порфирородный считает его обширным укрепленным и торговым городом грузинской области****, куда в его время стекались товары Трапезунда, Иверии, Аварии и всей Армении и Сирии³. Вследствие плодотворной миссионерской деятельности грузин, стали появляться в смежных с Грузией

¹ Оказывается, что Синописе Г. Кедрина этого свидетельства нет. – С. Горгадзе***. Духовный вестник грузинского экзархата, 1905г., №21-22, с. 44.

² Н. Марр. Аркау, монгольское название христиан в связи с вопросом об армянах – халкидонитах, с. 4, 7, 17, 21, 22, 32.

³ Сочинения Константина Багрянородного «О Фемах» и «О народах» с предисловием Г. Ласкина, М., 1899, с. 169.

провинциях, населенных преимущественно армянами, православныя Грузинския епархии: Анийская, Карсская и Алашкерская¹. В этих местах и теперь много памятников грузинского церковного зодчества, свидетельствующих о торжестве там православия. В X веке это царство Ардануджских Багратионов достигло зенита своего могущества при знаменитом царе Давиде Великом Курапалате², отправившем, по единогласному свидетельству грузинских, греческих и армянских источников³, в 976 году 12000 отборнаго грузинскаго войска на выручку Византии против возмущившагося Барда Склероса. В состав этого царства входили области верхней Карталинии: Кларджеты и Тао. Вот к этой то Иверии, населенной главным образом грузинским племенем, и относится вторая автокефалия.*****

Будучи бездетным, Давид Куропалат (+1001) завещал свои земли Византийскому императору Василию II, который и обратил их в пограничную Фему, оставив за ней прежнее название Иверии, которая постепенно увеличивалась. Она играла весьма важную роль в деле расширения восточных границ Византии за счет грузинских и армянских владетельных домов. Резиденция Иверской фемы после присоединения к ней г. Ани была перенесена в этот бывший некогда столичный город Армении, а потом в Карс. Во почему и встречается свидетельство об уклонении в Иверии

¹ Д. З. Бакрадзе. Археологическое путешествие по Грузии и Анчаре, с. 81.

² Этого славнаго венценосца свящ. о. К. Цинцадзе совершенно несправедливо относит к династии Багратидов Абхазских. Духовный вестник Грузинскаго экзархата, 1906, №7, с. 26-27.

³ Вахушти. История Грузии, с. 139. Бакрадзе. История Грузии, с. 240-242; Записи общества любителей Кавказской археологии, кн. I, с. 70; Асогик. Всеобщая история, с. 133-135 и др.

армянского православного католикоса в монофизитскую ересь и о постановлении на его место православного католикоса.

Побудительным мотивам для испрошения самостоятельного католикоса, несомненно послужило то обстоятельство, что новая Иверия, политически составляя отдельную единицу и в церковном отношении имела законное право освободиться от зависимости от Антиохийского престола, находившегося в то время в подчинении у арабов.

При Михаиле Пафлагоне фема Иверии приходилось вести счеты с грузинским царем Багратам IV (1027-1072), заявившим свои династические права на эту фему и потому смотревшим недружелюбно на приобретения, какие делала Византия на востоке. С конца XI а особенно с XII века, фема Иверия заметно клонилась к упадку. В XI веке южная часть фемы Иверии была завоевана турками, а спустя некоторое время значительная ее территория присоединена к царству грузинскому. При Диогене Иверская фема не существует более, пограничной фемой вместо нея был Феодосиополь¹.

Итак, вторая автокефалия, которая смутила многих, дарована не Иверской Мцхетской кафедре, а Иверии Ардануджских и Тао-Кларджетских Самцхийских Багратидов, большая часть которой впоследствии обращена была в фему Иверии, имевшую после падения фемы Халдии (у юго-восточного берега Черного моря) весьма важное значение в жизни Византийской империи.

¹ Н. Скабаланович. Византийское государство и церковь в XI веке, с. 205-209; Константина Порфиророднаго. О «фемах и народах».

Кирион, Епископ Сухумский

Приложения к №47 «Церковных ведомостей» за
1906г. Журналы заседаний II отдела, с. 51-55.

Примечания составителя:

* Член предсоборного присутствия профессор И. И. Соколов так же полагал, что грузинская церковь полную автокефалию получила в середине XI века при Антиохийском патриархе Петре III (ЦГИА Грузии, ф. 1458, оп. 1, д. 174, л. 13).

** См. об этом док. №36.

*** Имеется в виду статья: С. Горгадзе. Автокефальность грузинской церкви (Прибавления к Духовному вестнику Грузинского экзархата, 1905, 15 ноября, №21-22, с. 40-51). Она была направлена против статьи ректора Тбилисской духовной семинарии (переведенного к тому времени, епископом Бакинским) Никандра «Об автокефалии Грузинской церкви и церковной жизни в Грузии при католикосах». Историческая справка (Прибавления к Духовному вестнику грузинского экзархата, 1905, 11-15 июля, №13-14, с. 15-78). Являясь председателем II отделения предсоборного присутствия в 1906г., архиепископ Литовский Никандр выступал против автокефалии Грузинской церкви.

Сочинение же хронографа XI в. Георгия Кедрина см. Георгика, т. 5, Тб., 1963, с. 7-82.

**** См. Георгика, т. 4, ч. II, Тб., 1952, с. 278-279.

***** В середине XI века (1054г.) завершилась война между Грузией и Византией, длившаяся более 30 лет (с 1021г.). В этой войне грузинское духовенство твердо отстаивало государственные интересы и совместно с царями Георгием I (1014-1027г.г.) и Багратам IV (1027-1072г.г.) героически защищало Родину, что вызвал гнев со стороны Византии. Имея в виду сохранившиеся еще некоторые остатки влияния армянского духовенства, она обвинила Грузинскую церковь в расколе и совершенно

незаслуженно объявила ее неправославною; в пределах империи началось преследование монахов – грузин. С начала второй половины XI века стесненная турк-селджуками Византия пересмотрела свои позиции в отношении Грузии и ее церкви. В результате трехлетних (1054-1057г.г.) переговоров был заключен мир между двумя странами. Усилиями Георгия Мтацминдели при патриархе Петре III одновременно произошло признание законных прав иверской церкви, ее патриаршего достоинства (а не дорование автокефалии кому-либо), прекратились притеснения грузинского духовенства (Анания Джапаридзе. История Грузинской апостольской церкви, т. 2, Тб., 1988, с. 195-213. На груз. яз.; его же, Краткая история Грузинской церкви. Тб., 2003, с. 28. На груз. яз.).

**□Национальный принцип в церкви□ –
IV доклад епископа Сухумского Кириона,
представленный во второе отделение
особого присутствия при Св. Синоде**

До 21 июня 1906г.*

В двух первых докладах мы рассмотрели вопрос об автокефалии грузинской церкви с трех сторон: исторической, канонической и практической. Для полного и окончательного обоснования, выдвинутого грузинским племенем своего церковного вопроса, считаем нужным воспользоваться еще одним весьма важным каноническим аргументом – мы разумеем 34-е правило святых апостолов. На основании этого правила

мы намерены в настоящем своем докладе осветить еще раз грузинский церковный вопрос с правовой стороны.

Грузия (Иверия), составлявшая до 1811 года особую самостоятельную церковную область, и помимо тысячелетней автокефальности своей церкви, имеет право на независимое существование своей национальной церкви на основании принципа народности в церкви, провозглащенного при начале христианской эры. Национальный принцип, как известно, был признан церковью еще в начале ее истории: достаточно вспомнить о сошествии Святого Духа на апостолов, которые стали тотчас же славить Бога на различных языках и затем проповедывали Евангелие язычникам, каждому на их природном языке (Деяния апостолов, II, 4-8. – Дж. Г.).

Для церкви одинаково дорог всякий истинно верующий, независимо от того, какому племени и национальности он принадлежит. В этом именно смысле и сказано в слове Божиим, что для церкви нет ни юдей, ни эллина, ни варвара, ни раба ни свободного. Но из этого было бы ошибочно заключить, что церковь не признает национальных различий даже и постольку, поскольку они не противоречат высшим христианским идеалам.

Основное каноническое правило, которым признано значение национальности по отношению к церковному устройству, есть известное церковным канонистам 34-е апостольское правило, которое предписывает: Епископам каждого народа подобает знати перваго из них и признавати его, яко главу... По прямому смыслу этого правила в православной церкви каждая национальность должна иметь своего высшего предстоятеля духовного чина.

Более глубокое изъяснение приведенного правила находим в апостольском учении о Церкви как живом теле Христовом. □Согласно этому учению, все христианское человечество, говорит известный глубокий мыслитель В. С. Соловьев, представляет собою один многообразный и во всех своих частях солидарный организм. Итак как, человечество состоит из племен и народов, то эти племена и народы являются как великие органы вселенского организма, в общей жизни котораго каждый орган находит свободное место для своей особенной жизни, восполняя собою все другие органы и ими восполняемый¹. Такая федеративная система дала нашей восточной церкви значительные преимущества с национальной точки зрения. Каждая церковь, кроме единства в догмате и существенных вещах, имеет свою особую физиономию, сложившуюся законно-историческим путем и не противную духу вселенской Церкви. Народная религиозно-бытовая и индивидуальная особенности и местные церковные традиции, о сохранении которых предписывают соборные определения², получают весьма важное значение с точки зрения церковной свободы. □Ни одному народу, говорит В. С. Соловьев, не может принадлежать в церкви исключительное преобладание и господство, но вместе с тем ни один народ не есть пустой и безразличный материал церковной жизни, но каждый представляет собою определенный деятельный орган вселенского тела Христова³. Следовательно, в

¹ 1. Собрание сочинений Влад. Серг. Соловьева, т. IV, стр. 69-70.

² 2 См. 39-е правила Трулльского собора. – Деяния вселенских соборов, изд. при Казанской духовной академии, т. IV. стр. 297.

³ Собр. соч. В. С. Соловьева, т. IV, стр. 70.

церковном отношении каждый народ должен пользоваться свободой самоопределения. □Национально-церковные стремления к самостоятельности, с сохранением в то же время вселенского единения, определенно сказались, писал проф. М. Г. Ковальницкий – ныне Димитрий, архиепископ Херсонский и Одесский, прежде всего на востоке. Здесь национальные церкви вследствие исторических условий, были, правда, пригнетены, доведены до потери самостоятельности, но усилия со стороны преобладающей национальной церкви убить в них чувство независимости, сознание права развиваться по законам своего народного духа, в исторически сложившихся национальных условиях, никогда не имели здесь полного успеха в самом живом, свободном духе вселенского православия, во имя которого пытались поработить и поглотить их, был залог их оживления и освобождения... Церковь Болгарская, после тяжелых испытаний и борьбы, близка к осуществлению своих заветных стремлений без нарушения мира и любви (!) христианской. Поробощенная сиропарабская все настойчивее заявляют свои права на национальную самобытность. Церкви армянская, сирояковитская и персо-халдейская, давно тоже, благодаря печальным обстоятельствам, отделившись от вселенского единства, ищут воссоединения, но без нарушения своих прав национальных и исторически сложившихся□. Приведенные суждения философа-богослова В. С. Соловьева и глубокого знатока древней

¹ Проф. М. Г. Ковальницкий. О значении национального элемента в историческом развитии христианства. Киев, 1880, стр. 3-4.

церковной истории профессора М. Г. Ковальницкаго вполне согласны с христианским воззрением на церковь, в которой не должно быть рабства, так как из всех видов рабства¹ церковнее самое тяжелое, ужасное и погубное, влекущее за собою лишение многих добрых сторон христианской жизни.

В Христианской Церкви все народы равноправны между собою, и никому никто из них не должен претендовать на исключительные привилегии в ней. Единение между церквами и народами должно произойти на принципе равенства, а не поглощения. Все народы христианского мира имеют одинаковые права на церковную эмансипацию, и потому, принципу равенства нисколько не противоречит взаимная раздельность наций друг от друга, происходящие от разнообразия религиозного характера христианских народов.

Принявшие христианство народы не все одинаково усвоили его возвышенное учение, из него каждый брал только те элементы христианской жизни, которые были ему под силу по своему умственному и нравственному укладу. Латинские нации (католики) развили у себя строгую церковную организацию и создали высокохудожественное зодчество. Греки, опытные в диалектических тонкостях, выработали сложную и строго обоснованную догматику. Русские, приняв христианство, развили главным образом, дисциплину и устав церковный, внешнее благолепие довели до высшего развития. Грузины же,

¹ Половину добродетели отнимает широкоवेशающий Зевс у человека, когда его постигает день рабства. Одис., кн. XVII, стр. 322-323.

охристианизировав свои вековые национальные верования и проникшись в полне духом христианства, придали ему симпатичные черты своего характера: скромность, простоту, сердечность, самоотверженность, незлобие и устойчивость. В таких почти выражениях характеризует грузин и их национальную церковь грузинский ученый католикос Николай I (1149-1160)¹.

Восприняв неодинаково христианство в смысле усвоения высоты и полноты его небесного учения, тем не менее, все просвещенные христианством народы, как члены одного тела Христова, стремятся к достижению одной общей для христианского человечества цели – к осуществлению царства Божия в мире. Отсюда стественно, что разнообразные племена, исповедующие божественное учение Христа, должны внести в эту общую сокровищницу перлы своего национального труда, так как каждый из них имеет в этом общехристианском деле свою собственную долю. Но, имея общую задачу, каждый народ не только не обезличивается, не лишается племенных своих отличий, напротив стремится достигнуть религиозно-нравственного своего усовершенствования на национальной почве, своими национальными усилиями. Язык, как главный фактор и хранитель национальных особенностей, был освящен церковью Христовою, как выше заметили, в самом начале ее основания. На востоке в первые века христианства богослужение совершалось на языках: греческом, латинском и сирийском отнюдь не потому, чтобы в Церкви Христовой этим трем языкам было предоставлено

¹ Свящ. П. Карбелов. Иерархия грузинской церкви, ч. I, с. 67-70 (на грузинском языке).

исключительное господство, а потому, что языки эти были общеупотребительными среди тогдашних христианских народов: в одних местах древне-христианского мира был общеупотребительным языком сирийский, в других - греческий, в третьих – латинский. И этот совершенно неизбежный при тогдашних обстоятельствах порядок вещей с течением времени превращен был ревнителями папского полновластия в триязычную ересь.

Римские миссионеры доказывали, что слово Божие можно проповедывать только на трех языках: еврейском, греческом и латинском, так как на кресте была надпись только на этих трех языках¹.

Но церковь вселенская, оказывая постоянно покровительство каждой нации, тем самым признавала их отдельное существование, обособление² и узаконила право каждой народности иметь свою собственную церковь с национальной иерархией во главе.

И первоначальное разделение пределов церковного управления было вызвано различием принадлежащих к церкви народностей и совпадало с их территориями. Это воззрение лежит в основе церковных правил и оно санкционировано соборными определениями. Следовательно, требование себе отдельного самоуправления (автокефалии) каким бы то ни было народом на основании его отдельности не только не предосудительно, напротив оно вполне законно. Противозаконным мы считаем антиканоническое (8

¹ См. нашу статью: Перевод священно-богослужебных книг на грузинский язык и значение его для церкви Грузинской. – Пастырь, 1892г., №№3-4, стр. 5-6.

² О(тца). Н. Покровского: □Единство и обособление□ - □Духовный Вестник Грузинского Экзархата□ 1906, №4.

правило I вселенского собора, 35 правило Св. апостолов), неимеющее в церковной практике примера, стремление болгар, чтобы в городах с смешанным православным населением, греческим и болгарским, было непременно по два епископа – свой особый для греков и особый для болгар. Это противоцерковное стремление филетизм или этнофилетизм (слово сложное из греческих слов – этнос - народ и Филетисмос - племенность, от Филон - род, колено, племя), т.е. внесение в церковь племенных делений, двоевластия, распрей и вследствие этого вторжение в область церковного единства, доселе неведомое истории между – церковных отношений, справедливо осуждено в 1872г. Константинопольским собором (см. Коммент. 75. – Дж. Г.)**.

В каком величаво-спокойном виде выступает, говорит профессор М. Г. Ковальницкий, наша русская церковь! С каким достоинством и в то же время участием и любовью, она протягивает руку помощи ищущим древняго отечества! Наша церковь не нуждается в восхвалениях ее сочувствия к правам и уважения к особенностям национальных церквей¹ – Идеал вполне христианский, подобная деятельность похвальна . Если до сих пор русская церковь не имела случая в пределах обширной и многоязычной империи проявить это на деле, то теперь прекрасный случай представляет ей грузинский церковный вопрос, разрешение котораго послужит лучшим показателем уважения русской церкви к освященным канонически

¹ Проф. М. Г. Ковальницкий, О значении национального элемента в историческом развитии христианства стр. 42.

церковно-национальным правам старшей своей сестры – Грузинской церкви.

Если Россия старается дать Антиохийской патриаршей пастве природного сиро-араба архипастыря, то на основании приведенным нами доводов и 34 апостольского правила она обязана дать свое согласие и грузинам, как отдельному народу, на восстановление своей национальной церкви.

Грузины, указывая строго очерченную границу своей церковной области, желают восстановить автокефалию своей национальной церкви в бывших пределах юрисдикции Мцхетского и всяя Грузии католикосата. Отказывать грузинскому народу в подобном каноническом требовании по меньшей мере незаконно. Прошлая славная жизнь Грузинской церкви и ее несомненные заслуги для христианства¹ дают ей и впредь полное право на независимое существование. Смеем надеяться, что в своем законном стремлении грузины встретят полное сочувствие и поддержку среди всех православных автокефальных церквей и тем докажут миру, что православная церковь действительно есть наилучший друг свободы и благодетельница человечества.

Кирион, епископ Сухумский.

Прибавления к Церковным ведомостям, 1906, №47, с. 55-58.

Примечания составителя:

¹ Е. К. Назревский *вопрос* стр. 1-28.

* Датируется по документу №41.

** Здесь и далее нельзя подозревать руководителя многонациональной Сухумской епархии в филетизме, против которого он решительно выступает в данном же докладе. Четкая позиция епископа Кириона в этом вопросе зафиксировано в его выступлениях в Св. Синоде 8 июня 1906г. (док. №38): разные национальности, живущие в пределах одного государства, в том числе «на землях царства Грузинской», должны принадлежать одной церкви.

«Грузия и Грузины»

№1

А б х а з и я

соч. Цхумели

**книгоиздательство
«САКАРТВЕЛО»**

**С. – Петербург
Волынский пер. №4**

С. – ПЕТЕРБУРГ

**Новая Типо-Лит. Бузе и Лассман,
Волынский пер. №4**

От книгоиздательства

«САКАРТВЕЛО»

Русское общество – к сожалению – очень мало знает лучший уголок Кавказа – Грузию и ее обитателей. О Грузии и ее жизни русские имеют весьма слабое представление. Последние события в Грузии, «умиротворение» ее генералами Алихановым и Бауэром возбудили некоторый интерес, но важные вопросы – что такое Грузия, кто такие Грузины, территория Грузии, к чему Грузины стремятся для огромного большинства – Terra-incognita (незнакомая страна – Дж. Г.).

Обстоятельство это заставляет нас издавать систематически брошюры, касающиеся жизни грузин, а также по разным кавказским вопросам.

Готовится к печати:

- 1) **«Счастливая» Грузия** – А. Нели.
- 2) **Кавказская драма** – Вл. Ал. Старосельского
- 3) **Армяно-татарское столкновение перед судом Истории** – Картлели
- 4) **Причины революционного взрыва в Грузии** – Вл. Ал. Старосельского.
- 5) **Разгром Грузии** – М. Г. Болквадзе
- 6) **Политическое движение Грузинского народа (ист. очерк)** – А. Кипшидзе

АБХАЗИЯ

Церковно-исторический эскиз

I

Грузинский берег Черного моря и его значение во всемирной истории. Судьба его до и после христианской эры. Проповеднические труды грузин в Абхазии, появление ислама и упадок в ней просвещения. Добровольное присоединение Абхазии к России и новая миссионерская деятельность здесь грузин. Учреждение епархии.

Черноморский берег западной Грузии (пламенная Колхида с Абхазией) играл всегда выдающуюся роль в прошлых судьбах нашей отечественной истории. Этот очаровательный уголок, известный всем классическим писателям, был издревле таинственным и ласково манил к себе взоры цивилизованных народов древнего мира: Ассириан, Египтян, Вавилонян, Греков, Римлян, Персов, Хозар, Арабов, Османов и др. С этой счастливой Аркадией связаны древнейшие мифы: бегство Фрикса с сестрой Геллой на золотом овне, легендарный поход аргонавтов под предводительством Язона за золотым руном, дивная Цирцея, волшебница Медея, Прометей (Амирани) и др., свидетельствующие о высокой культуре Картвельского (Калду, Калди, khorthu) племени. Еще Аристотель упрекал Афинян за то, что они целые дни проводят на площади, слушая волшебные повести и рассказы людей, возвратившихся с Фазиса – Риона¹.

Но ничто не постоянно в этом изменчивом мире. С усилением Римлян эти грузинские провинции вынуждены были временно подчиняться им, хотя любовь, их к свободе всегда давала о себе чувствовать жестоким и деспотичным

¹ Соловьев. История России с древнейших времен, кн. первая, изд. 2-е, стр. 31-32.

победителям. Здесь знаменитый царь Понтийский Митридат V. Евпатор (130-63), грузин по национальности, спорил с римлянами о всемирном господстве, отрывая от их обширной империи цветущия провинции. Митридат угрожал римскому могуществу не только в Азии, но даже в самом Риме. После политических бурь и переворотов, Абхазия вновь обращает свои взоры на родственную Карталинию и ее венценосцев. Провинции Колхида¹ и Абхазия, управляемые еще до Р. X. грузинскими эриставами, признавали главенство мцхетских мамасахлисов, а потом и царей Картлий, дружно ополчаясь против общих врагов своего отечества.

В Абхазии (Эгриси), этой древнейшей приморской грузинской провинции, в которой находится г. Сухум – грузинский *tzchumi* (впоследствии знаменитая милетская колония Диоскурия, переименованная римлянами в I веке в Севастополь², а в XVI веке названный турками – Сухум-Кале), христианство было насаждено Св. Апостолами Андреем Первозванным, Матфием и Симоном Кананитом и затем оно старательно поддерживалось эмигрантами – христианами, византийским императором Юстинианом Великим³, венценосцами Грузии и чисто Апостольским рвением ее же самоотверженных сынов-архипастырей и

¹ Колхида во время римского владычества управлялась Иродом. Гиббон. – История упадка и разрушения Римской Империи, ч. iv. стр. 514, прим. 2.

² Севастополь иногда назывался Анакопией. Севастопольские епископы Фотий и Константин и местоблюститель митрополии диакон Феофилакт присутствовали на соборах Трульском и VII вселенском. – См. Деяния вселен. собор. изд. при Казан. Дух. Акад., изд. 2-ое, т.т. VI, стр. 317, VII, стр. 109 и 288.

³ По свидетельству греческого историка Прокопия, Юстиниан разрешил Колхидским и Абхазским церквам автокефальное управление, исключая дел важнейших, касавшихся единства веры, когда они должны были относиться к Константинопольскому патриарху. (Ист. Прокопия, кн. IV. гл. 3).

миссионеров Иверийских. Хотя продолжительные и кровопролитные войны Персии с Грузией и Византийской Империей за обладание Лазикою немного и ослабили духовное просвещение в Абхазии, но сознание общих национальных традиций и единоверия, влекли ее сынов после падения Халифата к Православной Грузии и, укрепив узы братства, подготовили почву для полного объединения с Карталинией, которая в это время мозаически составлялась. Сама же высшая своего расцвета достигла здесь христианство в период политического могущества и славы Грузии, когда Абхазия, отторгнутая от нею арабами во время вражеских нашествий (786-985), вновь соединившись политически с Грузией, покрылась целой сетью городов, храмов, монастырей, с грузинскими на них надписями, и разных укреплений. Достаточно сказать, что в эту эпоху от Кодора до Цхенис-Цкали насчитывалось не менее 12 епископских кафедр, из коих 6 впоследствии были обращены в монастыри, другие же шесть епископств составляли: Дандар (Дранда) – резиденция митрополита¹, Мокви, Бедиа², Цаиши, Челеки и Мартвили³. Известна также в пределах Абхазии кафедра Гангрского (Гагры) святителя⁴.

¹ Известны имена следующих епископов Драндских: Павла, Петра и Стратегия присутствовавших на III, IV и VII вселенских соборах. Деян. Всел. соб. т.т. 1, стр. 241, 346; III, стр. 291 и VII, стр. 290.

² Между грузинскими епархиями в эпоху единства Бедиа занимала двадцать шестое место. Д. З. Бакрадзе. Кавказ в древних памятниках христианства, стр. 39.

³ Д. З. Бакрадзе. Кавказ в древних памятниках христианства, стр. 6.

⁴ Славная Гангрская епархия имела на I, V, VI и VII вселенских соборах своих архипастырей: Св. Ипатия, Александра, Сергия и Константина. Деян. Всел. Соб. т.т. I, стр. 73. V, стр. 193; VI, стр. 313 и VII, стр. 286. Относительно Св. Ипатия, мощи которого почивают в Гаграх, - в актах соборных сказано, что он носил на

Богослужение в абхазских церквях совершалось на грузинском языке, вошедшем также в обыденную их жизнь, и вся вообще церковная письменность священно-богослужебными книгами была на церковно-грузинском языке. Поэтому неудивительно, если в языке этого народа мы встречаем массу грузинских существительных имен, впрочем, с приставкою впереди звука «а». Относительно языка абхазцев лингвистика еще окончательно не успела установить неоспоримых данных о грузинском их происхождении¹. В цветущее время Абхазия имела своего католикоса, юрисдикции которого подчинялась вся западная Грузия. По своему географическому положению, как страна приморская, по всему своему протяжению легко доступная для морских судов, Абхазия всегда обращала на себя внимание и подвергалась неизбежному влиянию всех, более или менее могущественных государств, примыкавших к берегам Черного моря. При этом следует иметь в виду, что некоторые, окружавшие абхазскую церковь соседняя племена кавказских горцев, исповедывавшие ислам, враждебно относились к абхазским христианам, часто стесняя их, а иногда вынуждая даже закрывать архиерейския кафедры.

К несчастью, с XV века, т.е. со времени усиления османов-турок в передней Азии, раздробления грузинского царства и появления на берегу Черного моря независимых княжеств, наступило для христианской Абхазии тяжелое время. Защита отдаленной западной окраины была предоставлена ей самой, и чудная страна эта – очей отрада, лучшая и драгоценнейшая жемчужина грузинской короны,

себе язвы мучений – свидетельство живой и действенной веры в Искупителя. *Ibid.*, т. I, стр. 10.

¹ Лучший знаток абхазского языка природный абхазец П. Дчарая, лингвистические труды которого известны ученым, близкое родство его грузинским языком считает вне всякого сомнения.

- оказалась беспомощною. Вследствие стесненного своего положения, Католикос абхазский удадется (в 1659г.) в Гелати и оттуда правит. Захватив после не малых усилий Абхазию и усердно уничтожая в этом роскошном уголке мученической Грузии христианство, мусульмане с свойственным им фанатизмом стали воздвигать на развалинах прекрасных памятников грузинского церковного зодчества свои мечети. Но не смотря на это и в наступившую эпоху доблестная грузинская княжеская фамилия Шервашидзе, ведущая свой род от царей (Шахов) Ширванских, поддерживала свои владетельные права на Абхазию.

С появлением здесь османов религиозный фанатизм мусульман – турок начал сильно тяготеть над оторванной от Грузии Абхазией и мешать ее нормальному развитию. Фанатическая рука разила и погребала под развалинами жилищ и храмов население мирное, прикрываемое щитом веры Христовой. Мосленины безжалостно истребляли лучшие силы народа, стараясь уничтожить прежде всего корни, обещавшие при благоприятных случаях дать лучшие отростки, чем и наложили на все стороны народной жизни мрачную, мертвящую тень порабощения, которая тяготела над нею с перерывами около двух веков. Однако, уничтожить религию предков, вырвать ее с корнем было не особенно легко, ибо абхазцы сроднились с нею веками, всосали ее матерним молоком.

Гуджар Гелатского Рождества Богородицы монастыря за 1426г. свидетельствует, что Бедийский архиепископ Иоаким отпавшую от христианства Абхазию обратил в христианство и утвердил в нем¹. Патриарх Иерусалимский Досифей свидетельствует, что около 1600 года владетель Леван Дадиани окрестил 40.000 абхазцев и

¹ Д. П. Пурцеладзе. Грузинские церковные гуджары, стр. 132.

дал им епископов¹. Царственный историк – географ Вахушти абхазцев считает христианами, почитающими священников². Патриарх антиохийский Макарий, если верить его измышлениям, вновь окрестил отпадших абхазцев³.

Доминиканец Иоан Луккский, посетивший Абхазию 1637 году, свидетельствует, что абхазцы считают себя христианами и имеют в своей стране много сооруженных крестов. Об этом же свидетельствует д-р Рейнегс, политический агент России в Грузии, совершивший путешествие по Кавказу в 1782-1784 годах⁴. Обилие почитаемых древнейших местных святынь служило сильным тормозом для окончательного водворения здесь магометанства. По этому естественно, что в сердцах набожных абхазцев искра христианского учения теплилась под мрачным покровом мусульманства и это обстоятельство значительно облегчало отечественным нашим миссионерам проповедническую их деятельность в Абхазии.

В самом начале XIX века, именно в 1810 году, владетельный князь Абхазской провинции Сефер-бей Шервашидзе, последовав примеру Грузинских царей, добровольно присоединился к Российской державе и принятием религии своих предков, пошатнул и ослабил в своем владении силу мусульманства, введенного в Абхазию огнем и мечем. Путешествовавший в 1836-37 гг. по закавказскому краю проф. А. Нордман в Абхазии за исключением Цебельды на небольшом пространстве

¹ Церевич Вахушти. География Грузии, русс. перев. с примеч. М. Г. Джанашвили, стр. 234-235.

² Броссе. Религиозно-политическое состояние Грузии до XVII века. Журн. мин. народ. проsv. за 1843г. ч. XL.

³ П. Жузе. Грузия в XVII столетии по изображению патриарха Макария, стр. 43.

⁴ Сборн. Свед. о Кавказ. Горцах. Вып. II, стр. 22-23.

насчитывает около 40 старинных храмов грузинской архитектуры¹.

Миссионерское дело в Абхазии на первых порах шло как-то вяло², но с половины XIX века просветительная деятельность Грузинской духовной миссии имела здесь громадные успехи³. Следствием энергичной и плодотворной деятельности миссионеров было учреждение в Абхазии 30-го апреля 1851г. епископской кафедры. Кафедра эта именовалась Абхазской и на ней заседали епископы: 1) Герман Гоголашвили с 8-го сентября 1851г.; 2) Геронтий Папиташвили с 6-го октября 1857г. и 3) Александр Окропиридзе с 11-го марта 1862 года. С 30-го мая 1869 года Абхазская епископия присоединена к Имеретинской, а с 12-го июня 1885 года в Абхазии была восстановлена древнейшая епископская кафедра Ц х у м и, под именем Сухумской, с оставлением ее в церковных пределах и юрисдикции Грузинского Экзархата.

В иерархическом порядке древней соединенной Грузии Цхумский (Анакопийский) епископ занимал в списке 40 иерархов двадцать пятое место⁴. Сухумской епархией управляли следующие владыки: 1) Геннадий Павлинский (28 декабря 1886 по 31 марта 1889г.); 2) Александр Хованский (1889-1891г.); 3) Агафадор Преображенский (1891-1893г.); 4) Петр Другов (1893-

¹ Журн. мин. народ. просв. № XI, стр. 424-428.

² Е. К. Состояние христианства в Абхазии в первой четверти XIX ст. и попытка организации в ней миссионерского дела. «Весь Кавказ», кн. 1, отд. II, стр. 58-61.

³ Е. К. Краткий очерк истории Грузинской Церкви и Экзархата, стр. 124-132; Гавриила Епископа Имеретии-обозрение абхазских и самурзаканских приходов, Православное обозрение 1868, т. 27, стр. 323-342, 448-478.

⁴ Д. З. Бакрадзе. Кавказ в древнейших памятниках христианства, стр. 25.

1894г.); 5) Арсений Изотов (1895-1904г.); 6) Серафим Чичагов, в критическую минуту оставивший в октябре прошлого года Сухумскую епархию и 7) Кирион Садзагелов с 3-го Февраля 1906 года. Таким образом, в течении последних 19 лет Сухумскую архиерейскую кафедру занимали семь епископов.

II

Судьба Сухумской епархии. Домогательства епископов Арсения и Серафима о выделении Сухумской епископии из Грузинского Экзархата. Бюрократические проекты светского и духовного ведомств. Провокаторская деятельность черносотенцев и не законное притязание русского Синода. Церковные каноны против этой антиканоничности. Заключение.

Дальнейшая судьба Сухумской епархии представляется в следующем виде. Бывший преосвященный Сухумский Арсений Изотов, не желая состоять в ведении Грузино-Имеретинской Синодальной Конторы, в 1901 году возбудил пред Святейшим Синодом ходатайства о выделении Сухумской епархии из состава Грузинского Экзархата в самостоятельную, с отпуском из казны на содержание Сухумского епархиального Управления по 34,675 руб. в год, в том числе на архиерейский дом 12,000 руб, а за вычетом отпусков уже на содержание Сухумской архиерейской кафедры 12,600 руб. по 22,075 рублей в год. Святейший Синод, признав ходатайство Преосвященного Арсения подлежащим удовлетворению, поручил Хозяйственному Управлению войти в соображение о выработке штатов Сухумского епархиального Управления, а равно о потребных на сей предмет расходах и источник на покрытые их. Вследствие сего, Хозяйственное Управление просило Преосвященного Арсения доставить отзыв, не признает ли он возможным сделать сокращение в первоначальном проекте штатов Сухумского управления.

Преосвященный Арсений ответил, что он нашел возможным сократить расходы всего на сумму 6,000 руб., в том числе по содержанию Архиерейского дома на 3,000 руб., Консистории на 1,500 руб., и кафедрального собора также на 1,500 руб., по чему за сделанными сокращениями потребовался из казны ежегодный кредит в размере 16,075 рублей.

Затем, вновь назначенный на Сухумскую кафедру Преосвященный Серафим доложил Святейшему Синоду, что вопрос о выделении Сухумской епархии в самостоятельную с 1903 года не получил окончательного разрешения в виду невозможности, при настоящих затруднительных условиях Государственного Казначейства, испросить на сей предмет кредит из казны. Между тем, для успокоения умов местных жителей¹, взволнованных происшедшими на Кавказе и, в особенности, в пределах Сухумской епархии беспорядками, является настоятельная необходимость в скорейшем реформировании Сухумской епархии и в изыскании нужных для сего средств, так как управление этой епархией, при нынешнем составе Епархиальной Канцелярии из одного секретаря и двух писцов, представляется крайне затруднительным (?). Не забудем, что на таких же точно основаниях существуют более обширные епархии Имеретинская и Гурийско-Мингрельская, однако никому в голову не приходила мысль о выделении их из состава Грузинского Экзархата.

Давно замечались попытки в сферах светской бюрократии изолировать Абхазию и даже Мингрелию от Грузии. В этом отчасти успели. Теперь духовная бюрократия старается и в церковном отношении отделить ее от Грузинского Экзархата и ослабить численный в ней

¹ Курсив принадлежит нам.

перевес грузинского элемента¹ присоединением к ней Кубанской области. Таким образом древнейшую грузинскую епархию отрывают вопреки желанию местного населения от родной матери – Церкви Грузинской, с которою население это, как с своею метрополиею, тесно связано вековыми национальными узами, нравами, обычаями, традициями, общим богослужебным языком и священными преданиями глубокой старины.

Богослужение в Абхазии, как мы сказали выше, около XV веков совершалось на грузинском языке, к которому народ привык и считал его своим священным церковным достоянием. Казалось бы, не было никакого юридического и нравственного основания к изменению этого издревле установившагося и освященного веками порядка; однакож лет 15-ть тому назад навязали абхазцам непонятный для них славянский язык в качестве церковно-богослужебного органа. И это все ловко маскируется якобы желанием религиозного просвещения местных жителей!!

В некоторых черносотенных газетах был пущен слух о нежелании некоторых жителей Грузии: русских, абхазцев и осетин находиться в церковно-иерархическом единении с многострадальными грузинами. Но общество

¹ Самурзакань населена исключительно грузинским племенем, не говоря уже о мингрельских поселениях в г. Сухуме и в других частях его округа. См. газ. «Кавказ» за 1860г. №№ 48-49. По последнему официальному подсчету в Сухумском округе проживает русских 3,419 душ обоего пола; Абхазцев 40,978; Мингрельцев 9,037; Самурзаканцев 44,623; Гурийцев 56; Грузин 60; Имеретин 53; Греков 4,946; Армян 6,313; Турок 935; Персян 17; Эстонцев 299; Латышей 48; Болгар 230; Малдаван 254; Осетин 2; Лезгин 9; Албанцев 12; Татар 2; Поляков 8; Французов 5; Чехов 3; Австрийцев 2 и Немцев 5. Итого всех жителей в округе 112,316, из коих половина (53.829) принадлежит к Грузинской (Картвельской) нации, а другая половина составляется из 19 разных по вере национальностей. Цифры красноречивее слов.

наше успело достаточно ознакомиться с подобными провокаторскими проделками, имевшими целью возбудить некоторые нации Закавказья против Грузин. «lux in tenebris lucet!» (свет в темноте светит – Дж. Г.) Раскрывались уже тайны пружины этой низкой провокации, которая не может произвести желанного эффекта даже на самых легковверных читателей Грингмута, «Новаго Времени» и «Колокола»¹, которые в своих столичных лабораториях с большим успехом культивируют бюрократическая бациллы.

Вполне понятно отсюда, может ли быть оправдано указанное незаконное решение высшей церковной бюрократии человеческими, а тем паче божескими законами. Конечно не может, ибо, насаждаемое вместо древнейшаго Грузинскаго Православия приукаженное полицейскаго ведомства казенное православие, на которое очевидно опираются радетели наскоро испеченнаго проекта, как неимеющее жизненнаго для аборигенов края основания, нисколько не удовлетворит население в его истинных религиозных нуждах. И помимо этого, приведенный проект радикально противоречит церковным каноническим правилам и постановлениям, имеющим силу обязательно непреложнаго, никогда и ни под каким видом не изменяемаго для частной церкви закона.

Действительно, в указанном проекте нельзя не усматривать произвольнаго и антиканоническаго притязания или вмешательства Русскаго Синода в дела другой древнейшей епархии, входившей в состав Грузинскаго Католикосата. Каноны вселенских соборов ревниво оберегали самостоятельность отдельных Церквей и их юрисдикции. В канонических правилах, по делу Антиохийскаго патриарха, самовольно поставившаго

¹ Газету Колокол просим не смешивать с прогрессивным «Колоколом» А. Герцена.

епископа для неподведомственного ему Крита, мы имеем строгое запрещение, «чтобы никто из боголюбивейших епископов не занимал чужой области, которая прежде и издревле не признавала над собой власти ни его, ни его предшественников; если же кто занял или силою подчинил себе, пусть возвратит ее, чтобы правила отцов не были нарушены, чтобы под предлогом священства не вкралось гордость земной власти, и чтобы мы не утратили, погубляя мало-помалу, той свободы, которую даровал нам своею кровию Господ наш Иисус Христос, освободитель всех человек. И так благоугодно Святому и Вселенному Собору сохранить чистыми и неприкосновенными в каждой области те права, какая она имела от начала, по древнему обычаю. Если же кто представит противное нынешнему определению постановление, весь Святой и Вселенский Собор определил, да будет оно недействительно»¹. И второй Вселенский Собор постановил: «областные епископы не должны простираť своей власти на другия Церкви, вне своих областей и смешивать церквей»²...

Кроме сего в указанном выше бюрократическом проекте о выделении Сухумской епархии ясно бросается в глаза стремление нарушить и другое правило Вселенской церкви, лежащее в основании древней формы церковнаго управления, а именно руководство вместе писанными правилами и обычаями местных церквей, «Богоносные отцы наши разсудили, чтобы в каждой церкви сохранялись обычай», поставляет Трулльский Собор³.

¹ Постановления Ефес. Вселен. Собора, см. Деяния Вселен. Собора т. II, стр. 8.

² Ibid, т. 1, стр. 109, прав. 2.

³ Ibid, т. VI, стр. 297.

Будем же надеяться, что хоть светская власть Кавказа в лице Наместника гр. Воронцова-Дашкова, перед которым проект этот был обжалован Сухумскою депутациею, обратит свое просвещенное внимание на такую вопиющую несправедливость и предотвратит край от ужасных бедствий, готовящихся для него защитниками приукаженного полицейскаго православия. O tempora, o mores! (О времена, о нравы – Дж. Г.).

კომენტარები

1. გამოჩენილი პოლიტიკური და სახელმწიფო მოღვაწე აკაკი ჩხენკელი (1874-1959 წ.წ.) აფხაზეთის, კერძოდ გალის რაიონის სოფ. ოქუშის მკვიდრია. მამამისი იოანე ჩხენკელი 1869 წლიდან ეპისკოპოს გაბრიელის (ქიქოძე) კურთხევით ამ სოფლის მღვდელი იყო, 1880 წლიდან კი – სამურზაყანოს ბლალოჩინი. სრულიად ახალგაზრდა აკაკი ჩხენკელმა საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოღვაწეობა მშობლიურ აფხაზეთში დაიწყო; თავიდან იგი თედო სახოკიასთან ერთად რეგიონში ქართულ (მათ შორის ეკლესიის) ინტერესებს იცავდა, აქტიურად იბრძოდა გარუსების პოლიტიკის წინააღმდეგ. აღნიშნულ საქმიანობას აკაკი ჩხენკელი სტუდენტობის პერიოდშიც აგრძელებდა, რაზეც კიევიდან (კრემჩატიკი, ს. 56., ბ. 3) სოხუმში თედო სახოკიას სახელზე 1899-1900 წ.წ. გამოგზავნილი მისი წერილებიც მიუთითებენ (კ. კეკელიძის ხელნაწერთა ინსტიტუტი. თედო სახოკიას ფონდი, ს. 1771-1774). როგორც ჩანს, პატრიოტული მრწამსის გამო გახდა ა. ჩხენკელი ეპისკოპოს კირიონის ერთ-ერთი სტიპენდიანტი. მომავალში ცნობილ ისტორიკოს, პროფესორ გრიგოლ ნათაძესთან (1778-1951 წ.წ.) და სხვა კიეველ ქართველ სტუდენტებთან ერთად.

2. პეტრე დავითის ძე კონჭოშვილი (1836-1909 წ.წ.). 1899 წელს იმოგზაურა იერუსალიმსა (ამიტომ ეწოდა იერუსალიმელი) და ათონის მთაზე; აღწერა, შემდგომში კი გამოსცა იქ მოპოვებული მასალები საქართველოს შესახებ. იყო ალავერდისა და გორის ეპისკოპოსი.

3. იგულისხმება მთავარეპისკოპოსი ნიკოლოზი – საქართველოს ეგზარქოსი 1905-1906 წ.წ.

4. საუბარი უნდა იყოს პეტერბურგის მიტროპოლიტ ანტონზე.

5. იხილეთ ამის შესახებ: ჯემალ გამახარია. აფხაზეთი და მართლმადიდებლობა, გვ. 609-616.

6. სოხუმის საეპარქიო კანცელარიის მდივნად იმ პერიოდში მსახურობდა ტროიცკი.

7. მთავარეპისკოპოსი ალექსი – საქართველოს ეგზარქოსი 1901-1905 წ.წ.

8. იგულისხმება სოხუმის ეპისკოპოსი სერაფიმე ჩინაგოვი (1905 წ. 27 მარტი – 1906 წ. 3 თებერვალი).

9. 1905-1915 წლებში მეფისნაცვლის თანამდებობა ი. ი. ვორონცოვ-დაშკოვს ეკავა.

10. იგულისხმება ტარას კანდელაკი (1871-1951 წ.წ.) – კირიონის ერთგული და განუყრელი მეგობარი, 1939 წლიდან წილკნელი და ურბნისელი ეპისკოპოსი.

11. იხ. შოთა რუსთაველი. ვეფხისტყაოსანი. – ქართული მწერლობა, ტ. 4. თბ., 1988, გვ. 14.

12. დეპეშა გაგზავნილია პეტერბურგიდან ორიოლში.

13. სოხუმის ეპისკოპოსი 1895-1905წ.წ. იყო ტვერის მკვიდრი, ერისკაცობაში ალექსი იზოტოვი (დაიბადა 1823წ.). როგორც უკიდურესი შოვინისტი, 1904 წლის ბოლოს მრევლმა სოხუმიდან განდევნა, 1905წ. 26 მარტს უწმინდესმა სინოდმა პენსიაზე გაუშვა.

14. 1906 წლის 3 იანვარს ეპისკოპოსი კირიონი პროფ ა. ცაგარელის ბინაზე შეხვდა პეტერბურგში მყოფ ილია ჭავჭავაძეს და გიორგი ჟურულს. „ჩემი მისვლა ძალიან ესიამოვნათ, – წერდა ქართველი მღვდელმთავარი. – ილიას და გიორგი ჟურულს ენახათ ობოლენსკი (ობერ-პროკურორი – ჯ. გ.), რომელსაც ეთქვა მათთვის, რომ „ერთ სამეფოში ორი ავტოკეფალიური ეკლესია მოუხერხებელია. ჩვენ ვფიქრობთ, დაგინიშნოთ ქართველი ეგზარქოსიო და ადგილობრივ სინოდივით იქნებოთ, სადაც საბოლოოდ უაპელაციოდ გადაწყდება ყველა იქაური საკითხებიო“. ჩვენებს ეთქვათ: „ცოტაშიაც დაგვითმეთო, ეგზარქოსის ამორჩევა ჩვენვე მოგვანდეთო, რადგანაც ამორჩევითი წესი გსურთ თქვენ რუსეთის ეკლესიაში განახორციელოთ“. ობოლენსკის უთქვამს: „ეკლესია ერთი უნდა იყოსო, სიმბოლო სარწმუნოებაშიც ესე გვიწერიაო და სხვ.“

ხვალ (4 იანვარს – ჯ. გ.) ილია და გიორგი საქართველოსკენ მიემგზავრებიან და თვით მათ გამოჰკითხეთ. გუშინ ნიკო ნიკოლაძეც დაბრუნებულა“ (წმ. მღვდელმოწამე კირიონ II, გვ. 12-13).

15. 1918-1921 წლებში საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი, უწმინდესი და უნეტარესი ლეონიდე ოქროპირიძე (1861-1921 წ.წ.).

16. ამ თათბირის შესახებ, რომელიც ცხარე კამათის ფონზე წარიმართა, ვრცლად არის მოთხრობილი ეპ. კირიონის 1906 წ. 28 იანვრის წერილში ი. ჩიჯავაძისადმი (წმ. მღვდელ-მოწამე კირიონ II, გვ. 36-43). მოსკოვის მიტროპოლიტის, 1892-1898წწ. საქართველოს ეგზარქოს ვლადიმერის სავანეში

ანალოგიური თათბირები, როგორც ეპისკოპოს კირიონის სხვა მოსაწვევებიდან ჩანს, დაინიშნა აგრეთვე 1906 წ. 26 იანვარს და 6 თებერვალს (იხ. წმ. მღვდელმოწამე კირიონ II, გვ. 47-50, ცხია, ფ. 1458, აღწ. 1, ს. 174, ფ. 3-4).

17. კიევის მიტროპოლიტი ფლაბიანე 1898-1901 წლებში იყო საქართველოს ეგზარქოსი.

18. უწმინდესი სინოდის ობერ-პროკურორი ა. დ. ობოლენსკი და მისი ამხანაგი (მოადგილე) პ. ი. ოსტროუშოვი.

19. ეს პროექტი უდევს საფუძვლად უწმინდესი სინოდის 1906 წ. 23 აგვისტოს გადაწყვეტილებას (დოკ. №50).

20. „მაშ, მტკიცედ იდეით თავისუფლებით, რომლითაც ქრისტემ გვათავისუფლა და კვლავ ნულა დაიდგამთ მონობის უღელს“ (გალატელთა მიმართ, V, 1).

21. განსაკუთრებული მოსახრება წარმოადგინა ეპისკოპოსმა ლეონიდემაც, რომელიც ასევე მტკიცედ იცავდა ავტოკეფალიის მოთხოვნას. – გაზ. „ვოზროუდენიე“, 1906, 24 თებერვალი (9 მარტი).

21^ბ. ანტონ გიორგაძე (1866-1918წწ.) ; 1907წ. დაამთავრა პეტერბურგის სასულიერო აკადემია, 1912 წლიდან – გორის ეპისკოპოსი, 1917წ. 17 სექტემბრიდან – ქუთათელ-გაენათელი მიტროპოლიტი.

22. კ. პ. პობედონოსცევი – უწმინდესი სინოდის ობერ-პროკურორი 1880-1905 წლებში, უკიდურესი შოვინისტი. მიტროპოლიტი ანტონი, რომელიც ვითომ თანაუგრძნობდა ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიას, სინამდვილეში, უნდა ვივარაუდოთ, კ. პ. პობედონოსცევის რჩევა-დარიგებებით ხელმძღვანელობდა.

23. ეს იყო რუსულ ენაზე დაწერილი კირიონის პირველი წერილი (Пастырь, 1886, №3); მანამდე ჟურნალ „მწყემსში“ 1884 წლიდან 11 წერილი ჰქონდა გამოქვეყნებული.

24. გენერალი გიორგი დიმიტრის ძე შერვაშიძე (1847-1918 წ.წ.); – გავლენიანი თავადის – ჰასან ბეგის (აფხაზეთის მთავრის – ქელაიშ აჰმედ ბეგის ძის) შვილიშვილი, დედის მხრიდან კი სამეგრელოს მთავრის – ლევან V დადიანის შვილიშვილი; სწავლობდა მოსკოვისა და პეტერბურგის უნივერსიტეტებში იურიდიულ ფაკულტეტზე. 1883-1888 წლებში თბილისის ვიცე-გუბერნატორია, 1889-1897 წ.წ. – გუბერნატორი; შემდგომ წლებში იმპერატორის დედის – მარია თევდორეს ასულის ამაღლაში მსახურობდა, იყო მისი კანცელარიის უფროსი; სარგებლობდა გავლენით საიმპერატორო კარზე;

დაქორწინებული იყო ალექსანდრე ჭავჭავაძის შვილიშვილზე გ. დ. შერვაშიძე ცნობილია აგრეთვე როგორც პოეტი და დრამატურგი.

25. „ცუდად ხომ მაინც არ ჩაივლის ეს განწირული სულისკვეთება“. – ნიკოლოზ ბარათაშვილი. მერანი. – ქართული მწერლობა, ტ. 9, თბ., 1992, გვ. 586.

26. „სიბრძნით აღემართენით და ისმინეთ წმ. სახარება“ – ასე მიმართავს მღვდელი მრევლს სახარების წაკითხვის წინ.

27. ი. ვოსტორგოვს უნდა გულისხმობდეს.

28. ალბათ, ეს ფაქტი ჰქონდა მხედველობაში ჟურნალს – «Духовный вестник Грузинского экзархата» (1906, №5, 1 марта), როცა წერდა: „ეპისკოპოსი ღეონიდე უნდოდათ სოლოვეცკის მონასტერში გაეგზავნათ“. უცნობია, ვის გულისხმობს კირიონი, მაგრამ მსგავსი წინადადება შეეძლო წამოყენებინა ეგზარქოს ნიკოლოზს ან მიტროპოლიტ ფლაბიანეს.

29. ალექსანდრე ყიფშიძე (1862-1916 წ.წ.) – მეცნიერ-ისტორიკოსი, პუბლიცისტი, საზოგადო და პოლიტიკური მოღვაწე; იყო ქუთაისის ვიცე-გუბერნატორი, 1906წ. იანვარში ქუთაისის გუბერნატორ ვ. სტაროსელსკისთან ერთად დააპატიმრეს რევოლუციური მოძრაობის ხელშეწყობისათვის, მაგრამ მალე გაანთავისუფლეს; ცნობილია ფრონელის ფსევდონიმითაც.

30. საუბარი, ალბათ, არის ეპისკოპოსების – კირიონისა და ღეონიდეს პეტერბურგში გადაღებულ სურათზე (იხ. გვ. 355).

31. მომავალი ცხუმ-აფხაზეთის მიტროპოლიტი (1919-1921 წ.წ.); საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი (1921-1927 წ.წ.), წმინდა აღმსარებელი ამბროსი ხელაია (1861-1927 წ.წ.).

32. იგულისხმება დეკანოზი ი. ი. ვოსტორგოვი.

33. არისტრას ჭიჭინაძე – XIX ს. 70-იან წლებში (1880 წლამდე) სამურზაყანოს ბლალრჩინის იოანე ჭიჭინაძის შვილი; თბილისის სასულიერო სემინარიის არასრული კურსის დამთავრების შემდეგ მსახურობდა აფხაზეთში; 1890 წლიდან იყო სოფ. პლასტუნკის მღვდელი, 1896 წლიდან ჯერ კინდლის, შემდეგ სანაგარდოს მღვდელია. ცხუმის ეპისკოპოსმა კირიონმა არქიმანდრიტ ამბროსის თხოვნა დააკმაყოფილა. არისტრას ჭიჭინაძის ფორმულიარში ვკითხულობთ, რომ იგი 1906 წლის მარტში „согласно прошению перемещен в настоящий (მუხურის – ჯ. გ.) штатный приход преосвященным Кирионом, где состоял заведующим Мухурской двухклассной и Пущурской одноклассной

школы» “(ცსია, ფ. 489, აღწ. 1, ს. 56320, ფ. 54); 1908 წლის მარტიდან გახდა II საბლადოჩინო ოლქის ბლადოჩინის თანაშემწე, 1910 წლის აპრილიდან – ბლადოჩინი (იქვე, ფ. 55).

34. მღვდელი იოანე კავეარაძე აფხაზეთში 1888 წლიდან მსახურობდა ჯერ საბერიოში, მერე ოქუშში (მუხურში). 1895 წლიდან სოხუმის ოლქის კავკასიაში მართლმადიდებლობის აღმდგენი საზოგადოების სკოლების ზედამხედველია, 1898 წლიდან სამურზაყანოს სკოლებს განაგებდა, ერთდროულად ბლადოჩინი მღვდელია; იყო რუსიფიკაციის პოლიტიკის აქტიური გამტარებელი, რისთვისაც მას ქართული მოსახლეობა და აფხაზეთში ეროვნული მოძრაობის ლიდერები (თ. სახოკია, ა. ჩხენკელი და სხვ.) დაუპირისპირდნენ (იხ. ამის თაობაზე აკაკი ჩხენკელის 1899-1900 წლების წერილები თედო სახოკიასადმი. – კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი. თედო სახოკიას ფონდი, ს. 1771-1774; ჯ. გამახარია. აფხაზეთი და მართლმადიდებლობა, გვ. 586-587 და სხვ.). რუსული ხელისუფლება ყოველნაირად მფარველობდა რენეგატ ი. კავეარაძეს; 1905 წლიდან, ალბათ, მისი უსაფრთხოების მიზნით გუდაუთის მაზრის ბლადოჩინად გადაიყვანეს.

35. იონა ბრიხნიოვი – თბილისის რკინიგზის ეკლესიის მღვდელი; აქტიურად ილაშქრებდა საქართველოში რუსული სამღვდელოების შოვინისტური პოლიტიკის წინააღმდეგ; დაუპირისპირდა თბილისში ამ პოლიტიკის ერთ-ერთ გამტარებელს, დეკანოზ სერგი გოროდცევს, რომელმაც გამოცემაში – «Летопись Тифлисского патриотического общества» – გადმობეჭდა ი. ვოსტორგოვის «Голос из Сухума». ამასთან დაკავშირებით, იონა ბრიხნიოვმა 1906 წლის 19 მარტს (1 აპრილს) გაზეთში «Вестник Возрождения» გამოაქვეყნა წინამდებარე ღია წერილი ს. გოროდცევისადმი. 1906 წლის 6 აპრილს გაზეთში «Воля» დაიბეჭდა მეორე ღია წერილი. იმავე წლის 27 აპრილს იონა ბრიხნიოვის რედაქტორობით გამოვიდა ყოველკვირეული ჟურნალი «Встань спящий» (საქართველოს ეროვნულ ბიბლიოთეკაში დაცულია მისი ექვსი ნომერი). პირველსავე ნომერში მან გამოაქვეყნა «Воззвание к русским людям», რომელშიც მკაცრად არის დაგმობილი ქართველთა ეროვნული და ეკლესიური ჩაგვრის პოლიტიკა. შოვინისტების წინააღმდეგ არის მიმართული იონა ბრიხნიოვის კიდევ ერთი წერილი «К деятельности представителей русскаго духовенства в Грузии» (გაზ.

«Справедливость», 1906, 6 мая). ყოველივე ამის გამო უწმინდესმა სინოდმა ჭეშმარიტი მართლმადიდებელი რუსი მღვდლის დასჯა გადაწყვიტა. გამოქვეყნდა ინფორმაცია იონა ბრინხიოვისათვის ღვთისმსახურების უფლების ჩამორთმევის, ყარსის ციხეში მისი გამომწვევდებისა და ახლო მომავალში გლინსკის ღვთისმშობლის შობის მონასტერში (კურსკის ეპარქია) მისი გადაყვანის შესახებ (Тифлисский листок, 1906, 26 июля).

36. კალისტრატე ცინცაძე (1866-1952წ.წ.) – საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი 1932-1952 წლებში.

37. წმ. მღვდელმთავარი გაბრიელ ქიქოძე (1825-1896 წ.წ.) – იმერეთის ეპისკოპოსი, 1869-1886 წლებში შეთავსებით მართავდა სოხუმის ეპარქიას.

38. საუბარია სოხუმის ეპარქიის კანცელარიის მდივნის თანამდებობაზე კანდიდატურის შერჩევის შესახებ (იხ. დოკ. №№47, 53, 56, 60, 84, პუნქტი 6).

39. ი. ჩიჯავაძის რედაქტორობით 1906 წლის 31 მაისს გამოვიდა გაზეთ „სიტყვის“ პირველი ნომერი.

40. გიორგი ალადაშვილი (1850-1924 წ.წ.) – 1905წ. 27 აგვისტოდან გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოსი (ამ თანამდებობაზე მან რენეგატი დიმიტრი აბაშიძე შეცვალა); შემდგომში მსახურობდა იმერეთის ეპისკოპოსად (1917 წლამდე), 1920-1921 წლებში იყო ჭყონდიდის მიტროპოლიტი. ელიევი – გორის ეპისკოპოსი ექვთიმე ელიაშვილია.

41. თედო ჟორდანი (1854-1916 წ.წ.) – გამოჩენილი მეცნიერ-ისტორიკოსი და პედაგოგი, აფხაზეთის მკვიდრი. წერილი გამოგზავნილია ქუთაისიდან.

42. სვიმონ ჟორდანი XIX ს. 20-იანი წლების დასაწყისიდან ლიხნის კარის ეკლესიის მღვდელი და აფხაზეთის მთავრის – მიხეილ შერვაშიძის სულიერი მოძღვარი იყო; 30-იან წლებშიც აქტიურ სამისიონერო მუშაობას ეწეოდა აფხაზთა შორის. ჟორდანიების შორეული წინაპრებიც სასულიერო პირები იყვნენ. ისინი ხელს აწერდნენ 1759 წელს სოლომონ პირველისათვის მირთმეულ პირობის წიგნზე ტყვეებით ვაჭრობის აკრძალვის შესახებ (АКТЫ, т. 1, с. 57).

სვიმონის შვილიშვილია თედოს მამა – ათანასე ჟორდანი (ერისკაცობაში დავითი); იგი ოჩამჩირის მაზრის ბლალოჩინი მღვდელი იყო და მოქვე ცხოვრობდა. მისი სამისიონერო მოღვაწეობა აფხაზეთში აღწერილია კირიონის

წიგნში «Краткий очерк истории Грузинской церкви...» (იხ. გვ. 370), თედო ჟორდანიას ძმა იესე მოქვის ტაძრის მღვდლად მსახურობდა.

43. თედო ჟორდანიას სიძე – მღვდელი დავით თათარაშვილი, ჩვენი მონაცემებით, ს. გუდავას წმ. გიორგის ეკლესიაში მსახურობდა. მისი შვილი მიხეილი, რომლის მღვდლად კურთხევასაც ითხოვდა თედო ჟორდანია, სამეგრელოს სასულიერო სასწავლებლის დამთავრების (1891 წ.) შემდეგ ათარის წმ. გიორგის, ხოლო 1893 წლიდან მერხეულის წმ. გიორგის ეკლესიაში მსახურობდა მედავითნედ, 1896 წლიდან მუხურშია. საარქივო მასალებით ირკვევა, რომ ეპისკოპოსმა კირიონმა თედო ჟორდანიას თხოვნა ვერ შეასრულა. მიხეილ თათარაშვილი აგრძელებდა მუხურში სამსახურს მედავითნის (1908 წლიდან – მედავითნე დიაკონის) თანამდებობაზე (ცსია, ფ. 489, აღწ. 1, ს. 64143, ფ. 2).

44. თედო ჟორდანიას მხედველობაში აქვს ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის წინააღმდეგ უწმინდესი სინოდის ობერ-მდივნის გ. სამუილოვის მიერ გამოქვეყნებული წერილი «К вопросу об автокефалии Грузинской церкви» (Церковные ведомости, 1906, №1, с. 6-11). თ. ჟორდანიას დახმარებით ცნობილია სასულიერო მოღვაწემ, პედაგოგმა, და მეცნიერმა მელიტონ კელენჯერიძემ (1864-1942 წ.წ.) გამოსცა წიგნი «Правда об автокефалии грузинской церкви» (Ответ В. Самуйлову и К⁰). Кут/, 1906.

45. ალექსანდრე ცაგარელი (1844-1929 წ.წ.) – პეტერბურგის უნივერსიტეტის პროფესორი, ფილოლოგი და ისტორიკოსი.

46. ეპისკოპოს კირიონს მხედველობაში აქვს რუსეთის სახელმწიფო სათათბიროში ავტონომისტთა ფრაქციის (მისი წევრი იყო დეპუტატი, იოსებ ბარათაშვილი) შექმნა, რომლის მიზანი იყო რუსეთის იმპერიაში შემავალი ხალხებისათვის საოლქო და ეროვნულ-ტერიტორიული ავტონომიის შემოღება (ივერია, 1906, 21 მაისი). ფრაქციამ მიიღო „განცხადება საქართველოს ავტონომიის შესახებ“⁴ აღნიშნული საკითხებით ცხუმელი ეპისკოპოსის დაინტერესება კიდევ ერთხელ იმაზე მიუთითებს, რომ იგი მხარს უჭერდა იმ დროისათვის პროგრესულ იდეას ავტონომიისა.

47. შოთა რუსთაველი. ვეფხისტყაოსანი, ქართული მწერლობა, ტ. 4, გვ. 227.

48. ამბროსი ხელაიას ეს ვრცელი წერილი რუსულ და ქართულ ენებზე თანდართული გამოკვლევიითა და კომენტარებით გამოსცა ნუგზარ პაპუაშვილმა: „ამბროსი (ხელაია) რუსეთის საეკლესიო პოლიტიკის შესახებ აფხაზეთში. სტატიის გამო „ხმა სოხუმიდან“. თბ. 2005.

49. თედო სახოკია (1868-1956 წ.წ.) – მწერალი, ეთნოგრაფი, საზოგადო მოღვაწე; მამამისი, ტიმოთე, 1868 წლიდან სოხუმის სასაფლაოს ეკლესიის მღვდლად მსახურობდა. თედო აფხაზეთში გაიზარდა და თავს სოხუმელად თვლიდა; XIX-XX ს.ს. მიჯნაზე სათავეში ედგა იქაურ ეროვნულ მოძრაობას, რისთვისაც მთავარმართებლის საბჭომ 1904 წლის 1 მაისის გადაწყვეტილებით მიზანშეწონილად ჩათვალა სხვა თანამოაზრებთან (ა. ჯუღელი, ი. გეგია, გ. კანდელაკი, ი. ბურჭულაძე, ფ. დავითაია, ს. ნორაკიძე და ა. ჩხენკელი) ერთად მისი კავკასიიდან გასახლება. „დანაშაული“ კი იმაში მდგომარეობდა, რომ იგი გახლდათ ლიდერი „ქართული პარტიისა“, «противодействующей мероприятиям правительства по обрусению края; ამ პარტიის ერთ-ერთ მფარველად კი ხელისუფლება ეპ. კირიონს მიიჩნევდა (იხ. ჯ. გამახარია. აფხაზეთი და მართლმადიდებლობა, გვ. 582-600). თ. სახოკიამ მოასწრო საზღვარგარეთ (საფრანგეთში) გაქცევა, საიდანაც ახალი მეფისნაცვლის – ი. ი. ვორონცოვ-დაშკოვის ნებართვით (რის შესახებაც სოხუმის ოლქის უფროს პროკულებიცის 1905 წლის 2 ივლისს ეცნობა) კვლავ სოხუმში დაბრუნდა. როგორც სოციალისტი-ფედერალისტი, ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენისა და კავკასიის ხალხთა ფედერაციისათვის იბრძოდა (ცხია, ფ. 83, აღწ. 1, ს. 69, ფ. 14-15, 16, 24, 25). თედო სახოკიას ახლო და მჭიდრო ურთიერთობა ჰქონდა ეპისკოპოს კირიონთან (იხ. აგრეთვე დოკ. №44). 1905 წლის ნოემბერ-დეკემბერში გაგრამში თავად ინალ-იფას მამულში საზღვარგარეთიდან ჩამოტანილი იარაღის (გადმოუტვირთავთ ფოთში)საწყობის გამართვის ბრალდებით თედო სახოკია 1906 წლის 26 თებერვალს დააპატიმრეს, მაგრამ იმავე წლის 27 მაისს თავდებით გაათავისუფლეს; 1907 წლის 19 მარტს იგი კვლავ დააპატიმრეს, ხოლო 1908 წელს ციმბირში გადაასახლეს, საიდანაც 1909 წელს საზღვარგარეთ გაიქცა (კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი. თედო სახოკიას ფონდი, ს. 422-424, 715, 733 და სხვ.).

თედო სახოკიას მიერ მოძიებული საარქივო მასალები, რომელსაც ჩვენ ცენტრალურ სახელმწიფო არქივში

მითითებულ მისამართზე ვერ მივაკვლიეთ, ადასტურებენ, რომ ეპისკოპოს კირიონს სოხუმში დანიშვნამდეც ნამდვილად ჰქონია ურთიერთობა ქართული მოძრაობის იქაურ წარმომადგენლებთან (იხ. აგრეთვე დოკ. №1).

50. თარიღდება დოკუმენტის შინაარსის (ჯაშუშ ოჟიდაევის ინფორმაციის) მიხედვით. 1906 წ. 27 მაისი – თეოდოსიას პატიმრობიდან განთავისუფლების თარიღია (ოჟიდაევის ინფორმაციით ის ჯერ კიდევ პატიმარია); 1908-1909 წლები – გადასახლებაში ყოფნის პერიოდია (დეკანოზ გოლუბცოვის „დანოსის“ მიხედვით თ. სახოკია გაციმბირებულია უვადოდ).

51. 1905წ. 8 თებერვლიდან 1919წ. ოქტომბრამდე სოხუმის საკათედრო ტაძრის წინამძღვარი, უკიდურესი შოვინისტი. ნ. დურნოვო გ. გოლუბცევის შესახებ წერდა: «Противником пр. Кириона состоит в Сухуме кафедральный протоиерей Голубцов, злейший враг грузинской народности, ставленник о. Восторгова» (Судьбы грузинской церкви. Второе добавление, с. 14). 1919 წლის შემოდგომაზე გ. გოლუბცოვი არა მხოლოდ გადააყენეს თანამდებობიდან, არამედ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობამ ქვეყნიდანაც გაასახლა.

52. ასე უწოდებს ცხუმელი ეპისკოპოსი გორის ეპისკოპოს ექვთიმე ელიაშვილს, რომელმაც უღალატა ავტოკეფალიის იდეას.

53. ს. ა. მურომცევი (1850-1910 წ.წ.) – რუსეთის პირველი სახელმწიფო სათათბიროს თავმჯდომარე.

54. უწმინდესი სინოდის კანცელარიის მმართველი.

55. კირიონს მხედველობაში აქვს თავისი ნაშრომი «Двенадцативековая религиозная борьба православной Грузии с исламом». – Духовный вестник Грузинского экзархата, 1893, №10-13, 17, 12, 22-22, 24; ცალკე ბროშურად გამოიცა 1900 წელს. მისი შესწორებული და შევსებული ვარიანტი ჩვენთვის ჯერჯერობით უცნობია.

56. ეპისკოპოს ლეონიდეს მოხსენება საქართველოს ეკლესიის თანამედროვე სავალალო მდგომარეობას შეეხებოდა.

57. ეს დამატება მეორე მოხსენებაში გათვალისწინებულია (იხ. გვ. 394), თუმცა არ ყოფილა შეტანილი გახ. „ოტგოლოსკი“-ს (1906, 15 მაისი, №2 პუბლიკაციაში).

58. იმის დასამტკიცებლად, რომ სიბერეში იგივე ძალა და ღონე შერჩა, რაც ახალგაზრდობაში ჰქონდა, მოლამ

განაცხადა: „ჩვენს ეზოში ერთი ქვა გდია. ამ ქვას ახალგაზრდობაში ვერ ვწევდი, ვერც ახლა ვწევ“ (მოლანასრედინის ოხუნჯობანი. თბ., 1962, გვ. 67). ალბათ, ეს წქონდა მხედველობაში ეპ. კირონს.

59. ალბათ, ი. ვოსტოროვს გულისხმობს.

60. საქართველოს ეგზარქოსი 1906-1908 წ.წ.

61. ეპ. კირონი პასუხობს მ. ა. ოსტროუმოვის შემდეგ განცხადებაზე: «Болгарский вопрос возник на почве государственной: там не народ предъявил права, а государство, которое желало политической независимости... В отношениях религии и государства нельзя забывать принципов личного и территориального, выдвинутых историей еще с древних веков. Раз Грузия в России – принцип территориальный в деле решения церковного вопроса не должен быть нарушен. И первой нашей ошибкой будет, если мы будем рассматривать Грузинскую Церковь как самостоятельную. Итак я желал бы выяснить с какой точкой зрения предъявлены требования (я бы сказал просьба) – с этнографической, исторической, или какой другой» (Церковные ведомости, 1906, №47, 25 ноября. Журналы заседания II отделения, с. 33)

62. ავტოკეფალიის აღდგენის საკითხი ბულგარელებმა XIX ს. 20-იან წლებში წამოაყენეს; განსაკუთრებული სიმწვავეთ დადგა ყირიმის ომის დასრულების – 1856 წლის შემდეგ; – მოგვიანებით ეპ. კირონმა გამოაქვეყნა შესწორებები მეორე სხდომის ოქმში, სადაც მიუთითა, რომ 1865 წლის დასაწყისის ნაცვლად «следует читать в начале 1860 года» (Приложение к №7 Церковных ведомостей за 1907г. с. 242). იხ. აგრეთვე კომენტ. 75.

63. ეპისკოპოსმა სტეფანემ დასვა საკითხი, რომელი პრინციპით – ეროვნული თუ ტერიტორიული – მოხდებოდა ქართული ავტოკეფალური ეკლესიის საზღვრების დადგენა. თუ ეს მოხდებოდა ეროვნული პრინციპით, მაშინ გაძნელებოდა გამოიჭვნა, ვინაიდან, თვლიდა იგი, - ქალაქში რამოდენიმე დამოუკიდებელი ეპისკოპოსი იქნებოდა დასანიშნი, რაც ანტიკანონიკურია; გარდა ამისა, ვერ მოხერხდებოდა ტაძრებისა და ქონების დაყოფა, გარდაუვალი დაპირისპირება ამ საკითხში სისხლისღვრამდე მიიყვანდა საქმეს, - აცხადებდა ეპ. სტეფანე; თუ ავტოკეფალიას საფუძვლად ტერიტორიული პრინციპი დაედებოდა, მაშინ, მისი აზრით, საჭირო იყო გარკვევა, მოისურვებდნენ თუ არა სხვა ეროვნებები – რუსები, ბერძნები, ოსები – ქართული ავტოკეფალური ეკლესიის

დაქვემდებარებაში ყოფნას (Церковные ведомости, 1906, №47, 25 ноября. Журналы заседаний II отделения, с. 32).

64. ამის შესახებ ცხუმელი ეპისკოპოსი საუბრობდა მეორე და მეოთხე მოხსენებებში (იხ. კრებულის II ნაწილი).

65. საქართველოს მიერ ტერიტორიაზე XVIII ს. დამლევს რუსეთის იმპერიის მიერ მისი ანექსიის წინა პერიოდში მოსახლეობა შეადგენდა 785 ათას კაცს (ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია . საქართველოს სსრ. თბ., 1981, გვ. 33). ამრიგად, ვოსტორგოვისეული „სტატისტიკა“ სიმართლეს არ შეეფერება.

66. სხდომის დასრულების შემდეგ ი. ვოსტორგოვის საოქმო ჩანაწერებში დამატებები შეუტანია, რამაც არაადექვატური გახადა ეპ. კირიონის პასუხი; ამან აიძულა ცხუმელი ეპისკოპოსი გამოექვეყნებინა შემდეგი შესწორება: «Во время заседания, как сказано в корректуре, протоиерей о. И. Восторгов сказал: «Карская область, Карс, Поти – ведь это все занято русским оружием». На это я, имея в виду четвертый сепаратный артикул (А. А. Цагарели. Грамоты и другие исторические документы, т. II, вып. II, с. 39-40), ответил: «Грузия просветила и имеет право на управление ими». Вместо приведенных слов читаем (с. 33) следующее: «Карская область, Поти, Батум, Сухум, Ахалцих, Эриван, Баку и Елизаветополь...» О(тец) Протоиерей Восторгов вставил в свою речь шесть новых городов, вследствие чего мой ответ ему получил иное значение, будто я заявляю претензии на такие губернии, которые не имеют отношения к грузинской национальности. Допустив указанные вставки, о. протоерей на следующем заседании к указанным городам прибавил еще Черноморскую область (вернее губ.)». – Приложение к №7 Цекровных ведомостей за 1907г., с. 242.

კირიონის მიერ მითითებული «Четвертый сепаратный артикул», - ეს არის რუსეთ-აღმოსავლეთ საქართველოს შორის 1783წ. დადებული ტრაქტატის ერთ-ერთი მუხლი, რომელიც ავალდებულებდა რუსულ მხარეს ხელი შეეწყო საქართველოს ისტორიული ტერიტორიების ქართლ-კახეთის მეფის მმართველობის ქვეშ დაბრუნებისათვის.

67. ვახტანგ VI (1675-1737წწ.) – ქართლის გამგებელი 1703-1714წწ., ქართლის მეფე 1716-1724წწ. მისი ბრძანებით შექმნილმა საკოდიფიკაციო კომისიამ 1705-1708წწ. შეადგინა კანონთა კრებული, რომელსაც გულისხმობს ეპ. კირიონი.

68. იუსტინიანე I – ბიზანტიის იმპერატორი 527-565 წლებში.

69. სან-სტეფანოს (სტამბულის მახლობლად) საზავო ხელშეკრულებამ (1878 წ. 19 თებერვალი) შეაჯამა რუსეთ-თურქეთის 1877-1878 წლის ომის შედეგები.

70. კრებულში მოთავსებულია წინასაყრილობო კრების მონაწილეთა კოლექტიური სურათი, რომელშიც VI განყოფილების წევრებიც არიან წარმოდგენილი (იხ. გვ. 357).

71. საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენის საკითხის უწმინდეს სინოდში განხილვამ და ახალი ეგზარქოსის დანიშვნამ დაადასტურა, რომ საეკლესიო (ასევე საერო) ხელისუფლება არანაირ დათმობაზე წასვლას არ აპირებდა, პირიქით, რეაქცია სულ უფრო და უფრო ძლიერდებოდა. უწმინდესი სინოდი დაშინებებითა და მუქარებით ცდილობდა ზეგავლენა მოეხდინა „ურწ“ მღვდლებზე. საქართველო-იმერეთის სინოდალურმა კანტორამ მიიღო უწმ. სინოდის ბრძანებულება პოლიტიკურად არასაიმედო პირთა დასჯისა (მღვდლობის ჩამორთმევის ჩათვლით) და კეთილსაიმედო პირთა დანიშვნის შესახებ (ჯვარი ვაზისა, 1906, 23 აპრილი, №5, გვ. 7). იმპერიულ გაზეთებში ქვეყნდებოდა ანონიმური წერილები, რომელთა ავტორები ვითომ ავტოკეფალიის მოწინააღმდეგე ქართველი მღვდლები იყვნენ (იხ. ამის შესახებ „Духовный вестник Грузинского экзархата“, 1906, №9-10, 1-15 мая, с. 49). გაზეთ „კოლოკოლს“ (1906, №39) ავტოკეფალიის მოწინააღმდეგეებად გამოჰყავდა ხუთი ქართველი ეპისკოპოსიდან სამი. ვინაიდან ეს ბრალდება კირიონს და ლეონიდეს არანაირად არ შეეხებოდათ, გაზეთმა „ცნობის ფურცელმა“ (1906 წლის 14 მარტი) მოუწოდა ეპისკოპოსებს: – პეტრეს, გიორგის და ექვთიმეს, პასუხი გაეცათ „კოლოკოლისათვის“. სამივემ დაადასტურა ერთგულება ავტოკეფალიისადმი (Духовный вестник Грузинского экзархата, 1906, №9-10, 1-15 мая, с. 50-51; „ცნობის ფურცელი“, 25 მარტი; ჯვარი ვაზისა, 1906, №5, 23 აპრილი, გვ. 6-7 და ა.შ.), თუმცა ექვთიმეს შესახებ ეჭვი გამართლდა.

მიუხედავად მსგავსი ერთგული შემთხვევებისა, 1906 წლის გაზაფხულ-ზაფხულში ქართულმა სამღვდლოებამ კიდევ ერთხელ დაადასტურა თავისი ერთგულება ავტოკეფალიისადმი. გაზეთებში გამოქვეყნდა „სოხუმის ოლქის სამღვდლოების გადაწყვეტილება, რომელიც საქართველოს ეკლესიის მდგომარეობას შეეხება. ხსენებული ოლქის სამღვდლოებაც, ისე, როგორც სამღვდლოება ამერ-იმერისა, თხოულობს საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენას და მის

განცალკევებას რუსეთის სინოდისაგან“ (ივერია, 1906, 26 მარტი).

ქართლ-კახეთის სამღვდელოებამ თავის კრებაზე (გაიხსნა 1906 წ. 6 ივნისს) დაადასტურა ერთგულება ავტოკეფალიისადმი და დაავალა ეპისკოპოს პეტრეს ეპისკოპოსობთან – ლეონიდესთან და გიორგისთან ერთად იშუამდგომლოს მეფისნაცვლის წინაშე, „რომ ავტოკეფალიის საკითხის გადაწყვეტა დააშუროს“ (შრომა, 1906, 18 ივნისი). კრებამ ცალკე დადგენილებით პროტესტი გამოხატა პეტერბურგში ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის საკითხის განხილვაზე ანტიქართველების – ეპ. დიმიტრის (აბაშიძე), ექვთიმეს (ელიაშვილი), ნიკანდრის (ლიტვის არქიეპისკოპოსი), სტეფანეს (მოგილიოვის ეპისკოპოსი) და ვოსტორგოვის მიწვევისათვის. მიღებულ დადგენილებაში ჩაიწერა, რომ სამღვდელოება დღესაც ითხოვს ავტოკეფალიას, ეს საკითხი კი „გადაწყვეტილი იქნება აქვე ადგილობრივ ქართველი ხალხისა და სამღვდელოების მიერ და არა დესპოტურ სინოდის მიერ“ (შრომა, 1906, 20 ივნისი).

ქუთაისის სამღვდელოების 1906 წლის 19 ივნისის კრება მთლიანად შეუერთდა ქართლ-კახეთის სამღვდელოების გადაწყვეტილებებს (სიტყვა, 1906, 2 ივლისი).

იმდენად მტკიცე აღმოჩნდა ქართველი სამღვდელოებისა და მრევლის ნება, რომ თვით მეფისნაცვალმა ი. ვორონცოვ-დაშკოვმაც კი თანაგრძნობა გამოხატა (რა თქმა უნდა, ფარისევლურად) ავტოკეფალიის მიმართ (ცნობის ფურცელი, 1906, 9 მარტი). სინამდვილეში, მან უარით გაისტუმრა ილია ჭავჭავაძე და გიორგი ჟურული, რომლებიც 1906 წლის მარტში ეახლნენ მას ამ საკითხზე სასაუბროდ (დოკ. №19, 25). ქართლ-კახეთის სამღვდელოების კრების დავალებით 1906 წლის ივნისში ავტოკეფალიასთან დაკავშირებით მეფისნაცვალთან მისულ ეპისკოპოსებს – ლეონიდეს, გიორგის, პეტრეს ი. ი. ვორონცოვ-დაშკოვმა „სრული უარი უთხრა და უზღველობაც ეტყობოდა თურმე მოქცევაში“ (კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი. კირიონის ფონდი, ს. 1212 – ი. ჩიჯავაძის 1906წ., 29 ივნისის წერილიდან ეპ. კირიონისადმი).

72. საქართველოს ეგზარქოსები ვესევი (1858-1877 წ.წ.), იოანიკე (1877-1882 წ.წ.), პაველ (1882-1887 წ.წ.), პალადი (1887-1892 წ.წ.).

73. მხედველობაში აქვს გაზეთი „სიტყვა“, რომლის მეორე ნომერი 1906 წ. 11 ივნისს გამოვიდა. ცხუმელი ეპისკოპოსი გაზეთის შემდგომ ნომრებს სოხუში დებულობდა.

74. ასეთი ეჭვის საფუძველი ნამდვილად არსებობდა. ქართლ-კახეთის სამღვდელოების კრებამ (გაიმართა 1906 წლის 6 ივნისს) „ახალ ექსარხოსის მიღების და დახვედრის შესახებ გადაწყვიტა: ეცნობოს დეპეშით სათათბიროს თავმჯდომარეს მურომცვეს, და სინოდის ობერ-პროკურორს, რომ საქართველოს ეკლესიას არ უნდა ექსარხოსი. ამიტომ ახლად დანიშნულ ექსარხოსს სამღვდელოება არ მიიღებს და თუ არ დაიშალა ექსარხოსმა ჩამოსვლა არავინ შეხედეს და არც საქმე რამ დაიჭიროს იმასთან“ (შრომა, 1906, 20 ივნისი). სამღვდელოების წარმომადგენლებმა მთავარეპისკოპოს ნიკონს გაუგზავნეს წერილი და სთხოვეს არ ჩამოსულიყო საქართველოში; თუ მაინც ჩამოსვდით, – ნათქვამია წერილში, – „ქართველი მწყემსმთავრები და მწყემსები წინასწარვე ხელს იბანენ და პასუხს არ აგებენ იმ, შეიძლება, დიდათაც საწყენ შედეგისათვის, რომელიც მოჰყვება თქვენს ძალით ჩვენთან მობრძანებას“ (სიტყვა, 1906, 13 აგვისტო). ნიკონი თბილისში 1906 წლის 26 აგვისტოს ჩამოვიდა. როგორც ცნობილია, მისი ეგზარქოსობა ტრაგიკულად დასრულდა – იგი სიცოცხლეს გამოასალმეს.

ეპისკოპოსი კირიონი მართლს ბრძანებდა, როცა მიტროპოლიტ ანტონს არწმუნებდა, რომ საქართველოში ქართველი ეგზარქოსიც არ უნდათო. ამას ადასტურებს პუბლიკაციები გაზეთ „სიტყვაში“ – იმერეთის სამღვდელოების რწმუნებულთა 1906 წლის 20 მაისის წერილი (სიტყვა, 1906, 11 ივნისი), დისკუსია ეპისკოპოს ლეონიდესა (სიტყვა, 1906, 18 ივნისი) და მღვდელ ი. ჩიჯავაძეს (სიტყვა, 1906, 25 ივნისი) შორის.

1906 წლის 4 ივლისს გაზეთი „შრომა“ იტყობინებოდა, რომ სახელმწიფო საბჭოს წევრი ილია ჭავჭავაძე შეხვდა პეტერბურგის მიტროპოლიტ ანტონს და დაარწმუნა იგი, რათა ეგზარქოსი არ გამოგზავნონ საქართველოში (ი. ბუბულაშვილი. ილია ჭავჭავაძე და საქართველოს ეკლესიის საკითხები, გვ. 14).

75. აწარმოებდა რა ბრძოლას XIX ს. 20-იანი წლებიდან საკუთარი ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენისათვის, ბუღგარელმა ხალხმა 1870 წელს საეგზარქოსოს შექმნას მიაღწია. ეგზარქოსმა ეს არ იკმარა და 1872 წ. 11 მაისს

ბულგარეთის ეკლესიის დამოუკიდებლობა გამოაცხადა, რისთვისაც კონსტანტინოპოლის საპატრიარქომ იგი გადააყენა და სასულიერო ტიტული ჩამოართვა. 1872 წ. 29 აგვისტოდან 17 სექტემბრამდე კონსტანტინოპოლში მოწვეულმა მსოფლიო კრებამ დაგმო ბულგართა მოქმედება, შეაფასა იგი როგორც ფიდეტიზმი (ეროვნული ნიშნით დაყოფა), რომელიც მართლმადიდებლობასთან შეუთავსებელ „სქიზმად“ იქნა მიჩნეული. რუსეთმა უცნაური პოზიცია დაიჭირა – ერთის მხრივ, სიტყვიერად მხარს უჭერდა მსოფლიო კრების გადაწყვეტილებას, მეორეს მხრივ, ყოველნაირად ეხმარებოდა ბულგარელებს. ეს გარემოება აქვს მხედველობაში ეპისკოპოს კირონს.

ბულგარეთმა ეკლესიური დამოუკიდებლობა მხოლოდ 1953 წ. მოიპოვა (Православная энциклопедия. т. V. М., 2002, с. 630-634).

76. ამასთან დაკავშირებით, 1906 წ. 29 ივნისს ი. ჩიჯავაძე ეპ. კირონს წერდა: „ტუსადად რომ დაგამწვედიეს პეტრეს ქალაქში, არ არის კარგი. ვაი, თუ ზაფხულს მოგაცდინონ. დურნოვოს წერილი მომივიდა, ნიკონს ლოთათ იხსენიებს და პირუტყვისმაგვარად (звероподобный), გვირჩევს პროტესტ(ს) და არჩევას კათალიკოსისას. მეოთხე ნომერი ვერ გამოგიგზავნე „სიტყვის“. სოხუმს გავგზავნე“ (კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი. კირონის ფონდი, ს. 1212).

77. იხ. ნიკოლოზ ბარათაშვილი. მერანი. – ქართული მწერლობა, ტ. 9. თბ., 1992, გვ. 586.

78. სამწუხაროდ, ასეთი წიგნი არ გამოსულა.

79. თხოვნა აღექსანდრე ჩხიკვაძის საბერიოს მღვდლად დანიშვნის შესახებ, ჩვენი მონაცემებით, ცხუმელმა ეპისკოპოსმა ვერ შეასრულა. შესაძლოა, ამის მიზეზი არქიმანდრიტ ამბროსი ხელაიას 1906 წ. 23 ივლისის თხოვნა (დოკ. №45) გახდა.

80. დეკანოზი ანტონ კეკელია (თედო სახოკიას სიმამრი) მსახურობდა ბლადონინად სამეგრელოში; იყო სოფ. ბანდიდან (მარტვილის რაიონი).

81. ჩვენს ხელთ არსებული მონაცემებით, ცხუმელმა ეპისკოპოსმა II საბერიოს ეკლესიის მღვდლად ბესარიონ ჩხიკვაძის გარდაცვალების შემდეგ, ამბროსი ხელაიას შუამდგომლობის გათვალისწინებით, აკურთხა პართენ ცხაკაია. მის ფორმულარში ვკითხულობთ: „Рукоположен во диакона 19 августа 1906 г., а во священники был рукоположен 20 августа 1906 г.

и определен на штатное священническое место при 2-й Саберийской Богороднической церкви». იმავე წლის 17 დეკემბერს პართენ ცხაკაია ეშკეტში (აკვასკა) გადაიყვანეს, ხოლო ამ სოფლის ეკლესიის მღვდელი იოანე გობჯია «перемещен во II Соберийской Богородничной церкви Кирионом, епископом Сухумским» (ცსია, ფ. 489, აღწ. 1, ც. 53087, ფ. 28; ს. 54950, ფ. 101).

82. თედო სახოკიას წერილს ეპ. კირიონისადმი, სამწუხაროდ, ვერ მივაკვლიეთ.

83. იგულისხმება თბილისის სასულიერო სემინარიაში ერთად სწავლის პერიოდი.

84. ალექსანდრე ჩხიკვაძე, ჩვენი მონაცემებით, არც კირიონის ეპისკოპოსობის დროს, არც შემდგომ პერიოდში სოხუმის ეპარქიაში არ მსახურობდა.

85. სოხუმის ეპისკოპოსები ავაფადორიდან (1891-1893 წ.წ.) მოყოლებული ერთდროულად დრანდის მონასტრის წინამძღვრებიც იყვნენ, მათ შორის ეპისკოპოსი კირიონიც.

86. ეგზარქოსი ნიკონი თბილისში 1906 წლის 26 აგვისტოს ჩამოვიდა.

87. არქიმანდრიტ ამბროსი ხელაიას ეს თხოვნა ცხუმელმა ეპისკოპოსმა ვერ შეასრულა. ი. სერგინავა მხოლოდ 1908 წ. იანვარში ეკურთხა მღვდლად პაპიჩონის ეკლესიაში (მანამდე პედაგოგიურ მოღვაწეობას ეწეოდა თითქმის 10 წლის განმავლობაში); 1910 წლიდან ზემო ცხირისა და მისთვის მიწერილი პაპიჩონის ეკლესიების მღვდელია (ცსია, ფ. 489, აღწ. 1, ს. 53087, ფ. 6). წერილში მოხსენიებული თავადი ცნობილი ქართული ორიენტაციის მოღვაწე მედიტონ ემუხვარი უნდა იყოს.

88. ამ დოკუმენტის მიღებამდე ერთი დღით ადრე – 28 აგვისტოს უწმინდესმა სინოდმა საქართველოს ეგზარქოსს გაუზღავნა ბრძანებულება, რომელშიც ვკითხულობთ: „ბრძანებისამებრ მისის იმპერატორობითი უდიდებულესობისა, უწმინდესმა და უმართებულესმა სინოდმა მოისმინეს: წინადადება ბ. უწმინდესი სინოდის ობერ-პროკურორისა, აგვისტოს 17-ს №6541, რომელშიც მოხსენებულია იმ შუამდგომლობის გამო, რომელიც საქართველოს ეგზარქოსად ყოფილის, არქიეპისკოპოს ნიკოლოზის სახელით აღძრეს ეპისკოპოსებმა: იმერეთისამ, გაგრა-სამეგრელოსამ, გორისა და ალავერდისამ, რომ საქართველოს ეკლესიას ავტოკეფალია მინიჭებოდა, ხელმწიფე იმპერატორმა მის, ობერ-პროკურორის, უქვეშევრდომილეს მოხსენებაზე აგვისტოს 11 დღესა

უმაღლესად ინება: გამოეცხადოს დასახელებულ ეპისკოპოსებს, რომ საკითხი საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის გარდაცვა განსახილველად სრულიად რუსეთის მომავალ საეკლესიო კრებას. ბრძანეს: მოხსენებული უმაღლესი ნება ბრძანებით გამოეცხადოს თქვენს ყოვლადუსამღვდელოესობას“ (გივი როგავა. რელიგია და ეკლესია საქართველოში, გვ. 170).

89. საქართველოს საეგზარქოსოს რეორგანიზაციასთან დაკავშირებით უწმინდესი სინოდის გეგმები წინასწარ იყო ცნობილი საზოგადოებისათვის. (დოკ. №№10,11). 1906 წ. 23 აგვისტოს დოკუმენტის მიღება, როგორც ჩანს, სპეციალურად დაამთხვიეს ახალი ეგზარქოსის თბილისში ჩამოსვლის წინადადებებს, რათა ქართველებს ის როგორც „რეფორმატორი“ მიეღოთ. ამ საკითხს ეხება „ივერიაში“ გამოქვეყნებული „ა-ლი“-ს (ივანე ავალიშვილის) წერილი „პატარა ფიქრები“. მასში ნათქვამია, რომ ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის მოწინააღმდეგე სინოდი და ობერ-პროკურორი „კონფლიქტის მოგვარებას“ ფართო რეფორმებით აპირებენ. ავტორი მოუწოდებს სამღვდელოებას არ წავიდეს კომპრომისზე და გააგრძელოს ბრძოლა ავტოკეფალიისათვის. უწმინდეს სინოდს განუზრახავს, – წერდა ა-ლი, – საქართველოს სამღვდელოებას „ფართო უფლებები მიანიჭოს სამშობლო ენაზე წირვა-ლოცვისა, დაარსდეს ქართული სკოლები ქართულ ენაზე სწავლებით, სადაც განათლებას მიიღებენ მწყემსნი, რაიც წინ წასწევს განათლების საქმეს; ფიქრობენ გამოჰყონ საქართველოს საეგზარქოსოდან ცალკე ქართული ეპარქიები იქ, სადა ქართველობა მცხოვრებთა უმრავლესობას შეადგენს, საქართველოს ეგზარქოსების ტიტულიც შეიცვლება, ადგილობრივი სინოდალური კანტორა კონსისტორიად გადაიქცევა და სხვა“. სინოდის შემოქმედების ძალა ამაზედ შორს ვერ წასულა, – წერს ავტორი და კითხულობს: „ნუთუ ახლაც მოიპოვება ჩვენში ადამიანი, რომელსაც სჯერა, რომ ტიტულების შეცვლით და კანცელარიების გადაკეთებით შესაძლოა კონფლიქტის მოგვარება და ან „წინდახედულობით“ (ე.ი. მორჩილებით) უფლებების მოპოვება?“ (ივერია, 1906, 20 აგვისტო). რა თქმა უნდა, შეუძლებელი იყო. 1906 წ. 23 აგვისტოს გადაწყვეტილებით გათვალისწინებული „გარდაქმნებისა“ და „რეფორმების“ ძირითადი ნაწილი არ განხორციელებულა. დოკუმენტი გამოქვეყნებულია – «Приложение к Церковным Ведомостям» за 1907г. №2, с. 97-99.

90. 1888 წლის 2დეკემბერს იმპერატორ ალექსანდრე III განკარგულებით სოხუმის არქიელის სახლს ზემო წებელდაში – ლათაში გამოეყო 200 დესეტინა სახაზინო მიწის ნაკვეთი. 1900 წლის 10 ივნისს იმპერატორმა ნიკოლოზ II დააკმაყოფილა სოხუმის ეპარქიის თხოვნა და ლათაში გამოყოფილი მიწის ნაკვეთი გაუცვალა 470 დესეტინაზე დრანდასთან ახლოს. ამ მიწებს იჯარით ძირითადად მეგრელები ამუშავებდნენ. (ჯ. გამახარია. აფხაზეთი და მართლმადიდებლობა, გვ. 555).

91. ცხუმელმა ეპისკოპოსმა აღნიშნული შუამდგომლობა ვერ დააკმაყოფილა. იონა ცხაკაია სამეგრელოს სასულიერო სასწავლებლის დამთავრების შემდეგ 1895-1908 წლებში პედაგოგიურ საქმიანობას ეწეოდა; მხოლოდ 1908 წლის 10 აპრილს აკურთხეს მღვდლად ქვემო ბარდების ეკლესიაში (ცხია, ფ. 489, აღწ. 1, ს. 56385, ფ. 43).

92. „იღეს არონის შვილებმა – ნადაბმა და აბიჰუმ თავთავისი საცეცხლურები, ჩადეს შიგ ცეცხლი, ზედ საკმეველი დააყარეს და მიიტანეს უფლის წინაშე უცხო ცეცხლი, რაც არ იყო მათთვის ნაბრძანები.

გამოვიდა ცეცხლი უფლისაგან და შთანთქა ისინი; დაიხოცნენ უფლის წინაშე“ (ლევიანნი, X, 1, 2).

93. მოქვის ტაძარი დედათა მონასტრად 1904 წელს გადაკეთდა თუმცა მონაზვნები აქ 1902 წელს ჩამოვიდნენ ხარკოვის გუბერნიის ბოგოდუხოვსკის მონასტრიდან და შეუდგნენ ტაძრის გადაკეთებას. ყოველივე ამის შესახებ გულისტკივილით წერდა გაზეთი „ივერია“ (1903, 22 ივლისი) და ეჭვს გამოთქვამდა „დიდი რამე სარწმუნოებრივი და ზნეობრივი ზეგავლენა იქონიოს ამ დედათა მონასტერმა ადგილობრივ აფხაზებზე. ყოველ შემთხვევაში, სანამ უმაღლესი მთავრობისაგან ნებართვა არ მოვა, უმჯობესია დამწყებნი საქმეს შეაჩერებდნენ“. სრულიად განსხვავებული იყო „Черноморский вестник“-ის შეფასებები. „Моквийский Успенский храм, при котором учреждается новый женский монастырь, имеет для всего Кавказа, для Абхазии весьма немаловажное историческое и археологическое значение“ (1904, 10 ноября), – წერდა იგი და მიესალმებოდა მოქვში დედათა მონასტრის გახსნას.

94. იხ. ამის შესახებ ჯ. გამახარია. აფხაზეთი და მართლმადიდებლობა, გვ. 525-526

95. ვინაიდან თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორია XVIII ს. ბოლომდე პოლიტიკურად და ეთნიკურად სამეგრელოს სამთავროს ნაწილს შეადგენდა, სამშობლოში დაბრუნებული

მეგრელების ინგლისელ კოლონიზატორებთან შედარება პირობით ხასიათს ატარებს.

96. ნოვოროსიისკში ცხუმელი ეპისკოპოსი არ ჩასულა, რაც, შესაძლოა, შავიზღვისპირეთის სამღვდელთა მიერ საეპარქიო ყრილობის დემონსტრაციულად დატოვებამ განაპირობა (დოკ. №57).

97. ალათი დადიანი-შერვაშიძისა გახლდათ გენერალ გრიგოლ ალექსანდრეს ძე შერვაშიძის მეუღლე და ცნობილი საზოგადო მოღვაწის ალექსანდრე შერვაშიძის დედა; თავადაც აქტიურად მონაწილეობდა სამისიონერო საქმიანობაში და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში.

98. დოკუმენტის ხელმოწერთა შორის მრავალი სახელოვანი და ცნობილი სოხუმელია: თედო სახოკია, ჯოტო შერვაშიძე, ტიმოთე ანუა, ივანე ბურჭულაძე, სიმონ ჯანაშია (აკადემიკოს სიმონ ჯანაშიას ბაბუა), ვლადიმერ მისაბიშვილი (პროფესორ შოთა მისაბიშვილის მამა), ერასტო ბასილაია (პროფესორ ნიკანდრო ბასილაიას მამა), და მრავალი სხვა. ისეთი გვარები, როგორებიცაა შერვაშიძეები, გულიაბი, ანუები ქართველებად ჩანან. წარმოდგენილი სიისათვის თვალის გადავლებაც კი საკმარისია, რათა დავრწმუნდეთ ილია ჭავჭავაძის მიერ 1903 წლის 28 ივნისს ქ. სოხუმში ალათი შერვაშიძის სახლში წარმოთქმული სიტყვების ჭეშმარიტებაში: „აქ თქვენ რომ გიყურებთ, გული მინათლდება, სიხარულით მევსება: მთელი ქალაქი თქვენს ხელშია, აქაურობის ბატონ-პატრონი თქვენა ხართ“ (ილიას სამრეკლო. თბ., 1987, გვ. 150-151).

99. ტ. ავტონომოვს ბოიკოტი გამოუცხადა გურია-სამეგრელოს ეპარქიის სამღვდელთა მიერ 1905 წ. 14 ივლისს, მაგრამ მისი განთავისუფლება ვერ მოხერხდა (ჯ. გამახარია. აფხაზეთი და მართლმადიდებლობა, გვ. 653).

100. კიდევ ერთი მღვდლისა და დიაკონის (სახელად Николай) ხელმოწერა გაურკვეველია.

101. რუსი ეროვნების სამღვდელთა მიერ – სასულიერო სასწავლებელთა წარმომადგენლებმა, ბლალონინებმა და დეპუტატებმა რუსული ეკლესიებიდან თავიანთ კრებაზე (1906 წ.) მიიღეს მოხსენებითი ბარათი უწმინდესი სინოდისათვის წარსადგენად. ისინი ითხოვდნენ მათთვის დამოუკიდებელი ეპარქიის დაარსებას ეპისკოპოსის ადგილსამყოფელით თბილისში. ერთ-ერთ არგუმენტად ცალკე რუსული ეპარქიის შექმნის სასარგებლოდ მოხსენებით ბარათში მოტანილია

აფხაზეთის მაგალითი, სადაც მხოლოდ 104 სამრევლო იყო, მაგრამ უწმინდეს სინოდს მისი დამოუკიდებელ ეპარქიად გარდაქმნა სურდა; რუსული სამრევლოები კი ბევრად მეტია, – წერდნენ დოკუმენტის ავტორები. ვინაიდან ეს მასალა კირიონის პირად ფონდში ინახება, უნდა ვივარაუდოთ, რომ ი. ჩიჯავაძემ ცხუმის ეპისკოპოსის თხოვნა დააკმაყოფილა (ცხია, ფ. 1458, აღწ. 1, ს.174, ფ. 33-39).

102. „ოპ დრონი, ოპ ჩვეულებანი“ (ლათ.).

103. ახალ ათონს 1888 წლის 24 სექტემბერს იმპერატორი ალექსანდრე II და მისი ოჯახის წევრები, მათ შორის მომავალი და უკანასკნელი იმპერატორი ნიკოლოზი ესტუმრნენ.

104. ცხუმელი ეპოსკოპოსი, სხვა ქართველი მღვდელმთავრები და დელეგატები ცდილობდნენ გაერკვიათ ურთიერთობა ახალ ეგზარქოსთან ამ მიზნით დედაქალაქში დანიშნულ თათბირზე; ამიტომაც ამბობს: „არ ვიცი, მოვახერხებთ როსმეს გარიგებას, თუ თხა (ეგზარქოსი – ჯ. გ.) შესჭამს ისევ ვენახს“ (ქართულ ეკლესიას – ჯ. გ.). იხ. ამის შესახებ დოკ. №84, პუნქტი 6.

105. ეპისკოპოს კირიონის შემდგომი მღვდელმთავრის – დიმიტრის მხარდაჭერით, ახალი ათონის მონასტერმა თავიდან აიცილა სასტიპენდიო ფონდში ყოველწლიურად 5000 მანეთის შეტანის ვალდებულება (ცხია, ფ. 489, აღწ. 1, ს. 49338, ფ. 1-10).

106. 1906 წლის ნოემბრის ბოლოსათვის პეტერბურგში ცხუმელი ეპისკოპოსიც მიიწვიეს.

107. როგორც ჩანს, ეპისკოპოსი კირიონი იმ ეტაპზე არ იყო წინააღმდეგი ქართველი ეგზარქოსის დანიშვნისა თუ არჩევისა.

108. შდრ. „ხიი ტფეო პო შე!“ – სად მივა, ე.

109. ფშაფი – დრანდის ღვთისმშობლის ეკლესიის მღვდელი.

110. წმ. მღვდელმთავარი ალექსანდრე ოქროპირიძე (1824-1907 წ.წ.), აფხაზეთში 1851 წლიდან მოღვაწეობდა; 1862-1869 წლებში იყო აფხაზეთის ეპისკოპოსი.

111. დეკანოზი დავით მაჭავარიანი (1820-1905 წ.წ.) – 1850 წლიდან მსახურობდა სამურზაყანოს ბლალოჩინად, 1868 წლიდან აფხაზეთის უფროსი ბლალოჩინია; თითქმის ორი ათეული წელი იყო სოხუმის საკათედრო ტაძრის წინამძღვარი; 1905წ. 20 იანვარს გარდაცვალებასთან დაკავშირებით ამოირიცხა იმავე ტაძრის მღვდელმსახურთა სიიდან.

112. კანონი სინდისის თავისუფლების შესახებ 1906 წლის 17 აპრილს გამოვიდა.

113. იგულისხმება ეპ. კირიონის გამოსვლები უწმინდეს სინოდში 1906წ. 2 და 8 ივნისს (იხ. დოკ. №№34, 38, აგრეთვე კრებულის II ნაწილი გვ. 387-422).

114. ეპისკოპოს ლეონიდეს, ალბათ, მხედველობაში აქვს სრულიად რუსეთის საეკლესიო კრების წინასწარი სათათბიროს II განყოფილების 1906 წ. 17 ნოემბერს განახლებული სხდომები, რომელთა შესახებ საუბარია გამოკვლევაში (გვ. 40-44), აგრეთვე ი. ვოსტორგოვის მიერ 1906წ. 8 ივნისს ოქმის ჩასწორების ფაქტი. იხ. კომენტ. 66.

115. ზუსტად ასეთივე მოსაზრებისა იყო ეპ. გაბრიელიც. 1890 წლის ზაფხულში, როცა სამშობლოში არდადეგებზე ჩამოსული კიევის სასულიერო აკადემიის სტუდენტი კალისტრატე ცინცაძე მეუფე გაბრიელს (რომლის ფინანსური დახმარებითაც სწავლობდა) ეახლა, გამოჩენილმა მღვდელმთავარმა და ეროვნულმა მოღვაწემ იგი ასე დაძობდგრა: „მე და ალექსანდრე ოქროპირიძე უკვე დავბერდით, დღეს თუ ხვალ სიკვდილიც თავის მოვალეობას შეასრულებს, განათლებული ბერები, გარდა ლეონიდისა, ჩვენ არ გეყავს... თუ სამშობლო გიყვარს, ხშირად იფიქრე ბერობაზეო“ (ს. ვარდოსანიძე. სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი უწმინდესი და უნეტარესი კალისტრატე (1932-1952 წ.წ.) თბ., 2004, გვ. 8). ასე დაემთხვა ერთმანეთს ამ კონკრეტულ საკითხში ორი დიდი მამულიშვილის პოზიცია. მათ სრულიად განსხვავებულ პირობებში, შესაბამისად, განსხვავებული ფორმებით და მეთოდებით უხდებოდათ ბრძოლა ეროვნული ინტერესების დასაცავად. ტაქტიკური მოსაზრებებით გაკეთებული ცალკეული ქვეშევრდომული განცხადებები, რომლებსაც, ალბათ, გულისხმობს ეპ. კირიონი, ეპისკოპოს გაბრიელის ღირსებას, როგორც მამულიშვილისა, ვერ დააკნინებენ.

116. 1899 წლის 7 მარტს ეპისკოპოსმა ლეონიდემ ეპისკოპოს კირიონს ასეთი წერილი მისწერა: „თქვენო მეუფებავ, მწყემსმთავარო კირიონ! ჩვენს შორის არსებული უთანხმოება შორს გავიდა საზოგადოებაში და მრავალნი იმ აზრისანი არიან, რომ საზოგადო საქმეს ვღუპავთ და ვმარხავთ პირადი ანგარიშების გამო. მოსასპობელად ყოველი ამისა, გთხოვთ დაივიწყოთ ყოველი და გამომიწოდოთ მეგობრული ხელი. თანაძმა და მსახური მდაბალი ეპისკოპოსი ლეონიდი“ (კ.

კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი. კირიონის ფონდი, ს. 899). წერილისათვის ეპისკოპოს კირიონს ეპ. ლეონიდემ ეპ. კირიონის წინააღმდეგ ოსებს „ღონოსი“ დააწერინა ეგზარქოს ვლადიმერთან, რაც გამხდარა მათ შორის მეგობრული ურთიერთობის გაწყვეტის მიზეზი. მოტანილი წერილს შემდეგ ურთიერთობები რამდენადმე დათბა.

117. მონაზონი ნაზარი (1870-1924 წ.წ.); ერისკაცობაში ნესტორ ლეჟავა, დაამთავრა კიევის სასულიერო აკადემია, საქართველოში 1909 წ. დაბრუნდა; 1918 წ. ოქტომბერში ხელდასმულ იქნა ქუთათელ-გენათელ ეპისკოპოსად, 1919 წ. მიტროპოლიტის ხარისხში აიყვანეს. 1924 წ. ბოლშევიკებმა დახვრიტეს. საქართველოს მართლმადიდებელი სამოციქულო ეკლესიის წმ. სინოდმა მიტროპოლიტი ნაზარი წმინდანთა დასში შერაცხა.

118. არქიმანდრიტი დავითი (1872-1935 წ.წ.), ერისკაცობაში ექვთიმე კაჭახიძე; ყაზანის სასულიერო აკადემიის დამთავრების (1899 წ.) შემდეგ მოღვაწეობდა საქართველოში, ასევე რუსეთში (ვიტებსკი, დონი); ურთიერთობა ჰქონდა ეპ. კირიონთან, რომელსაც 1905 წ. 12 დეკემბრის წერილში ეკითხებოდა: „ვითომ თქვენ სოხუმში გადადიხართ. მართალია?“ (კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი. კირიონის ფონდი, ს. 769); 1907 წლის ნოემბრიდან ალავერდის ეპისკოპოსია, 1912 წლიდან – პიატიგორსკის. 1917 წლიდან კვლავ საქართველოშია – სხვადასხვა დროს იყო ჭყონდიდელი, ბათუმელ-შემოქმედელი (ორჯერ), ალავერდელი, ქუთათელ-გენათელი მიტროპოლიტი.

119. შოთა რუსთაველი. ვეფხისტყაოსანი. – ქართული მწერლობა, ტ. 4, გვ. 198.

120. პარაფრაზი აფორიზმისა „ბოროტსა სძლია კეთილმან, არსება მისი გრძელია“. – შოთა რუსთაველი. ვეფხისტყაოსანი. – ქართული მწერლობა, ტ. 4, გვ. 279.

121. ცნობილი აფხაზი პედაგოგი და სასულიერო მოღვაწე; 1894 წლიდან გუდაუთის უბნის ბღალონინი მღვდელია, 1898 წლიდან – ოჩამჩირის აღდგომის ეკლესიის მღვდელი და უბნის ბღალონინია, 1908 წლიდან – დეკანოზი.

122. ბესარიონ კაპანაძე მსახურობდა მღვდლად ილორში (მაშინ დაადანაშაულა დ. მარღანიამ ფინანსურ და სხვა დარღვევებში, რის გამოც წლების მანძილზე მიმდინარეობდა გამოძიება) და აცში (ბაკლანოვკაში). 1905 წ. 13 სექტემბრიდან იყო სოხუმის ეპარქიის საეკლესიო სამრევლო სკოლების

ზედამხედველი. ეპისკოპოსმა კირონმა გადაიყვანა იგი მღვდლად აბრაუ-დურსოში (ნოვოროსიისკთან). იხ. დოკ. №84, პუნქტი 3.

123. ვ. ხარებავა წლების მანძილზე მსახურობდა მღვდლად ცხენისწყლის წმ. გიორგის ეკლესიაში. ნ. ლადარია (აფხაზი) – 1901 წლიდან დურიფშის მიქაელ მთავარანგელოზის ეკლესიის მღვდელი; 1908-1912 წლებში ერთდროულად იყო მოძრავი სამისიონერო ეკლესიის მღვდელი, შემდგომში – მუსულმანობის საწინააღმდეგო მისიის ხელმძღვანელი.

124. ი. ბერულავა – აბუაყვის წმ. გიორგის ეკლესიის მღვდელი; ვ. მაქაცარია – ჭლოუს ამაღლების ეკლესიის მღვდელი.

125. წერილის გამოქვეყნების თარიღი. ავტორმა იგი 1907 წ. მაისში მიიტანა გაზეთის რედაქციაში (დოკ. №79).

126. ავტორს საკუთარი თავი ჰყავს მხედველობაში.

127. ა. ზაპალსკი – ალექსანდროვსკოეს წმ. ალექსანდრე ნეველის და წმ. ნიკოლოზის ეკლესიის მღვდელი.

128. ი. ბონდარენკო – 1905 წ. 1 აპრილიდან ილორის წმ. გიორგის, 1906 წლიდან – ბაკლანოვკის სერგი რადონეჟელის ეკლესიის მღვდელი.

129. საუფლისწულო მამული ნოვოროსიისკთან, სადაც მღვდლად ბ. კაპანაძე დაინიშნა (კომენტ. 122).

130. ა. გ. შერვაშიძე – ცნობილი საზოგადო მოღვაწე; იყო სოხუმის ქალაქის თავი პირველ მსოფლიო ომამდე. 1916 წელს ხელმძღვანელობდა აფხაზთა დელეგაციას, რომელიც მეფისნაცვალთან შეხვედრაზე ქართულ ორიენტაციას იცავდა; 1917 წლიდან სოხუმის საზოგადოებრივი უსაფრთხოების კომიტეტის თავმჯდომარედ დაინიშნა. 1918-1921 წლებში ებრძოდა საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკას ხან აფხაზეთში ჩამოყვანილი თურქული დესანტის (1918 წლის მეორე ნახევარში), ხან გენერალ დენიკინის მეშვეობით.

131. ბ. ნ. ზახაროვი (თუ დ. ზახაროვი?) – სავარაუდოდ, მან შეცვალა ა. შერვაშიძე სოხუმის ოლქის საზოგადოებრივი უსაფრთხოების კომიტეტის თავმჯდომარის პოსტზე; 1919-1921 წლებში იყო საქართველოს დამფუძნებელი კრებისა და აფხაზეთის სახალხო საბჭოს წევრი, მხარს უჭერდა საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკას და მის მთავრობას.

132. ნიკო თავდგირიძე – ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის წევრი, ცნობილი საზოგადო მოღვაწე; ორჯერ იყო

სოხუმის ქალაქის თავი, მათ შორის პირველი მსოფლიო ომის წლებში; როგორც დელეგატი აფხაზეთიდან მონაწილეობდა სრულიად საქართველოს პირველი საეკლესიო კრების (1917 წ. სექტემბერი) მუშაობაში. 1918-1921 წლებში აფხაზეთა გარკვეულ ნაწილზე დაყრდნობით უპირისპირდებოდა საქართველოს, ასევე აფხაზეთის ხელისუფლებას, რაც ეროვნებათაშორისი უშუალო გაღვივების ბრალდებით 1919 წლის ივლისში მისი აფხაზეთიდან გასახლების მიზეზი გახდა.

133. ანთიმოზ ჯუღელი (1846-1925 წ.წ.) – ღვაწლმოსილი პედაგოგი, აფხაზეთში ქართული ეროვნული მოძრაობის თვალსაჩინო წარმომადგენელი, საქართველოს ეროვნული გვარდიის სარდლის – ვალიკო ჯუღელის მამა.

134. ი. ბენდელიანის ტამიშის წმ. ნიკოლოზის ეკლესიის მღვდლად დანიშვნის შემდეგ, ეპისკოპოსმა კირიონმა აფხაზე დიმიტრი გრიგორის ძე კაკალია 1906 წ. 23 აპრილს აკურთხა აჭანდარის აღდგომის ეკლესიის დიაკვნად, ხოლო იმავე წლის 6 მაისს – მღვდლად. 1906 წ. 22 ნოემბერს დ. კაკალია მოქვის ღვთისმშობლის მიძინების ტაძრის მეორე შტატგარეშე მღვდლად ინიშნება, 1912 წ. 1 დეკემბრიდან ჭლოუს ამალეების ეკლესიის მღვდელია (ცხია, ფ. 489, აღწ. 1, ს. 54950, ფ. 47).დ. კაკალია მონაწილეობდა საეკლესიო წიგნების აფხაზეთურ ენაზე მთარგმნელი კომისიის მუშაობაში.

135. წერილის გამოქვეყნების თარიღი.

136. გამომცემელი და თბილისში წიგნების მაღაზიის მენეჯერი (ყოფილი ალექსანდრეს ბალის პირდაპირ). – თ. სახოკია. ჩემი საუკუნის ადამიანები. თბ., 1984, გვ. 44.

137. მისი პირველი გამოცემა 1895 წელს გამოვიდა. – იხ. Я. С. Гогобашвили. Избранные педагогические сочинения Тб. 1954, с. 137-172, 285.

138. წერილი გამოქვეყნებულია: იაკობ გოგებაშვილი. თხზულებანი, ტ. 8. თბ., 1961, გვ. 254-258. აფხაზეთში სწავლა-განათლების საკითხებით იაკობის დაინტერესების შესახებ იხ. თ. სახოკია. ჩემი საუკუნის ადამიანები, გვ. 38-43.

139. საუბარი უნდა იყოს წიგნზე „Судьбы грузинской церкви (по вопросу о грузинской церковной автокефалии). 2-ое добавление“ (დოკ. №85). მასში შეტანილი დოკუმენტები ქვეყნდება წინამდებარე კრებულში (დოკ. №№ 65-70, 83).

140. ი. ვოსტორგოვის ერთი პროექტის მიხედვით, საქართველოს საეკლესიო დანიშნულებიდან გამოყოფილი სოხუმის ეპარქია უერთდებოდა სტავროპოლის ან ეკატერინოდარის (ამ

უკანასკნელის შექმნის შემთხვევაში) ეპარქიას. არ გამოირიცხებოდა მისი დამოუკიდებელი არსებობაც; სამურზაყანო ამ დროს სამეგრელოს ეპარქიას უერთდებოდა. მეორე პროექტი კი ამიერკავკასიაში ორი სამიტროპოლიტო – რუსული და ქართული – ოლქის შექმნას ითვალისწინებდა. სოსუმის ეპარქია რუსულ სამიტროპოლიტოში შევიდოდა. ეს პროექტები ი. ვოსტორგოვა 1907წ. 13 დეკემბერს სრულიად რუსეთის საეკლესიო კრების წინასწარი სათათბიროს მეორე განყოფილების დასკვნით მეცხრე სხდომაზე წარადგინა, რომელსაც ქართველი მღვდელმთავრები არ ესწრებოდნენ (Приложение к №10 Церковных ведомостей за 1907, с. 299-301).

141. 1905 წელს პეტერბურგში დაფუძნებული „რუსი ხალხის კავშირი“ – შოვინისტური, შავრაზმული ორგანიზაცია, რომელსაც იმპერატორი მფარველობდა; მისი ორგანო გახლდათ გაზ. „რუსკოე ზნამია“. ი. ვოსტორგოვი იყო ამ კავშირის ერთ-ერთი ლიდერი. ჟურნალი „ახალი დროება“ (1906, №3, 27 ნოემბერი, გვ. 9) წერდა, რომ „რუსთა კავშირის“ მთავარი სამმართველოს წევრებმა გამგეობის თავმჯდომარედ აირჩიეს იოანე ვოსტორგოვი, „რომელმაც დიდი სახელი გაითქვა კავკასიაში აეპარქიო სამრევლო სკოლების მეთვალყურედ ყოფნის დროს. ბოლოს კი მოუნახავს შესაფერი ალაგი“.

142. წერილის გამოქვეყნების თარიღი; მცირედი შემოკლებით თარგმნილია ქართულად და შეტანილია ავტორის თხზულებათა მეოთხე ტომში (თბ., 1955, გვ. 200-201); ი. გოგებაშვილი ერთმანეთისაგან არ განასხვავებს ისტორიულ ქართველ აფხაზებს და მის თანამედროვე აფსუა-აფხაზებს.

143. პურიშკევიჩები – შავრაზმული მონარქისტის, II-IV მოწვევის სახელმწიფო სათათბიროს წევრის ვ. მ. პურიშკევიჩის (1870-1920 წ.წ.) მიხედვით; ცნობილი იყო ხმაურიანი შოვინისტური, ანტისემიტური გამოსვლებით. იაკობ გოგებაშვილს მხედველობაში ჰყავს, თანამოაზრეები.

144. დათარიღებულია შინაარსის მიხედვით

145. ეპისკოპოსი დიმიტრი (სპეროვსკი) სოსუმის კათედრაზე 1907 წლის 25 იანვარს დაინიშნა და 1911 წლამდე მართავდა მას. როგორც ნ. დურნოვო წერდა იგი „явился в Сухум пасти паству, языка которой он не знает, и продолжать ту братоубийственную политику, которой до преосвященного Леонида Чичагова (Серафима – ჯ, გ.) следовали грузинофобствующие русские епископы в продолжении чуть не 20 лет. Кир. Димитрий

возстановил брата на брата, думает царствовать в Сухуме, как царствовал Горыгорский воспитанник, ставший в последствии епископом (არსენი? – ჯ. გ.) грузин, мингрельцев, აფხაზებს და ბერძენებს, რომლებიც ცხოვრობდნენ სუხუმის რაიონში“ (Н. Дурново. Судьбы грузинской церкви, 2-е добавление, с. 28). ასეთი შეფასების შემდეგ ნ. დურნოვო ვრცლად მომოიხილავს აფხაზეთის ქართული სამღვდელთა ამ საჩივარს ეპ. დიმიტრის წინააღმდეგ. (იქვე, გვ. 28-35).

146. ნესტორ მათეს ძე ჟორდანი – დაამთავრა ოდესის სასულიერო სემინარიის არასრული კურსი (ოთხი წელი), 1894-1898 წ.წ. იყო ჭლოუს სამრევლო სკოლის მასწავლებელი, 1899 წლიდან მოქვის ღვთისმშობლის მიძინების ეკლესიის დიაკონია, 1900-1912 წლებში – მღვდელი; 1902 წლიდან ერთდროულად იყო ბლალჩინის თანაშემწე; განაგებდა მოქვის ვაჟთა სკოლას, რომელიც კავკასიაში ქრისტიანობის აღმდგენ საზოგადოებას ეკუთვნოდა (ცხია, ფ. 489, აღწ. 1, ხ. 54950, ფ. 11-15).

146^ა. ავქსენტი სპირიდონის ძე რურუა – სამეგრელოს სასულიერო სასწავლებლის დამთავრების შემდეგ პედაგოგიურ საქმიანობას ეწეოდა მშობლიურ სოფელ ოტობაიაში (1895-1901 წ.წ.), არადუში (1901-1906 წ.წ.); 1907 წ. აჭანდარის ეკლესიის მღვდლად ეკურთხა, იმავე წლიდან პლასტუნკის წმ. ნინოს ეკლესიის მღვდელია; მოგვიანებით კვლავ აფხაზეთში დაბრუნდა.

147. დათარიღებულია შინაარსის მიხედვით.

148. „სიცრუე ადამიანში ბოროტი ღაქაა, უმეცრებს მუდამ პირზე აკერიათ“ (სიბრძნე ზირაქისა, XX, 24); „ცრუ ბაგეები სიბილწვა უფლის წინაშე“ (იგაგნი სოლომონისა, XII, 22).

149. ეპ. კიპიონმა უარი თქვა ეგზარქოსობაზე. ამის შესახებ წერდა გაზეთი „სიტყვა“ (1906, 25 იანვარი).

150. იოსებ ბერძენიშვილი (ბერძენოვი) XIX ს. 70-იან წლებში იყო აბჟუის (ოჩამჩირის მხარე), ხოლო 80-იან წლებში ბიჭვინთის ოლქის (გუდაუთის რაიონი) ბლალჩინი მღვდელი.

151. ეპისკოპოს კირიონს მხედველობაში ჰყავს 1906 წელს გაგრის VI ს. წმ. იპატის ეკლესიაში (იგი 1903 წლისათვის აღადგინა პრინცესა ვეგენია ოლდენბურგსკაიამ) დანიშნული მღვდელი გ. თუმანოვი (ახანიფა), რომელმაც დაამთავრა ჯერ ახალი ათონის, შემდეგ გუდაუთის ორკლასიანი სასწავლებელი (1894 წ.), გაიარა პეტერბურგის სასულიერო სემინარიის ორკლასიანი კურსი; 1897 წელს

მსახურობდა აზერბაიჯანული ენის თარჯიმნად სპარსეთში ურმიის რუსულ მისიაში, 1899 წლიდან – ზვანდრაფშსა და ბარმიშიში მედავითნედ, 1906 წლიდან მღვდელია გაგრაში; შემდგომში გახდა ცნობილი საზოგადო მოღვაწე. 1918-1921 წლებში იყო აფხაზეთის სახალხო საბჭოს წევრი, იღვა სეპარატისტულ პოზიციებზე.

152. დაინიშნა ვლადიმეროვსკიას ღვთისმშობლის საფარველის ეკლესიის მღვდლად.

153. „ვინ არის ეგ წინდაუცვეთელი ფილისტიმელი, ასეთ სირცხვილში რომ აგდებს დღეს ღვთის რაზმებს?“ (პირველი მეფეთა, XVII, 26).

154. სოხუმის ეპარქიის კანცელარიის მდივნობის კანდიდატების განცხადებები და სხვა მასალები აღნიშნულ საქმესთან დაკავშირებით დაცულია ეპ. კირიონის ფონდში (ცნია, ფ. 1458, აღწ. 1, ს. 176).

155. რევიზია (მიმოხილვა) აფხაზეთისა ეპ. კირიონმა 1906 წლის 6-10 სექტემბერს ჩაატარა (დოკ. №54). აგვისტოს დასაწყისში რევიზიის ჩატარების ფაქტი ჩვენთვის უცნობია.

156. ტ. ავტონომოვი კანცელარიის მდივნად 1919 წლამდე – სოხუმის ეპარქიაზე ქართული ეკლესიის იურისდიქციის აღდგენამდე მუშაობდა. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობამ იგი გ. გოლუბცოვთან ერთად აფხაზეთიდან გაასახლა ანტისახელმწიფოებრივი საქმიანობისათვის.

157. 1904 წ. 1 მაისს მთავარმართებლის საბჭოს გადაწყვეტილებით მიზანშეწონილად ჩაითვალა ა. ჯუღელის (ასევე თ. სახოკიას, ა. ჩხენკელის და ა.შ.) კავკასიიდან გასახლება იმისათვის, რომ ის იყო იმ „ქართული პარტიის“ წევრი, რომელიც ეწინააღმდეგებოდა მხარის გარუსებას. 1905 წ. ზაფხულისთვის ყველა გასახლებულს ბრალდებები მოუხსნეს და აფხაზეთში ცხოვრების ნება დართეს (იხ. კომენტ. 49).

158. იაკობ გოგებაშვილი კორხანიდს პლაგიატაში ადანაშაულებდა (თხზ. ტ. 3. თბ., 1954, გვ. 462-466).

159. ეპისკოპოსი კირიონი, ალბათ, გულისხმობს წერილს «Эпизоды из Византийской истории. Варда Скляр и Торникии.» - Весь Кавказ, ч. I. Тифлис, 1903, исторический отдел, с. 39-42.

160. პეტრე ჭარაიას ნაშრომი «Об отношении Абхазского языка к яфетическим» 1912 წელს პეტერბურგში გამოვიდა. ქართულიდან ნასესხები სიტყვების (91 სიტყვა) ანალიზის

საფუძველზე ავტორი ასაბუთებს აფხაზური ენის კუთვნილებას იაფეტურისადმი, ნაჩვენებია, თუ რა ცვლილებებს განიცდიან ქართველიზმები აფხაზურში: სიტყვის ბოლოს ქრება ხმოვანი, ხმოვნები ვარდებიან ან სუსტდებიან, ხდება „ე“ და „ო“-ს ჩანაცვლება ბგერით „ა“, „ო“ იშლება და ვლებულობთ «ша»-ს, ვარდება ქართული სუფიქსი „ლი“, «к началу слов прибавляется приставка а». - (П. Чарая. დასახ. ნაშრომი, გვ. 16).

161. კომისიამ, რომლის წევრები სხვადასხვა დროს იყვნენ დ. გულია, ნ. ლადარია, ს. კაცია, ნ. პატიფა, დ. კაკალია, დ. მარღანია და სხვები, მუშაობა 1913 წლის ბოლოს დაასრულა.

162. აღექსანდრე აუბა 1906 წ. 9 ივლისს ეკურთხა დიაკონად, 13 ივლისს – მღვდლად ; მაშინვე დაინიშნა მუგუძირხვის ილია წინასწარმეტყველის ეკლესიის მღვდლად, 1908 წლის მაისიდან ვესიოლოვსკოეს წმ. ნიკოლიზის ეკლესიაშია, 1909 წლიდან კი – მეორე ბედიის ეკლესიაში (ცსია, ფ. 484. აღწ. 1, ს. 54950, ფ. 135).

163. ტ. მელაძე დაინიშნა ბარმიშის წმ. გიორგის ეკლესიის მღვდლად.

164. იხ. კომენტ. 121 და დოკ. №54.

165. ს. სვანიძე 1892 წლიდან მსახურობდა მღვდლად რეფში, 1900-1901 წლებში – ბარდებში, 1902 წლიდან – II გაღის ღვთისმშობლის მიძინების ეკლესიაში. 1894-1917 წლებში იყო ბლადოჩინი, 1917 წ. დეკემბრიდან – გაღის საეკლესიო საოლქო საბჭოში თავმჯდომარე.

166. ზ. ჩხეტია – ზემო ცხირის წმ. ნიკოლოზის ეკლესიის მღვდელი.

167. მსახურობდა ოთხარის წმ. ეკატერინეს ეკლესიაში 1887 წლიდან.

168. პლეონაზში – ნიშნავს ისეთი სიტყვის გამოყენებას, რომელიც ზედმეტია აზრის სისრულისათვის, მაგრამ ამავე დროს უფრო გამომხატველს ხდის მას. მაგალითად, „ჩემი ავტოპორტრეტი“, ნაცვლად „ავტოპორტრეტისა“.

169. ეპისკოპოს კირიონის მიერ მითითებული ავტორები ბიჭვინთის ტაძარს X საუკუნით ათარიღებენ და მას ბიზანტიურ არქიტექტურას მიაკუთვნებენ; ამავე დროს აღნიშნავენ: «Купол храма покоится на четырех луковичеобразных арках, чуждых Византийской архитектуре, но встречающихся, хотя и редко, в Грузии (Метехский храм в Тифлисе)». – Из кн.: Русския

древности в памятниках искусства, издаваемые графом И. Толстым и Н. Кондаковым. Вып. IV. с.-Петербург, 1891, с. 60.

ბ. კონდაკოვი უფრო ადრე წერდა, რომ «авторитеты первой величины, как Фергюсон и за ним Шназе отметили в Пицунде особую форму купола, котораго подвышенный барабан указывает на поздневизантийскую архитектуру. Сомнения возбуждает самый план церкви, который до такой степени тождествен со всеми грузинскими церквами последующего времени, что выработку его придется отнести так же к гораздо позднейшей эпохе» (Н. Кондаков. Древняя архитектура Грузии. М., 1876, с. 11).

170. ეს წერილი ადრე გამოქვეყნდა გაზეთში „კავკაზ“ (1801, 8 ნომბერი), შემდეგი სათაურით: «Ананурская Ашегга (საცეცხლე)».

171. პ. დ. ციციანოვი (1754-1806წ.წ.) – ინფანტერიის გენერალი, საქართველოს მთავარმმართველი 1802-1806წ.წ.

172. მ. ს. ვორონცოვი – მეფისნაცვალის კავკასიაში 1844-1854წ.წ.

173. „გონიერისაგან საკმარისია“ (ლათ.).

174. „გესლი რაი გულისაი ბაგეთაგან იცნობა განუგებლად სიტყვისა განტევებითა ესრეთ“ (გიორგი მერჩულე. გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება. – ქართული პროზა, წ. I. თბ., 1982, გვ. 276).

175. „რადგან რისხვა ღმრთისა ცხადდება ზეცით ყოველგვარი უღმერთობისა თუ უსამართლობის მოქმედ კაცთა მიმართ, რომელნიც უმართლობით ახშობენ ჭეშმარიტებას“ (პავლე მოციქულის ეპისტოლე რომაელთა მიმართ, I, 18).

„ცრუ კაცს თავისი საქციელი არცხვენს და სირცხვილი მისი მასთანაა საუკუნოდ“ (სიბრძნე ბაქარისა, XX, 26).

176. წიგნის გამოცემის თარიღი.

177. ივულისხმება პეტრე პირველის მიერ საპატრიარქოს გაუქმება და მისი სინოდით ჩანაცვლება 1721 წლის 25 იანვარს.

178. 1869 წლიდან XX ს. დასაწყისამდე I ოქუმის ღვთისმშობლის ხარების ეკლესიის მღვდელი, 1880 წლიდან სამურზაყანოს ბლადოჩინი; საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ერთ-ერთი ფუძემდებლის – აკაკი ჩხენკელის მამა.

179. ეს აბზაცი ავტორმა სიტყვა-სიტყვით გადმოიწერა ეპ. კირიონის ახსნა-განმარტების (დოკ. №84) დასკვნითი ნაწილიდან.

ბ. დურნოვო მოგვიანებითაც შეეხო სოხუმის ეპარქიის საკითხს და აფხაზეთში ეპ. კირიონის მოღვაწეობის პერიოდს.

„ქართულს და რაოდენიმე რუსულ პრესაში, - წერდა იგი 1916წ., - ხშირია კამათი სოხუმის ეპარქიის შესახებ, რომელმაც 30 წლის განმავლობაში 10 ეპისკოპოსი გამოიცვალა და შეწუხების მეტი არავითარი სასიკეთო არ მოუტანია მართლმადიდებელი ეკლესიისათვის“; გამონაკლისებს კირიონი და ანდრია უსტომსკი (1911-1913წ.წ.) წარმოადგენდნენ, - თვლიდა ნ. დურნოვო, - ვინაიდან ისინი „აგზნებულ ლამპრად მოეგლინენ შეწუხებულს ეპარქიას, მაგრამ მალევე მოაშორეს, როგორც „არაპოლიტიკური მოქმედი“ ხალხი... სოხუმის ეპარქია დაარსებულა არა მართლმადიდებლობის გამავრცელებლად, არამედ მცხოვრებთა გასარუსებლად“ (გაზ. საქართველო, 1916, 16 აპრილი).

180. ნ. დურნოვომ დოკუმენტურად დაამტკიცა, რომ კირიონს არანაირი მონაწილეობა ნიკონის მკვლევლობის ორგანიზებაში არ მიუღია, თუმცა ის ნამდვილად იმყოფებოდა სამშობლოში, მათ შორის თბილისში 1908წ. 10-18 აპრილს. მიუხედავად ამისა, სახელმწიფო დუმის წევრმა ვ. პურიშკევიჩმა თავის გახმაურებულ განცხადებაში 1908წ. 10 დეკემბერს ნიკონის მკვლევლობაში ეპისკოპოსი კირიონი, მღვდელი ი. ჩიჯავაძე და სხვა ქართველი სასულიერო პირები (მათ შორის ერთ-ერთი რამდენიმე წლის წინ გარდაცვლილი) დაადანაშაულა, რასაც ავტოკეფალისტთა მიმართ რეპრესიების გაძლიერება მოჰყვა (იხ. ამის შესახებ – Н. Дурново. Мутный источник. По поводу речи г. Пуришкевича в Государственной Думе по делам грузинской церкви. М., 1909, с. 4-13).

181. თბილისის წმ. ბარბალეს ეკლესიის წინამძღვარი იყო ეპისკოპოს კირიონის უახლოესი და უერთგულესი მეგობარი, მღვდელი იოსებ ჩიჯავაძე (დოკ. №87). იგი ნავთლულში რეიტეროვსკაიას ქუჩაზე (სახ. 11) ცხოვრობდა და პოლიციის ფარული მეთვალყურეობის ქვეშ იმყოფებოდა. 1908წ. 1 ნოემბერს გუბერნიის ჟანდარმთა სამმართველოს უფროსს (მანამდე კი პროკურორს და თვით გუბერნატორსაც კი) მიეწოდა ინფორმაცია, რომ ი. ჩიჯავაძე ნიკონის ბედის გაზიარებით ემუქრებოდა ეგზარქოსის მოვალეობის შემსრულებელს, ბაქოს ეპისკოპოს გრიგოლ ვახნინს, თუ ეს უკანასკნელი მას დაკისრებულ საეკლესიო სასჯელს არ მოუხსნიდა (ცხია, ფ. 95, აღწ. 1, ს. 29, ფ. 74, 75). ი. ჩიჯავაძე 1916 წელს პეტერბურგში გახსნილი ქართული ეკლესიის წინამძღვარიც იყო, შემდგომში კვლავ თბილისის წმ. ბარბალეს ეკლესიაში გააგრძელა სამსახური. იქვეა დასაფლავებული.

182. პატაკი შედგენილია 1908 წლის 9 სექტემბერს პოლიციელის – თავად ავალოვის მიერ მიწოდებული ინფორმაციის საფუძველზე (ცხია, ფ. 95, აღწ. 1, ს. 29, ფ. 68).

183. ნ. ნ. ღვოვი (1867-1944წ.წ.) – I, III და IV მოწვევის სახელმწიფო სათათბიროს წევრი, პროგრესისტთა პარტიის ერთ-ერთი ლიდერი; 1917 წლის ოქტომბრის შემდეგ ემიგრაციაში იმყოფებოდა; ვ. ა. კარაულოვს რუსეთის დროებით მთავრობაში 1917 წელს სარწმუნოების მინისტრის მოადგილის პოსტი ეკავა.

184. სოხუმის, ბათუმის და ყარსის ოლქებიდან I და III მოწვევის სახელმწიფო სათათბიროს წევრის – პროკოფი შერვაშიძის შეხვედრა ეპისკოპოს კირიონთან შეიძლებოდა შემდგარიყო პეტერბურგში, სადაც ის 1909 წლის დეკემბერში ჩავიდა (სანაქსარის მონასტრიდან) სამკურნალოდ. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ამ შეხვედრამ ხელი შეუწყო 1910წ. მარტში ეპისკოპოს კირიონის სანაქსარის, შეიძლება ითქვას, პატიმრობიდან (რომელმაც საერთაშორისო ორგანიზაციების ყურადღებაც მიიპყრო) შედარებით უკეთესი პირობების მქონე ხერსონის მონასტერში გადაყვანას.

185. 1910 წლის 14 მარტს მაღაქია ბოლქვაძე პეტერბურგიდან გაგზავნილი წერილით ეპ. კირიონს აცნობინებდა: „თქვენი და ვოსტორგოვის საქმე დანიშნულია 27 მარტს. უწყება იმას გაუგზავნეს მოსკოვში, მე კი გუშინ ჩამაბარეს. ვნახოთ ვის გამოგზავნის მოსკოველი დეკანოზი თავის მაგიერ. უთუოდ ხულიგან ბულატელს ან ზამისლავსკის მიანდობს“ (კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ს. 504). სასამართლოსთვის მზადება დიდი ხნით ადრე დაიწყო. „მინც შევაგროვებ მასალას ვოსტორგოვზე და გაუგზავნი ბოლქვაძეს“ - წერდა ეპ. კირიონს მღვდელი ი. ჩიჯავაძე 1906წ. 29 ივნისს (კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, კირიონის ფონდი. ს. 1212).

186. ი. ვოსტორგოვმა 1909წ. გამოაქვეყნა წიგნი «Клевета Н. Дурново», რომელიც იყო პასუხი ნ. დურნოვოს ნაშრომზე «И. И. Восторгов и его политическая деятельность» (М., 1908); უწმ. სინოდში წინასწარი სათათბიროს მეცხრე სხდომაზე 1906წ. 13 დეკემბერს (მას ქართველები არ ესწრებოდნენ) ი. ვოსტორგოვის მიერ ცხუმელი ეპისკოპოსის წინააღმდეგ წაკითხული მოხსენება იხ. Приложение №8 «Церковных ведомостей за 1907, с. 291, 296; Приложение к №10, с. 297, 301.

187. საქართველოს ეგზარქოსი 1909-1913წ.წ.

188. მ. ბოლქვაძის 1910წ. 28 აპრილის წერილიდან კირიონისადმი ირკვევა, რომ ქართველ მღვდელმთავარს საყვედურებით სახსე პასუხი მიუწერია მისთვის - „ამნაირად, პირველსავე ნაბიჯზე საქმე წაგივია“, და ა. შ. მ. ბოლქვაძე განუმარტავდა ეპ. კირიონს, რომ სასამართლო სხდომაზე მან მიიღო სწორი გადაწყვეტილება, თუმცა მისი შეცვლა თავისუფლად შეიძლებოდა. „მე ამ დღეებში მივსწერ ვოსტორგოვის ვეჟილს, რომ თქვენ სამედიატორო სამართალი არა გსურთ და განვაგრძობთ დაწყებულ საქმეს“ (კ. ეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი. კირიონის ფონდი, ს. 510), - წერდა ადვოკატი. მ. ბოლქვაძე მორიგ წერილში (დოკ. №90) ეპ. კირიონს კიდევ ერთხელ მიღებული გადაწყვეტილების სისწორეში არწმუნებდა.

189. სასამართლო პროცესის რაიმე ფორმით გაგრძელების ან, პირიქით, შეწყვეტის შესახებ პირდაპირი მონაცემები ჯერჯერობით არ მოგვეპოვება. სავარაუდოდ, პროცესი არ განახლებულა. ყველა შემთხვევაში, ეს იყო ეპ. კირიონის გამარჯვება ცილისმწამებელზე.

190. ისიღორე ცხაკაიას განცხადებაზე არის ეპ. კირიონის შემდეგი რეზოლუცია (1906წ. 25 სექტემბერი): «Предоставить место писца Г. Парцвания с 1 октября. Потребовать документы. Е. К.»; იქვეა ტ. ავტონომოვის ცნობა ორი 75 კაპიკიანი მარკის გადახდის აუცილებლობის შესახებ (ცნია, ფ. 1458, აღწ. 1, ს. 176, ფ. 18-18°).

191. საინტერესოა, რა გახდა მიზეზი ეპ. კირიონის მიერ სოხუმის დატოვებიდან სამ წელიწადზე მეტი ხნის შემდეგ ასეთი „ფინანსური დარღვევის“ გამოჩნრეკისა და ამ საკითხზე თავრიდი-სიმფეროპოლის ეპისკოპოსთან მიმოწერის დაწყებისა, რაზეც 1,5 მანეთზე გაცილებით მეტი თანხა დაიხარჯებოდა. ხომ არ იყო ეს ყოველივე სასამართლოზე გამოწვეული (დოკ. №№ 89, 90) და რამდენადმე შეცბუნებული ი. ვოსტორგოვის ოინები? საესებით დასაშვებია, თუმცა ამით პასუხისმგებლობა არ ეხსნება ვითომ ფინანსური დარღვევების წინააღმდეგ „მებრძოლ“ სოხუმის რუს უზნეო ეპისკოპოსს, რომელიც გადასახლებაშიც კი არ ასვენებდა ხელისუფლების მიერ ისედაც შერისხულ უდანაშაულო მღვდელმთავარს. წერილი თავრიდის ეპარქიაში 1910წ. 12 ივნისს მიიღეს; ერთი თვის შემდეგ – 11 ივლისს ეპისკოპოსმა აღუქსიმ, ჯეროვნად შეაფასა რა ეს სამარცხვინო წერილი, იგი ეპ. კირიონს გადასცა. ასეთი

რეზოლუციით: «1910, июля 11. Его преосвященству епископу Кириону. Покорный слуга АЕТ» (Алексий, епископ Таврический).

ეპისკოპოს დიმიტრის წერილს მაინც აქვს მნიშვნელობა ეპისკოპოს კირიონის ბიოგრაფიული დეტალის დასაზუსტებლად. ის გვიჩვენებს, რომ ქართველი ეპისკოპოსის სანაქსარის მონასტრიდან ხერსონში გადაყვანა მოხდა არა 1912 წელს (ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 5, გვ. 530-531, და სხვები), არამედ ბევრად უფრო ადრე, კერძოდ 1910 წლის 4 ივნისამდე, რაც სხვა მასალებითაც დასტურდება. მხედველობაში გვაქვს მ. შელეგიას პუბლიკაცია - „კირიონ II-ს უცნობი ბარათები“ (კალმასობა, 1999, №№1-3). მასში გამოქვეყნებულია კირიონის მიერ გადასახლებაში ყოფნის პერიოდში პეტერბურგის სასულიერო აკადემიის სტუდენტ სამუელ ცომაიასათვის გაგზავნილი წერილები. 1908-1909 წლებით დათარიღებულ ყველა წერილში ავტორი უთითებს ზუსტ მისამართს – ჯერ კურიაჟის, შემდეგ სანაქსარის მონასტრებს. სანაქსარიდან გამოგზავნილი ბოლო წერილი მ. შელეგიას პუბლიკაციის მიხედვით, 1909 წლის 9 დეკემბრით არის დათარიღებული. 1910-1911 წლების წერილებში ეპ. კირიონი რატომღაც მისამართს არ უთითებს, მაგრამ ერთ-ერთში, რომელიც 1911 წლის 16 ნოემბრით თარიღდება, ვკითხულობთ: „აქაურ ქართულ მონასტრზედ (VI საუკუნე) სტატია გამოვაცხე კოხტა: «Грузинский монастырь в Херсоне Таврическом VI века» (გაზ. კალმასობა, 1909, №3). ამ წერილების საფუძველზე უეჭველად მტკიცდება, რომ ხერსონის მონასტერში ეპისკოპოს კირიონის გადმოყვანა მოხდა შუალედში 1909 წლის დეკემბრიდან 1911 წლის ნოემბრამდე. ეპისკოპოს დიმიტრის წერილი კი უფრო ავიწროვებს ამ შუალედს: 1909 წლის 9 დეკემბერი – 1910 წ. 4 ივნისი. დოკ. №89 კი აკონკრეტებს და ცალსახად ადასტურებს, რომ ეპისკოპოსი კირიონის ხერსონში გადაყვანა 1910 წლის მარტში მოხდა. ამრიგად, სანაქსარიდან ეპ. კირიონის გადაყვანის თარიღად ისტორიოგრაფიაში მიღებული 1912 წელი აბსოლუტურად გამოირიცხა.

192. მაქსიმე II (აბაშიძე) – გამოჩენილი სასულიერო მოღვაწე და დიპლომატი, აფხაზეთის კათალიკოსი 1776-1795 წ.წ. 1784 წელს იგი მორედ მიავლინეს რუსეთში (პირველად – 1769წ.), საიდანაც არ დაბრუნებულა. მისი მიზანი იყო იმერეთისათვის რუსეთის მფარველობის მოპოვება, დასავლეთ საქართველოში აფხაზეთის მხრიდან რუსეთის ჯარების

შემოყვანა, ოსმალთა უღლისაგან განთავისუფლება, სამეფოს გაერთიანება, ბიჭვინთის ტახტის აღდგენა (იხ. ჯ. გამახარია. აფხაზეთი და მართლმადიდებლობა, გვ. 327-341).

193. იმერეთის მეფის – დავითის (1784-1789წ.წ.) მიერ რსეთში კათალიკოს მაქსიმე II ხელმძღვანელობით დელეგაციის გაგზავნის შესახებ იხ. «Грамоты и другие исторические документы XVIII столетия, относящиеся до Грузии», т. II, вып. II. Под ред. А. А. Цагарели. СПб, 1902, გვ. 43-47, 51, 52-54, 65.

194. იმერეთის მეფის – ალექსანდრე V-ს (1721-1752წ.წ.) შვილს, სოლომონ I-ს (1752-1784წ.წ.) ძმას – იოსებს აფხაზეთის საკათალიკოსო ტახტი 1769-1776წ.წ. ეკავა.

195. ეპ. კირიონის წერილი არის პასუხი ნ. პალმოვის 1911 წლის 20 აპრილის წერილზე (კ. კეკელიძის სახელნაწერთა ინსტიტუტი. კირიონის ფონდი, ს. 905), რომელშიაც იგი წერდა, რომ ამზადებს შრომებს ასტრახანის არქიეპისკოპოს გაიოზისა (ბარათაშვილი) და იმერეთის კათალიკოს მაქსიმე აბაშიძის შესახებ.

ეპისკოპოს კირიონის წერილში საუბარია აგრეთვე კათალიკოს ანტონ პირველზე, საკუთარ გეგმებზე; აღნიშნავს, რომ «Пишу второй том сочинения «Культурная роль Иверии в истории Руси»» და იქვე მოჰყავს ჩაფიქრებული ნაშრომის გეგმა.

196. დათარიღებულია დოკუმენტის შინაარსისა და ნ. პალმოვისათვის ადრე გაგზავნილი წერილის (დოკ. №92) მიხედვით.

197. დოსითეოს წერეთელი – აფხაზეთის საკათალიკოსოს გამგე 1814 წლამდე, ქუთათელი მიტროპოლიტი; მონაწილეობდა იმპერიული საეკლესიო პოლიტიკის წინააღმდეგ მიმართულ აჯანყებაში (1819-1820წ.წ.), რითვისაც დააპატიმრეს და რუსეთში გადასახლება მიუსაჯეს; გარდაიცვალა გზაში, დაკრძალულია ანანურის ეკლესიაში; 2005წ. 27 ივნისს საქართველოს მართლმადიდებელი სამოციქულო ეკლესიის წმ. სინოდის განჩინებით წმინდანთა დასში შეირაცხა.

წერილში ძირითადი ყურადღება ეთმობა აგრეთვე გაიოზ ბარათაშვილის მოღვაწეობას.

198. წმ. ანტონ პენერელი (982-1073წ.წ.) – კიევის პეჩორის ლავრის დამფუძნებელი.

199. «1784г. Католикос Максим по некоторым обстоятельствам отправился в другое царство», - ნათქვამია ნ.

პაღმოსვის მიერ მითითებული წიგნის 153-ე (და არა 154-ე) გვერდზე. ეპ. კირიონმა ადრეც აცნობა თავის კიეველ მეგობარს კათოლიკოს მაქსიმეს რუსეთში გამგზავრების მიზნების შესახებ (დოკ. №92).

200. წერილში არის აგრეთვე ინფორმაცია ტროფიმე ჯოხთაბერიძის თავმჯდომარეობით 1917წ. 22 მარტს სენაკში სამეგრელოს სამღვდელოების კრების ჩატარების შესახებ, რომლის ოქმები არ დაამტკიცა ეპისკოპოსმა ლეონიდემ (ოქროპირიძემ); ტ. ჯოხთაბერიძე მკვეთრად უარყოფით დამოკიდებულებას გამოხატავს ლეონიდესადმი (მაგრამ ქართული ეკლესიის საერთო ინტერესებიდან გამომდინარე მიზანშეუწონლად მიიჩნევდა მასთან აშკარა დაპირისპირებას) და თხოვს თ. სახოკიას ურჩიოს ეპისკოპოსს ზემოთხსენებული ოქმების დამტკიცება (გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოსი ლეონიდე 1917წ. 12 მარტს – ავტოკეფალიის აღდგენის დღეს – კათოლიკოსის არჩევამდე საქართველოს ეკლესიის გამგედ დანიშნული დროებითი აღმასრულებელი კომიტეტის თავმჯდომარე იყო, თედო სახოკია კი – კომიტეტის წევრი).

201. კონსტანტინე მაჯგანაძე ილორის წმ. გიორგის ეკლესიის მღვდელი 1906 წლიდან (მანამდე თავილონის წმ. გიორგის ეკლესიაში მსახურობდა), 1908 წლიდან – ბლალოჩინი (იხ. დოკ. №102).

202. ასეა დათარიღებული კირიონ II გამოსვლის ეს ტექსტი, რომლის ავტორისეული ხელნაწერი დაცულია გ. ლეონიძის სახ. ქართული ლიტერატურის მუზეუმში (გიორგი საბაგლიშვილის ფონდი, 11245). ხელნაწერის მიხედვით, დოკუმენტში შეტანილია რამდენიმე უმნიშვნელო ცვლილება.

203. ეპისკოპოს სერგის (ერისკაცობაში სტეფანე ალექსანდრეს ძე პეტროვი) სოხუმის კათედრა 1914 წლის დასაწყისიდან (ჩამოვიდა სოხუმში 1914წ. 6 თებერვალს) 1919 წლის 1 სექტემბრამდე ეკავა; იყო შოვინისტური პოლიტიკის აქტიური გამტარებელი, არ ცნობდა საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკას და ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიას.

204. დოკუმენტს აქვს მინაწერი: „პირთან მართალია, ვამოწმებ მღვდელი მიხაილი გვაზავა“.

205. დოკუმენტს აქვს მინაწერი: „პირთან მართალია, ვამოწმებ მღვდელი მიხაილი გვაზავა“.

206. სრულიად საქართველოს I საეკლესიო კრებაზე (1917წ. 9-17 სექტემბერი) მთლიანად სოხუმის ეპარქიიდან

წარმოდგენილი იყო 22 დელეგატი, მათ შორის სამურზაყანოდან (რომელიც იმ დროისათვის უკვე არ ექვემდებარებოდა სოხუმის რუს ეპისკოპოსს) 14 კაცი, და სოხუმის ეპარქიის სხვა რეგიონიდან – 8 კაცი. სამურზაყანოს დელეგატები იყვნენ მღვდლები სამსონ სვანიძე, ალექსანდრე რურუა, ხარიტონ შელია, სამსონ მაჯგანაძე, დიაკონი ნიკანდრო ანჯაფარიძე, მედავითნე ფილიმონ ჭანტურია, ერისკაცები – თეიმურაზ ქეცბაია, სპირიდონ ყოლბაია; სოხუმის ეპარქიას წარმოდგენენ მღვდლები მიხეილ გვაზავა, კონსტანტინე მაჯგანაძე, პორფირი ხელაია (ამბროსი ხელაიას ძმა), ერისკაცები – ნიკოლოზ თავდგირიძე, ანტონ გალდავაძე, მარიამ ანჩაბაძისა, თეოფილე ხუსკივაძე, სიმონ საბაშვილი (აღებულაია საპატრიარქოს პრესსამსახურის მასალებიდან).

მ. გვაზავას წერილი თბილისში 1917წ. 29 დეკემბერს მიიღეს.

207. ოქმის ასლი მიტროპოლიტმა ამბროსიმ საკათალიკოსო საბჭოს 1918წ. 8 იანვარს წარუდგინა.

208. მეორე რიგში სხედან გალის საეკლესიო საბჭოს თავმჯდომარე მღვდ. სამსონ სვანიძე, ალავერდელი ეპისკოპოსი პიროსი (ოქროპირიძე), თბილელი მიტროპოლიტი ლეონიდე (ოქროპირიძე), უწმინდესი და უნეტარესი, საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი კირიონ II, ქუთათელი ანტონი (გიორგაძე), ჭყონდიდელი მიტროპოლიტი ამბროსი (ხელაია); პირველი რიგის ცენტრში სამხედრო ფორმაში ზის პოლკოვნიკი რ. ჩხოტუა – 1918 წელს აფხაზეთის საქმეთა მინისტრი ნ. ჟორდანიას მთავრობაში (იხ. გვ. 358).

პირთა საძიებელი*

- აბრაამიშვილი ე. 5, 61
აგაფადორი (პრეობრაჟენსკი, ეპ.) 363, 433, 454.
ავალიშვილი ი. 455.
ავალოვი 469.
ავტონომოვი ტ. 134, 172, 173, 183, 184, 199, 200, 208, 209, 250, 281-287, 339, 349, 350, 457, 465, 470.
აიეტი 6, 61.
ალექსანდრა პავლეს ას. 343.
ალექსანდრე (ოქროპირიძე, ეპ.) 215, 220, 238, 294, 362, 433, 458, 459.
ალექსანდრე (ეპ.) 429.
ალექსანდრე (ხოვანსკი, ეპ.) 363, 433.
ალექსანდრე I (იმპ.) 93, 343.
ალექსანდრე II (იმპ.) 458.
ალექსანდრე III (იმპ.) 455
ალექსანდრე V (იმერ.) 340, 472.
ალექსი (ეგზ.) 17, 67, 90, 130, 132, 161, 314, 315, 439.
ალექსი (ეპ.) 338, 470
ალიოზი ნ. ი. 191
ალიხანოვ-ავარსკი 38, 425.
ალმაზოვი ა. ი. 43, 45, 77, 78, 151, 157, 187, 358.
ალფიოროვი ს. 247, 297, 302, 326.
ამბროსი (ხელაია) 11, 22, 51, 53, 64, 82, 125, 134, 135, 144, 170, 171, 176, 177, 182, 183, 258, 308, 338, 346, 351, 353, 442, 445, 453, 454, 474.
ანანია (ჯავარიძე) 58, 413.
ანანიაშვილი 91.
ანასტასი (ანტიოქ. პატრ.) 404, 405.
ანდრია (უხტომსკი, ეპ.) 468.
ანდრონიკაშვილი 243.
ანდრონიკაშვილი კ. 89.
ანთელავა დ. (მღვდ.) 384.
ანტონ I (კათ.) 472.
ანტონ II (კათ.) 389.
ანტონ (პეჩერელი) 343, 472.
ანტონი (მირტოპ.) 20, 21, 26, 66, 68, 71, 92-94, 98, 99, 112, 113, 119, 121, 122, 139, 143, 144, 160, 161, 164, 217, 218, 226, 237, 315, 357, 402, 439, 441, 452.
ანტონი (გიორგაძე, ეპ.) 112, 218, 243, 441, 474.
ანტონი (ეპ.) 128, 357.

ანტონი (კეკელია, დეკ.) 170, 453.
ანტონინი (ეპ.) 45, 79, 148, 152, 153, 218.
ანუა ტ. 457.
ანხაბადე მ. 474.
ანჯაფარიძე მ. 353.
ანჯაფარიძე ნ. (მთ. დიაკ.) 353, 474.
აჟიბა ა. (იადუიბა, მღვდ.) 307, 326, 466.
არისტოტელე 427.
არსენი (არქიეპ. ბულგ.) 396.
არსენი (იზოტოვი, ეპ.) 17, 20, 67, 68, 93, 185, 187, 208, 230, 280, 294, 295, 306, 325, 356, 364, 433, 434, 440, 463.
არსენი (ფსკ. ეპ.) 357.
არქანია მ. (მღვდ.) 384.
არღვლიანი ღ. 60, 87.
ასოლიკი 410.
აღა-მაჰმად ხანი 320
აშოტ კურაპალატი 409
ახვლედიანი დ. (მღვდ.) 384.
ბაგრატ III 373.
ბაგრატ IV 411, 412.
ბარათაშვილი ი. 30, 73, 445.
ბარათაშვილი ნ. 442, 453,
ბარამიძე რ. 9, 63,
ბარდა სკლიაროსი 373, 410, 465.
ბარტლომეი ი. ა. 372.
ბარფოლომეევი 161, 164.
ბასილაია ერ. 457.
ბასილაია ნ. 457
ბაუერი 425.
ბაქრაძე დ. 39, 318, 372, 409, 410, 411, 429, 433.
ბაქრაძე რ. 9.
ბელიაევი 315.

ბენდელიანი ი. (მღვდ.) 257, 462.
ბენია ა. 305.
ბენია ნ. 353.
ბერდნიკოვი ი. ს. 43, 44, 78, 150, 157, 158, 358.
ბერიძე გ. (მღვდ.) 384.
ბერუღავა ი. (მღვდ.) 200, 248, 272, 461.
ბერუღავა მ. 281.
ბერძენიშვილი ი. (ბერძენოვი, მღვდ.) 278, 464.
ბესარიონი (დადიანი, ჭყონდ. მიტრ.) 378, 381.
ბესარიონი (დგებია, დეკ.) 370.
ბობროვი ა. (მღვდ.) 253, 254, 278, 303,
ბოგოიაველენსკი მ. 310, 311.
ბოიკო 256, 304.
ბოლქვაძე დ. 191.
ბოლქვაძე მ. 112, 243, 265, 330, 336, 338, 426, 469, 470.
ბონდარენკო ი. (მღვდ.) 249, 278, 461.
ბუღავა ა. 191.
ბრილიანტოვი ა. ი. 45, 78, 151, 358.
ბრიხნიჩევი ი. (მღვდ.) 128, 135, 155, 384, 392, 443, 444.
ბროსე მ. 317, 432.
ბუბულაშვილი ე. 9, 19, 63, 452.
ბულატელი 330, 469.
ბურჭულაძე ი. 38, 446, 457.
ბუტკევიჩი ტ. ი. 41, 44, 76, 78, 150, 152, 236, 358.
გაბრიელი (ქიქოძე, ეპ.) 14, 65, 84, 134, 220, 224, 228, 237, 257, 365-369, 396, 433, 439, 444, 457.

- გაბუნია თ. (მღვდ.) 384.
გაბუნია ტ. მ. 191.
გაგარინი გ. გ. 320.
გაგუა მ. (მღვდ.) 384.
გაიოზი (ბარათაშვილი, არქივ.) 472.
გალახოვი ა. 295.
გალდავაძე ა. 474.
გამახარია სალომე 60, 87
გამახარია სოფიო 60, 87
გაგეჭკორი კ. 353.
გაგია ი. 38, 446.
გაეიშანი ვ. 370.
გაელოვანი ა. (მღვდ.) 385.
გენადი (პაველინსკი, ეპ.) 363, 433.
გერია 299, 300.
გერმანე (გოგელაშვილი, ეპ.) 362, 433.
გერონტი (პაპიტაშვილი, ეპ.) 362, 433.
გერცენი ა. 437.
გვაზავა გ. 27.
გვაზავა მ. (მღვდ.) 51, 83, 191, 200, 252, 253, 270, 296, 298, 307, 325, 348-351, 473, 474.
გვილაგა დ. 353.
გიბონი 428.
გიგინეიშვილი 253.
გიორგაძე ალ. (მღვდ.) 92.
გიორგი I 412.
გიორგი (ალადაშვილი, ეპ.) 18, 135, 153, 202, 206, 279, 284, 286, 444, 450, 451.
გიორგი (არქ.) 383, 385.
გიორგი კედრენე 409, 412.
გიორგი მერჩულე 467.
გიორგი მთაწმინდელი 59, 413.
გლუბოკოვსკი ნ. 16, 45, 66, 78, 92, 151, 157, 358.
გობეჩია ი. (მღვდ.) 171, 454.
გობეჩია მ. 35.
გოგებაშვილი ი. 46, 79, 122, 250, 251, 259, 262-264, 266, 291, 292, 388, 392, 462, 463, 465.
გოგინაიშვილი ფ. 28.
გოგრიჭიძე ვ. ლ. 191.
გოილაძე ვ. 7, 62.
გოლიცინი გ. ს. 17, 67.
გოლუბევი ს. ტ. 141, 358.
გოლუბცევი გ. (დეკ.) 146, 280, 288, 292, 297, 326, 447, 465.
გორგასანიძე ს. 13, 65,
გორგასანიძე სვ. 12.
გორგაძე ს. 134, 388, 391, 409, 412.
გოროდცოვი ს. 128, 443.
გორჩაკოვი მ. 378.
გოფმანი (დეკ.) 308.
გრიგმუნტი ა. 311.
გრიგოლ ხანძთელი 321, 467.
გრიგოლი (კონსტ. პატრ.) 397.
გრიგოლი (ჩიქოვანი, მიტრ.) 376-378.
გრიგოლი (დადიანი, ეპ.) 265.
გრიგოლი (ვახინი, ეპ.) 468.
გრიგორიევი ა. 250, 259, 262, 263, 290-292.
გრიგოროვსკი ს. პ. 45, 78, 149.
გრიმი 318.
გრიქუროვი 259.
გუელდანი მ. 60, 87.
გულია გ. 466.
გურგენიძე ვ. 7, 8, 62, 63.
დადიანი 281.
დადიანი ანტ. (არქ.) 380, 382-386.

დადიანი კაცია 376.
დადიანი ლევან II 431.
დადიანი ლევან V 381, 385,
441.
დავიდოვი რ. 9, 63.
დავით აღმაშენებელი 267.
დავით კურაპალატი 373, 411.
დავით მეფე (იმერ.) 340, 472.
დავითაია ფ. 38, 446.
დავითი (მიტრ.) 381, 384.
დავითი (კაჭახიძე, ეპ.) 242,
460.
დეკანოზოვი პ. (დიაკ.) 385.
დენიკინი ნ. 461.
დიასამიძე გ. 122.
დიმიტრი (არქიეპ.) 357.
დიმიტრი (აბაშიძე, ეპ.) 208,
265, 444, 451.
დიმიტრი (სპეროვსკი, ეპ.) 48.
80, 240, 248, 269-274, 326,
338, 339, 458, 463, 464, 471.
დიოგენე 411.
დიოდორე სიცილიელი 6, 61.
დმიტრიევსკი ა. ა. 358.
დოვისი 262, 263.
დომინიკე 136.
დოსითეოსი (იერუს. პატრ.)
431.
დოსითეოსი (წერეთელი,
მიტრ.) 341, 472.
დურნოვო ნ. 11, 42, 46, 47, 64,
70, 77, 79, 80, 237, 248, 265,
319, 322, 327, 332, 334-336,
347, 388, 392, 447, 453, 463,
464, 467-469.
ევგენი (ეგზ.) 395.
ევსევი (ეგზ.) 161, 451.
ევსევი ი. ე. 237, 265.
ევსტაფი (ანტ. პატრ.) 403.
ეკატერინე II 340, 342.

ელენე პავლეს ას. 343.
ელიზავეტა აღექსის ას. 343.
ემუხვარი მ. 176, 177, 454.
ერეკლე II 320, 360.
ერმოლოვი ა. პ. 379.
ეფრემ მცირე 403-405.
ექვთიმე (ელიაშვილი,
მელიაშვილი, ელიევი, ეპ.)
18, 41, 135, 147, 148, 150-153,
157, 162, 164, 165, 213, 235,
444, 447, 450, 451.
ექვთიმე (იღუმენი) 174.
ვალსამონი 396.
ვაჟა-ფშაველა 13.
ვარდოსანიძე ს. 8, 49, 63, 459.
ვარლამი (ეგზ.) 389.
ვასილ II 404, 410.
ვასილ გრამატიკოსი 405.
ვახტანგ VI 159, 320, 449.
ვახუშტი ბატონიშვილი 411,
432.
ვენეცკი 134, 281.
ვერხოვსკი პ. 166.
ვლადიმერი (მიტრ., ეგზ.) 15,
23, 70, 101, 114, 178, 357,
440, 460.
ვორონოვი ლ. 10, 11, 54, 57,
63, 85.
ვორონცოვ-დაშკოვი ი. ი. 17,
67, 123, 314, 438, 440, 446,
451.
ვორონცოვი მ. ს. 320, 467.
ვოსკრესენსკი 316.
ვოსტორგოვი ი. 10, 11, 17, 22,
30, 43, 44, 46-49, 55, 57, 63,
64, 67, 69, 73, 78-81, 85, 151-
153, 157, 158, 235, 243, 248-
261, 264-266, 275, 291, 301,
309-312, 315-321, 324, 325,
330-337, 392, 442, 443, 447-

449, 451, 462, 463, 469, 470.
ზავიტნევისი ვ. ზ. 151, 157.
ზამისლავსკი 469.
ზაოზერსკი ნ. ა. 44, 78, 358.
ზაპალსკი ა. (მღვდ.) 249, 461.
ზახაროვი დ. 251, 287-289, 461.
თაბუნიშვილი ა. 13.
თავდგირიძე ნ. 27, 252, 296-
298, 461, 474.
თათარაშგლი დ. (მღვდ.) 445.
თათარაშვილი მიხ. 137, 445.
თამარ მეფე 267.
თარბაია მ. 353.
თაყაიშვილი ე. 5.
თევდორე (ანტ. პატრ.) 405,
406.
თენეიშვილი ა. 191.
თეოფილაქტე (ანტ. პატრ.)
403-405, 407.
თეოფილაქტე (დიაკ.) 428.
თეოფილე (შავდია) 51, 83,
350.
თოთიბაძე ა. (მღვდ.) 356.
თორნიკე ერისთავი 465.
თოფურია ს. (მღვდ.) 384.
თოფურიძე ა. (მღვდ.) 200.
თოფურიძე ლ. 191.
თოფურიძე ს. (მღვდ.) 200.
თუთბერიძე (მღვდ.) 134.
თურმანოვი გ. 28.
თუმანოვი გ. (მღვდ.) 464.
თურქია ბ. 191.
თურქია ს. 191.
იაზონი 427.
იაკობი (არქიეპ.) 357.
იაკოვჩუკი ს. 298.
იანიშვი 265.
იასტრებოვი ვ. 126, 325.
იაცკევისი 332, 334.
იერონი (არქ.) 205.

იერონიმე (საძაგლიშვილი)
13, 15, 65.
ივანიცკი ტ. (მღვდ.) 371.
ივანოვი ა. (მღვდ.) 296, 301.
ივანოვსკი ვ. ი. 288.
ივანოვსკი ნ. ი. 44, 78, 358.
იზვოლსკი პ. პ. 358.
იზმაილოვი ა. ი. 296-298.
იღარიონი (ბერი) 205.
ილინსკი ა. (მღვდ.) 309.
ინალიფა 446.
ინოკენტი (ეგზ.) 332, 334, 335.
იოაკიმე (კათ.) 431.
იოანე (კათ., VIII ს.) 404, 406.
იოანე (ანტ. პატრ.) 404.
იოანე (გოთელი) 7, 8, 62.
იოანე კვირიკე 405.
იოანე (ღარაძე) 214.
იოანე ლუკა 432.
იოანიკე (ეგზ.) 161, 320, 451.
იობი (რუს. პატრ.) 399.
იონა (ეგზ.) 364, 376, 380.
იორამი (საძაგლიშვილი) 13.
იოსავა 165.
იოსები (კათ.) 340, 472.
იოსელიანი იოანე (დეკ.) 377.
იპატი (ეპ.) 429.
იროდი 428.
ისიდორე (ეპ.) 161, 164.
იუსტინიანე I 85, 159, 317, 372,
373, 428, 449.
კაფუარაძე ი. (მღვდ.) 126, 200,
308, 443.
კაზანსკი მ. ნ. 358.
კაკალია დ. (მღვდ.) 258, 462,
466.
კაკუბავა დ. 353.
კალანდარაშვილი 241.
კალისტრატე (ჩიჩუა) 189, 214,
216.

- კალისტრატე (ცინცაძე, მღვდ., შემდგომში კათ. – პატრ.) 18, 134, 388, 391, 408, 410, 444, 459.
- კანდელაკი გ. 38, 446.
- კაპანაძე ბ. (მღვდ.) 182, 202, 247, 248, 278, 460, 461.
- კარანაძე რ. 191.
- კარაულოვი ვ. ა. 330, 469.
- კარბელაშვილი პ. 408, 418.
- კარკადინოვსკი ე. 173, 184, 208, 250, 281-283.
- კარხანიდი 251, 292, 465.
- კაცია ს. (მღვდ.) 305, 466.
- კეკელიძე კ. 388, 392.
- კელენჯერიძე მ. (Toncmelis) 132, 388, 408, 445.
- კიკნაძე ვ. 8, 63.
- კირევი ა. ა. 358.
- კირთაძე მ. 191.
- კირილე (ეპ.) 161.
- კოვალიცკი მ. გ. 416, 417, 420.
- კოზლოვსკი ტ. ვ. (მღვდ) 44, 78, 358.
- კოიალოვიჩი ი. ი. 44, 78, 358.
- კონდაკოვი ნ. პ. 317, 319, 373, 466, 467.
- კონსტანტინე (სევასტოპოლელი, ეპ.) 428.
- კონსტანტინე (განგრელი, ეპ.) 429.
- კონსტანტინე დიდი (იმპ.) 403.
- კონსტანტინე კოპრონიმი 404, 405.
- კონსტანტინე მონომახი 406.
- კონსტანტინე პავლეს ძე 343.
- კონსტანტინე პორფიროგენეტი 7, 409.
- კოტლიაროვი ვ. 251, 287, 288, 289.
- კოჭაკიძე თ. 119.
- კრასნოუენი მ. ე. 358.
- კუზნეცოვი ნ. დ. 358.
- კუპრავა ნ. (მღვდ.) 384.
- კუცია ვ. (მღვდ.) 384.
- ლადარია ნ. (მღვდ.) 247, 461, 466.
- ლაკერბაია ა. მ. 251, 287, 292, 293, 307, 310.
- ლამბრიანიდი ნ. (ლამფრიანიდი, მღვდ.) 305.
- ლასკინი გ. 409.
- ლებედევი ა. ს. (დეკ.) 358.
- ლევიტსკი კ. ი. 358.
- ლეკიშვილი ს. 53.
- ლეონ II 58, 373.
- ლეონ III 137.
- ლეონიდე (არქ.) 406.
- ლეონიდე (ოქროპირიძე, კათ. – პატრიარქი) 14, 18, 19, 21, 23-25, 31, 40-43, 50, 58, 65, 70, 71, 76, 77, 95, 98-118, 121, 123, 134, 135, 152, 153, 165, 178, 202, 206, 210, 213, 215, 216, 234, 236-238, 244, 246, 286, 314, 315, 355, 440-442, 447, 450-452, 459, 460, 473, 474.
- ლეოვი ნ. ნ. 330, 469.
- ლოლუა 214.
- ლოსიევსკი ი. 22, 119, 120.
- ლუშიცკი ლ. 140.
- მაკარი (ანტ. პარტ.) 432.
- მალცევი ა. პ. 44, 78, 35/8.
- მანსუროვი პ. ბ. 44, 78, 151, 157, 159, 358.
- მარი ნ. 41, 43, 76, 77, 121, 316, 321, 388, 392.
- მარია თევდორეს ას. 343.

მარია თევდორეს ას. 441.
მარია პავლესას. 343.
მარღანია დ. (დეკ.) 188, 200,
247, 273, 307, 460, 466.
მაქაცარია ვ. (მღვდ.) 200, 248,
272, 273, 461.
მაქსიმე II (კათ.) 49, 81, 340,
341, 343, 344, 360, 471-473.
მაშანოვი მ. ა. 358.
მაჭავარიანი დ. (დეკ.) 220,
280, 325, 369, 370, 372, 458.
მანჯგანაძე კ. (მღვდ.) 346,
353, 473, 474.
მაჯგანაძე ს. (მღვდ.) 353, 474.
მედეა 6, 61, 427.
მელაძე ტ. (მღვდ.) 307, 326,
466.
მელიქიშვილი (მელიქოვი)
დ. ზ. 93, 117, 140.
მექვაბიშვილი ა. 9, 63.
მეშკოვსკი თ. (დეკ.) 250.
მითრიდატე VI 428.
მილერი 6, 62.
მისაბიშვილი ვლ. 457.
მისაბიშვილი შ. 457.
მიქაბერიძე ი. (მღვდ.) 384.
მიხეილ ბრეკი 406, 408.
მიხეილ პაფლაგონელი 411.
მოისეი (ეგზ.) 383, 385.
მოსე (საძაგლიშვილი) 13.
მურავიოვი ა. ნ. 388.
მურომცევი ს. ა. 148, 447, 452.
მჭედელიშვილი თ. 89.
ნადარეიშვილი ვ. 191.
ნაზარი (ლეჟავა, მიტრ.) 146,
241, 338, 460.
ნათაძე ვ. 89, 439.
ნატროშვილი (ნატროვი)
ა. ი. 388, 392.
ნეიგარდტი ა. ა. 358.

ნელი ა. 426.
ნემსაძე ვ. (დეკ.) 385.
ნიკანდრი (არქიეპ.) 23, 40, 44,
70, 78, 130, 132, 144, 150,
154, 156, 313, 315, 357, 391,
412, 451.
ნიკოლაძე ნ. 93, 440.
ნიკოლოზ I (კათ. XII ს.) –
418.
ნიკოლოზი (კათ. XVI-XVII
სს.) 399.
ნიკოლოზი (არქიეპ.) 42, 77.
ნიკოლოზი (არქ.) 155.
ნიკოლოზი (ეგზ.) 17, 18, 23,
67, 70, 100, 101, 113, 161, 178,
398, 439, 442, 454.
ნიკოლოზ I (იმპ.) 395.
ნიკოლოზ II (იმპ.) 50, 456,
458.
ნიკონი (ეგზ.) 25, 45, 48, 71,
81, 155, 160, 161, 172, 173,
177, 183, 184, 217, 283, 286,
287, 327, 328, 452-454, 468.
ნიკონი (მონაზი) 403, 405.
ნორაკიძე ს. 38, 446.
ნორდმანი ა. 432.
ობოლენსკი ა. დ. 19, 30, 73,
117, 139, 143, 440, 441.
ოდელნბურგსკაია ევგენია
464.
ოლენინი 251, 291.
ორესტი (ანტ. პატრ.) 404,
ოსტროუმოვი მ. ა. 44, 78, 151,
157, 158, 187, 358, 448.
ოსტროუმოვი პ. ი. 282, 358,
441.
პაველ (ეგზ.) 161, 320, 451.
პაველ (ეპ.) 429.
პაველ I (იმპ.) 93, 343, 389.
პაველიაშვილი ქ. 10, 28, 63.

- პავლუცკი გ. გ. 345.
 პალადი (ეგზ.) 161, 451.
 პალმოვი ი. ს. 45, 78.
 პალმოვი ნ. ნ. 49, 81, 340, 341, 344, 345, 472.
 პანინი ა. ნ. 337.
 პანკრატიევი ნ. პ. 379, 380.
 პანტიუხოვი ი. 372.
 პაპკოვი ა. ა. 358.
 პაპუაშვილი ნ. 446.
 პატარაია კ. 353.
 პატეივა ნ. (მღვდ.) 466.
 პეენიცი ვ. თ. 358.
 პერსესი ნ. 61.
 პეტრე (ანტ. პატრ.) 396.
 პეტრე (დრუგოვი, ეპ.) 364, 433.
 პეტრე (კონკოშვილი, იერუსალიმელი, ეპ.) 89, 90, 93, 134, 135, 149, 153, 206, 213, 243, 286, 439, 450, 451.
 პეტრე (დრანდელი, ეპ.) 429.
 პეტრე I (იმპ.) 322, 467.
 პეტრე III (ანტ. პატრ.) 406-408, 412, 413,
 პეტროვსკი (დეკ.) 315.
 პიროსი (ოქროპირიძე, ეპ.) 474.
 პიტირიმი (ეპ.) 142, 402.
 პობედონოსცევი კ. პ. 112, 143, 441.
 პოკროვსკი ნ. 388, 392, 419.
 პომერანცევი მ. 22.
 პოპოვი ი. ვ. 45, 78, 358.
 პოპოვი კ. დ. 44, 78, 358.
 პრეობრაჟენსკი 316.
 პროგულბიცი ვ. 17, 67, 446.
 პროკოვი კესარიელი 317, 428.
 პროტოპოპოვი ს. (მღვდ.) 288, 294, 297.
 პურიშკევიჩი ვ. მ. 463, 468.
 პშენინი 300.
 უვანია დ. 60, 87.
 უორდანია ათანასე (დავითი, დეკ.) 370, 444.
 უორდანია თედო 13, 16, 22, 39, 66, 136, 138, 166, 169, 171, 172, 340, 346, 388, 407, 408, 444, 445.
 უორდანია იესე (მღვდ.) 137, 444.
 უორდანია ნ. (მღვდ.) 33, 200, 201, 273, 464.
 უორდანია ო. 33.
 უორდანია სიმეონი (დეკ.) 377, 381, 441.
 უუხე პ. 432.
 უურული გ. 19, 440, 451.
 ულენტი პ. (მღვდ.) 384.
 რედეკოკაში ა. (მღვდ.) 279.
 რეინგესი ი. 432.
 რინდინი 202.
 როგავა გ. 11, 64, 455.
 როგოვიჩი ა. პ. 45, 78, 358.
 როლიჩევი ა. ი. 288.
 როზენი გ. ვ. 383.
 როუდესტვინი 263.
 რუდნევსკი (მღვდ.) 316.
 რურუა ალექსანდრე (მღვდ.) 353, 474.
 რურუა ავქსენტი (მღვდ.) 273, 274, 353, 464.
 საბაშვილი ს. 474.
 სავინოვი ვ. 375.
 სამუელი (კონსტ. პატრ.) 396.
 სამუილოვი ვ. 95, 109, 138, 166, 181, 407, 408, 445.
 სანიკიძე დ. 9, 11, 63, 64.
 სარაჯიშვილი დ. 115.

სახოკია თ. 38, 48, 80, 145-147,
169, 170, 171, 198, 345, 439,
443, 446, 447, 453, 455, 457,
461, 465, 473.
სერაფიმე (ჩიხაგოვი, ეპ.) 17,
18, 20, 67, 68, 91-93, 108,
109, 126, 222, 254-256, 269,
271, 276, 298, 303, 305, 332,
433-435, 439, 463.
სერგი (პეტროვი, ეპ.) 51, 52,
83, 348-350, 473.
სერგი (ეპ.) 429.
სერგი (რექტ.) 121.
სერგინავა ი. (მღვდ.) 177,
454.
სერგებრიანსკი ი. ი. 358.
სესოტრისი 6, 62.
სვანიძე დ. (მღვდ.) 384.
სვანიძე ნ. 33
სვანიძე ნ. 33
სვანიძე ს. (მღვდ.) 33, 200,
201, 308, 352, 353, 466, 474.
სკაბალანოვიჩი ნ. 411.
სკოროცოვი 324.
სმერდინსკი პ. 95, 109, 181.
სობოლვეი 315.
სოკოლოვი ი. ი. 16, 43, 45,
67, 77, 78, 151, 157, 358, 388,
391, 412.
სოკოლოვი პ. ი. (დეკ.) 357.
სოლოვიოვი ვ. ს. 415-417.
სოლოვიოვი ს. მ. 427.
სოლომონ I 472.
სოლომონ II 361.
სოფრომი (არქიეპ.) 379.
სტაროსელსკი ვ. ა. 426, 442.
სტახოვიჩი 314.
სტეფანე (ეპ.) 44, 78, 150-154,
157, 158, 357, 398, 448, 451.
სტრატეგია (ეპ.) 426.

სხირტლაძე ზ. 9, 63.
ტარასი (კანდელაკი, ეპ.) 53,
85, 90, 97, 141, 181, 188, 211,
216, 217, 239, 242, 243, 246,
253, 254, 303, 440.
ტიტოვი თ. ი. 44, 78, 150, 358.
ტიტოვი 305.
ტიხომიროვი ვ. ა. 358.
ტიხონი (პენზის, ეპ.) 402.
ტიხონი (ალეუტის, ეპ.) 402.
ტოგონიძე ლ. 60, 87.
ტოლსტოი ი. 317-319, 373, 466.
ტორმასოვი ა. 389, 390, 394.
ტრეგლინი თ. 45, 78.
ტროიცკი 208, 281, 298, 439.
ტროფიმოვი ვ. (დეკ.) 22, 69.
ტყემალაძე მ. (დეკ.) 123.
უსლარი პ. კ. 6, 7, 62, 374.
უსპენსკი თ. 358.
უსპენსკი პორ. (ეპ.) 407.
ფარცვანია გ. 339, 470.
ფარცვანია 305.
ფერაძე ი. ი. 388, 392.
ფერგიუსონი 466.
ფილარეტი (დეკ.) 254, 303.
ფილიპოვი ტ. 390, 396, 397.
ფლავიანე (ეგზ.) 21-23, 68-70,
98, 100, 101, 121, 140, 152,
153, 161, 170, 178, 341, 342,
356, 357, 441, 442.
ფურცელაძე ა. 26.
ფურცელაძე დ. პ. 344, 431.
ქავთარაძე იოანე (მღვდ.) 364,
377.
ქარჩავა ბ. 191.
ქელაიშ აჰმედ ბეგი 441.
ქეცბაია ზ. 353.
ქეცბაია თ. 474.
ქოიავა 84.
ქორქია ს. 353.

ქოქრაშვილი ბ. 9, 12, 63.
ყანჩელი 311.
ყაუხიშვილი თ. 6, 62.
ყიფშიძე ალ. 121, 140, 239,
388, 426, 442.
ყოლბაია სპ. 474.
შაგანოვი 240, 244.
შავიშვილი 295.
შარანგია ა. 353.
შეინი ვ. პ. 45, 78.
შელეგია მ. 10, 63, 471.
შელია ხ. (მღვდ.) 353, 474.
შელკახოვი გ. 370.
შელცელი 263.
შენგელია გ. 11, 64.
შერვაშიძე ა. გ. 251, 292-294,
457, 461.
შერვაშიძე (დადიანი) ალათი
190, 457.
შერვაშიძე გიორგი (სეფერ
ბეი) 375, 377, 432.
შერვაშიძე გ. დ. 25, 71, 116-
119, 203, 441, 442.
შერვაშიძე გრ. 457.
შერვაშიძე მერი 49, 50, 81.
შერვაშიძე მიხ. 380-383, 385,
444.
შერვაშიძე პრ. 49, 81, 329,
330, 469.
შერვაშიძე ჯ. 457.
შირინსკი-შახმატოვი ა. ა. 26,
140, 141, 142, 164, 282.
შნაზე 466.
შოთა რუსთაველი 440, 445,
460.
შონია ე. (დეკ.) 353.
შონია კ. (მღვდ.) 200.
შონია მ. (მღვდ.) 384.
შულგინი ა. ნ. 316.
ჩამაგუა 274.

ჩეხერია ა. (მღვდ.) 353.
ჩიჯავაძე დ. 329.
ჩიჯავაძე ი. (მღვდ.) 14, 16, 25,
29, 45, 48, 65, 66, 72, 91, 98,
110, 117, 120, 122, 133, 136,
139, 141, 147, 151, 154, 160,
163, 174, 184, 200, 203, 209,
213, 236, 244, 265, 328, 329,
341, 388, 440, 444, 451-453,
458, 468, 469.
ჩხენკელი ა. 38, 89, 439, 443,
446, 465, 467.
ჩხენკელი ი. (მღვდ.) 325, 439,
469.
ჩხეტია ზ. (მღვდ.) 308, 466.
ჩხიკვაძე ალ. 166, 168, 169,
453, 454.
ჩხიკვაძე ბ. (მღვდ.) 168, 453.
ჩხოტუა რ. 474.
ცაგარელი ა. 41, 43, 76, 77,
140, 236, 340, 388, 391, 394,
440, 445, 449, 472.
ცეცხლაძე ი. 191.
ცინდელიანი რ. 60, 87.
ციციანოვი პ. 320, 467.
ციციქიშვილი ხ. (მღვდ.) 313,
315.
წიფწივაძე ი. (მღვდ.) 308.
ჭავჭავაძე ა. 442.
ჭავჭავაძე ილია 19, 26, 27, 93,
122, 133, 134, 140, 440, 451,
452, 457.
ჭანტურია ა. 353.
ჭანტურია ფ. 474.
ჭარაია პ. 54, 55, 306, 430, 465,
466.
ჭედია ნ. (მღვდ.) 353.
ჭიჭინაძე არ. (მღვდ.) 125-127,
200, 442.
ჭიჭინაძე ი. (მღვდ.) 126, 442.

ნარეზავა ბ. (მღვდ.) 352, 353.
ნარეზავა ვ. (მღვდ.) 200, 247,
461.
ნარეზავა რ. 60, 87.
ნახანაშვილი აღ. 16, 39, 42,
76, 388, 392.
ხელაია პორფირი (მღვდ.
ამბროსი ხელაიას ძმა) 474.
ხონელიძე ი. 305.
ხოჭავა ა. 305.
ხოჭოლავა დ. (მღვდ.) 200.
ხოჭოლავა ი. (მღვდ.) 384.
ხუნდაძე ლ. 10, 63.
ხუსკივაძე თ. 474.
ხუციევი დ. (მღვდ.) 219.
ჯავახიშვილი ივ. 162.
ჯანაშვილი მ. 5, 16, 61, 66.
ჯანაშია ნ. 33.
ჯანაშია სიმონ (აკად. სიმონ
ჯანაშიას ბაბუა) 457.
ჯანდიერი ლ. 17, 36, 37, 55,
67, 124, 295.
ჯაფარიძე შ. 10.
ჯახია გ. 353.
ჯიქია ი. (მღვდ.) 384.
ჯოხთაბერიძე ტ. (მღვდ.) 46,
79, 202, 244, 246, 248, 258,
259, 270, 279, 301, 309, 326,
345, 473.
ჯუანშერი 373.
ჯუღელი ა. 38, 252, 289, 446,
462, 465.
ჯუღელი ვ. 462.
ჰასან ბეგი 441.
ჰელიოსი ნ.

* საძიებელში არ არის მითითებული 191-198 და 215-ე
გვერდებზე მოხსენიებული პირები.

სარჩევი

კირიონ II და აფხაზეთი	5
Кирион II и Абхазия	61
ნაწილი I დოკუმენტები და მასალები	
Часть I Документы и материалы	88
ნაწილი II სამეცნიერო შრომები და მოხსენებები	
Часть II Научные труды и доклады	359
Из книги: «Краткий очерк истории Грузинской церкви...»	360
Состояние христианства в Абхазии в первой четверти XIX столетия и попытка организации в ней миссионерского дела в 1831-1834 годах.	372
Грузинский Церковный вопрос	387
Что вынуждает Грузин добиваться автокефалии своей церкви? . . .	393
Какой Иверии дарована автокефалия в XI веке	403
Национальный принцип в церкви	413
Абхазия	423
კომენტარები	439
პირთა საძიებელი	475

დიზაინი

ა. სურმავა

ბ. გოგიძე

კომპიუტერული უზრუნველყოფა

ბ. გოგიძე

Дизаин

А. Сурмава

С. Гогидзе

Компьютерное обеспечение

Х. Гогидзе